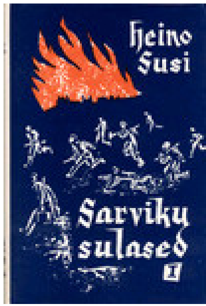

Heino Susi
Sarviku sulased

Tallinn 1991

- Emale ja isale Metsakalmistul. Mõtlesin ühtelugu, et küll ma kord jutustan... Aga teie jõudsite Metsakalmistule enne, kui mina jõudsin jutustada.

- Kutile, Timmule, Härbile ja kõikidele semudele, kes ütlesid, et kirjuta ikka... kes see muidu. See on ka teie raamat, teie kõikide pärisomandus, sest ilma teieta seda raamatut ei oleks.

- Neile, kes kord paljude aastate pärast vabal Tuulemaal elavad ja võib-olla Sarviku sulaste kohta ühte kui teist teada tahaksid.

I Osa

I
Kuidas kaks soomepoissi sattusid Sirtsu sohu

Oli reedene päev, kahekümne teine september 1944. Vantsisime vaikides Tallinna suunas. Viimane lahing oli löödud, viimsed padrunid kulutatud. Päike oli juba jupikese maad üle silmapiiri, aga hommikune rõskus ja jahedus polnud veel lahkunud. Rohi sõdurisaabaste all oli kastest märg ja lõhnas meeldivalt. Eest vasemalt kostis laskmist. Üksikud püssipaugud ja sekka lühikesed valangud kuulipildujast.

Kes tulistas keda? Ei me teadnud ega osanudki arvatagi. Sakslased tulevahetuses venelastega? Eestlased venelastega? Kõik oli võimalik.

Kadrioru kohal jõudsime välja Narva maanteele. Seegi oli vaikne ja tühi, nagu välja surnud. Ei ühtegi sõidukit, ei inimhinge. Laskusime paekaldalt alla Kadriorgu ja jätkasime vaikselt teed linna poole. Olime kahekesi, Kutt ja mina. Juhuslikult olime kokku saanud peale seda, kui pataljon viimse lahingu sakslastega maha lõi. Nüüd vantsisime pealinna poole, selgitama olukorda ja otsima omakseid.

Pargis tuli meile vastu üksik jalutaja. Viie- või kuuekümne aastane härrasmees, kaabu peas ja jalutuskepp käes. Nähes kahte linna poole vehkivat sõdurit, tegi ta käega viipava liigutuse.

„Kust te tulete, poisid?"

„Iru kandist. Eile oli löömine sakslastega. Aga nüüd pole seal enam kedagi. Moon sai otsa. Kuidas linnas lood on?"

Vanahärra vaatas maha ja nagu püüdis koguda mõtteid.

„Linnas on nii... et võimul pole praegu vist mitte kedagi. Võib-olla sadamas veel mõned sakslased... varahommikul käisid sealtpoolt tugevad mürtsud. Küllap lasid sadamaseadmeid õhku. Osa saksa laevu on kah veel reidil, aga suurem osa läinud. Eile oli veel laskmist, küll siin, küll seal, aga nüüd näib kõik olevat vaikne..."

Sõnad tulid ükshaaval, nagu oleks iga sõna ütlemine teinud haiget, olnud mingi nõutava surmvaikuse rikkumine.

„Aga kuhu siis teie nüüd niimoodi... püssid õlal ja käsigranaadid vööl?"

„Tulime vaatama, kuidas linnas lood on. Olime eilseni Iru juures kaitseliinil venelaste vastu, aga läks sakslastega rabinaks ja laskemoon sai otsa. Ja nüüd pole seal enam kedagi, seal viimasel kaitseliinil..."

„Või nii, või pole enam kedagi... Ja mis sest abigi oleks, kui mõni üksik kompanii või pataljongi veel siin või seal..." Siis järsku tooni muutes: „Aga meie rahvas on ikka saama peal väljas, elu käib edasi! Eile õhtupoolikul jäi Ülemiste jaama juures üks sakslaste toidumoona ja „Marketendri" rong ilma valveta. Linnarahvas sai sest teada ja vedas konservi- ja konjakikaste

koju küll kotiga, küll käruga... mõni mees hobusegagi! Isegi löömist olevat olnud suuremate saamameeste vahel. Niisugusel tunnilgi mõtlevad ainult, kuidas aga rohkem kraami kokku ajada.” Vanahärra näkku ilmus midagi põlgava naeratuse taolist. „Aga niisugused nad on, need meie inimesed. Ja milleks see kraam venelastele peaks jääma?” – Siis järsku jälle tõsiseks muutudes:

„Olge ettevaatlikud, poisid. Ma arvan, et püssidega pole enam midagi peale hakata... milleks end ilmaasjata ohustada või tappa lasta?”

Jätsime jumalaga ja vantsisime edasi. Linna piiril, viimaste pargipuude vahel, leidsime umbes kompaniisuuruse poruka eesti sõdureid idapataljoni mundris. Leitnandist ülemus hüüdis meid enese juurde. Tervitasime ja jäime mehele otsa vaatama.

„Kas te ettekannet pole õppinud tegema?”

„Just nii, härra leitnant, oleme küll.” Tegime nõutava ettekande. Nimed, üksus ja kuhu teel. Teel Tallinnasse, sest väeosa enam ei ole.

„Ah ei ole enam, mis? Kui kõik teie moodi jalga lasevad, siis muidugi pole enam väeosa! Jääte siia ja liitute meiega. Võitlus käib viimase veretilgani!”

Vaatasime poolkõõrdi üksteisele. Üleeile olime uskunud, et oleme valmis pealinna kaitsel surema. Eile olime löönud lahingu sakslastega, kes meid vägisi kodumaalt ära tahtsid vedada. Aga nüüd? Nüüd oli tunne, et mida teha sai, see on tehtud. Enam ei ole mõtet. Kord-korralt tugevamini oli maad võtmas hirm. Hirm jääda elusalt kätte. Ja hirm surma ees... sest olime noored ja meie väeosa oli lõhutud, meie eesmärk jäänud saavutamata.

Soomest olime tulnud tagasi, et aidata kodumaad päästa. Esimene pataljon oli võidelnud lõunarindel, kuni vaid üksikud jäid järele... Meie, teises pataljonis, olime neelanud alla ülbusi ja totrusi, aga olime siiski lootnud, et meilgi on veel asjalik võitlus ees, et kõik pole veel mokas... Nüüd aga siin Kadrioru puude vahel toda üksikut nähes, kes omapead vastu tahtis panna, nüüd puudus tahtmine ummisjalu kindlasse surma või vangipõlve tormata. Nüüd oli meil hirm.

Ütlesime leitnandile, et meie läheme edasi, läheme linna otsima omakseid. Mees vangutas pead ja ütles midagi reeturitest, kelle nahka kõik olevat läinud. Aga vägisi kinni meid ei peetud.

Mõne aja pärast ütles üks meist:

„Kas sa ei arva, ehk oleks siiski pidanud jääma nendega... kuni lõpuni?”

„Ei. Ei arva. Sõda siin on läbi. Too vanahärragi ütles, et linn on tühi. Ja Punaarmee tuleb terve oma jõuga... See kõlab naljakas nõnda ütelda, aga mina, tead, mina tahaksin veel elada.”

Teine nõustus vaikides. Otsus oli tehtud. Me tahame veel elada.

Kõmpisime Narva maanteed mööda südalinna poole. Jälle oli vasakult kuulda paugutamist. See pidi olema siin õige ligidal, linna piirides.

„Läheme Politsei platsile," soovitasin. „Mul on seal sugulasi. See on ligemal kui minu või sinu juurde koju. Võib-olla on minu peregi seal, Kuusede juures." Nad olid tihti seal uues suures majas, mida rahvas kutsus paari kõrgema sõjaväelase pärast kindralite majaks ja millel oli olemas asjalik õhukaitse varjend, mis meie omal puudus.

Põikasime vasakule ja viivukese aja pärast olime väljakul, mida rahvas iidsest ajast kutsus Politsei platsiks. Seda ümbritsesid suured moodsad majad, iseseisvuse lõpuaastail ehitatud. Vasakul üle väljaku oli õige suur ja mitmekordne punasest kivist kindralite maja, mille kolmandal korrusel elasid mu sugulased.

Olime just jõudnud eesuksest läbi trepikotta, kui väljast, õige lähedalt, kostus paar püssipauku. Mööda treppe, mis ülemistelt korrustelt keldrisse viisid, hakkas kaameid, ehmunud inimesi keldrisse tormama. Seisime hetke nõutult eesukse juures, püssid käes, granaadid vööl, Kehrast saadud Eesti Leegioni munder seljas.

„Venelased on linnas," karjuti meile. Keegi vanem naine hüüdis peaaegu hüsteeriliselt:

„Kas te saate minema! Hullud niisugused! Mundris ja relvadega! Tahate meid kõiki surma saata?!"

Seisime seljaga vastu välisust ja põrnitsesime keldrisse põgenejaile otsa. Ei olnud mingit tahtmist minna kahekesi Punaarmee vastu viimset võitlust pidama. Jõuga meid keegi ka välja ei ajanud. Kui suurem osa inimesi juba keldrisse oli kadunud, tuli treppi mööda alla viie- või kuueteistkümne aastane tütarlaps. Nägi meid, hetkeks nagu ehmatas.

„Poisid, kas te hullud olete? Siin niimoodi täies mundris! Siin on võti. Korter kaksteist, neljandal korral. Seal peaks mu isa ja venna riideid olema. Magamistoas, suures kapis." Ütles, andis meile võtme ja kadus trepist alla keldrisse.

Peas olid vaid palavikulised mõtted, kuidas siit nüüd veel pääseda, aga ometi tuli huulilt:

„Kuradi tore tüdruk! Pea jagab!"

Kui tuisk olime üleval sõbraliku neiu perekonna riietekapi kallal. Kutt sai endale midagi ülikonna taolist, kuigi käised ja püksisääred olid lühikesevõitu. Mulle ei paistnud aga midagi sobivat olevat. Hädapärast tõmbasin jalga vanad, paigatud tööpüksid ja ülle lühikese, liiga laia kampsuni.

Niiviisi hädapärast „tsiviilidega" varustatult läksime tagasi kolmandale korrale ja lõgistasime Kuusede korteri ust. See oli lukus, kedagi ei paistnud kodus olevat. Peale lühikest sedapidi ja teistpidi arutlemist otsustasime sisse murda. Võib-olla leiame mingi teate nii minu kui Kuusede pere kohta. Ja minul oli vaja paremaid riideid. Siiski oli nagu imelik niimoodi sisse tungida. Venelased või kohalikud punased on niikuinii varsti siin ja on siis vaja, et uks oleks maha murtud. Võib ju olla, et pererahvas on veel kusagil ligidal, et tulevad tagasi...

Läksime keldrisse ja pärisime, kas majahoidja on veel kohal, või kas kellelgi on Kuusede korteri võti. Meid tsiviilriides nähes muutusid majaelanikud märksa sõbralikumaks. Leidus ka inimene, kellel oli Kuusede korteri võti. Läks isegi korda teda veenda, et olen tõesti korteriperemehe sugulane ja mitte võõras sissetungija.

Korter oli segamini, nagu oleks siit alles üürikese aja eest ülepeakaela lahkutud. Köögilaual oli pesemata riistu. Magamistoas olid riidekapi uksed pärani lahti, riided ise aga läbisegi voodil hunnikus. Suurel tugitoolil voodi kõrval ilutses Kuuse eestiaegne kaptenimunder. Hakkasin endale kibekiiresti sobivamaid riideid otsima. Midagi asjalikku aga ei õnnestunud leida. Peale seda kui olin viivu aega kapis ja voodil olevas riietehunnikus tuhninud, otsustasin lõpuks tumesinise ülikonna kasuks, mis näis olevat suhteliselt kõige sobivamaks riietusesemeks. Kõhu ümbert oli ülikond küll nii lai, et sinna oleks mahtunud kaks minusugust, aga valikut polnud. See oli triibuline kaherealine härrasülikond, tõenäoliselt iseseisvusajast pärinevast „inglise riidest", millest Kuuse lugu pidas. Kingi ega pesu me ei leidnud. Nii jäid jalga sõdurisaapad ja selga all sõdurikampsun, mille üle ilutses tumesinine, liiga lai piduülikond. Mundrid ja relvad mässisime tekkide sisse ja viisime hoolega ümber vaadates hoovile ning panime maha prügikasti kõrvale. Siis läksime tagasi Kuusede elutuppa, et pisut plaani pidada ja rahuneda. Elutoas seina ääres oli kaks jalgratast.

„Kui saaks rattaga litsuma panna..."

„Kus sa nüüd rattaga... peab vist ootama pimedust ja siis kuidagimoodi välja hiilima... võib-olla nad ei jõua esimesel ööl veel igale poole valvet välja panna..."

„Arvad, et ei jõua? Kui nad meiesuguse kätte saavad..."

Lükkasime otsuse tegemise pisut edasi ja läksime alla majarahva juurde. Enne pimedat niikuinii ei saa midagi ette võtta.

Ka majarahvas keldris oli jõudnud pisut rahuneda. Istuti siiski väga vaikselt, vaid aeg-ajalt mõnda sõna vahetades. Kõigil oli ilmselt peas sama painav mõte: nad on tagasi, nad on tagasi... venelased on jälle Tallinnas.

Otsisime üles oma heategija tütarlapse, kes meile oma korteri võtme oli andnud, ja tema ema. Selgus, et oli tegemist eesti koloneli naisega ja tütrega. Kolonel ise oli viidud esimese okupatsiooni ajal Venemaale koos Eesti tegevväega. Perekond oli imekombel pääsenud. Proua oli meie kui eesti sõdurite vastu ülisõbralik ja kõige kiuste näis temas olevat veel pisut uskugi.

„Alles paari päeva eest olin koos kolonel Soodlaga ja kolonel Maidega. Soodla õhutas kõiki laevale minema, aga Maide ütles, et ikka on veel lootust. Et kui siin Tallinnas ei saa, siis organiseerime vastupanu Lääne-Eestis..."

Oli räägitud vastupanust ja vabariigi taastamisest kõige kiuste. Oli oodatud poliitilist sekkumist läänevõimude poolt.

„Te teate ju, poisid, et mitu päeva lehvis Pikas Hermannis Eesti lipp?!"

„Jah... teadsime küll. Sellepärast tuligi see viimane lahing sakslastega... Keegi ei tahtnud kodumaalt ära minna, kui oma lipp on Hermannis."

„Ja peaminister Uluots kuulutas välja uue vabariigi valitsuse. Tema on nüüd presidendi asetäitja. Ja Otto Tief on peaminister. Ja kolonel Maide on sõjavägede ülemjuhataja."

„Kes on Otto Tief... ei ole seda nime enne nagu kuulnud?"

„Kes ta on? Õige eesti mees. Vabadussõjas oli „Kalevi Maleva" ülem. Aga ta pole elukutselt ohvitser. Rohkem ma ei tea."

„No aga nüüd venelased ikka tulevad... valitsus, või mitte..."

„Poisid, poisid, kas te siis ajalugu ei tea? 24-ndal veebruaril 1918 kuulutati välja vabariik just enne, kui sakslased tulid... Aga ikkagi kuulutati!"

„Jah, muidugi... sakslased olid siis otsaga juba Pääskülas, nii me koolis kord õppisime, aga ikka tehti vabariik..."

„Ja mis siis nüüd...?"

„Ei meie tea. Keegi ei tea. Jumal vast, aga kas temagi. Kolonel Soodla ütles juba mitu päeva tagasi, et mingu kõik laevale, et Narva ja Tallinna vahel pole enam kedagi vastu panemas..."

„Noh, meie olime. Mitusada soomepoissi ja igal mehel kolmkümmend padrunit!"

Muigasime kõik. Pisut kurvalt. Pisut vesiselt. Pisut... meeleheitlikult.

Aga kolonel Maide, uus Eesti sõjavägede ülemjuhataja, oli kuni lõpuni rääkinud vastupanust ja proua oli kindel, et kusagil lääne pool on veel õiget vastupanu. Mitte sakslaste, vaid meie oma eesti meeste poolt. Taasärganud Eesti Vabariigi poolt. Vastupanu keskuseks võib kujuneda Haapsalu, nii oli kolonel Maide arvanud.

Meie ei osanud seda juttu ei tõsiselt võtta ega tühjaks pidada. Venelased olid võidukad tervel rindel. Kes saaks neile veel vastupanu osutada? Või siiski? Või on siiski võimalik, et meie omad mehed... seni, kui tuleb abi kusagilt väljaspoolt? Kaudnegi abi lääneliitlaste kaudu... Sest sakslased on ju läinud ja nüüd oleme vaid meie siin, meie, eestlased. Ei me teadnud, mis tulevik toob, ega osanud ka arvata. Aga pisike, õige pisike lootussäde oli siiski olemas.

(Hiljem, palju hiljem selgus, et kolonel Maide oli langenud venelaste kätte, mõistetud surma ja hukatud. Presidendi kohusetäitja prof.Uluots pääses Rootsi, aga oli juba siis viletsa tervisega ja suri varsti peale Eestist lahkumist. Peaminister Otto Tief sai kümme aastat sunnitööd ja peale selle lõppu ei tohtinud enam kodumaal elada. Teised venelaste kätte jäänud valitsuseliikmed said kaheksa aastat sunnitööd. Arvestades nõukogude tavasid, näivad need kümne- ja kaheksa-aastased sunnitöökaristused olevat leebed, siiani oli normiks olnud 25 aastat või eluaeg. Muutus tehti Teise maailmasõja lõpuaastail, sunnitöökaristuste aega piirati kümneaastase maksimumiga, paljude arvates selleks, et lääne liitlastele head muljet jätta humaansest nõukogude korrast.)

Istusime, puhusime juttu ja rahunesime. Nüüd alles märkasin, kui suur oli sisemine pinge. Pea näis küll olevat selge, lõpmata selge, aga põlv tikkus kui omast tahtmisest võbisema, kui lihased pisutki lõdvaks lasta. Ja peas haamerdas mõte, et nüüd peab pingutama, peab pingutama nagu ei kunagi varem, kui tahame siit veel pääseda. Jah, õhtuhämaruses peame linnast välja hiilima. Ja siis edasi mööda soid ja metsi, edasi lääne poole. Kui on veel õiget vastupanu, liitume sellega. Kui mitte, tuleb pääseda üle mere.

Mõne aja pärast liitus meiega vanem, lihtsas riides naine, kes omapead oli käinud linna peal maad kuulamas, nagu ta ise ütles. Linn olevat punaarmeelasi täis kui sipelgaid. Nii eestlasi kui

venelasi. Jajah, Punaarmee olevat nimelt kasutanud eesti üksusi Tallinnasse sissemarssimiseks, eesti punakorpuse osi. Ja rahvast olevat päris palju tänavail. Keegi neile midagi ei tegevat.

Tütarlapse emal tuli õige varsti uus mõte:

„Poisid, kuidas oleks, kui te katsuksite juba nüüd... seni, kui linnas on vaid rindeväeosad ja pole veel õiget korda ega midagi. Kui on nii, et rahvast on palju tänavail, võib-olla on nüüd päise päeva ajal isegi julgem, kui õhtul salaja. Egas nemad tea, kes te olete."

Järsku torkasid jälle meelde jalgrattad Kuuse korteris. Kui prooviks nüüd kohe jalgratastega, seni kui veel kõik on segamini... Algul näis see mõte küll peaaegu hullumeelne. Niimoodi, päise päeva ajal, venelaste vahel...

Aga nii ema kui tütar õhutasid nüüd tagant. Nüüd, just nüüd kohe peaks proovima! Nemad ei lähe küll kuhugi, aga proovigu meie, noored mehed, ehk läheb läbi!

Ja nii tuli, et asusime punaarmeelaste vahelt välja ronima päise päeva ajal peamiselt tänu eesti naistele. Tänu vanainimesele, kes „maad oli käinud kuulamas" ja tänu kolonelitütrele ja tema emale. Kuidas oli Riidak kord ütelnud: „Niisuguseid naisi kui meil, niisugusi pole kuskil." Ega olegi.

Võtsime kaasa ühte kui teist, mida olime leidnud Kuuse korterist: kaks tekki, pätsi leiba, pudeli viskit ja õige mitu karpi sigarette. Näis, et Kuuse oli pagenud sellise kiiruga, et jättis suitsudki maha, kuigi oli kõva piibumees. Milleks me viskipudeli kaasa vedasime, on endalegi tagantjärele mõistmatu. Kumbki meist polnud suurem napsivend, ega olnud meil usku, et viin annaks jõudu juurde. Aga kaasa me ta võtsime.

Ja siis olimegi tänaval. Tekid seotud rataste pakiraamidele, ühesse mässitud päts leiba ja teisesse pudel viskit, sõitsime üle väljaku Tartu maantee suunas, kust kostis mootorite mürinat. Sinna jõudes nägime, et tee oli umbselt mootorsõidukeid ja tanke täis. Kõnniteedel seisis inimesi. Mitte küll eriti palju, aga siiski küllalt selleks, et meie eriti silma ei torganud.

Rattad käekõrval, astusime aeglaselt südalinna poole. Sõita ei saanud, selleks oli tee liiga tihedasti Punaarmee sõidukeid täis. Püüdsime liikuda hästi aeglaselt ja rahulikult, paiguti hoopis seisma jäädes, et mitte pageja muljet jätta. Punaarmeelased sõidukeil näisid rahulikud, peaaegu ükskõiksed. Keegi neid ei tervitanud, ja ega nad seda vist oodanudki. Meile näis üllatav seegi, et üldse nii palju inimesi oli tänavail tulijaid uudistamas. Muidugi, seep' see meie pagemise võimalikuks tegigi.

Tartu maanteelt pöördusime Sakala tänavale, sealt Pärnu maanteele. Ikka aeglaselt jalutades, aeg-ajalt seismagi jäädes, paiguti, kus Punaarmee sõidukeid liiga tihedalt koos oli, nende vahelt läbi ronides, rattad käekõrval. Pähe torkas mõte, et küllap nii ongi kõige kindlam, otse vene tankide vahelt. Kui üksi äärelinnas liikuda, võis ehk ilma pikemata kuuli keresse saada, kui üksiku patrulli otsa satud. Kõik näis siiski mõnevõrra ebareaalne, nagu vaataksid iseennast kusagilt kaugelt ja mõtlesid: kui kaugele ta niimoodi jõuab, saksa sõduri saapad jalas ja onu Kuuse piduülikond seljas?

Kusagil Pärnu maanteel küsis üks punaarmeelasist eesti keeles suitsu peale tuld. Võib-olla, et lihtsalt jutu alustamiseks. Päris, kas oleme Tallinna mehed. Kui jaatavalt vastasime, nimetas

oma kodu aadressi kusagil Kalamaja kandis ja küsis, kas see kant on rängalt pommitada saanud. Ega meiegi teadnud, sest kumbki meist polnud ju peale pommitamist pikemalt saanud linnas olla. Ütlesime hea õnne peale, et ei ole. Mees viipas ja läks edasi.

Kui linnast välja hakkasime jõudma, nägime ühes teeäärses aias midagi pidutsemise taolist. Istuti ringiratast murul, pudelid käisid käest kätte ja räägiti õige kõva häälega. Ulatati pudelit ka mööduvaile punaarmeelastele. Tähendab, ka niisugust asja on olemas... On ka neid, kellel on nüüd põhjust pidutseda. Nüüd, kus teised tänavail olijad vaatavad mööduvaid kolonne kui viirastusi, mille olemasolu ei taheta kõigele vaatamata veel uskuda.

Kui kaua meie rännak läbi linna aega võttis, on raske ütelda, sest aja mõiste oli kui täiesti ära kadunud. Tundsime vaid hetke olemasolu, vajadust pääseda edasi, ikka edasi lääne poole. Mööda siit risttänavast, ümber järgmise tänava nurga, ikka edasi, ikka edasi, selles seisab elu... Kindlasti oli möödunud õige mitu tundi, kui lõpuks Nõmmele jõudsime, sest käia tuli ju enamasti jala ja sedagi mitte kiirustades. Maantee oli ka Nõmmel punaväelasi täis kuigi ehk pisut hõredamalt. Kui kaugele on nad, põrgulised, jõudnud? Keskhommikul ju alles tulid Tartu maanteed mööda Tallinna. Muidugi, tegemist oli motoriseeritud kiiluga, mis võis õige kähku liikuda. Eriti, kui kedagi vastas pole.

Nii jõudsime Pääsküla raudteejaama juurde, millest maantee õige lähedalt möödub. Järsku avastasime, et Punaarmee kolonn oli jäänud seljataha. Kas olime täiesti märkamatult möödunud edasitungiva kiilu otsast? Sammusime aeglaselt edasi. Suur tahtmine oli rattale hüpata ja pedaalidele valu anda, aga samas oli hirm, et just niimoodi võib kuuli selga saada. Küllap tegime õieti. Järsku ilmus teele vene ohvitser ja seletas midagi kätega vehkides. Vene keelt me kumbki ei mõistnud, aga siiski torkasid kõrvu sõnad nagu „fronta” ja „germantsõi”, või midagi selle taolist.

Taipasime, et venelane tahtis meile selgeks teha, et siin on front ja sakslased, et edasi minna ei tohi. Nagu selle kinnituseks hakkas järsku õige lähedalt kostma laskmist. Püssituld ja lühikesi juppe kuulipildujast. Siis tulistas ettepoole võssa vene tank, mis oli siinsamas teeveeres. Venelasel oli niisiis ilmselt õigus: siin on front.

Küsimus seisis selles, kuidas pääseda teisele poole. Noogutasime venelasele, pöördusime ringi, istusime ratastele ja hakkasime Nõmme poole tagasi sõitma. Nüüd oli meil ees punaväe motoriseeritud kolonn ja selja taga rinne. Vasemal oli Tallinna-Haapsalu raudtee, paremal laius Pääsküla raba. Sõitsime aeglaselt linna poole tagasi, kuni venelaste eelpost jäi teekäänaku taha, ja pöördusime rappa. Teispool Pääsküla raba, teadsime, on Männiku ja Saku. On need veel punaväelastest puhtad? Ei me seda teadnud, aga valikut polnud. Ainus vaba tee viis üle raba.

Pääsküla raba oli sel suvel õige vesine. Mätaste vahel laiusid suured ja sügavad laukad. Andis tirida jalgrattaid ühelt mättalt teisele. Juttu meil polnud. Hambad ristis ja kulmud kipras, rühkisime edasi, ikka ühelt mättalt teisele, ühelt mättalt teisele. Vahel tuli teha suuremate laugaste ümber ringe, vahel pääses edasi peaaegu otsejoones.

Tüki aega olime niimoodi vaikselt rühkinud, kui jõudsime välja rabarajale, mis näis pisut kuivem. Raja kõrval puutümika otsas istus mees. Meid nähes tõusis püsti, käes pudel.

„Pange kärakast, poisid, muidu ei jõua!”

Kuigi meil endil oli pudel viskit teki sisse mässituna rattaraamil, oli pea liiga selge ja hirm liiga suur, et vanamehe külalislahkust vastu võtta. Kui me sellest supist pääseme, siis ainult kaine peaga. Raputasime pead.

„Enne ei võta kärakast, kui siit väljas oleme."

„Võtke ikka, noh. See annab jõudu!"

Rohkem vaistlikult kui põhimõtte pärast lükkasime pakkumise veel kord tagasi. Midagi sees ütles, et igat energiaraasu peab nüüd hoidma, et viin saab teha vaid kahju. Mees jäi meist maha, pudelist jõudu ammutama.

Vantsisime edasi. Edasi ja edasi, kuni põiki ees oli mustjas, madalate kallastega veekogu. Midagi suure oja või väikese jõe taolist. Jõeke ise polnud küll kuigi lai, aga kaldad olid mädad ja pehmed, nii et ära mine ligigi. Vantsisime mööda kallast enne ühtepidi, siis teistpidi õige pika jupikese maad, aga ülekäigu kohta polnud kuskil. Kõikjal vaid mädaste kallastega mustjas veekogu.

Hakkas pimenema. Otsustasime mööda kallast lääne poole, Tallinnast eemale viivas suunas edasi minna. Ja lõpuks leidsime siiski koha, kus kunagi oli olnud sillake. Nüüd oli see mädanenud, üks ots kaldal, teine kesk mustendavat vett. Rattaid kõvemini pihku haarates läksime enne paar sammu mööda mäda silda ja siis edasi otse läbi vee. Vesi polnud sügav, aga põhi oli pehme ja jalad tikkusid kinni jääma. Läbi me siiski sumasime ja rattad jäid kõvasti pihku. Kui need siia mudasesse jõepõhja oleksid vajunud, oleks neid olnud õige räbal sealt veel kätte saada.

„Kas sel neetud Sirtsu sool lõppu ei olegi?" puhkis Kutt, vööni märg ja porine, aga ratas kõvasti pihus.

Muidugi, ka Pääsküla rabal – mida Kutt tänapäevani kutsub Sirtsu sooks – on kord lõpp, nagu kõigel muulgi. Oli juba õige hämar, kui jälle kuivale maale astusime. Leidsime teekese, mis viis Saku õlletehase suunas, kus elas Kutile tuttav õllemeister oma perega. Tuli vastu üksik vanaeit, korv käes. Pärisime, kas ka siiakanti on venelasi jõudnud.

„Venelasi?! Uihh! Ei mina pole näinud. Aga kust teie sedaviisi tulete, märjad ja porised?"

„Tallinnast. Seal on venelased sees. Ja Nõmmel kah."

„Või nii, või Nõmmel juba kah! Küll siis tulevad varsti siiagi, küll tulevad."

Vanaeit kohendas pearätti ja pani kibekiiresti minema, nagu oleks vaja kähku kellelegi teateid viia. Meie aga istusime ratastele ja andsime jalgadele valu. Pool tundi hiljem istusime tuttava õllemeistri hubases söögitoas, puruväsinud ja vööni märjad. Aga Punaarmee oli sedapuhku jäänud selja taha. Meie ja nende vahel oli – Kuti sõnadega – Sirtsu soo.

II
Kuidas kaks soomepoissi läksid vabatahtlikult Eesti Leegioni

Väike söögituba näis lõpmata kodune, kuigi olin siin esimest korda. Oleks tahtnudki siia jääda, tahtnud, et see õhtu kunagi ei lõpeks. Et poleks iialgi vaja tagasi välja minna, kus ees on tundmata tulevik ja selja taga Punaarmee tankid.

Meile tehti kuuma teed ja pakuti võileiba. Ja ennäe – söögiisu oli päris hea kõigele vaatamata, sest hommikust saadik polnud me iva hamba alla saanud. Terve päeva olime olnud liiga erutatud, et söögi peale mõeldagi. Nüüd aga võttis võimust mingi võltsrahu. Tekkis imelik tunne, et senikaua, kui on veel selliseid koduseid söögitube ja sõbralikke kostitajaid, pole midagi katki. Rabalaukad, millega alles hilju aja eest võitlesime, näisid kuuluvat nagu hoopis teise maailma. Meilt päriti, kuidas linnas lood on. Seletasime nii hästi, kui oskasime. Et venelased on otsaga Pääskülas ja küllap trügivad varsti jälle edasi.

„Ja kuhu teie siis niimoodi kavatsete välja jõuda?" päris peremees. Tema häälest paistis, et edasine jalgalaskmine on täitsa lootusetu ettevõte.

„Lääne poole, kuhu mujale. Linnas räägiti, et Läänemaal on veel asjalikku vastupanu. Eestlaste eneste, mitte sakslaste poolt. Aga kui midagi enam pole, siis peab põrutama kuhugi läänerannikule... ja üle mere."

„Üle mere, kuhu?"

„Sellele ei oska praegu mõteldagi, Rootsi, kui saab. Aga kui muud valikut pole, kasvõi Saksamaale."

„Mis seal Saksamaal? Seda ju pommitatakse ühtelugu. Ja egas sakslased seda sõda nüüd küll enam ei võida."

„Seda muidugi, et ega nad seda sõda ei võida. Aga sellepärast polegi nii hull nüüd Saksamaale minna. Kui sõda lõpeb, saab ehk tagasi koju või edasi lääne poole."

„Kuhu te siis nii väga tahaksite minna? Ameerikasse või?"

„Kasvõi Ameerikasse!"

See jutt kippus aga kõigele vaatamata naeru peale ajama. Suure hädaga saime vene tankide vahelt tulema ja Pääsküla rabast läbi ja nüüd korraga – Ameerikasse...! Aga peremees ütles järsku täitsa tõsiselt:

„Jääge siia. Me oleme ennegi mehi varjanud. Saab hakkama nüüdki. Ma tunnen kõiki ümbruskonna inimesi. Esimese punaste okupatsiooni ajal varjasime mopialuseid. Sakslaste aja lõpupoole neidki, keda sakslased taga ajasid."

See oli ilmselt tõsiselt mõeldud. Aga mees ometi nagu ehmatas omaenda sõnadest ja jäi äkki vaikselt enda ette taldrikule vahtima. Siis ütles tasa:

„Kuni ajad jälle muutuvad...”

Jah, seep see asi oligi. Kuni ajad muutuvad... Sügis oli käes, talv ukse ees. Egas keegi meist osanud arvata, kui kauaks nüüd seda uut punast uputust. Aga näis ilmne, et tegemist pole üksikute nädalate või kuudegagi.

Järsku sai selgeks praeguse hetkelise hubasuse petlikkus. Mingi mõistusevastane sisemine hääl küll ütles, et kui jääks õige siia nende toredate inimeste juurde ja ootaks ära, mis edasi saab... Aga siis võttis võimust peletav teadmine, et punavägi on parimal juhul vaid paari kilomeetri kaugusel. Ja punaväe eest peab laskma jalga, saagu mis saab.

Vaatasime järsku teineteisele otsa ja kummalegi oli selge, mida teine mõtleb: peab hakkama liikuma. Pole valikut.

Väljas oli jõudnud minna juba täiesti pimedaks. Oli tõusnud hooti puhuv vinge tuul. Võtsime suuna Rapla peale, mis asub Tallinnast umbes viiskümmend kilomeetrit lõuna pool. Sealt siis edasi kas Haapsalu või Pärnu suunas, olenevalt sellest, kuidas asjad arenevad. Otsustasime sõita väiksemaid teid pidi, sest suurt Pärnu maanteed pidi rühivad tõenäoliselt varsti edasi venelaste mootorsõidukid.

Raplas oli mul häid sõpru, vennas oli seal mitu suve ühes tuttavate talus tööl olnud. Raplas jõuame välja Pärnu maanteele, ja eks siis näe, kas oleme venelastest ees või taga, ja teeme selle järgi edaspidiseid plaane.

Tuulehood läksid üha tugevamaks ja puhusid nüüd otse näkku. Olime küürus jalgratastel ja tampisime hambad ristis edasi... ikka edasi ja edasi... edasi tundmatu tuleviku suunas. Järsku meenus mulle, et Kutt oli koolipoisipõlves olnud ajuti pisut põdur. Astma oli see olnud, laste-astma, millest kasvatakse välja. Soomes oli Kutt olnud vahva nagu kõik teisedki. Aga mis siis, kui ta oma poisikesepõlve haigusest pole siiski veel päris üle saanud...? Olime ju alles 19-aastased. Mis siis, kui ta järsku enam ei jõua? Kas peaksin üksi edasi põrutama?

See küsimus oli liiga jube, et sellele üldse mõelda, vastusest rääkimata. Õnneks ei nõua Taevataat vahel kõige jubedamatele küsimustele vastuseid. Aeglustasin pisut sõitu ja lasksin Kutil, kes siiani minu taga oli sõitnud, ette minna. Mees tampis edasi nii vahvasti, et andis mul järele vehkida. Suur hirmupahvakas oli tulnud ja jälle ära kadunud ja oli jälle hoopis parem olla. Vehkisime vaikselt edasi, nii nagu jõudsime.

Olime sõitnud kilomeetrit viis- või kuusteist, kui nägime ühel teeristil seisvat valveposti. Mees oli tsiviilriides, püss rihmal, käevarrel oli mingi lint, mida pimedas oli raske täpselt eritella. Meid nähes võttis ta püssi rihmalt ja näis, et tõmbas luku vinna. Kes see niisugune on, tsiviilriides ja püssiga? Kõige hullemal juhul mingi punane partisan, käis mõte läbi pea. Aga see oli siiski ebatõenäoline. Kohalikel punastel poleks niisugust julgust ega jultumust. Igal juhul tuli kähku otsustada: kas hüpata teelt kõrvale või minna vaprasti edasi nagu õige mees kunagi. Otsustasime edasi minna. Mees päris, kes me oleme ja kust tuleme. Meie omakorda pärisime, mis ta südaöösel püssiga maanteel teeb. Vahimees jäi vastuse võlgu ja püssi endiselt kramplikult käes hoides käskis meil staapi tulla.

Staapi?

Siiski punased?

Meid juhiti suurema ühekordse maja juurde, mis kunagi näis olnud mingi ametiasutus, võib-olla vallamaja. Ukse ees oli kuulipilduja, selle kõrval vahimees iseseisvusaegses eesti sõduri mundris.

„Kaks kahtlast tegelast," ütles meie saatja uksel seisvale vahimehele. „Vii nad leitnandi juurde."

Astusime suurde ruumi, mille põrand oli õlgedega kaetud. Õlgedel lamas või istus mitukümmend meest. Mõned tukkusid, teised ajasid vaikselt juttu. Enamus meestest oli Eesti sõjaväe või Kaitseliidu mundreis, mõned üksikud Saksa mundris ja mõned tsiviilis, valged või sini-must-valged sidemed ümber varruka. Niisiis omad mehed.

Meid juhatati väikesesse tagatuppa, kus kirjutuslaua taga istus keskealine mees näiliselt Vabadussõja-aegses Eesti leitnandi mundris. Tsiviilriides vahipost teeristil, kuulipilduja poolristi vallamaja ukse ees, meile ürgaegses mundris eesti leitnant – kõik see jättis kuidagi Vabadussõja-aegse mulje, kuigi meie oma üheksateistkümne eluaastaga polnud tol ajal veel siia ilma saabunudki ega võinud teada, kuidas Vabadussõja ajal asjad õigupoolest olid.

Leitnant päris väga asjalikult ja pisut nagu vaenulikultki, kes me oleme, kust tuleme ja kuhu läheme. Seletasime nii hästi, kui oskasime, ja püüdsime selgeks teha, et tugevad Punaarmee motoriseeritud väeosad on vaid mõne kilomeetri kaugusel. Aga see näis teda õige vähe heidutavat.

„Siin organiseeritakse vastupanu," ütles ta meile tõsiselt otsa vaadates. „Igat meest on nüüd vaja isamaa kaitseks."

„Vastupanu... kelle poolt?"

„Eesti sõdurite poolt. Kas te pimedad olete? Või arvate, et peaksime Eesti jällegi ilma võitluseta ära andma? Ja kuhu teil siis plaan oli minna?"

„Läände. Äkki on kusagil päris vastupanu. Ja kui ei ole... siis... siis peab vist jälle üle mere püüdma pääseda. Me oleme soomepoisid. Olime viimase minutini Tallinna ees ja jäime vankade kätte."

„Kust mina tean, kes te olete! Ja siin ongi õige vastupanu, aga teie tahate muudkui tahapoole kaabata. Homme otsustame, mis me teiega teeme!"

Leitnant tõusis, avas ukse ja kutsus sisse noore tsiviilriides selli ning ütles sellele midagi nii tasa, et meie ei kuulnud. Poiss viskas püssi õlale ja noogutas meie suunas.

„Lähme!"

Jälle läksime läbi suure õlgedega kaetud ruumi, mis oli täis Vabadussõja-aegseid võitlejaid, ja mööda ukse ees üles seatud maksim-kuulipildujast. Jõudnud õue, märkasime ukse kõrval oma jalgrattaid. Võtsime need nagu endastmõistetavalt kaasa ja asusime vantsima vahimehe poolt näidatud suunas.

Pea sumises ja mõtted olid segi. Siin organiseeritakse vastupanu... kaitstakse isamaad jalatäis jalatäie järel... jalatäis jalatäie järel, kuni saabub kusagilt abi... või kui ei saabu abi – nii nagu kord aastasadade eest Tallinna piiramisel, nagu Jüriöö ülestõusu ajal, nagu Madisepäeva lahingus – siis kibeda lõpuni, põlvepikkuse poisikeseni...

Või on siiski tegemist vaid kohaliku rühmakesega, kes organiseerib vastupanu vaid seni, kuni vene tankid kord kohal on, T-34-d ja Jossif Stalini nimelised hiigelmasinad, et siis vaikselt laiali valguda? Kas peaks nendega ka sel juhul liituma? Soomepoiste pataljonid on löödud puruks, üks Tartu all, teine Tallinna juures. Ja meie tegime Kutiga otsuse, et me tahame elada, tahame siiski elada.

Kui olime maja kuuldekaugusest väljas, tegutsesime peaaegu vaistlikult. Pärisime püssimehelt, kuhu ta meid tahab viia.

„Vahi alla," vastas see.
„Ja siis?"
„Eks homme otsustatakse."
„Homme on vene tankid siin."
„Kust te teate?"

„Ise nägime. Õhtul olid Pääskülas. Puha motoriseeritud väeosad. Kas teil tankitõrje relvi on?"

Mees vangutas pead.
„Mina küll pole näinud."

„Ja te tahate niiviisi palja käsi...?"

„Leitnant usub, et küll saab. Et lihtsalt peab. Et kõik on organiseerimisel."

Mis ütelda eesti meestele, kes ikka veel usuvad, et küll saab kuidagi? Küll saab, sest peab saama... kui ainult on küllalt hakkamist. Ütlesime lihtsalt, et meie läheme oma teed edasi. Kui on kusagil õige vastupanu, siis jah... aga nüüd läheme oma teed. Ja vahimees meid ei takistanudki. Või mis ta olekski pidanud tegema? Mehi tulistama, kes ilmselt olid omad poisid?

Jälle olid meil rattad jalge vahel ja jälle tampisime mis jõudsime. Rusuv masendustunne võttis kord võimust, aga siis haihtus jälle. Jäi vaid teadmine: venelased olid õhtul Pääskülas.

Vastu hommikut pugesime teeäärsesse küüni ja heitsime lõhnavatele heintele. Kutt õngitses välja viskipudeli.

„Kas proovime üks lonks?"

Proovisime. Oli lääge ja leige. Teist lonksu ei tahtnud. Mõne hetke pärast ütles Kutt:

„Need mehed... need mehed hakkavad nüüd Vabadussõda pidama."

„Vabadussõja algul polnudki niisugust meeleolu. Ainult mõned ohvitserid ja koolipoisid."

„Jah, näe, nüüd on meeleolu... aga pole..."

„Aga pole mida?”

„Näe, meie kah kaapame... aga teised tahavad vastu panna.”

„Kui kauaks?”
„Kuni T-34-d siia jõuavad.”

Südametunnistus piinas, aga usk oli saanud otsa. Ja väsimus oli suur. Otsustasime, et esimeste päikesekiirtega oleme jälle üleval ja teel.

Juba enne valget olime jälle üleval. Hetkeks oli tahtmine teist külge keerata ja pehmeis, lõhnavais heintes edasi põõnata, aga siis lõi kui piksega pähe teadmine: oleme parimal juhul vaid paar kilomeetrit punaväelaste tankikiilust ees. Võib-olla on see meist juba möödunudki. Lõikasime kummalegi paksu viilaku kaasatoodud leivapätsist, aga ei mallanud seda rahus süüagi. Hüppasime ratastele ja hakkasime edasi vihtuma Rapla suunas, ühes käes leivatükk, teisega tüüri hoides.

Kõrvaline tee, mida pidi sõitsime, oli tühi. Eilne ärevus oli pisut järele andnud. Kõik, mida teha saime, oli edasi põrutada. Edasi põrutada parajasti kiire tempoga, aga mitte kihutades, sest siis saab võhm enneaegu otsa. Kui leivatükk oli söödud, palusime teeäärses talus juua. Noorevõitu perenaine küsis, kust me tuleme, ja päris uudiseid. Pakkus piima ja võidki leiva pääle. Kollast soolatükikestega koduvõid. Ei, venelasi pole siin kandis veel nähtud, aga eile oli voorinud mööda hulgaliselt pagulasi. Küll maainimesi hobuste ja vankritega, küll linnarahvast, pambud seljas ja kohvrid näpus. Tema aga ei lähe kuhugi, kinnitas perenaine. Tema ootab tagasi meest, kes punaste ajal ära viidi.

„Mees küüditati ja tema jäi maha?” pärisime.

„Ei, mees oli Eesti sõjaväega Värskas. On nagu kuulda, et osa neist meestest olevat võetud punaväkke. Ehk nüüd mees tuleb koju. Mõtelge, kui kole, kui tema tuleb nüüd koju, aga mina olen läinud minema... tuleb tühja koju... võib-olla on ta seda kojutulekut kaua oodanud. Ei, mina ei saa nüüd ära minna.”

Küllap me mõistsime. Igaühel on ikka omad pisilootused. Meil, et pääseme Punaarmee eest jooksu... meestel sääl vallamajas, et juhtub ime ja saame vastu panna... noorel perenaisel, et mees tuleb koju...

Jälle ratastele ja edasi. Juttu meil polnud, kuigi tee oli nii lai, et saime kõrvuti sõita. Kutiga oli selle poolest hea koos pageda, et nägime asju ühtemoodi. Kui oli vaja rääkida, rääkisime. Kui mitte, olime vait.

Kunagi ammu olin kusagilt lugenud, et võime koos vaikida olevatki õige sõpruse tunnus. Pagemist on olnud nii enne kui pärast. Ikka punavägi seljataga, ja ees vaid mingi ähmane tulevik. Aga kunagi pole olnud kellegagi sellist vastastikust mõistmist ja ühtemoodi arusaamist, kui tookord Kutiga Tallinnast läänerannikule pagedes. Vaevalt, et kumbki meist üksi tulema oleks saanud. Võhm oleks läinud välja ja usk saanud otsa.

Keskhommikuks jõudsime Raplasse, mu isa sõbra Helmuti tallu, keda Helmuti asemel kõik kutsusid lihtsalt Mutt. Mutt oli õpetatud mees, advokaat, ja ta oli olnud kuni viimse minutini eesti asjade eest võitleja. Talupidajaks oli Muti vend ja tema vana isa. Meie sinna jõudes istus

vanaperemees üksi taluõuel, tööriided seljas. Meid nähes pööras ta aeglaselt pilgu värava suunas, väsinud ja ükskõikse pilgu, nagu poleks siin maailmas enam midagi, mida võiks rõõmuga tervitada. Teretasime. Vanamees noogutas vaikselt. Polnud temal midagi võõrastele ütelda. Mind ta ei tundnud, me polnud teineteist kunagi näinud.

Nimetasin, et olen Aarne vend, noore Aarne, kes siin suviti tööl on olnud. Vanamehe ilmesse tuli jälle nagu elu.

„Või nii, või Aarne-poisi vend! Kust sa's nüüd niiviisi...? Kõik teised ammu läinud."

„Kõik teised?"

„Jah, Mutt ja sinu rahvas. Su isa ja ema ja vanaema ja Aarne ja tema õde. Mu vanem poiss viis nad eile hobusega randa."

Vanamees rääkis aeglaselt, sõnade vahel pikki vahesid pidades, aeg-ajalt maha vaadates, nagu mõtete kogumiseks.

„Jah, Mutt ei saa ju siia jääda... tal peregi juba üle mere... ja ise on ta ahukaat ja ajas kuni viimase minutini eesti asju... et teeme uuesti vabariiki, või nii... Pere saatis ära, aga ise jäi maha, et mehed ei tohi enneaegu kõike maha jätta. Kui nad tema kätte saavad... Aga vanem poiss jääb siia, viib teised randa ja tuleb ise tagasi. Ütles, et tema ei lähe omast kodust kuhugi... et viigu vägisi. Ja kuhu minna, vana meeski enam, elupäevad niikuinii varsti loetud. Surm siin või Siberis... surm ikka seesama."

Vana jäi hetkeks vaikselt istuma. Viivukese aja pärast jätkas:

„Jah, eile olid nad kõik siin. Mutt ja sinu rahvas ja Riks ja veel teisigi, kes viimase minutini eesti asju ajasid, et ehk tuleb ime, või nii... Aga jäi tulemata see ime. Ja nüüd pole muud kui üle mere. Aga mu vanem poeg on teistsugune, tema on maaga nagu ühte kasvanud. Ma küll ütlesin, et egas nad sindki rahule jäta, kui Mutt on läinud, aga tema ütles, et ei, et tema ei lähe omast kodust mitte kuhugi."

Jälle hakkasid mõtted mitmes suunas korraga liikuma. Pauksi randa, kuhu me rahvas oli läinud, oli siit vähemalt 60 kilomeetrit. Kui tüüriks sinna, kas jõuaks pärale enne, kui Tallinnast läände trügivad venelased? Kas jõuaksime sinna ennegi, kui oma rahvas on juba teel üle mere? Neile pidi Rootsist paat vastu saadetama, teadis vanamees rääkida. Nad kas pääsevad või ei pääse, meie ei saa siin midagi aidata. Teiselt poolt: omad inimesed siinsamas lähedal, ainult 60 kilomeetrit! Ja Rootsist on tulemas paat. Kui kihutaks ühte jutti, kihutaks öö läbi...

Kutt pööras pilgu vaikselt minu poole. See oli minu pere. Otsus oli minu teha.

„Kui me Pauksi randa tüüriksime, läheksime venelastele peaaegu otse vastu."

„Nii et sa arvad...?"

„Ma arvan, et nad tulevad nii lõunast kui põhjast. Ühelt poolt Paldiski peale ja sealt edasi, teiselt poolt Pärnu peale. Peaksime katsuma keskelt... üle Märjamaa ja Lihula Virtsu."

„Ja sinu rahvas?”

„Egas me neid aidata saa. Kui saavad minema, saavad... Meie jõuaksime sinna liiga hilja. Ja kui jäävad kätte...”

Vanamees võpatas ja jäi mulle otsa vaatama.

„Ei, ei... ma ei usu, et nemad kätte jäävad. Aga teie ei jõuaks õigel ajal sinna. Peate omal käel proovima.”

Vana tõusis ja hakkas toa poole kõndima, viipas meilegi, et tulgu kaasa.

(Hulk aega hiljem sain teada, et Mutt pääses, teised mitte. Paat Rootsist oli jäänud hiljaks, jõudnud pärale alles siis, kui rannik oli juba venelaste käes. Mutt kui üksik inimene oli veel õigel ajal omapead uut paati läinud otsima ja viimaks leidnudki. Teised leidis punavägi pärale jõudes rannikul ees. Vaid mõned nädalad hiljem oli mu isal käes sõit külmale maale.)

Köögis toimetas vanaperenaine. Temal oli kergem nii, ühtelugu toimetades ja talitades. Eluaeg oli ta toimetanud ega osanud nüüdki, kõige raskemal ajal, teisiti. Oli meile sealiha praadinud ja muna peale löönud. Söögu poisid ometi, muidu ei jõua kuhugi! Järsku taipasime jälle, et meil on kibekiire. Istusime siiski lauda ja püüdsime näiliselt rahulikult süüa. Perenainegi näe päris rahulik.

„Homme peaks poiss rannast tagasi olema, eks siis kuule, kuidas neil läks.”

„Jah, eks homme kuule,” kinnitas ka peremees õige asjalikult. Meie aga teadsime, et homseks peame olema juba kaugel siit. Tänasime, surusime kätt ja asusime jälle ratastele. Perenaiselt saime kaasa mitmekilose käntsaka kõvasti soolatud seapekki, et nälg ära ei võtaks. (Sellest seapekist jätkus leivakõrvaseks kuni jõuludeni, kuigi lõpupoole tuli manu õige kibe kõrvalmaitse.) Tänasime veel kord ja asusime kõrvalteid mööda teele Märjamaa suunas. Seal ehk kuuleb, kui kaugel venelased juba on ja kust kandist on kõige suurem lootus üle mere pääseda.

Pisut enne Märjamaad jõudsime suurele Tallinna-Pärnu maanteele. Süda hakkas jälle kiiremini kloppima. Ehk on venelased suurt teed pidi tulles meist juba ette jõudnud? Pärisime aru tee ääres lopsakat kraavirohtu niitvalt mehejässilt.

„Venelased? Ei ma pole näinud kedagi. Aga küll nad tulevad, ärge muretsege. Armia on varsti igal pool, ei teie jõua oma ratastega kuhugi, armsad velled! Aga egas armia kellelegi midagi tee! See on ainult sakslaste tühi jutt, et õigeid inimesi hirmutada ja Dansingisse (Paljud põgenikud viidi esialgu Danzigi linna, mida rahvas kutsus Dansing) tööle vedada.”

Mehe näos oli irvitus. Sõitsime edasi.

„Näe, see ootab neid,” ütles Kutt.

„Eks niisugusi ole ju ikka kah. Neid on alati olnud. Mäletad Tallinnaski.”

Pisut hiljem tegime jälle juttu teeäärsete taluinimestega.

„Kas venelased on siit juba möödas?”

„Möödas? Ei meie pole näinud. Aga on’s nad siis juba nii ligidal?”

„Eile õhtul olid Pääskülas?”
„Kust teie teate?”
„Ise nägime.”

„Või nii, või ise nägite. Siis muidugi. Kas nad on ikka samasugused, kui vanasti – sitased ja haisevad ja täinurgaga mütsid peas?”

„Samad ikka. Aga täinurgaga mütse nüüd suvel ei ole, on harilikud pilotkad.”

Tampisime edasi. Just enne Märjamaad oli teel Eesti Leegioni mundrit kandev valvepost. Päris, kes me oleme ja kuhu läheme. Seletasime, et eile õhtul tulid venelased Tallinnasse ja saime kuidagi jalga lasta. Siis märkasime, et kummalgi pool teed on mehitatud kaitsekraav. Ilus, siksakiline ja puhtalt kaevatud, nagu harjutustel õppelaagris, aga liiga madal, et seal küürakilgi saaks kõndida. Kraav näis ulatuvat mõnesaja meetri kaugusele kummalegi pool teed ja lõppes siis järsku otsa, nagu noaga lõigatult. Kaevikus kükitavad mehed olid enamasti Saksa sõjaväe mundris, aga oli ka tsiviliste, ja kõik näisid olevat väga noored. Igal mehel oli küll püss, aga raskemaid relvi polnud märgata.

Hetke pärast tuli meie juurde eriväeosade mundrit kandev kapten, range ilme ja äkilise jutuga mees. Asugu me me jalamaid kaitsekraavi teistele abiks, ta muretseb ka kohe relvad!

Jälle sama lugu nagu tolles vallamajas Hageri kandis! Selle vahega vaid, et tookord oli korraldajaks Vabadussõja-aegne leitnant, nüüd eriväeosade kapten. Heitsime pilgu kahel pool teed olevatele kaitsekraavi-juppidele. Need olid lühikesed ja lamedad. Raskerelvi polnud näha, ka mitte tankirusikaid. Kui venelased tankidega tulevad, pole neist kraavijuppidest mingit abi. Ja kui jalaväega, siis lähevad lihtsalt kraaviotstest mööda. Muidugi, meie Kutiga polnud ohvitserid või üldsegi asjatundjad sihukestes asjades. Aga sõdurid olime ometigi olnud ja see kaitsekraavike paistis lihtsalt halenaljakas. Võib-iolla vaid selleks tehtud, et keegi saaks hiljem raportida: Märjamaad kaitsti viimse võimaluseni!

Istusime lihtsalt ratastele ja asusime paraja tempoga edasi sõtkuma. Ei eriti kihutades ega eriti venitades. „Seis!” kāratati meile järele. Mehel oli tukk puusal, seda olime märganud. Aga ta ei tulistanud. Sõitsime edasi, Märjamaalt läbi. Pisut hiljem, kusagil Märjamaa ja Lihula vahel kihutas meist mööda väike sõjaväeauto, hirmsat tolmu üles keerutades.

„kas nägid, kes sohvri kõrval istus?” küsis Kutt.

„Jah, nägin.”

Rohkem ei osanud ütelda. Sohvri kõrval istus Hauptsturmführer, kes Märjamaa ees poisikesi lamedasse kaitsekraavi oli kamandanud isamaad kaitsma. Oli tehtud, mis kästud. Nüüd kihutati autos lääne poole. Egas see ohvitserihärra süü olnud, et kõik isamaakaitsjad ei mahtunud pisikesse „Schwimmwagenisse”, mis sõja lõpuaastail täitis saksa sõjaväes umbes sama osa, mis ameeriklastel (ja punaväelastel) pisike neljaveorattaga „jeep”.

Mõne aja pärast jõudsime teeristile, kus oli vaja teha oluline otsus, kas suunduda edasi Pärnu, Haapsalu või hoopis Virtsu suunas? Ilma et meil vähematki aimu oleks olnud punaarmeelaste liikumisest, tuli teha kindrali või marssali moodi otsus vastase tõenäolisest liikumissuunast. Püüdsime seda asja rahulikult arutada. Tallinnast trügivad nad kindlasti otse edasi Paldiski suunas ja sealt Haapsalu poole. Mis lõuna pool juhtub, seda ei osanud me arvata. Aga küllap nad Pärnu suunas liiguvad. Kõige loogilisem oleks siis niisiis püüda pääseda rannikule kusagil keskkandis. Virtsust ehk saab veel kuidagi üle Muhusse ja sealt Saaremaale. Ja Saaremaalt ehk pääseb Rootsi. Aga missugused on olukorrad Virtsus? On's seal veel mingeid paate või parvi? Või on sinna kogunenud tohutu põgenikemass viimses lootuses üle mere pääseda, aga puuduvad sõidukid kõigi jaoks?

„Lubame, tead, paadimeestele kas või oma hingeõnnistuse," ütles Kutt, „kui muidu peale ei saa."

„Kes su hingeõnnistust tahab?"

„Nüüd, tead, nüüd me maksame selle eest, et me Soome ei jäänud."

„Jah, nii võib ju küll seda asja võtta, aga siin me oleme, ja muule pole mõtet mõtelda. Ja ma arvan, et teeksime teine kord täpselt samuti..."

Kutt ei vaielnud vastu, mitte viisakuse pärast, see polnud nüüd ammugi enam oluline Vaid küllap ikka selle pärast, et oli nõus: teeksime teinegi kord täpselt samuti, kuigi meil nüüd enam tahtmist polnud koos tolle Hauptsturmführeriga Märjamaa ees vahti pidada seniks, kui härrad otsustavad autoga minema sõita.

Kusagil Märjamaa ja Lihula vahel sattusime põgenikevooridele. Kilomeetrite ja kilomeetrite kaupa hobuvoore ja jala sõtkujaid. Kohati oli tee nii täis, et pidime ratastelt maha ronima ja jala, rattad käekõrval, edasi sammuma. Kuhu need inimesed kõik minna tahavad, tuli mõte. Niimoodi jala, või hobustegagi. Meie ei tea, kas jõuame jalgrattailgi eest ära, sest venelased tulevad autodega ja tankidega... Põgenike nägudes oli ometi väsimuse kõrval palju otsustavust ja trotsi. Et kui vanka tuleb jälle Eestimaale, siis meie läheme eest ära – kas või maailma otsa... aga nende jalgu me enam ei jää. Ühest aastast aitas.

Kõige masendavam oli taluinimesi vaadata. Vankritel olid kõrged koormad, koormate otsas istusid lapsed. Lehmad olid seotud vankrite taha; norus ja tigedad koerad jõlkusid nii inimeste kui loomade jalge vahel. Virtsust minevat veel ühtelugu paate Muhumaale, uskusid ühed. Kust seesugune usk, seda ei teadnud keegi, sest keegi ei teadnud, mis pisutki ees- või tagapool juhtub.

Taluinimesed tee kõrval jälle rääkisid hoopis teist juttu, võib-olla oma kohalejäämise õigustamiseks. Virtsus olevat koos must mass põgenikke. Üksikuid paate ikka vahel minevat, aga paljukese need jõuavad... Ja paadimehed eelistavad neid, kes saavad millegagi maksta... valuutaga, ehetega. Inimesi tulevat randa ühtelugu juurde. Olevat nagu viimne päev enne suurt kohtumõistmist: ulgumine ja hammaste krigistamine!

Meil Kutiga polnud nüüd enam mingisugust valikut. Kui must mass, siis must mass. Randa peab saama. Kui ei saa kohe edasi, siis ehk pisut hiljem. Aga kuidagi peab. Kui Kutt oli heas

tujus, oli tal tavaks lõõpida: kuidas siis saab, kui ei saa, aga saama peab? Nüüd ütles ta seda õige tõsiselt, aga suunurgas oli siiski jäljeke endisest irooniast.

Põgenikevooril ei näinud olevat lõppu. Nii eespool kui tagapool ulatus see nii kaugele, kui silm seletas. Järsku köitis meie tähelepanu riistapuu, mis siia kuidagi ei näinud sobivat: suur punane pritsiauto, kuhjaga inimesi täis. Neid oli porilaudadel, pumpade otsas, voolikurullide vahel. Rooli taga istus leegioni mundris allohvitser, aga tunnused oli ta eraldanud õlakuilt ja kraeltki.

„Hei, poisid, kuhu suunda oleks nüüd kõige targem põrutada?" hüüdis meile, kes me ratastega märksa kiiremini edasi jõudsime, kui tema oma tuletõrjeautoga.

„Ei tea. Me proovime Virtsu. Aga kust teie sedaviisi tulete, pritsiautoga?"

„Eile tulime Tallinnast. Aga varsti on bensiin otsas. Siis on jokk."

„Eile olid ju vankad Tallinnas!?"

„Olid muidugi. Aga me leidsime selle pritsiauto ja pisut bentsu ja lõime hirmsasti kella ja tulime vankade tankide vahelt. Pritsiautot, tead, ei pea keegi kinni ja keegi ei küsi pabereid."

„Ära lori. Niisuguse põgenikekoormaga?"

„Egas siis alul sihukese koormaga. Olime viiekesi. Kõik Narva pataljoni poisid. Oh sa raisk... kui Iivan oleks teadnud! Aga meie muudkui lõime kella ja põrutasime edasi. Aga siis sai bents otsa. Pidime juba hakkama jala edasi vehkima, aga üks mees tee kõrval ütles, et tema teab, kust saab. See oli üks igavene kuradi spekulant, see bentsu mees. Lõime tal tati üles, tead, ja bentsu oli järsku küll ja küll..."

Mees läitis suitsu, pakkus meilegi. „Nojah, kui me siis edasi sõitma hakkasime, olid kõik kohad inimesi täis, et võtke kaasa ja võtke kaasa... no kuidas sa jätad maha... Laadisime selle käru siis täis ja hakkasime aga jälle tulema. Aga need kuradi tsiviilid, tead, on sitta moodi oma mammona küljes kinni! Suguvend ja kallis kaasmaalane jäägu maha, et aga tema oma kohvri saaks kaasa vedada! Mõned niisugused türapead jätsime maha koos oma kohvritega. Teised siis hakkasid paluma ja jätsid oma tavaari kus seda ja teist. Aga nüüd on teed nii sitta moodi täis, et peab vist jälle hakkama jala edasi trügima... tsiviilid hakkavad muidugi uluma ja hambaid kiristama, nagu oleks neil õigus selle pritsiauto peale!"

„On sul aimu, mis Virtsus lahti on?" pärisime.

„Miskit aimu ei ole. Peab minema vaatama, eks siis saab sotti."

Sõitsime Kutiga rattail edasi. Pritsiauto Narva pataljoni sohvriga jäi meist maha, sest tema pidi koos aeglase vooriga liikuma.

„Vänged vennad," ütles Kutt. „Tallinnast sedaviisi pritsiautoga, kui vankad on juba sees..."

„Jah, aga tsiviilide vastu pole neil mingit lugupidamist."

„Kuidas ei ole? Tsiviilide koorem oli ju peal?"

„Jah, seda muidugi. Aga kohvritevedajad saadeti pikalt...”

„Kas sa poleks pikalt saatnud?”

„Küllap vist. Aga vähe viisakamalt.”

„Nojaa, aga sina pole ka mitte Narva pataljoni mees.”

Tampisime edasi. Pritsiauto ja Narva pataljoni mehed koos oma põgenikekoormaga jäid peagi seljataha. Mõne aja pärast oli aga tee jälle nii umbselt põgenikke täis, et pidime ratastelt maha ronima. Meie kõrval kõndis näiliselt viimseni kurnatud keskealine naine, seljakott seljas ja pisike kohver näpus. Ta vedas vaevaliselt jalgu järele ja iga natukese aja pärast ohkas õige tasa, nagu tahaks kellelegi teada anda, et kuidagimoodi enam ei jõua. Meid nähes alustas ometi juttu, et kust tuleme ja kuhu läheme. Kähku olime vastanud, et Tallinnast tuleme ja randa läheme.

„Mina kah,” ütles naine. „Mina kah Tallinnast. Aga mina olen see kõige suurem loll, kes siin ilmas kunagi on elanud. Ma olin juba laevale minemas, aga siis tuli meelde, et olin kiiruga teise paari kingi koju unustanud. Noh, panin padavai koju tagasi, see polnud sadamast kuigi kaugel. Aga kui tagasi jõudsin, oli laev läinud... ja siin ma nüüd olen... aga jalad on nii läbi, et kaugele küll enam ei jõua. Terve eilse päeva tulin ja öö läbi kah...”

Ei saanud meie teda aidata. Muudkui ratastele ja jälle edasi, edasi, edasi... Aga siiski mõlkus hulk aega võõrastavalt meeles: inimesele oli paar kingi nii tähtis... ja nüüdki, kui tal toss on välja minemas, ei saa maha jätta seljakotti ja kohvrit. Tuhanded ja tuhanded on kaotanud kodu, tuhanded on surnud selle või teise maa, põhimõtte või ideaali eest, aga temal polnud kaasas teist paari kingi!...

Enne Lihulat jäi põgenikevool hõredamaks ja lakkas siis hoopis. Olime taas kahekesi tühjal maanteel. Kõik näis ümberringi olevat rahulik ja vaikne. Lihula isegi oli vaikne ja nagu välja surnud. Kes oli läinud, oli läinud. Teistel polnud maanteele asja. Kui punased tulevad, siis tulgu. Asi kah, mida vaadata. Kiriku juures kohtasime siiski üksikut jalakäijat. Käed püksitaskus, pläru suus, jõlkus ta omaette ei tea kuhu poole. Pidasime kinni.

„Kas teate, mis moodi asjad Virtsus on?” pärisime.

„Virtsus? Mis seal siis peab olema? Ja pole minu asi kah. Igavene lollikari vist ootab paate. Tahavad Rootsi minna või Saksamaale, või kurat teab kuhu. Te olete kah niisugust nägu, et tahate jalga lasta. Egas punavägi kellelegi midagi tee. Ainult sakslased ajab maalt välja. Aga rahvas on loll – muudkui jooksevad! Õigel inimesel pole midagi karta! Las kõnutavad peale seal rannas mõnda aega – tuleb aru persest pähe!”

Sõitsime edasi. Tee oli tühi, nii saime kõrvuti sõita ja pisut juttu ajada.

„See mees on segane,” ütles Kutt.

Mispärast segane? On lihtsalt üks õige punane.”

„Õige punane pole nii loll. Temale näis kõik olevat lihtsalt ükskõik.”

„Aga mis siis, kui rannas on tõesti must mass koos?”

„Kust tema teab? Ja kui on, noh, siis vaatame kusagilt mujalt... egas jutt ei aita.”

Tee oli endiselt vaikne ja tühi. Peaaegu nagu pisut õudust pealeajavalt tühi. Kas kõik minejad on juba läinud? Või on tegemist vaid juhusliku tühimikuga: rannal must mass paate ootamas, seljataga veelgi suurem põgenikehulk peale tulemas?

Maad Lihulast randa on kilomeetrit kakskümmend. Jälgisime teeäärseid kilomeetriposte. Seitseteist, viisteist, kümme... tee ikka endiselt tühi.

Jõudsime künkale, kust Virtsu ainus sadamasillake paistis. Sealgi näis kõik olevat vaikne. Silla ääres oli suur raudpraam, poolenisti täis põgenikke, nii hobustega inimesi kui jalakäijaid. Nende vahel õiendasid saksa sõdurid rahulikult ja asjalikult.. Kes aga silla juurde jõudis, juhiti praamile. Kui praam oli täis, löödi kella ja aeglaselt asusime teele üle kitsa mereriba Muhumaa poole.

– – –

Muhumaal sattusime kui hoopis uude maailma, nagu hoopis uuele planeedile. Siin valitses saksa sõjavägi ja valitses „Ordnung”. Kuivastus asus mingi suurema väeosa, tõenäoliselt rügemendi staap. Teeristid kubisesid siltidest ja leidus neid majade seintelgi: Komandant, Waffenwart, Spiess, Funkstelle. Kõik korralikult kätte juhatatud ja ära seletatud. Edasi-tagasi sagivad sõdurid olid korralikes mundrites, kuuekaelused kinni ja rihmad vööl.

„Kämbud ikka kämbud,” ütles Kutt.
„Parem kui venelased.”
„Eks näeme.”

Põgenikud juhatati kuhugi karjamaa taolisele lagendikule ja kästi oodata. Lahkuda siit ei saanud, sest ümberringi oli saksa sõdureist valve. Istusime murule teiste põgenike vahele ja hetkeks lasksime võimust võtta rahutundel, mis tuli sellest, et punavägi oli selleks puhuks jäänud seljataha. Üks etapp oli möödas, eks näe, mis järgmine toob. Kaua seda rahutunnet siiski ei lastud nautida. Üürikese aja pärast kuulsime eestikeelseid korraldusi: kõik alla kolmekümne viie aastased eesti soost meesisikud kogunegu lepavõsast vabale väljakule karjamaa ühes servas!

„See on jälle niisugune asi nagu Märjamaal,” arvas Kutt.

Nii see näis mullegi. Eesti poisid viimset kaitseliini korraldama, et sakslastel oleks lihtsam putkata! Olime otsustanud, et tahame veel elada. Soomepoiste suur ettevõte oli läinud luhta. Sakslastele järelväeks me ei jää. Siit peab saama edasi. Pöördusime lähema sakslasest valvuri poole ja seletasime saksa keeles:

„Oleme relvatöölised Tallinnast, keemiatööstusest „Eesti Destilaat”. Tööstus evakueeriti, aga jäime eksikombel maha. Meil on vaja pabereid, et Kuressaarde saada, seal asub evakueerimiskeskus.”

Sakslane ei teinudki asjast suurt numbrit. Käskis meil staapi minna ja rügemendi veltveeblile asi ära rääkida. Juhatas tee tallu, kus „Spiess” asus, ja viipas käega, et minge aga edasi. Spiess istus ühe suurema talu peretuppa tassitud kirjutuslaua taga ja nõudis muudkui pabereid.

„Pabereid ei ole, sest jäime venelaste kätte ja hävitasime kõik dokumendid ära, Herr Hauptfeldwebel.”

„Või nii, või hävitasite paberid ära. Aga kust ma tean, kes te olete?” Mees näis üldiselt siiski õige sõbralik. Päris, kus me töötasime. Seletasin pikalt laialt keemiatööstusest „Eesti Destilaat”, mis valmistab sõjaliselt tähtsaid tooraineid ja kus ma paari aasta eest tõepoolest tööl olin olnud. Vabrik asus Koplis ja seda kutsuti kunagi ammuse omaniku järgi rahva poolt ikka veel „Juudi Tökativabrik”.

„Miks te kaasa ei läinud, kui teised evakueeriti?”

„Läksime omakseid otsima, need olid maal.”

„Ja siis jäite ivanite kätte?”
„Just nii, härra veltveebel.”

„Hea küll, inimesed peavad üksteist aitama,” ütles veltveebel ja kirjutas meile välja paberi Kuressaarde minemiseks. Kas tal selleks volitus oli, jumal seda teab. Aga paber on paber, pealegi saksakeelne. Tänasime ja läksime oma teed.

„See oli nüüd küll üks suuremat sorti sigadus,” ütles Kutt. „Eine ganz grosse Schweinerei.” Schweinerei või mitte, aga pääsesime edasi. (Hiljem kuulsime – kinnitamata andmel küll – et noil päevil loodi põgenevaist eesti sõduritest mingi eriline saarekaitse rügement. Juhtkond moodustati sealsamas ja sellele jagati sissejuhatuseks välja „Marketender”, rindeväeosadele antavad suitsud ja viinad. Suuremaid madinaid aga too saarekaitse rügement vist siiski kaela ei saanud. Jõi viinad ära ja tuli Saksamaale. Osa mehi pääses ka Rootsi. Osa jäi venelaste kätte ja viidi Siberisse sõjavangi, teiste hulgas rügemendi ülem, kes alles aastaid hiljem „sakslasena” läände pääses.)

„Sakslased on ikka pagana imelikud,” ütles Kutt, kui me jälle teel olime. „See oli päris kena vanamees. Sihuke hallide juustega ja päris arusaaja olemisega.”

„Kõik asjad on imelikud. Nüüd pageme selle sakslase abiga eestlaste eest.”

„Oleks sa tahtnud sinna karja hulka jääda? Neist ei tehta siin paari päevaga mingit sõjaväge. Aetakse tont teab mis relvadega ja ilma väljaõppeta vankade vastu. Ja kämbud lasevad jalga. See pole mingi Eestimaa päästmine.”

„Ja meie?”

„Kõige enne üle väina Saaremaale. Sealt ehk saab paadi Rootsi.”

„Ja meile öeldakse, et kallid isamaakaitsjad, platsid on reserveeritud, astuge aga paati!”

„Ära jama! Või kuhu sina siis tahaksid minna?”

„Ah – ma niisama. Tead, see oli neljas „vastupanurinne”, kust me ära kargasime. Täitsa sead ja reeturid!”

„Sakslased on otsustanud Eesti ära anda, tead ju isegi. Mis kuradi pärast meie peaksime nende taganemist kaitsma?”

„Kui seda asja hästi loogiliselt vaadata, võiks ehk teha kolme asja, nii-öelda teoreetiliselt: kas pageda minema nii ruttu kui saab... või jääda metsavennaks nii kauaks kui saab... või katsuda venelastel suud ja silmad täis valetada, et olime sakslaste eest redus, või nii...”

„Jajah... kuni mõni mees su ära tunneb. Aga see on jobu jutt, tead isegi. Sai tuldud ja proovitud... ja nüüd on vaja tagasi saada läände... ükskõik mis moodi. Sa ju lubasid isegi oma hingeõnnistuse, kui aga paadile pääseks!”

Asusime Muhumaa ainsat suuremat maanteed mööda Saaremaa suunas teele. Keegi meilt aru ei pärinud ega meid kinni ei pidanud. Inimesed askeldasid talude ümber, nagu poleks veel midagi erilist juhtunud. Naistel olid tõesti seljas kollased muhu seelikud, nagu kord ammu koolis õpitud. Üks väheseid kohti Eestis, kus rahvarõiva elemendid veel igapäevases riietuseski ilmnesid.

Kaugele me siiski niimoodi rahulikult sõites ei jõudnud, sest ühel jalgrattal lõhkes kumm. Parandusmaterjali meil kaasas polnud ega olnud seda ka kusagilt teeäärseist taludest saada. Vahetasime katkise kummiga ratta ühes talus kilo peki vastu ja sõitsime ainsa järelejäänud rattaga edasi. Üks meist sõitis kilomeetri maad ette ja siis ootas teist järele. Siis asus teine rattale ja nii edasi, ikka kordamööda, kuni ka teine ratas üles ütles ja seda ei saanud isegi peki vastu vahetada. Olime jälle jalamehed.

Õhtuks jõudsime Väikse Väina äärde, millest üle Saaremaale viis pikk maantee jaoks ehitatud muul. Muuli otsas seisis sakslasest vahipost. Näitasime talle ette oma Kuivastus veltveeblilt saadud paberi ja näis, et sellega oli kõik korras. Mees vaatas, luges, noogutas ja viipas meile siis, et mingu aga edasi.

„Kui meil nüüd seda paberit poleks olnud, oleksime kinni jäänud,” arvasin.

„Küllap vist.”

„Nii et sellest oli ikka omajagu kasu, et me Kuivastus selle matsikarja kätte jäime ja niimoodi tolle veltu juurde sattusime. Kui me seal läbi oleks saanud, oleksime nüüd jännis.”

„See on kõik nagu unenägu, tead. Üks imelik asi teise järel. Aga siis läheb kõik järsku kole reaalseks.”

Kesköö paiku jõudsime Saaremaale ja otsisime jällegi üles paraja küüni öö tarvis. Oli tulnud lõpp järjekordsele pagemispäevale. Alles hiljuti olime trüginud läbi venelaste poolt täiskiilutud Tallinna. Nüüd olime Saaremaal, kus pealiskaudselt kõik näis vaikne ja rahulik. Lõikasime kummalegi vägeva viilaku veel Tallinnast kaasa toodud leiba ja sinna lisaks ratta eest saadud tulisoolast seapekki. Siis lonks onu Kuuse viskit ja jälle kuiva leiba ja soolast pekki... ja jälle lonks viskit...

Meenus Saaremaa mees Väikse Illimari kodust, kes keetis lääget lambarasva, maitses ja leidis lääge olevat, nii et oli vaja pudelist puskarit peale võtta. Aga puskar oli kibe, nii et tuli lääget rasva peale rüübata... ja siis jälle puskarit... ja jälle rasva. Siis heitsime heintesse magama. Teadsime, et asjad olid väga, väga räbalad. Nii Eesti asjad üldiselt kui ka meie oma olukord praegusel hetkel.

Siiski, tänase päeva jooksul olime jõudnud hea tüki maad edasi. Punavägi oli sedapuhku seljataga. Siiamaani olime saanud terve nahaga tulema. Uni tuli kähku ja oli sügav ning rahulik.

- - -

Järgmisel hommikul asusime kõmpima Kuressaare suunas. Lõuna paiku tegime peatuse lihtsas väikses teeäärses majakeses. Meie koputuse peale avas ukse kühmus vanapoolne naine. Palusime juua ja kui oleks, siis midagi hamba alla. Muidugi, meil oli ju veel leiba ja seapekki tekisse mähitud pambus, aga seda läheb ehk edaspidi vaja.

„Leiba, jah, poisid... leiba veel on, aga leiva kõrvast pole midagi. Meite rahvas läks eile teele ja võttis kaasa, mis oli. Mina jäin maha... kus ma vana inimene enam...”

Eide silmad olid kuivad, aga oleks olnud kergem, kui seal oleksid olnud pisarad. Niisugused kuivad silmad ajal, kui pered kisti lõhki ja inimesed aeti oma põlistest kodudest... niisugused kuivad silmad olid selle kõige jubedamaks sümboliks.

Siiski, petipiima oli eidekesel pakkuda leiva kõrvale ja sõime kõhud korralikult täis. Kehaline pingutus teeb näljaseks ka siis, kui õigupoolest pole tahtmist mõelda ei toidule, ei muule, mis muidu käib igapäevase elu juurde. Kui lahkusime, mähkis vanainimene ülejäänud paar leivaviilakut paberisse, meile kaasavõtmiseks. See oli ilmselt ta viimane leib. Meil oli aga pambus ju endilgi leiba, ja nii jätsime paberisse mässitud leivaviilud nagu kogemata lauale maha. Olime jõudnud majakesest juba hulga maad edasi minna, kui eit mahajäetud leivaviilakuid märkas. Jooksis meile kätega vehkides ja valjusti hüüdes järele:

„Poisid, leivad jäid maha, leivad jäid maha! Kuidas te niimoodi pikale teele lähete!”

„Meil on omalgi pisut,” ütlesime häbenedes. „Aga see on ju teie viimane!”

„Ei sest ole ühti” Ma kastan homme jälle uut leiba, egas ma puhta ilma ole. Võtke aga võtke, mul pole ju muud teile kaasa anda. Noorukesed olete alles, nagu lapsed.”

Võtsime leivaviilud kaasa. Võõra eesti vanainimese leivaviilud, kelle oma pere oli läinud teab kuhu, kellest kunagi võib-olla ei tule enam teateid. Järsku meenus laul, mida ma poisikesena kunagi laulda ei saanud, sest pisarad tulid kurku: „Kord mõtetes istus...”

Edasi, ikka edasi. Vasak parem, vasak parem. Konts ja varvas, konts ja varvas. Jällegi oli teel põgenikke, küll jalakäijaid, küll inimesi hobuste ja vankritega. Need olid mandriinimesed, või nagu siin, Saaremaal, öeldi: Suuremaa inimesed, kes juba paar päeva tagasi Muhusse olid jõudnud ja sealt Saaremaale edasi juhatatud. Siis veel lasti Muhumaalt edasi, nagu selgus. Nüüd peetavat kõik kinni. Ainult meie, oma saksa veltveebli paberiga, olime saanud tulema.

Sattusime koormatud vankri kõrvale, mille omanik ohje pihus hoides jala vantsis, kuna noor naine ja väikesed lapsed istusid koorma otsas.

„Kuhu te kavatsete pääseda?” pärisime nagu jutu alustamiseks, kuigi niisugune küsimus oli praegu õige loll. Kuhu keegi meist kavatses pääseda?

„Ei tea. Eks Jumal aita. On siiamaani saadud, peab saama ka edasi.”

„Kust kandist te tulema hakkasite?”

„Tartu ligidalt. Meil oli seal väike koht. Egas me alguses uskund, et terve maa käest ära läheb. Tulime lihtsalt punaste eest tulema.”

„Ja nüüd tüürite Saksamaale? Kuressaarest vist läheb veel laevu?”

„Saksamaale? Ei, niisugust plaani meil küll pole olnud. Seal ju nälg ja pommitamised... ja Aadu valitsus.”

„Aga kui mujale ei saa?”

„Nojah, kui mujale ei saa. Punaste kätte küll ei jää. Ja egas see Aadu igavesti!...”

Nüüd ütles naine koorma otsast: „Küll Jumal aitab. On siiani aidanud, aitab ka edasi. Ja teate mis: Järva Jaan ennustas, et Saaremaa saab täis olema nagu tikutops, aga Metsaline sinna ei pääse! Võib-olla saame siiasamasse jääda, siiasamasse Saaremaale, kui punased siia ei saa.”

„Järva Jaan, jah,” ütles mees, isegi pisut muiates. „Kui keegi teine venelastest enam jagu ei saa, kuidas see Järva Jaan... Ma ikka olen mõelnud, et kui saaks Rootsi. Aga öeldakse, et paadid on täis oma ranna inimesi. Ja neid, kellel on midagi pakkuda, valuutat, või nii... Aga kus meil seda! Aga venelaste kätte ma ei jää... minu lapsi nad punasteks ei kasvata!”

Meie samm oli kiirem kui talurahval hobuste ja vankritega, nii et jõudsime neist varsti jälle ette.

„Järva Jaan,” ütles Kutt kurvalt, aga ometi väikese muigega. „Millest kõik need inimesed ära elama peavad, kui Saaremaa saab täis olema kui tikutops?”

„Ega see olegi asjalik mõte. Inimesed on meeleheitel. Mäletad, Tallinnas, see koloneliproua rääkis uuest eesti sõjaväest, mis Lääne-Eestis on organiseerimisel, ja inglaste abist ja...”

Öömajale jäime talusse, kus enne meidki oli juba põgenikke uluall. Meid võeti vastu kui oma inimesi. Ahju kõrvale laotati vana vaip, et puhaku poisid aga korralikult välja, muidu ei jõua kuhugi. Enne aga istuti kõik koos, pererahvas ja põgenikud, suure söögilaua ümber, söödi silku ja kartuleid ja arutati olukorda. Põgenikud, kes enne meid siin, olid just tagasi jõudnud Saaremaa looderannikult, kus käidud paati otsimas, mis Rootsi viiks. Aga polevat õnnestunud. Suurem osa rannarahvast oma paatidega, need, kes minejad olid, olid juba läinud. Ja need üksikud paadid, mis veel lahkumata, olevat kubinal täis omaranna inimesi, tuttavaid ja neid, kellel on midagi pakkuda.

„Kas siis nüüd kah, niisugusel ajal, ollakse saama peal väljas?”

„Kes on ja kes ei ole. Enamus tahab lihtsalt minema ja tahab ka teisi aidata. Aga need paadid on täis. Ja järel on kulla ja hõbeda nõudjad ja hangeldajad. Neist pole ju ilmaski puudus, olgu asjad ükskõik mis moodi."

Õhtul ahju ees vaibal lebades arutasime neid asju veel kord Kutiga omavahel. Kui looderannikule tüürida ja kui seal õigel ajal paati ei leia, jääme pihku ja pole enam kuhugi minna. Tuttavaid meil pole. Varandust kah ei ole. Ja et me sõdurid oleme, seda ei saa kellelegi selgeks teha, sest oleme ju tsiviilis. Kui Kuressaarde tüürida, võib-olla saab seal isegi kergemini kellegagi kokku, kes paatide asjandusest midagi teab. Nii nagu kord aasta eest Tallinnast saime otsa Soome minevale paadile, mis sõitis Kaberneeme rannast. Ja kui ei saa... Kuressaarest minevat ju veel laevu Saksamaale. Kui Saksamaale, siis Saksamaale. Kui kord venelaste värgist eemal oled, saab ikka kuidagi edasi. Sest ega see sõda igavesti kesta. Aga siit peab praegu saama minema. Niisiis otsustasime tüürida Kuressaare suuans. Oli see õige või vale, seda ei teadnud me tookord ega tea tänapäevani. Ainult niipalju on selge, et Taevataat meid siiski oma varju alla võttis ja tagantjärele pole mingit mõtet oma südant valutada sellepärast, mis oleks võinud olla, kui oleks olnud teisiti.

- - -

Kuressaare eeslinnas näis kõik vaikne ja rahulik. Olime parema osa päevast vantsinud ja kõht oli jälle parasjagu tühi. Arutasime, kuhu oleks nüüd kõige targem minna maad kuulama ja teateid otsima selle kohta, millest eile õhtul olime rääkinud. Arutasime kõiksugu võimalusi niipidi ja teistpidi, kui meie juurde tuli eesti idapataljoni mundrit kandev noor leitnant. Mees päris sõbralikult, kust me tuleme ja kuhu on plaan edasi minna. Rääkisime oma Tallinna põgenemisest, aga sellest ei teinud juttu, et olime olnud sõdurid. Leitnant ei pärinud kah, nagu võtaks ta enesestmõistetavalt teatavaks, et tegemist on tsivilistidega. Ütles, et siin, Kuressaares, olevat organiseeritud põgenike abistamise keskus, kust saab sooja suppi ja vajaduse korral ka ulualust. Tulgu vaid temaga kaasa, ta näitab teed. Mees näis olevat igati sõbralik ja pikemalt aru pidamata läksime temaga kaasa. Sammusime algul südalinna suunas, siis põikasime sisse ühe suure hoone peasissekäigust. Sattusime suurde ruumi, mis oli täis noori mehi, enamus neist kas Eesti Leegioni või idapataljonide mundris. Pilk langes aknale: selle ette oli väljastpoolt tõmmatud risti-rästi mitmekordne okastraat.

„Lähme siit minema," ühmasin tasa Kutile. „See pole õige koht."

Pöördusime tagasi välisukse poole ja katsusime vaikselt lahkuda. Uksel seisis eriväeosade mundris saksa Scharführer (veltveebel). Mehel oli kiiver peas ja relv käes.

„Halt! Papiere?!"

„Pabereid ei ole. Põgenesime venelaste käest. Siin on dokument, mille saime Muhumaal saksa sõjaväelastelt."

„See pole mingi isikuttõendav dokument. Ilma eriloata ei tohi keegi lahkuda." Mehe näost oli näha, et ta võttis asja väga tõsiselt.

Vaatasime ringi, et leida leitnanti, kes meid siia oli sokutanud. Meest polnud kusagil näha. Ja siis meenus Kutile:

„See Scharführer, tead, on Störtzi staabist Kehrast. Leegioni tagavarapataljonist."

„See on siis leegioni mahajääjate kokkukogumispunkt – nende paganate Sammelstelle?"

„Paistab nii. Mäletad, mis Störtz ütles, kui me soomepoistega Tallinna all vabariiki tegime?"

„Lubas iga mehe maha lasta, kelle ta pärast veel kätte saab."

„Nii et nüüd läheb mahalaskmiseks?"

„Ei usu. Aga me oleme neil pihus. See on lõks. Ja see leitnant oli igavene mölakas."

Nii oligi. See oli Eesti Diviisist mahajäänute ja taga tilkujate kogunemispunkt, kuhu aga lahkesti vastu võeti iga mees, kes küllalt loll oli, et siia ilmuda. Võim ja relvad olid ainult sakslaste käes. Eesti ohvitsere oli palju lihtsõdurite hulgas, samas olukorras kui meiegi: ilma relvadeta ja näiliselt ilma igasuguste õigusteta. Seintel aga ilutsesid suured plakatid, mis mälu järgi taastatuna umbes niimoodi välja nägid:

EESTI SÕDURID!
Meie ühine võitlus jätkub kuni lõpliku võiduni!
Teie võitlusjuhid, rüütliristi kandjad
Obersturmbannführer REBANE
Obersturmbannführer RIIPALU

on juba Saksa Riigi territooriumil organiseerimas uusi eesti võitlusüksusi! Koos sangarliku saksa rahvaga vabastame uuesti Eesti ja loome Euroopas uue õiglase korra! Eestile on Uues Euroopas varutud koht, mis vastab teie sangarlikule võitluspanusele! Miski ei kõiguta meie kaljukindlat usku LÕPPVÕIDUSSE!

Meie ligidal seisis Eesti koloneli mundrit kandev ohvitser. Nähes meie õnnetuid nägusid, päris ta sõbralikult, kes me oleme ja kuidas me siia sattusime.

„Soomepoisid oleme. Jäime Tallinnas venelaste kätte, aga saime jooksu. Üks leitnant tõi meid siia, aga valetas, et see on harilik põgenikekeskus."

„Põgenike majutuspaik on siit mõni tänav eemal. Sealt oleksite tõenäoliselt ilma pikemata saanud tsiviilpõgenike paberid. Seal on ametis meie omad inimesed – saavad asjast aru."

„Ja siin, härra kolonel?"

„Noh, näete ise, mis siin on. Mina teenisin piirikaitse rügemendis. Need jäid enamasti kõik vankade kätte, kui diviis ära toodi. Ma lõin selle pärast lärmi ja nüüd olen vang nagu teiegi. Küll on tõprad! Võitlus jätkub! Mille kuradi eest?! Berliini lähme kaitsma, muud midagi. Führer ja Vaterland ja Endsieg...! Ma ei oska muud ütelda, kui... Tõprad, muud midagi. Lihtsalt tõprad!"

Kes need suured tõprad koloneli arvates olid, seda ta lähemalt ei seletanud, aga võisime umbkaudu isegi arvata. Sakslane on sakslane ja tema ei saa sinna midagi parata. Aga need teised, kelle nimed plakatitel hiilgavad...

Õhtul jagati sööki. Tükk leiba ja kausitäis suppi ning terake kunstmett. Vana tuttav kraam. Siis kobisime lavatsitele magama. Olid meie plaanid missugused nad olid, aga sihukest pööret me küll polnud osanud ette näha. Vangid mis vangid. Ometi pettumuse ja kibestuse kõrvale tuli pisut ühte hoopis teistmoodi tunnet, mis aja edenedes ikka tugevamaks muutus. Ümberringi, täpselt samas olukorras kui meie isegi, oli hulk meie omi eesti poisse. Oli eesti ohvitseregi. On mis on, oleme koos omade poistega, olgu nad pärit kust tahes või teeninud kus tahes. See teadmine oli kuidagi lohutav, kõigele vaatamata. Enamus inimesi pole loodud üksiklasteks. Kui pole enam peret, pole kodu, pole varsti kodumaadki, siis kõik, mis veel jääb, on omad poisid. „Karjainstinkt," ütleks ehk mõni kõrgesti õpetatud tegelane. Võib-olla, aga sõnad pole tähtsad. Tähtis on see, et sa pole mitte täiesti üksi.

Järgmisel hommikul võeti kõik koonduspunkti asukad hoovile rivisse. Kamandajaks olid relvastatud sakslased, rivis relvadeta eestlased, lihtsõdalased ja ohvitserid läbisegi. Meid viidi marsikorras Kuressaare ette kaitsekraave kaevama. Saaremaa pind on, teadagi, kõva ja kivine ja töö edenes visalt, muu seas ka entusiasmipuuduse pärast. Saksa asjamehed olid aga ühtesoodu kukil, nii sõduritel kui ohvitseridel. Viimastele öeldi küll viisakalt (sest sakslane peab ohvitserist ka siis veel lugu, kui see on vang): „Die Herren Offiziere werden gebeten sich an den Arbeiten zu beteiligen." (Härradel ohvitseridel palutakse töödest osa võtta.)

Nii kestis see päeva kaks või kolm, siis läks marss linnaesise paepealse asemel Roomassaare sadamasse. Ees rühm relvis sakslasi, taga teine rühm relvis sakslasi, keskel relvadeta eestlased. Laulugi nõuti.

Me leegion sammub ja kindel on ta rüht!

Sest kohustus püha meil täita...

Nii marssisid Eesti Leegioni viimsed üksused vapralt ja vabatahtlikult Tuhande Aastase Riigi poole, et võitlust kuni lõppvõiduni jätkata.

Kui laevale jõudsime, läks kõik jälle sassi. Saksa valvemeeskond jäi maha ja pardal oli sõjaväelastele lisaks ka palju tsiviilpõgenikke. Igal asjal on mitu külge, isegi sellel, kuidas saksa sõjavägi välismaalastega käitub. Meid toodi kui vangid laevale ja sõbralikkust näidati üles üpris tagasihoidlikult.

Tsiviilpõgenike vastu käitusid saksa sõdurid – eriti madrused – noil päevil aga mõistvalt ja abivalmiltki. Saadi aru, et inimestel on raske oma kodumaad maha jätta. Saadi aru hirmust venelaste ees. Paatidesse asumisel laevale minekuks ja mööda kitsast laevaredelit üles ronides aitasid saksa sõdurid esmajoones naisi ja lapsi. Kandsid lapsi isegi kukil. Kusagil kaugel, nende kodumaal, olid neilgi naised ja lapsed... Ja tolles õudses, hirmsas, nüüd peaaegu lootusetus idavõitluses ei olnud eestlased olnud Nõukogude poole peal, seda taipas ka lihtne saksa sõdur, kellel nii mõnegi muu asja taipamisega oli vahel ilmseid raskusi.

Meie Kutiga olime endiselt Tallinnast saadud tsiviilriietes ja poetasime end laeval vaikselt tsiviilpõgenike hulka. Kui ennast hästi väikseks teha, ehk läheb see leegioni-karikas meist siiski veel mööda...

- - -

Laevalael, põgenike ja sõdurite vahel, istus kobaras koos grupike eesti ohvitsere. Ühed leegioni mundris, teised idapataljoni mundris, kolmandad vanas eestiaegses mundris. Käest kätte käis pudel, millest kordamööda rüübati. Pudel sai tühjaks, lendas üle parda ja kuskilt toodi uus.

„Nüüd on lõpp," ütles leegioni mundris mees. „Venemaal... ja Narva all... ja Tartu juures... üks verelaskmine ikka hullem kui teine! Aga nüüd on meie sõda läbi! Schluss, kas kuulete! Schluss mit Liebe! Lille kah enam ei liiguta sakslaste jaoks. Sõitku kus kurat!"

Teised nõustusid vaikides. „See oli üks kuradi loll mõte algusest peale, et sakslastega saab midagi koos teha," ütles eesti mundris mees. „Aga pidi ju proovima... egas me saand venelasi lihtsalt sisse lasta."

„Jah, aga kui nad nüüd veel rahvusväeosi hakkavad tegema või nii... sõitku pikalt perse! Pikalt!"

Olime Kutiga seda juttu vaikselt pealt kuulanud. Meile keegi viina ei pakkunud, olime ju tsiviilis. Nüüd tõime lagedale, mis onu Kuuse viskist järel oli, ja lasksime sellel ringi käia. Rüüpasime viina üheskoos, eesti sõdurid ja eesti ohvitserid koos ja vandusime, et ei iial, ei iial lase me end enam lõõga võtta, tulgu mis tuleb ja saagu või sitem!

„Ja mina, loll, läksin algul tõesti vabatahtlikult," ütles jälle leegioni mees. „Aga nüüd, tead, nüüd ei lähe kiriku laulukoori kah enam vabatahtlikult."

Seegi pudel sai tühjaks. Läks pimedaks ja külmaks. Kobisime alla laevaruumi.

„Need ohved, tead," ütles Kutt. „Nüüd on nad jõle pettunud. Aga kui jälle löömine käes, löövad jälle. Ei mõtlegi, mille eest, muudkui löövad."

All laevaruumis leidsin koha just raudse välisseina juures. Ei siin olnud narisid ega midagi. Lihtsalt hiigelsuur laoruum täis kiilutud hirmunud ja meeleheitel inimesi. Mõni millimeeter terast ja selle taga vesi. Kui nüüd läbi selle õhukese raudseina tuleks torpeedo, tuleks nagu läbi paberi ja siis lõhkeks. Kui tulekski, mis siis. Oleks lihtsalt lõpp. Kiire lõpp, muud ei midagi.

Silmad vajusid kinni, aga und ei tulnud. Mingi hiigelsuur erutus oli peas, kehas, kõikjal. Me sõidame Saksamaale, Hitleri Saksamaale... Järsku meenus jälle isa. See oli sageli nii... kui peas kõik hakkas minema segi, meenus isa. Isa ei sallinud sakslasi, polnud kunagi sallinud. Järsku nägin teda jälle elutoa uksest sisse astumas, vaikselt ja peaaegu sõnatult, nagu siis, kui ta oli millegi pärast väga erutatud.

„Vana mees," oli isa ütelnud, „vana seitsmekümneaastane mees istub esimest korda elus lennukisse ja läheb proovima, et kas tõesti ei saa kuidagi rahu teha! Mõtleb ainult sellele, et saaks teha rahu, aga teisel pool on hullud!"

See oli olnud Müncheni kriisi ajal, kui sakslased nõudsid Sudeedimaad ja saidki. Aga paar päeva hiljem oli isa järsku hoopis teises meeleolus.

„Inglise peaminister läheb, kübar käes ja paraplii näpus, saksa diktaatorilt armu paluma! Ma ei taha sellele mitte enam mõeldagi. Aga nii see ei jää, nii see ei jää...”

Isa raputas pead, ei rääkinud peaaegu midagi ja läks söömata magama. Ta oli väga erutatud. Mina olin siis olnud neljateistkümneaastane ja poleks millestki aru saanud, kui isa poleks olnud nii erutatud. Ja sellepärast jäi see kõik mulle meelde, nagu oleks see osa mu oma elust.

Isal oli olnud õigus. Asjad ei jäänud nii. Marsimuusika mürtsudes hävitasid sakslased ühe vaba Euroopa riigi teise järel. Suured ja väiksed, kõik ühtemoodi. Kui hävitati lõplikult Tšehhoslovakkia, kui hävitati Norra, Taani, Hollandi, Belgia, üks väikeriik teise järel mingi tuhandeaastase hulluse nimel, istusime õhtu õhtu järel raadio ees ja kuulasime päevauudiseid. Vähe oli eestlasi, kes hingepõhjast „Aadu” asja ei vihanud. Sakslasi ei vihanud, kes toore ülbusega ühe väikeriigi teise järel kaardilt pühkisid.

Aga siis tulid venelased. Küüditamised. Seadusevastased mobilisatsioonid punaväkke. Kes aga sai, oli redus. Isagi oli redus ja ootas sakslasi. Noidsamu sakslasi, kes olid hävitanud ühe väikeriigi teise järel, kes mõõtsid inimesi rassimõõdupuuga nagu veiseid, kes sundisid koonduslaagreisse (ja hiljem mass-surma) need, kes „nõuetele” ei vastanud.

Me kõik ootasime sakslasi, ka isa oli hakanud ootama sakslasi. Isa, kes kord põlevil silmil oli lühilaineraadiost kuulanud Churchilli kõnet sellest, kuidas tuleb võidelda randadel ja võidelda mägedes, võidelda kraavides ja võidelda tänavatel, võidelda kuni natside barbaarsus on hävitatud ja rahvad on jälle vabad!

Tuli päev, kus seesama Churchill lubas vahvale vene rahvale kõike võimalikku abi, kui see omakorda istus teiste rahvaste kukil, küüditas ja mõrvas.

Ja nüüd me oleme teel tollelesamale natside Saksamaale, sest pole enam, kuhu mujale minna. Imelik, mõtlesin, kirjanikud kirjutavad raamatuid päris harilikest rahuaja inimestest ja neil inimestel oma rahuaegse elamisega on omad mured. Mis mured võivad neil küll olla? Haigused, jah. Ja igasugu armastuse kolmnurgad. Kah asi, mille pärast muretseda või millest kirjutada! Nüüd hävitatakse terved rahvad, aetakse niisugusel või teisel viisil tuhanded oma maalt ära tundmatusse tulevikku... inimesed lähevad kui tõprad kaubalaeva laoruumis vabatahtlikult Natsi-Saksamaale, sest teine võimalus on veelgi hullem. Aga kõik see on nagu loomulik. Inimesi sureb kui kärbseid küll ühe, küll teise asja eest, aga kedagi see eriti ei ärrita. Kes ärritub, selle kohta öeldakse, et on argpüks, pole õige võitleja.

Mõtted läksid üha segasemaks, üha rohkem painaliku unenäo taoliseks. Isa, ema... marssivad ja laulvad mundris sakslased... fanaatilised natsikõned ja põrunud masshüüded: Sieg-Heil! Sieg-Heil! Venekeelne sõim... siniste mütsidega NKVD ohvitserid paigutatud elama meie oma kodusse... ja jällegi laulvad sakslased, kes naerunäol venelased maalt välja kihutavad... kõik segamini... segamini... segamini... kuni jääb vaid mingi seletamatu, suur hirm, sest kõik on hullumeelsus... aga kui kõik on hullumeelsus, millel on siis... mõte? Mõtet pole. On vaid hirm. Suur seletamatu hirm.

Ja ometi tuli uni.

- - -

Peale Danzigi sadamasse jõudmist kutsuti kõik tekile ja kapten tegi valjuhääldajate abil teatavaks, mis meist edasi saab. Sõjaväelased viiakse majutuspaika ja siis edasi ümberformeerimisele. Tsivilistid, kellel on Saksamaal tuttavaid või sugulasi, saavad sõidupileti soovitud asukohta ja peavad end seal teatama tööametile ja korteriametile. Teised lähevad läbikäigulaagrisse ja suunatakse sealt tööle.

Tõlk, kes kapteni juttu jupikaupa eesti keelde pani, kasutas saksakeelse „Durchgangslager'i" asemel eestikeelset „kontsentratsioonilaagrit", küllap lihtsalt eksitusest või selle pärast, et ta tõesti ei teadnud vahet tolle kahe laagriliigi vahel. Kapten aga ilmselt teadis seda küllaltki hästi ja asus peaaegu paaniliselt seletama:

„Ei, ei – läbikäigulaager, mitte kontsentratsioonilaager, ma ei ütelnud ega mõtelnud kontsentratsioonilaagrist midagi! Te olete põgenikud ja meie rahva külalised!"

Enamus eesti põgenikke oma lihtsameelsuses ei saanud arugi, millest jutt, sest neil polnud aimugi, missuguseid laagreid sõjaaegsel väikseks jäänud Suur-Saksamaal olemas on. Kõik lasti kaile ja sõjaväelastele tulid varsti veokid järele. Tsivilistide jaoks oli üles seatud piletiputka taoline büroo, kust anti välja pabereid edasiminekuks. Paljud, kellel tuttavaid polnudki, valisid huupi mõne linna nime ja andsid tuttava aadressi kui „Breite Strasse" või „Adolf Hitler Strasse", mis igas linnas on olemas. Ametnikel ei tulnud kiiruga meeldegi imestada, miks need eesti põgenike tuttavad puha Hitler Strassedel elavad.

Seadsime ennastki sappa teiste tsivilistide hulka kui õiged mehed kunagi. Bürоos olid asjaajajaiks kaks eesti naist ja üks politsei mundris sakslane. Meilt päriti dokumente, eriti „Durchlass-Schein'i", mis Kuressaares kõigile põgenikele olevat välja antud. Ütlesime, et Durchlass-Scheini ei ole, sest pääsesime alles viimasel minutil laevale. Tuli meelde eesti koloneli jutt Kuressaare päevilt, et tsivilistide läbikäigukoht, kus igale mehele paber anti, oli vaid mõni samm eemal tollest leegioni „Sammelstellest", kuhu me oma lolluse ja ühe asjamehe kavala jutu pärast olime sattunud. Nüüd oli aga hilja. Kui Durchlass-Scheini pole, siis edasi ei saa, kas tee või tina. Seletasime, palusime, nurusime, aga naised olid kui jäätükid. „Ilma paberiteta edasi ei saa, kas saate kord aru? Astuge edasi – näete, kui palju inimesi veel ootab!"

Pimenema hakkas ja muutus üha vilumaks. Ka kõht läks tühjaks. Istusime maha kuhugi seina veerde ja püüdsime mõtelda, hästi asjalikult mõtelda. Siiani olime taeva abiga saanud, aga mis saab nüüd edasi? Pisut eemal laaditi konservikaste veoautole, mille juures askeldas teiste hulgas üks eesti tunnust kandev sõdalane. Näis, et oli tegemist äsja lahkunud sõjaväelaste söögikraamiga.

Hiilisime ligi ja nagu poolkogemata õnnestus pihku saada konservikarp, mis väljastpoolt nägi välja täpselt nagu need, mis sisaldasid loomaliha. Läksime nurga taha ja murdsime pussiotsaga konservikarbi lahti, omal sülg suus juba jooksmas. Aga purgis olid oodatud loomaliha asemel vesised kauntega oad! Süüa kõlbasid hädaga küll needki, aga näis, et on niisugune päev, kus mitte üks asi ei lähe õieti.

Tsivilistide saba läbikäigubüroo ees sai läbi ja seda hakati kinni panema. Proovisime veel kord oma asja seletada, aga abi polnud sest ühti. Kõigil oli kiire kojuminekuga, meie mingu

kus kurivaim... Ka sõjaväelased olid läinud. Olime üksi öösises sakslaste sõjasadamas ja ilma paberiteta. Laevalt, mis ikka veel kai ääres seisis, tuli treppi mööda alla üksik madrus, käes suur must raudpada. Hüüdis midagi kõva häälega ja sadamahoonete juurest ilmus kui nõiaväel rühm tsiviilriides töölisi. Need asusid imekähku paja ümber, kraamisid välja lusikad ja asusid üksteise võidu paja sisu tühjendama. Kükitasime teiste kõrvale paja kõrvale, mis oli peaaegu täis ilusaid helekollakaid makarone. Kraamisime välja omadki lusikad ja asusime koos töölistega makaronide kallale. Paar lusikatäit saime rahus suhu tõsta, kui üks töölistest tõstis hirmsat kisa. Laevalt ilmus jalamaid lühike, aga hirmsa kõuehäälega mereväelane.

„Teie paberid, palun!"

„Meil ei ole pabereid. Oleme põgenikud Eestist. Just saabusime."

„Kuidas nii, ei ole pabereid? Igal õigel inimesel on paberid! See on sõjasadam – verflucht! – me teame, kuidas teiesuguste spioonidega ümber käia!"

„Oleme eestlased," seletasime uuesti. „Sellesama laevaga tulime Eestist, Saaremaalt. Oleme relvatöölised Tallinnast."

„Aga pabereid pole?"

„Paberid põletasime põgenemisel ära. Jäime venelaste kätte, sellepärast."

„Hea küll. Näete seda veoautot? Seal on eesti sõdurid. Ehk saavad need teid aidata. Muidu lähete jalamaid riikliku politsei kätte ja need ei mõista nalja, verstehest?"

Küllap me aru saime. Läksime veomasina juurde, kus ikka veel askeldas eestlasest sõdur.

„Meid kästi teiega kaasa minna. Oleme tsivilistid, aga meil pole pabereid."

„Tsiviilid. Noh, kui kästi, siis kästi. Hüpake peale, läheb sõiduks."

„Kuhu te sõidate?"

„Majutuspaika. Kas tahate tulla kaasa või mitte?"

Meie taga seisis sakslane ja jälgis meid terava pilguga, kuigi ei saanud meie jutust aru. Polnud midagi teha. Ronisime autole.

Suur Tehnikaülikooli võimla oli seinast seinani kahekordseid narisid täis. Naride vahel sõelusid eesti sõdurid igasugu sorti mundreis. Küll leegionäre, küll idapataljoni mehi, küll piirikaitselasi ja omakaitselasi eestiaegseis mundreis. Isegi üks Soome mundris lipnik, ilmselt pärit meie oma soomepoiste rügemendist.

Istusime ühe nari servale ja ei mõtelnud enam mitte kui midagi. Olime otsaga jällegi Eesti Leegionis, või nagu nüüd öeldi: Eesti Diviisis. Ja jällegi võttis võimust tunne nagu nädala eest Kuressaares vangi sattudeski: need on ju kõik omad poisid, kõik need leegionärid, omakaitselased muidugi ja too soome mundris „vändrik". See teadmine tegi asjad nagu pisut talutavamaks, leevendas järjekordse orkilendamise kibedust. Enamus meist on ikkagi nii-öelda ühiskonna-inimesed, mitte erakud. Rahu ajal on olemas perekond, kodu, kool, töökoht,

rahvas... Nüüd segaduses oli seegi lohutav, et ümberringi olid omad poisid. Tulevikku ei tea keegi ette. Kes arvab, et teab, see enamasti eksib. Siiamaale olime saanud ja hing oli püsinud sees. Ehk saab edasigi.

Kusagilt ilmus suure puhmas juustega poiss, seljas idapataljoni munder ja pihus pakk kaarte. Otsis neljandat bridžimängijat.

Kust väeosast sa oled?" pärisin.
„38-nda pataljoni sidest."

Sidest, muidugi. Kes see muidu neljandat otsiks. Enamus eesti sõdalasi mängis kas atskood (mille ametlikuks nimeks oli kakskümmend üks) või siis viitsada. Bridži mängisid sidemehed, mõned ohved, mõned eriüksuste mehed.

Nii sattusingi idapataljonide sidemeeste hulka, nondesamade idapataljonide, kes vaid hilju aja eest soomepoiste kõrval Tartu all lahinguid lõid. Kutt jällegi otsis üles sanitaride grupi. Õhtul kobisime magama ilma suurema südamevaluta või hingepiinata. Ristikivi ütles kord: „Ei olnud läinud, nii nagu oodatud. Ometi oli läinud paremini." Seda viimast me just ei saanud väita, aga hing oli ometigi sees, venelaste võimu alt olime väljas ja omad poisid olid ümberringi. Oleks võinud olla hullem.

III
Kuidas Neuhammeris tehti uus relvagrenaderide diviis

Neuhammeri õppelaager Ida-Saksamaal, Sagani linnakese ligidal, on kümneid kilomeetreid pikk ja teist niipalju lai. Väljaõppeks ettenähtud hiigelväljakud vahelduvad kasarmutega ja barakkidega. Kunagi oli siin treenitud üksusi Prantsusmaa vallutamiseks. Maginot' liini teisendite juppe, mida kord oli kasutatud eriliste rünnakväeosade väljaõppeks, leidus nüüdki veel siin ja seal.

Hilissügisel 1944 oli Neuhammer endise punakindrali ja kunagise Moskva kaitsja Vlassovi uue „Vene Vabastamise Armee" (ROA) õppekeskuseks. Vlassovlased olid saabunud kohale nälginuna, täitanuna ja puukingades, mida nii talvel kui suvel kanti paljaste jalgade otsas. Uue „armeega" liitusid paljud endised sõjavangid ilmselt lihtsalt selleks, et korrakski kõht täis süüa ja katuse all magada. Saksa allohvitseride juhtimisel marssisid vlassovlased ringi saksa moodi kolmerealises rivis ja laulsid vanu vene laule. Saksa sigarette nad ei suitsetanud, vaid müüsid need mustal turul maha. Ise tõmbasid jumal teab kust saadud mahorkat, keeratuna ajalehepaberisse, nagu õige vene sõdur kunagi. Ja peab tunnistama, et oli hais missugune ta oli, aga kangust oli mahorkal kindlasti rohkem kui sakslaste „Junol" või „Sondermischungil", mis oli õige samagonni kõrval kui puhas pahn.

Õppelaagri teises osas loodi uut Eesti Diviisi, mis kuulus eriväeosade hulka, millele leitud kõlav nimi „relvagrenaderid". (On's keegi iial kuulnud grenaderidest ilma relvadeta?) Vlassovlastega oli läbikäimine kõvasti keelatud, samuti nende käest mahorka ostmine või nende tarvis sisseseatud bordelli kasutamine. Tubakat ometi osteti ja vahel... aga selle kohta puuduvad kindlamad andmed.

Taastatava Eesti Diviisi ülemaks oli endiselt austerlasest Brigadeführer (kindralmajor) Franz Augsberger, kes lahingute ajal Eesti pinnal mitu korda ära pidi minema just siis, kui olukord oli kõige räbalam ja kes diviisi juhtimise niisugustel puhkudel eestlastest rügemendiülematele jättis. Augsberger oli olnud Austria nats juba enne Anschlussi ja saanud Sturmführeriks eriväeosade juures aastal 1935, kui Hitleri Kolmas Riik oli alles lapsekingades.

Sügisel 1944 oli ta Kehras soomepoistele vahva kõne pidanud ettevalmistamisel olevatest uutest relvadest. Uusi imerelvi tehtavat nii suuri kui ka väikesi, nii et varsti igal lihtsõdurilgi on oma isiklik imerelv ja taganemise päevad on igaveseks möödas! Prantsusmaa loovutamine möödunud varasuvel olevat hoopis väikese tähtsusega asi, kuigi Atlandi Vallist tehti Berliinis suur propagandanumber. Kuulus Atlandi Vall olevat olnud kui suur silt „Hoidke kurja koera eest!", aga tegelikult oli tegemist vaid väikese kutsikaga. Nüüd aga, varsti saabuvate uute imerelvadega... nüüd võtame varsti kõik tagasi.

Niipalju teadsime Brigadeführer Augsbergerist.

Jalaväerügemente loodi kaks: relvagrenaderide rügemendid number 45 ja 46. 45-nda ülemaks oli Obersturmbannführer (kolonelleitnant) Harald Riipalu, 46-nda ülemaks Obersturmbannführer Alfons Rebane. Nemad need uue diviisi loojad õigupoolest olidki. Tagavararügemendi ülemaks oli algul sakslasest Sturmbannführer (major) Ahleman ja hiljem Obersturmbannführer Rehfeld, aga seda kutsuti ikka vana viisi „Ahlemani tsirkus", nimi, mis juba Klooga päevilt külge oli jäänud. Ahleman oli koos eestlasest kapten Palk'iga Männiku

päevil tulnud kodumaad kaitsma saabunud soomepoiste hulgas „korda looma” ja oli soomepoiste juhtkonna poolt kästud põrgu sõita, sest korda pidasid soomepoisid ise, oma rügemendiülema kapten Pärlini käsu ja korralduste kohaselt.

Ka 45-nda rügemendi ülemaga, kolonelleitnant Riipaluga, oli soomepoistel olnud kogemusi Männiku päevil. Temap see oli, kes saadeti neile teatavaks tegema, et enamus soomepoiste üksustest polevat üldse võitluskõlbulikud, et rügement saadetakse laiali, et ainult üks pataljon tohib rindele minna ja et „ainus õige eesti sõduri vorm olevat Eesti Leegioni vorm, mustade ruutudega kuuekaelusel ja pealuumärgiga mütsi ees! Neuhammeri päevil oli kolonel Riipalu 32 aastat vana ja omadus, millest tal iialgi puudust kätte ei tulnud, oli enesekindlus.

Vabariigi lõpupäevil oli Riipalu Eesti sõjaväe nooremleitnant. Venelaste sissetungi järel viidi ta koos paljude teiste eesti ohvitseridega Venemaale, kus tal aga õige kähku õnnestus läände põgeneda. Täis püha viha nii venelaste kui terve nõukogude värgi vastu, läks ta jalamaid vabatahtlikult idarindele ja oli 1942.aasta sügiseks otsaga Stalingradi all. Alates 1943.aasta varakevadest oli ta olnud Eesti Leegionis, algul kompaniiülemana, siis pataljoniülemana ja lõpuks rügemendiülemana.

Nelja aastaga oli Riipalu tõusnud nooremleitnandist koloneliks ja rügemendiülemaks. Võitluste eest Narva rindel sai ta rüütliristi, mida anti mittesakslastele üpris harva. Eestlaste hulgas oli selle kandjaid vaid neli: kolonel Rebane, kolonel Riipalu, kapten Maitla ja allohvitser Nugiseks. Oli Riipalu käitumisviis vahel missugune tahes ja oli tema suhtumine soomepoistesse olnud üleolev ja ülbegi, keegi pole kunagi kahelnud tema võimetes, osavuses ja julguses rindeohvitserina. Kui olukord Narva rindel lootusetult raskeks läks, oli nimelt Riipalu see, kes diviisiülemana tegutses ja kes lõpuks diviisi äratoomise eest Narva rindelt vastutav oli. Riipalut võis õigusega nimetada Sinimägede Sangariks, aga sellele lisaks oli ta ka läbi ja läbi „Eesti leegionär”.

Kolonel Rebane oli pisut teisest puust, kuigi temagi läks juba aastal 1941 vabatahtlikult idarindele ja oli seal neli aastat ühtesoodu võidelnud. Eesti sõjaväes oli Alfons Rebane olnud kapten, 1944.aasta alguseks oli ta majori aukraadis ja 658-nda idapataljoni ülemaks Volhovi ning Novgorodi taganemislahingute ajal.

Olukorras, kus terved sakslaste diviisid ja korpused olid segi löödud ja kabuhirmus taganesid, kaitsesid „Rebase kutsikad” edukalt üht kriitilist positsiooni teise järel. Tagalas tikuti Rebasest vahel rääkima kui „meeste mättasse panejast” ja õigus on muidugi, et kaotused meeletuis kaitselahinguis olid sageli väga rängad. Aga Rebase kutsikad ise pidasid oma ülemusest väga lugu, sest et ta iialgi kedagi hätta ei jätnud. Ja taktikalise osavuse poolest polnud tal vastast.

Kui võitlused kandusid Narva alla ja Rebasest taheti teha tavalise majori asemel eriväeosade „Sturmbannführer”, puikles ta algul ägedasti vastu ja ähvardas isegi rindevõitlusest hoopis loobuda. Siiski, ka major Rebane teadis, et venelased oli vaja hoida teispool Eesti piire ja nii sai temast – kuigi mõnevõrra vastu tahtmist – Obersturmbannführer ja rügemendiülem Eesti Diviisis.

Kui Tartu rinne 1944.aasta suvel kokku varises, läks Rebane oma kutsikatega Lõuna-Eestit päästma ja võitles kõrvuti idapataljonidega, soomepoistega ja piirikaitselastega (mobilisatsiooni teel loodud eesti üksused, mis ei kuulunud Eesti Leegioni koosseisu), kuid suure taganemiseni ja kottijäämiseni. Kotist tuli Rebane muidugi välja, nagu lugematuid kordi

enne ja pärast. Tuli välja koos meestega, kes võitluste keerises veel tema ümber olid jäänud. Kolonel ise ees ja teised riburadapidi järel, nagu enamasti.

(Eeltoodut võiks lugeja võrrelda muuhulgas järgnevaga: (1) Harald Riipalu, *Kui võideldi kodupinna eest.* Eesti Hääl, London, 1962. (2) V.Jürissaar, *Kahe rinde vahel; Kolonel Rebasega idavõitluses* .Orto, Göteborg, 1951. (3) Eevald Uustalu ja Rein Moora, *Soomepoisid.* Soomepoiste Klubi Torontos kirjastus. Toronto, 1973)

Ja nüüd siis, issanda aasta 1944 hilissügisel, asusid kolonelid Riipalu ja Rebane Suur-Saksamaa kitsaks jäänud pinnal looma uusi eesti võitlusüksusi. Rebane oli läinud Eesti Leegioni algul vastu tahtmist, Riipalu kohta ei saa seda ütelda. Kumbki polnud tegutsenud natsiasjandusega, välja arvatud võitlus idarindel. Mõlemad vihkasid idavõimu nii isiklikel kui põhimõttelistel põhjustel. Siiski, kas oli see õigustatud, sügisel 1944 niisuguseid rügemente luua? Tagantjärele on muidugi kõik targad, ette ei tea keegi, mis on tulemas. Siiski peab püüdma proovida, peab püüdma proovida ka pisut ette mõelda, sest muidu... muidu võivad asjad minna hoopiski rappa.

- - -

Eesti Diviisile määratud maa-ala oli jagatud kaheks osaks. Esiteks „A-laager”, kus muu hulgas asus 45. ja 46.relvagrenaderide rügement. Teiseks „Hindenburgi Laager” või teise nimega „B-laager”, kus asus tagavararügement ehk „Ahlemani tsirkus”. Kahe laagri vahel oli küll okastraataed, aga sellel olid siin ja seal augud sees. A-laagris käis algusest peale kõva mahv, aga B-laagri kohta ei saa seda just väita. Siia olid kogutud igasugu tegelased, kes Eesti Diviisi enne polnud kuulunud: omakaitselased, lennukiteta jäänud lennuväelased, piirikaitse rügementidest pääsenud maakaitselased, idapataljonide poisid ja teiste hulgas ka üksikud endised soomepoisid.

Olin jäänud ühte 37-nda ja 38-nda idapataljoni sidemeestega. Olime majutatud kuueteistkümnekesi (kaheksa kahekordset nari) suhteliselt väiksesse tuppa pikas ühekordses barakis. Elektrivalgust meil polnud, õhtuti istusime väikese kalmuküünla taolise punkriküünla ümber ja mängisime kaarte. Kuidas ainsa küünla valgel mitu seltsi mehi kaarte saab mängida, näib tagantjärele pisut mõistatuslik, aga nii see oli.

Baraki teistesse tubadesse oli majutatud mehi igasugu muudest purukslöödud väeosadest ja terve selle kupatuse nimi oli „marsikompanii”, kuigi marssimisest keegi ei teinud juttu. Baraki ees oli lai mudane väljak, ja teispool väljakut teine samasugune kompanii, mille nimeks oli „paranejate kompanii”. Küllap niisugune nimi põlvnes algselt rindele minekut ootavate paranevate haavatute väeosast, aga praegu polnud „marsikompanii” ja „paranejate kompanii” vahel mingit erilist vahet. Mõlemad koosnesid taganemisel segi löödud väeosade jäänustest ja muudest viilidest ning seanaha vedajatest, kellele A-laagris veel õiget kohta polnud leitud.

Kõige ebameeldivamaks küljeks B-laagri elu juures oli see, et aeg-ajalt aeti terve see kirju meestekari õppusele poristel väljakutel, millest Neuhammeris polnud puudus. Hommikul algas päev pigimusta, mõru „ersatz” kohviga ja seejärel aeti baraki asukad suure kisa ja õiendamisega maja ette rivisse. Kellel õnnestus sellel hetkel eemal olla – kas või latriiniski (kuni õppust korraldavad „Unterführerid” küllalt targaks said), jäi sedapuhku maha. Lõunaks

toodi mehed koju suppi sööma, aga üksik väliköök kahe kompanii tarvis oli liiga väike, nii et osa mehi jäi supita. Tühja kõhuga mehi ka Eesti Leegionis nähtavasti õppusele ei sunnita.

Kavalamad tegelased jäid meelega supisaba lõppu, ei saanud õigel ajal sööki kätte ja jäeti õppusest maha, kuni uus supilaar sai valmis. Nii kujunes iga päev omamoodi hasartmänguks – kas läheb täkke õppusest ära viilida, ja kui nii, siis kui kauaks? Mul oli ikka veel seljas Tallinnast onu Kuuse korterist hõivatud tumesinine triipudega õhtuülikond ja selles oli eriti ebamugav mudasel väljakul „püsti ja pikali" teha. Kuuehõlmad õõtsusid tuule käes ja nööbid ei seisnud kunagi kinni. Pealegi läks õhuke „inglise riie", millest onu Kuuse ülikonnad olid tehtud, mõne minutiga porisel õppeväljakul läbimärjaks.

Ühel hommikul olin algsest „Radaust" õnnelikult pääsenud ja istusin üksi toas, kui üks Unterführer veel kord kontrollimas käis, kas barakis pole viilijaid. Kiiruga ei osanud mujale pageda kui lähema voodi alla, kuigi see täismehele oli pisut ebaväärikas. Ja nagu needuseks oli nimelt selle voodi all juba pagulane olemas.

„Kas sa kuradi orikas omale muud kohta ei mõistnud otsida," kirus mees. „Pime oled või?"

Kiilusime ennast nii hästi kui saime seina ligi ja läkski hästi. Unterführer vaatas korra ukse vahelt sisse, nägi, et tuba on tühi, ja tegi jälle minekut. Veidi aja pärast ronisime lagedale ja istusime laua äärde juttu vestma.

„Mina olen Adalbert Timmermann 37-ndast," ütles mees. „Aga mind kutsutakse harilikult Timmu. Adalbert on kole pikk nimi ja Aaduks ma ennast ammugi kutsuda ei lase."

Timmu oli minust ilmselt paar aastat vanem, pikk ja kõhetu tegelane, kelle näos näis ühtelugu olevat mingi poolpeidetud irvitus. Mitte niisugune kurblik iroonia, nagu vanal sõbral Riidakul soomepoiste päevilt, vaid lihtsalt häbematu irvitus. Selle kõrval oli aga midagi väga otsekohest ja sõbralikku, mis ka jalamaid silma torkas. Timmu oli Tallinna poiss, nii-öelda paremat sorti kraade. Ta oli õige mitmes koolis käinud ja niisiis haritud inimene, aga polnud ühtegi kooli lõpetanud, sest oli igalt poolt enne välja visatud.

„Miks sa siis nii paljudest koolidest välja lendasid?" pärisin.

„Noh, mitte selle pärast, et pea ei jaga. Selle pärast ei visata kedagi koolist välja. Esimene kord said nad mu kätte „Mustast Kassist". Kas sa, pojake, üldse „Musta Kassi" tead? See oli vana „Grand Marina" kõrval, millest pärast sai kino „Ars", seal Merepuiestee alguses, tead. Noh, istusin „Mustas Kassis", õllepott pihus ja sigaret ees, ja mõtlesin, et see on kõige kindlam koht maailmas. Sest need, kes käivad „Mustas Kassis", ei käi gümnas ja need, kes gümnas käivad, ei käi „Mustas Kassis", egas siit keegi mõista mind otsida. Aga järsku tire (direktor) hüppas sisse ja seisis uksel nagu ülestõusnud Kristus ja mina olin vahel nagu sitikas... Oleks veel, et „Feischnerist" või „Harjust", need nagu rohkem epstein kohad, aga „Must Kass"... Sulg sappa, muud ei midagi."

„Ja teine kord?" pärisin. Timmu juttu oli tore kuulata.

„Teine kord oli poliitilistel põhjustel, tead."

„Kommu oled või?"

„Mina, kommu? See peaks ju juba näost näha olema, et ma kommu ei ole! Ei, ei, see lugu tuli nii poolkogemata, mitte õige poliitika pärast. Tallinnas, tead, oli koolipoistel ja plikadel kombeks õhtuti Viru tänaval patseerida. Ikka Vabadusplatsilt Vanaturu kaela ja jälle tagasi. Aga haridusministeeriumis istusid Pätsi ajal igavesed pujäänid, tead. Leidsid, et niisugune patseerimine on ebamoraalne ja rahvusterviku lõhkumine või kurat teab mis. Ühe sõnaga õhtune „promeneerimine" Viru tänaval kooliõpilaste poolt keelati ära. Verboten!, tead. Nagu fašistid. Noh, siis avati demokraatlikul algatusel uus Õpilaspromenaad Vabaduspuiesteel. Komme (Tallinna Tütarlaste Kommertsgümnaasium) eest „Estoniani" ja tagasi. Sini-must-valge lint tõmmati kahe puu vahele, peeti maha vägevad kõned ja üks Westu (Westholmi eragümnaasiumi) poiss – Paulson vist oli ta nimi – lõikas kääridega lindi katki ja kuulutas uue Õpilaspromenaadi avatuks. Mina olin täitsa juhuslikult seal, aga hüppasin kah tünni otsa ja pidasin kõne maha, ei saanud kohe teisiti...

Noh, koolis siis jälle jõle õiendamine, et õpilane Timmermann on võtnud osa korralageduse korraldamisest ja pidanud riigivastase kõne. Mina vastu, et polnud miskit korralagedust, et kõik tähtsad asjad avatakse sini-must-valge lindi läbilõikamisega ja et meil on ju demokraatlik kord...

„Nii et teie pole oma jutu järgi riigivastast kõne pidanud?" küsis tire. See oli hiigla kummipea, tead, see tire.

„Ei ole," vastasin mina.

Temal paber ees ja punane pliiats käes. Kirjutab paberile suurte tähtedega: SALGAB. Siis küsis uuesti, et kas ma pole riigivastast juttu rääkinud. Mina jälle ütlesin, et ei ole. Tõmbas suurele SALGAB kriipsu alla, nii et nüüd oli paberil SALGAB. Oot, oot ma näitan! On sul tükk paberit?"

Timmu joonistas paberile suure SALGAB ja tõmbas kriipsu alla. „Näed, niimoodi!"

„No aga mis sa siis ütlesid, mida nad riigivastaseks pidasid?"

„Kes see enam täpselt mäletab? Aga umbes nii, et Vabadussõjas surid meie paremad pojad demokraatliku korra eest, aga see pole miski vabadus ega demokraatia, kui Eesti Vabariigi kuldne noorus, kes on meie rahva tulevik, ei tohi õhtul jalutada seal, kus ta tahab. Vabadussõda on reedetud president Pätsi poolt ametisse seatud militaristliku haridusministeeriumi poolt..."

„Ja selle eest löödi sind koolist välja?"

„Noh, rohkem selle eest, et ma pärast vastu jäurasin. Ja ükskord olin ju juba lennanud selle „Musta Kassi" loo pärast. Tead küll, kui ükskord juba oled vahele jäänud, siis pärast ei anna keegi enam midagi andeks. See on üks kuri ja halastamatu maailm..."

Pärast teistkordset lendamist oli Timmu käinud õhtugümnaasiumis, mida millegi pärast kutsuti kolledžiks. Aga seegi oli jäänud lõpetamata, sest esimesel kommunistlikul aastal oli Timmul jälle raskusi, seekord tõesti ausatel poliitilistel põhjustel. Ta aitas toimetada põrandaalust punastevastast ajalehte. Asi tuli välja ja tagajärjeks olid ülekuulamised mitte enam tire poolt, vaid sinisemütsi-meeste poolt Pagari tänaval.

„See oli jõle, tead. Südaööse lüüakse voodist välja ja veetakse Pagari tänavale. Istud toolis, prožektorid näos ja puha, täpselt, nagu lehes pärast kirjutati. Istud mitu tundi kuni enam ei jõua mõtelda ega selget juttu rääkida, aga ülekuulajad vahelduvad ühtelugu. Nemad on puhand. Ja siis viiakse jälle koju. Aga kui kellelegi hingad, siis hoia oma nahk! Siis kaod ära ja jäädki kadunuks!"

„Noh, kui siis kämbud tulid, siis ma panin kohe südametäiega idapataljoni... et nüüd, kurat, nüüd teie, kuradi vankad, jooksete ja minu käes on kuuliprits... Aga nüüd istume siin ja oleme hullemini perses kui kunagi enne."

„Mis sa siis nüüd sellega mõtled?"

„Mis ma mõtlen? See relvagrenaderide värk, tead, see on vana Aadu enese privaatsõjavägi ja eesti poistel pole siia miskit asja. Aga hirmus verelaskmine on veel ees, enne kui sellele Aadu asjale õige põnts pannakse."

„Miks sa nii arvad?"

„Mis seal arvata. Sakslastel on nüüd hoopis uued moraalsed alused, tead. Nemad kaitsevad nüüd ise oma Vaterlandi. Nii nagu meie Narva all... ja Tartu juures. Venelased on Ida-Preisimaal ja inglased on peaaegu Rheini ääres. Mõtled, et kämbud oma Vaterlandi niisama ära annavad? Aadu või mitte, see on nüüd nende isamaa kaitsmine, tead, ja see läheb jõle veriseks... Aga meil pole sellega mitte sittagi tegemist, see pole meie asi, kuidas sakslased oma Vaterlandi eest kavatsevad kärvata – kes kurat neil käskis tervet seda asja peale hakata... Molotovi ja Stalini abiga veel pealekauba."

Peale Timmu oli meie grupis veel allohvitser Õkva, keda kutsuti sageli vana Õkva, nagu kord Vabadussõjas kindral Põdderit, millest me Eesti koolis olime õppinud. Vana Õkva oligi meist pisut vanem, terake halligi oli tal juba juustes. Õkva oli küll nii-öelda lihtne mees kusagilt väiksest linnast, aga ta oli hea telegrafist, mängis hästi bridži ja hiljem kogesime, et kui asi läks hulluks, jäi vanal Õkval alati peanupp rahulikuks. Kui Õkva oli heas tujus ja oli juhust olnud sisse võtta paar napsi, tantsis ta soolonumbrina baieri polkat, nii et kellelgi polnud naerust puudus.

Idapataljoni meeste kõrval oli meie sidemeeste grupis ka Obergefreiter (vanemkapral) Kalju Loode, kes oli pärit lennuväe sidemeeste hulgast. Kalju isa oli matemaatika professor ja tema südamesooviks oli olnud, et ta ainsast pojastki saaks matemaatik, kui just mitte professor. Kaljule aga meeldis matemaatika asemel hoopis viiulimäng ja oma sõpradele kurtis ta vahel, et küll isaga olevat häda! Aga Kalju oli hea südamega poiss ja ei tahtnud kedagi kurvastada, ammugi mitte oma isa. Asja tegi hullemaks veel see, et poisile meeldis eriti Ameerikast pärit jäzz, mida isa pidas esiteks ebakultuurseks, teiseks neegrimuusikaks. Siin Neuhammeri B-laagris polnud küll vaja jalamaid otsustada jäzz-viiuli ja kõrgema matemaatika vahel. Kalju mängis kaarte, viilis ära väliõppusest ja unistas tüdrukutest (keda polnud ei kaugel ega lähedal) nagu teisedki vahvad sõdalased.

Toredaid poisse oli meie toas veelgi, kes neist kõigist jõuaks pikalt pajatada. Näiteks maapoiss Sibula-Ott, kellel oli hea lauluhääl ja kes meid õpetas neljahäälselt laulma sügava paatose ja kaasatundmisega:

Tirilitu-u-s!

Lind sittu-u-s!
Julk kukku-u-s!
Kuhu juhtu-u-s!
Taara mäele tammikusse...
Alla orgu männikusse...

Ja vigurivänt Jüri, kes oli õppinud eeskujulikult kokutama, et ennast igast vahelejäämise olukorrast ära päästa. Aga kokutamisest sai harjumus ja Jüri kokutas puht nalja pärast ka siis, kui vaja polnud. Nagu bridžimängu juures:

„Kas s-s-s-surm või s-s-suur nimi! S-s-seitse t-t-trumbita!"

Kuna meil päris-kokutajaid polnud, siis Jüri jupsimine kedagi ei solvanud ja see kuulus igapäevase elu juurde nagu viilimine ja vesine supp.

Teiste hulgas elas vaikselt ja ei mänginud ka mitte kaarte pikk, tasane Hugo, kes ennast ise kutsus lihtsamalt Uugu. Uugu oli usklik poiss ja tal oli kaasas piibel. Kuna mingit muud lugemist saada polnud, laenasin kord Uugu käest piibli ja hakkasin otsast peale lugema.

Esimesed lood olid tuttavad: Aadam ja Eva, õun ja madu, Kain ja Abel... Aga siis tuli kõiksugu lugusid, millest õpetajad kirikus palju ei räägi. Näiteks üks lugu oli umbes nii, et keegi tüdruk tahtis kangesti ühe kena poisiga last saada, aga poiss (või oli see hoopis kuningas?) polnud asjaga päri. Noh, tüdruk siis sidus oma silmad kinni ja heitis teeveerele, kust ta armastatu mööda pidi minema. Plaan oli niisugune, et ehk poiss peab teda kergemeelseks tüdrukuks (piiblis seisis küll: hooraks), asub asjale ja niimoodi saab ehk lapse...

Ma ei mäleta, kuidas too lapselugu lõppes (huvitatud lugeja võib piibli kätte võtta ja algusest sinnamaani lugeda, see pole väga kaugel Aadama ja Eva loost). Aga kui ma Uugu käest pärisin, kuidas vanasti Juudamaal selle hooraasjandusega oli, siis ta ütles, et minusugusele pühakiri ei kõlbavat, ja võttis selle mu käest hoopis ära. See lugu pole räägitud mitte kiriku kallal norimiseks, vaid lihtsalt väikeseks näiteks, mis juhtuda võib, kui rumal inimene omapead piiblit hakkab lugema.

Nii elasime päevast päeva ja – Timmu sõnadega – ootasime sõja lõppu, kuni ühel päeval lõi välk sisse. Meieni jõudis asjalik ja usaldatav informatsioon, et kõigist veel B-laagris viilijatest moodustatakse „füsilieer pataljon".

- - -

„Mis kuradi asi see on, see füsilieer pataljon?" päris vana Õkva algul ausa imestusega. „See kõlab prantsuse moodi, äkki on üks peenemat sorti värk?"

„On ta küll sul peenemat sorti," ütles Timmu. „See, tead, on niisugune eriülesannete tagavarapataljon. Kui kõik on juba perses ja veri on põlvekõrgune, siis saadetakse füsilieerid tulle ja nemad päästavad meeleheitliku olukorra ära."

Ja sellest Ahlemani tsirkusest peavad n-n-n-niisugused k-k-kangelased saama?" ütles Jüri.

„Noh, kuues sõja-aasta, tead. Kust neid õigeid kangelasi enam võtta!”

„S-s-sellele asjale peaks põntsu panema, enne kui on hilja. M-m-muidu s-s-sureme kõik S-s-suursaksamaa eest, nii et arugi ei saa!”

Timmu oli kusagilt kuulnud, et olevat olemas diviisiülema käskkiri, mille järgi eriväljaõppega mehi peab uue diviisi loomisel kasutama oma erialal, et asjatut uut eriväljaõpet vältida.

„Me oleme ju kõik sidemehed – seda asja peaks kohe õiendama hakkama!”

„Mis moodi sa õiendad – lähed vana Ahlemani juurde?”

„Loll, milleks Ahlemani juurde. Lähme sidekompaniisse ja räägime asja ära.”

„Sa ei tohi ilma otsese ülemuse loata saksa kroonus kuhugi minna,” arvas Õkva.

„Palju, mis ei tohi! Mina lähen proovin. Kes tuleb kaasa? Aga olgu saksa keele oskajaid. Üksi on loll minna.”

„Sidekompanii Spiess (ülemveltveebel) olevat eestlane ja täitsamees. Ehk saab sellega rääkida,” arvas Jüri ja unustas isegi kokutamise ära.

Otsustasime proovida tolle Spiessi jutule saada, ehk läheb läbi. Kui on eestlane ja sidemees, seletame ära, mismoodi asjad on. Tal on ehk tõesti sidemehi vaja.

Pidime kolmekesi teele minema: Timmu, Kalju ja mina. Oskasime ka kõik mõnevõrra saksa keelt, kui tuleb kämbudele seletada, milles asi seisab.

„Eesti Diviisi väljaõpet tahetakse sellega saboteerida, et väärtusliku eriväljaõppega raadiomehi ja teisi sidemehi ei lasta oma erialal teenida!”

Olukorra ohtlikkus selgus veel enne, kui jõudsime teele asuda. Järgmisel hommikul aeti terve kompanii barakkide vahele rivisse ja õppusele mineku asemel leidis aset ülevaatus mingi sakslasest Hauptsturmführeri (kapteni) ja eestlasest leitnandi poolt. Eestlaseks oli vana Rebase-kutsikas, keda ilma erilise pahatahtlikkuseta kutsuti „Lehmanägu”, sest et ta, kui vihastas, teisi armastas „lehmanäoks” sõimata.

Führerid jalutasid surmtõsiste nägudega kirjust meesterivist mööda, kus peaaegu igal mehel oli seljas erisugune munder. Vahtisid meile surmtõsiselt otsa, nagu saaks juba välimuse järgi otsustada, kellest saab õige füsilieer, kellest mitte. Siis märkas Lehmanägu minu inglise riidest tumesinist piduülikonda.

„Kes teie olete, lehmanägu, niisugune? Nagu mõni spekulant või sahhariinimüüja, siin ausate rindevõitlejate vahel?

„Ei ole sahhariinimüüja, Untersturmführer. Jäin Tallinnas venelaste pihku ja panin tsiviilid selga, et välja pääseda!”

„Igaühel oma jutt! Kust mina tean, kes on õige võitleja ja kes on kuradi lehmanägu! Vaadake, et teil homseks on munder seljas!”

Ahlemani tsirkuses ei antud kellelegi uusi mundreid, seda teadsin väga hästi, aga mis mõtet oleks olnud asja pikemalt seletada. Või seda, et olen soomepoiss. Mine tea, mis sihuke turmvüürär soomepoistest üldse arvab.

Veel samal õhtul läksime sidekompaniisse abi otsima. A-laagri ja B-laagri vahel oli, nagu öeldud, okastraataed, aga valve oli ainult ühe või kahe värava juures ja oli teada, kuskohas on traataias augud. Tibutas uduvihma, kedagi ülearust väljas hulkumas ei olnud ja ilma suuremate raskusteta olime varsti sidekompanii baraki ees. Ütlesime tunnimehele, et meid on kästud ilmuda kompanii veltveebli, see tähendab Spiessi, jutule ja saime ka ilma pikemata sisse.

Veltveebel oli eestlane, ja kui Timmu oli teinud kõikide nõuete kohase ettekande (mida ta väga hästi oskas, kui vaja), kuulas veltu meie jutu päris rahulikult ära.

„Ah, telegrafistid, mis? Funkerid? Aga kui te valetate, hoidke oma nahk!”

Spiess tõi kohale telegrafistide allohvitseri (grenaderide keeles „Unterscharführer” ehk lühidalt „Uscha”), kellel oli kaasas morsevõti, poogen paberit ja kõrvaklapid. Viis meid kuhugi kõrvalruumi ja lülitas instrumendid seinas olevaisse lülititesse. Pistis Timmule morsevõtme pihku ja pani endale klapid pähe. Andis Timmule ka mingi paberilehe tähegruppidega.

„Hakake andma!”

Timmu hakkas välgutama, paraja aeglasepoolse kiirusega.

„Kiiremini!”

Timmu andis kiiremini. Ja siis veelgi kiiremini. Uscha pöördus minu poole:

„Ja teie kah olete telegrafist?”
„Just nii.”

Minagi tegin lühikese proovi. Kalju jäeti hoopis rahule. Siis läksime tagasi Spiessi juurde.

„Need mehed on kihvtid funkerid,” ütles Uscha. „Meie jupsime igaveste tubakatega, 30 ja 40 tähte minutis. Need siin on 80-ne mehed. Meil oleks niisugusi hädasti vaja.”

„Palju teid veel sääl tagavararügemendis on?” päris Spiess.

„Mitukümmend telegrafisti on kindlasti ja telefonimehi kah, aga me ei tea, kui palju just.”

„Või nii, või telefonimehi kah. Meil on kõiki vaja. Aga ma pean kompüliga rääkima. See on sakslane.”

Spiess paistis olevat täitsa, nii et julgesime küsida:

„Mis sorti sakslane?”

„Sitt sakslane. Vana parteimees. Aga ta teab, et mehi on vaja. Ma katsun rääkida. Ja homme annan teile teada, olgu nii- või teistpidi."

Marssisime B-laagri poole tagasi õige heas tujus. Asi näis susisevat. Peaasi oli see, et olime saanud jutule. Füsilieeridest polnud juttu ja seegi oli hästi nii. Sidekompaniis ehk ei teatudki midagi sest asjast, arvati, et me lihtsalt tahame oma erialale tagasi. Ja see oli muidugi õigus.

A-laagris oli muu seas ka kino, kuhu õigeid õppureid viidi kompaniide kaupa eripuhkudel ja õige harva. Valvet uksel ei olnud, sest ilma loata niikuinii keegi ei hakkaks kinno minema. Nii saime ilma pikemata sisse ja olime paariks tunniks võludemaal, mis on kaugel-kaugel relvagrenaderide väljaõppelaagrist porises Neuhammeris.

ARMASTA MIND!
Marika Rökk ja Viktor Stahl
Muusika: Franz Grothe

Rahuaegsed insenerid tööl kusagil uue tammi ehitamisel imeilusates mägedes. Ilusad tüdrukud rahuaegses suurlinnas. Kohvikud, teatrid, tants ja laul. Siis suusakuurort Alpides. Romanss Marika Rökki ja Stahli vahel. Tantsud. Revüüd. Suusatamine, nii et lumi tuiskab. Grothe magusavõitu, aga meeldiv ajaviitemuusika. Marika Rökki ilus hääl ja särts. Tal tõesti oli ilus hääl!

Kahe tunni jooksul muutub niisugune „Schmalz" nii loomulikuks, nagu elaks ise samuti. Traumfabrik – unenägudevabrik – ütlevad sakslased kino kohta. Kui kinost välja tuled, näib pori veel porisem ja kõht veel tühjem. Ometi, Goebbels oma lõpmata tarkuses leidis, et sihukesed filmid tõstavad sõdurite moraali, ja küllap see vist nii on. Ka ameerika sõduritele näidati suhkruseid filme ja tehti lolli komöödiat moraali tõstmiseks, nagu hiljem teada saime. Niisiis sama lugu kõikjal, ainult „Schmalz" ja „sugar" pisut erisugused... üks saksa, teine inglise keeles.

Edasi läks asi rutemini, kui oleksime osanud arvata. Sidekompanii ohvitserid olid järgmisel päeval Ahlemani tsirkuses eriväljaõppega sidemehi otsimas. Ja neid vajus nüüd välja maailmatu hulk. Telegrafisti oskusi saab lihtsalt ja veenvalt proovida, aga telefonitraate vedada, „traatsabaks" olla, oskab iga mees, kel pea vähegi jagab.

Kõik, kes ennast sidemeesteks tunnistasid, viidi ilma pikemata B-laagrist ära sidekompaniisse. Ja imekähku ilmusid teisedki eriüksused oma ridu täiendama: pioneerid, tankitõrje, käkipildujad (granaadiheitjad) ja isegi suurtükivägi. Tagajärjeks oli see, et füsilieerpataljon jäi sedapuhku B-laagri meestest moodustamata (kuigi hiljem loodi mingi suurelt osalt sakslastest koosnev üksus, millel eesti väeosadega oli vähe pistmist). Kas asjad just meie ettevõtlikkuse pärast nii läksid, seda me muidugi kindlasti ei tea, aga ise me küll palju ei kahelnud.

„P-p-panime füsilieeridele s-s-surmapõntsu!" ütles Jüri.

„Sina, sitavares, istusid ju kodus," vastas Timmu.

„Jah, aga see oli minu idee! Asju võib ajada iga tu-tu-turakas, kui idee on olemas!"

Ega olnudki enam pikka pidu. Pakkisime oma vähesed kolud kokku ja läksime A-laagrisse õigete sõdalaste hulka. Ahlemani tsirkuses sõja lõpu ära ootamisest, nagu Timmu oli lootnud, ei saanud asja.

- - -

A-laagri sidekompaniis oli elu hoopis teistsugune kui see, millega me Ahlemanni tsirkuses olime jõudnud juba ilusti ära harjuda. Enne kukke ja koitu käis hirmus vile, mille peale tuli nagu välk naridelt karata ja veltuga eesotsas kolm korda ümber kasarmu joosta, nii-öelda hommikvõimlemise asemel. Siis jagati igale mehele liiter pigimusta, mõru kunstkohvi (saksa keeles tuntud kui Ersatz) ja läks lahti õppuseks. Raadiomeeste konti õppus ei murdnud küll isegi mahvi poolest kurikuulsas Neuhammeri A-laagris. Peamiseks tegevuseks, nagu kunagi ammu Järvenpäälgi, oli morse harjutamine. Algul sokutasime ennast koos Timmuga kõige aeglasemate meeste gruppi, kus oli ilmselt kõige vähem pingutamist, aga sealt nopiti meid varsti välja ühe eesti sõjaväes telegrafiste treeninud vana veltu poolt. Ta märkas juba esimese paari tunni jooksul, et minu morsevõtme käsitsemise viis oli hoopis teistsugune kui see, mida sakslased õpetasid („randmetöö", „toksimise" asemel) ja päris, kus mina, noor poiss, sihukest eesti moodi morset olen õppinud. Rääkisin ära, et Soome sõjaväes, ja veltu pani mu korrapealt instruktoriks, teistele õiget morsetamise viisi õpetama.

Instruktori amet ei andnud küll kraadi juurde, jäin endiselt reameheks ja iga „Rottenführeri" ees tuli endiselt kulpi lüüa, või õigemini küll kätt taeva poole tõsta, nii nagu „Juht" selle peale oma imepärast pääsmist juulikuus tervele sõjaväele oli kohustuseks teinud. Seda käetõstmist, muide, tuli väga täpselt teha: käsi randmest õige pisut allapoole pööratud, aga jumala pärast mitte liiga palju! Kui keegi sõrmeotstega allapoole osutas, võeti seda kui relvagrenaderide allakäigu ettekuulutamist ja selle eest sai käimla toimkonna.

Ka Timmust sai instruktor, kuigi tema saatis saksa, mitte soome stiilis, aga ta tegi seda õige hästi ja vilunult.

Kolmas instruktor oli pisike seitsmeteistkümne-aastane Paul, kellel puudus vasak käsi. Paul oli käe kaotanud poisikesena metsast leitud miiniga mängides, aga siin Neuhammeris esines ta pesueht rindemehena ja sõjasangarina ning morsevõtit ta mõistis käsitseda paremini kui keegi teine. Kord juhtus, et Paul ei karanud hommikul vile peale jalamaid oma teise korra narilt maha ja veltu haaras käest, mis üle nari ääre rippus, ja tõmbas. See oli aga Pauli lahtine kummikäsi, mis veltule pihku jäi, ja veltu ehmatas asjast nii ära, et jättiski poisi magama. Kompanii veltu ametlik kraad oli küll Sturmscharführer ja tema ametinimi Spiess, aga lihtsuse mõttes kasutagem edasi vana head eestiaegset veltu nime, mis on palju lihtsam ja lühem. Pealegi oli too asjamees tõesti õige eestiaegne veltu.

Kuigi õppus tavaliselt konti ei murdnud, tehti ikka omajagu puhast nööki kah, mis kroonu see muidu on, relvagrenaderidest rääkimata! Südaöösel kästi kolme minutiga kasarmu ette paigale võtta, sõimati meeskond läbi, et asi küllalt kiiresti ei läinud, ja siis lasti naridele tagasi pugeda.

Niimoodi paar-kolm korda järjest sama öö jooksul, kuni keegi ei viitsinud enam sokke jalga tõmmata. Neljanda korra puhul aga ei saanud enam tagasi naridele pugeda, vaid anti „parem pool, taktisammu marss!" ja lasti kompanii ilma sokkideta kolmkümmend kilomeetrit maha vantsida. Hommikuks olid muidugi jalad rakkus ja verised, aga õppus järgmisel päeval oli

ikka nagu tavaliseltki. See oli igavene vana nöökimise nõks, aga näis, et töötas ikka ja jälle veltude rõõmuks, sest unine sõdur pole eriti terava nupuga.

Teistes väeosades oli muidugi mahv ja nöök mitu korda hullem kui raadiomeeste üksuses. Kes ülemusele vastu jäuras, kästi kümme korda ümber kasarmu joosta ja siis Uschale ettekanne teha. Uscha päris: „Noh, kas meeldis või ei meeldinud?" Kui vastad „meeldis", saad vastuseks: „Noh, jookse siis veel kui meeldis." Ütled aga, et ei meeldinud, kästakse seni joosta, kuni meeldima hakkab.

See oli hoopis teistmoodi nöök kui metsavõitluse väljaõpe Soomes aastapäevad tagasi. Siin tehti soldat lolliks ja lollimgi allohvitser pooljumalaks, mis kasvatavat õiget sõnakuulmist ja distsipliini! Niimoodi seda saksa sõjaväge ilmselt oli treenitud Euroopat vallutama ja ilmselt oli see ka mõnevõrra edukas olnud. Eestlastele käis aga niisugune asi hirmsasti vastu karva.

Kõige kurvem oli vaadata nende endiste eesti ohvitseride „kordusõppusi", kes siiani saksa kroonus polnud teeninud. Nende hulgas oli palju keskeas või üle keskea mehi kapteni või isegi majori aukraadis. Riviõppust tehti neile kui kõige lihtsamatele noorsõduritele, kamandajaiks olid leegioni koolitusega mehed. Lihtsõduri süda tilgub harva verd, kui ka ohved omajagu mahvi saavad, aga neid keskealisi härrasid oli siiski kurb vaadata.

„Poleks mina uskund, et mul võib süda h-h-h-haledaks minna, kui ohvedele m-m-mahvi tehakse," ütles isegi Jüri. „Aga see, tead, on s-s-sigadus, muud midagi!"

- - -

Detsembrikuu kätte jõudes juhtus midagi peaaegu ime taolist: hakkasime saama kümnepäevaseid puhkusi. Üldine puhkuste nappus Saksa sõjaväes oli kestnud juba sellest ajast saadik, kui nad kõikidel rinnetel peksa hakkasid saama, aga Eesti Diviisile kui sangarite üksusele oli tehtud erand.

Mul elasid tädi ja täditütred Halle ülikoolilinnas ja ilma pikemata saingi loa sinna puhkusele sõita. Anti välja vastavad eriload, toidukaardid ja isegi uhiuus munder. Ainult sinelitest oli isegi relvagrenaderide eriüksusis nii suur puudus, et tuli sõita kuueväel.

See puhkusereis pakkus muu hulgas võimaluse näha väikseks jäänud Suur-Saksamaad kuuendal sõja-aastal ja kogeda, mis moodi „Uue Euroopa" ehitajad end nüüd tunnevad. Asi algas sellega, et Halle poole loksuvas rongis ei tahtnud pabereid kontrolliv välipolitseinik – eesti kõnepruugis „ketikoer", sest neil meestel rippus suur silt ketiga kaelas, - mu dokumente õigeks tunnistada ja võttis mu ühes väikses jaamas rongilt maha.

Seal sain sõimata ja siis tehti maailmatu hulk telefonikõnesid. Lõpuks isegi vabandati. Kust nemad võisid teada, et kuulun sangarlikku rindeüksusse, mille „Juhi" eriloal antud puhkuselube niisugusel kriitilisel ajalgi! Ketikoer muutus päris usalduslikuks: kõik kohad olevat nüüd reetureid ja väejooksikuid täis ja neid tuleb halastamatult paljastada, muidu ei saavutata lõppvõitu! Neil on kahju, et nad mu puhkusepäeva niimoodi ära raiskasid. Heil Hitler!

Ronisin tagasi perroonile ja ootasin järgmist rongi. Saksa raudteed olid ühtelugu liitlaste pommilennukite tule all isegi siin, kaugel Ida-Saksamaal. Rööpad olid pidevalt purud, kontrollkeskused lõhutud, inglaste väiksed uut tüüpi Moskiitod ühtelugu peakohal. Külm oli, kuigi oli alles detsembri algus, sest nagu öeldud, mantleid polnud isegi enam relvagrenaderide üksustele käepärast. Pigistasin hambad kokku, et need ei lõgiseks. Perroonile ilmus saksa vanahärra, ilusti riides ja suletutiga kübar peas. Nägi mu eesti värve kuuevarrukal ja alustas juttu:

„Kust te pärit olete, noormees?"
„Eestist."

„Eestist – jaa, jaa – sealt kaugelt põhjamaalt! Sealt tulevad vahvad sõdurid. Nagu teiegi siin külma tuule käes ilma mantlita – pole asjagi!"

Mu hambad lõgisesid endiselt, aga pidasin suu kinni. Las sakslane imestab pealegi kangeid põhjamaa poegi! Vanamees jätkas:

„Teie, eestlased, olete vahvad! Aga igal pool on nüüd vaid veel reeturid! Näete, isegi Soome pöördus meie vastu. Kuidas saab saksa rahvas Euroopat kaitsta, kui kõikjal on ainult reeturid!"

Süda kihvatas sees, et mismoodi see Soome siis edasi pidi sõdima, kui polnud enam ei relvi ega muud toetust, aga jätsin sakslasega vaidlemise sinnapaika. Asi kah, mida siin Sagani raudteejaamas suletutiga saksa vanamehele seletada, kes pealegi näis olevat pesueht nats!

Ükskord jõudis siiski pärale ka rong ja loksusin edasi Halle suunas. Ketikoerad mind enam ei tülitanud ja enne päralejõudmist sain ühest eripunktist isegi „rindevõitleja paki", mis sisaldas hea hulga õige väärtuslikku kraami, mida kuuendal sõja-aastal väga harva näha oli: küpsiseid, kunstšokolaadi, mille nimeks Schoka-Kola (mitte ära segada ameeriklaste Coca Colaga!), marmelaadi ja sigarette.

Tädi oma lastega elas väikeses kahetoalises korterikeses Halle ülikoolile kuuluvas mitusada aastat vanas kivimajas. Hiljuti surnud tädimees oli olnud Tartu ülikooli arstiteaduskonna õppejõud ja saksa kolleegid olid talle muretsenud need tagasihoidlikud, aga ometi kenad ja puhtad toakesed. Üle hulga aja oli siin pisutki kodusust pika põgenemise ja Neuhammeri muda ning lolluse järel. Oma perest ma ei teadnud midagi ja tädike võttis mu vastu kui kadunud poja.

Täditütrel oli Halles tuttav sakslasest arstiteaduse üliõpilane, kes kandis leitnandi mundrit ja oli seega minu kui reamehe silmis õige suur mees. Oli haritud poiss ja püüdis minu vastu olla sõbralik ning aukraadi vahed ära unustada. Päris ka muu hulgas, mis ma maailma asjadest arvan ja mis eesti sõdurid üldse nüüd mõtlevad: Mismoodi sa räägid saksa leitnandile, mida eesti sõdurid mõtlevad, kui oled ise reamehe mundris ja pealegi „relvagrenader"? Aga mees ei andnud rahu.

„Kas teie usute, et sõjal on veel mõtet?"

„Venelasi ei saa Euroopasse lasta, ükskõik, mismoodi asjad on."

„Venelasi jah... aga muidu on see asi ju nüüd ammu... mõttetu." Olin vait.

„Ega teie, eestlased, vist üldse aru ei saa, miks me läänes kah sõdime?”

„Me ei tea sellest midagi, härra leitnant. Me lihtsalt ei kannata venelasi ja kommuniste.”

„Küllap te teate. Aga miks te mind ei usalda? Ma olen teie sõber.”

„Ma olen sõdur, härra leitnant.”

„Ja, ja... me oleme kõik sõdurid. See ongi see hirmus asi. Inglased on niisamasugused eurooplased nagu meiegi. Ameeriklasi ma ei tea... Aga mispärast on meil vaja nende vastu sõdida? Nende maa on ju teispool Atlandi ookeani.”

Pärast tädi ütles, et Horst – nii oli leitnandi nimi – on hea sõber ja et teda võib usaldada. Olevat neid palju aidanud isa surma ajal. Küllap nii. Aga mul polnud tahtmist ühelegi saksa leitnandile seletada, mida arvan ameeriklastest või sakslaste lõppvõidust. Olin relvagrenaderi mundris ja niisugusel jutul võisid olla väga räbalad tagajärjed.

Ühel neist detsembripäevadest anti raadios jällegi edasi „Eriteade Juhi Peakorterist”. Niisugune eriteade oli alati seotud suuremat sorti tsirkusega. Enne mängiti hulk aega marsimuusikat. Siis teatati, et on tulemas „Eriteade Juhi Peakorterist”. Jällegi marsimuusika ja siis hirmus trummipõrin. Sellele järgnes katke Franz Liszti „Prelüüdidest” maailmatu võimsate akordidega. Ja lõpuks teade ise. Viimasel ajal olid eriteated tegelnud peamiselt allveelaevade poolt põhja lastud tonnaažiga, sest muud võidukat polnud teatada. Nüüd aga oli asi hoopiski uus ja üllatav.

„Saksa väed Läänerindel on asunud rünnakule! Ameeriklaste rinne on läbi murtud! Saksa tankikiilud on teel vastase tagalasse. Vaenlase vastupanu on kokku varisemas!”

See oli Hitleri viimase suure vasturünnaku algus, Ardennide lahingu algus, mida ameeriklased nimetasid „The Battle of the Bulge”. Viimaseid reserve mobiliseerides oli Hitler otsustanud anda otsustava löögi läänes, mitte idas.

Parema tegevuse puudusel istusin vahel Halle õllepoekestes ja lõrpisin peaaegu alkoholivaba vedelikku, mida noil päevil õlleks kutsuti. Teisteks õllepoe külastajaiks olid enamasti hallijuukselised saksa vanamehed. Meessoost kodanikud, kellel vähegi veel auru sees, olid kas sõjaväes, sõjalise tähtsusega töödel või „Volkssturmis” (Rahva-Torm), mis koosnes vanameestest, keda mujal enam rakendada ei saanud. Vanamehed, kes „Bierstubet” külastasid, olid nüüd uue vasturünnaku puhul kui 20 aastat nooremaks muutunud.

„Deutsche Panzer rollen wieder!” (Saksa tankid veerevad jälle! Sõja pöördepunkt on käes! Saksa sõdur tungib jälle edasi ja vaenlane põgeneb! Õllepoekesest lahkudes lõid tudisevad vanakesed käed vapralt taeva poole ja võtsid hetkeks valvelseisaku: Heil Hitler! Õllepoodnik ise aga oli nähtavasti teisest sordist. Pomises omaette „Verrückt, ganz verrückt!” (Põrunud, täitsa põrunud!)

Ükskord, kui ma üksi poekesse tulin, ütles ta isegi poolkogemata „Grüss Gott” (Tervitame Jumalat. Tavaline saksapärane tervitus). Siis nagu märkas mu relvagrenaderi mundrit ja parandas kähku: „Heil Hitler!” „Grüss Gott, Alter, grüss Gott!” ütlesin minagi ja vanamees tõi mulle selle eest leti alt suure klaasi konjakit, ametliku nimega „Deutscher Weinbrandt”.

Nagu teame, ei saanud asja Ardennide vasturünnakust. Sellega ei võitnud kuulsust mitte uued saksa „rahvagrenaderide diviisid" (mis olid jällegi erinevad „relvagrenaderidest"), vaid ameerika kindral Patton, kes peale sakslaste läbipeksmist arvas, et peaks otsemaid Moskva suunas edasi minema.

Minu puhkusepäevad Halle ülikoolilinnakeses aga olid läbi. Tuli päev, kus jällegi pidi kobima rongile, tagasisõiduks kaugel Ida-Saksamaa sopis oleva Neuhammeri õppelaagri suunas. Varem või hiljem oli sealt ees sõit ikka ja jälle kokkuvarisevale idarindele.

Õigupoolest pidanuks olema hirm maha jätta Halle suhteliselt tsiviliseeritud õhkkond, maha jätta viimased sugulased ja minna vastu õige udusele tulevikule idas. Ometi – olime muutunud tuimaks. Tuleb, mis tuleb, tervis on alles ja jalad on väledad. Küllap saab jälle jooksu, kui vaja.

- - -

Jällegi jõudsid kätte jõulud – minu teised sõdurijõulud. Aasta tagasi olime olnud Soomes, Taavetti „kolutuskeskuses", kus tehti eesti rahvusrügementi, millest pidi saama uue kodumaa looja. Olime unistanud kodumaale minekust lehvivate lippudega, unistanud Eesti Vabariigi taastamisest. Nüüd olime siin Neuhammeris, „relvagrenaderide" õppelaagris. Venelased olid kesk Euroopat ja unistamine oli jäänud kus seda ja teist.

Pealelõunal õppust ei olnud, jalutasin 46-nda rügemendi staabihoonesse, kus Kutt oli ametis sanitarina. Neuhammerisse jõudmisest peale olime olnud lahus – tema sanitaride juures, mina algul Ahlemani tsirkuses ja nüüd sides. Kui mahti sai, otsisime teineteist siiski ikka ja jälle üles. Eestist tulek oli meid eriti tihedasti kokku liitnud, peaaegu nagu vendadeks, kui indiaanlaste sõnapruuki kasutada.

Kutt oli pisut muutunud, oli endist viisi üldiselt rõõmus ja rahulik oma tagasihoidlikul viisil, kuigi relvagrenaderide värk polnud põrmugi tema stiili ja elufilosoofia kohane. Staabikasarmus oli mingi raadio, millele Kutt aeg-ajalt näpud sa külge ajada ja siis ta õngitses salamahti tõsist muusikat, nagu varemgi. Või siis ameeriklaste swing-muusikat, mida sai vahel kätte lühilainel ja mille kuulamine oli muidugi keelatud.

„Veltud on ikka veltud," ütles Kutt nüüd. „Ükspuha kus sõjaväes. Ühel ööl valves olles sain kätte BBC. Glenn Milleri lugusid mängiti. „In the Moon, „Tuxedo Junction", „American Patrol"... Aga üks saadana Oberscharführer hüppas selga, et see on neegrimuusika, ja keeras peale mingid sakslaste külalood. „Wenn am Sonntag Abend die Dorfmusik spielt..." Noh, kui ta ära vajus, ma katsusin jälle Glenn Millerit üles leida, aga ei saanud. Oli teab kuhu kadunud. Siis sain Šveitsist Bachi Brandenburgi Kontserdi. Aga veltu, saadan, tuli tagasi ja lubas mu sõjakohtu alla anda, et jälle olen kuulamas ameeriklaste neegrimuusikat!"

Jõululaupäeval tuli aga isegi kuuendal sõja-aastal ka saksa raadiost Händeli ja Haydni klassikat. See tuletas meelde vanu aegu ja tegi pisut sentimentaalseks, nagu see jõuluõhtul peab olemagi. Lapsepõlvepäevad tulevad silme ette. Isad ja emad, õed ja vennad. Ehtes jõulukuusk ja minu puhul millegipärast just nimelt ema... Kuidas ta elutoa eriti ilusti korda tegi, kombusid ja küpsiseid klaasliuakestele asetas, kust meie, lapsed, jõuluõhtu puhul nii

palju võtta tohtisime, kui tahtsime. Kinkide kättesaamine, kallistamised ja tänamised... siis, kui me juba nii suured olime, et jõuluvanasse ei uskunud.

Peale õhtusööki oli suures söögisaalis korraldatud ühine sõdurite jõuluõhtu. Neuhammerisse oli õigete relvagrenaderide kõrval sattunud – või peaks ütlema kokku aetud? – igasugu mehi: kunstnikke, kooliõpetajaid, näitlejaid ja lauljaid. Need olid nüüd kokku seadnud jõuluõhtu eeskava, mille taolist keegi polnud osanud oodatagi.

Kõigepealt laulsime koos eestikeelseid jõululaule. Püha öö... Sääl karjastel väljal... Läbi sahiseva lume... ja minu lemmiklaulgi: Tasa, tasa, jõulukellad kõlavad...

Järsku olime hoopis teises maailmas. Olime lihtsalt jälle noored eesti poisid või õigemini poisikesed. Enamus polnud ju veel kahekümnesedki. Olime noored eesti inimesed laulmas eestikeelseid jõululaule. Keegi kandis ette Visnapuu jõululuuletuse:

Taevan särasid tähed. Polnud kuud.

Lumihärmatisen olid puud.
Oli külm, oli vaikne, oli õhtu.
Sõitsid kiriku vaikiden reed,
Tõusin kõrvalist tähtesse teed,

Olid jõulud, oli laupäev, oli õhtu.

Tuli praksuden põles, olin mäel.
Magas sündinu näitsiku käel.

Oli vaikne, olid jõulud, oli õhtu.

Ütles kurblikul keelel ema suu:

„Magab. Poeg. Pole paika. Puudub muu."

Säras täht üle pää, oli õhtu.

Ja ma kummardin käele andsin suud.

Hõbehärmatisen olid puud.
Oli neitsi, oli jõulud, oli õhtu.

Siis muutus meeleolu pisut. Mäelt, kus tuli praksuden põles, kus sündinu magas näitsiku käel, läks tee talvisele rindele. Topeltkvartett laulis:

Külmal õhtul seisan vahipostil,
Kõrgel taevas põhjatäht.

Tuul see puistab mulle helbeid silma,

Kuid mul ees on kindel siht...

Ja refrään:

Külm oled Sa, põhja valge naine!

Näid kauge, kättesaamatu kui põhjatäht...

Ma tihti mõelnud: on see külmus ebamaine,

Kas teeseldud, või tõesti eht...?

See oli Boris Kõrveri poolt Gert Helbemäe sõnadele loodud sentimentaalne ajaviitelaul, mis polnud õigupoolest eriti eestipäranegi. Rütm oli aeglase foxi rütm ja meloodia pisut-pisut idapärane. Niisugused need Kõrveri laulud olid. Aga nad pärinesid vanast heast kodumaa-ajast ja olid just parasjagu sentimentaalsed, ning väga omased.

Järgmiseks laulis kvartett – ja meie kõik laulsime jõudu ja oskust mööda kaasa –

Eidekene ketrab, heietab lõnga,
Heietab kondisel käel.
Värtnakene vuriseb, laulab kaasa
Kuni eit magama jääb...

Eidekene unes näeb kadunud noorust,

Armsam tal härraste kokk.

Eidekene paneb käed kallimale kaela,

Ärgates süles tal vokk!

Me olime kaugel, kaugel ära Neuhammerist. Me polnud ei relvagrenaderid ega vaprad võitlejad. Olime eesti poisikesed eesti jõuluõhtul.

Järsku läks lahti ruumi tagaseinas olev suur uks. Keegi karjus kõuehäälel laulu vahele ketravast eidekesest:

„Achtung!"

Olime kui välk püsti, valvelseisakus, ja jõllitasime ukse poole. Uksel seisis 45-nda rügemendi ülem, rüütlirist kaelas, saapad läikimas kui Moosese pale ja näos surmtõsine „võitlejailme". Sammus tikksirgelt väikesele improviseeritud lavale ja pidas relvagrenaderidele õige relvagrenaderide kõne! „Tuleva jõuluks oleme jälle kodus, tänu eesti rindevõitlejate vaprusele, kõigutamatule usule lõppvõitu ja saksa rahva panusele, kes veres ja võitluses loob

uue Euroopa, kus ka Eestil on väärikas koht! Oma vankumatu võitlusvaimu kinnituseks laulame nüüd koos relvagrenaderide truuduselaulu!”

Laulda tuli muidugi saksa keeles, sest eesti keelde on „truuduselaul”, mis muuseas ei käi mitte marsitaktis, vaid aeglases ¾ rütmis, siiani tõlkimata (ja küllap jääbki tõlkimata). Igal hommikul oli seda laulu sunduslikes saksa keele tundides harjutatud, nii et kuidagimoodi me ta nüüd käsu peale ka maha laulsime.

Wnn alle untreu werden, so bleiben wir doch treu!

Wir woll’n das Wort nicht brechen, nicht Buben werden gleich.

Woll’n prädigen und sprechen für’s ev’ge Deutsche Reich!

Neid sõnu ei tasu ka siin tõlkima hakata. Öelgem vaid, et jutt on vankumatust truudusest pühale Saksa riigile.

Kui me jälle kasarmus tagasi olime, ütles Timmu:

„Kuulsite, mis eestlaste uus juht ja suur õpetaja Harald Viimane rääkis? Surmani truuks saksa rahvale! Mina lähen selle jutu peale vlassovlaste litsimajja! Kes tuleb kaasa?”

Vana Õkva ütles üsna vaikselt: „Ära, Timmu, jõuluõhtul sinna küll mine!”

„Aga kui ta, raisk, võtab jõulutuju ja terve elamise tuju ära?”

„Tema ei saa sul mingit tuju ära võtta, kui sa ise ei lase. Ta ehk polegi nii suur sakslaste jünger. Lihtsalt auahne ja loll.”

„Ei ole loll! Harald Viimane ei ole loll! Tema mõtleb ikka veel, et kämbud võidavad ja temast saab niimoodi „Der Führer der Esten!”

„Ükskõik. Unusta ära! Me saime kuuenda sõja-aasta kohta päris viisaka Marketenderi – kolme pääle pudel konjakit! Rüüpame selle niisama vaikselt ära.”

Rüüpasime konjakit, suitsetasime jõulude puhuks jagatud sigaretid (millel oli hoopis rohkem suitsu mekki kui harilikult jagatavatel sigarettidel) ja rääkisime juttu. Meie Timmuga saime kahe peale terve pudeli, sest usumees Uugu andis ka oma jao meile.

Timmu oli tõsine ja rääkis hoopiski tõsist juttu konjakilonksude vahel.

„Ega minul, tead, pole kunagi niisugusi jõulusid olnud nagu teistel. Niisugusi, nagu raamatutes kirjeldatakse...”

Ootasin vaikselt, mis ta edasi ütleb. Vahel peab niimoodi vait olema, et teisel lasta mõtteid koguda... ja julgust koguda edasi rääkimiseks.

„Vanamees, tead, oli jõulude ajal alati täis kui tinavile. Ega ta ei lärmanud, või nii... lihtsalt trimpas... ja siis hakkas laulma Vabadussõja laule. Ta jäi, tead, Vabadussõjas jalast ilma. Sai Vabadusristi ja talu ja puha. Aga mis sa ilma jalata teed selle taluga... läks kõik kõrist alla. Noh, jõi ja tegi seda vanainimese asja... ja siis oli ükskord ühe plikaga titt, nagu romaanis, tead. Et niikui sisse saad, kohe titt taga... Aga vanamees võttis selle lapse juba paariaastaselt oma kasvatada, sest see plika... see polevat olnud miski lapsekasvataja. Nojah, adopteeris ise oma lapse, niisugune vanamees oli. Aga mina pole oma ema näinudki. Ei teagi, kes ta on."

„Aga kui ta niimoodi jõi, mismoodi ta siis sai last kasvatada?"

„Egas ta tühi... ma ütlesin, et ega ta kunagi ei lärmand, või nii... Nii head vanameest pole üldse teist olemas kui minu vanamees, tead. See joomine oli nagu haigus, või midagi... Et tema elu on läind untsu ja mis enam... Tal oli veel üks teine niisamasugune sõber. Istusid sellega, jõid ja laulsid kahekesi Vabadussõja-aegseid laule...

Pista perse see Singeri masin,
Pista perse see ilu ja au!
Ei mina su kuld-lokke sasi,
Oled ehtind end otsekui vau!"

Timmu laulis soolot, sest meie seda laulu ju ei tundnud, ja lõi ise takti juurde kah.

„Vaat niimoodi lauldi vanasti ja peksti venelastele särk püksi ja peksti parunid kah läbi! Ja nüüd on püha Saksa riik! Oh sa kuradi kuradi kurat küll! Adalbärt Timmermann selle eest surema ei lähe!"

Timmu rüüpas hea sõõmu ja vahtis pisut enda ette. Siis alustas hoopis teisel toonil:

„Kuidas on, kui sul on õige ema, niisugune hella emake, kes lõnga ketrab ja aidas talitab...?"

„Ma ei tea. Minu ema oli... oli mulle väga kallis... ja veel rohkem. Aga ta ei kudunud lõnga ega talitanud aidas. Ta oli maailmatu suure ja kuulsa plikadegümna ajaloo õpetaja... ja filosoofia õpetaja... ja kirjanduse austaja. Tema jumalusteks olid Suits ja Tuglas... ja Tammsaare..."

„Suiits ja Tuglas? Need ju sotsid! Vaata, kui Harald Viimane saab teada!"

„Suits ja Tuglas olid eesti sotsid, mitte vene kommud."

„Arvad sa, et tema mõistaks vahet teha... Harald Viimane ja kõik needsinatsed teised turmvüürarid ja šeissvüürarid ja mis nad kõik on?"

Rüüpasime jälle ja panime tossama uued sigarid.

„Aga see maailm on ikka üks kuramuse imelik koht, kuramuse imelik," ütles Timmu siis. „Vaata nüüd, kus on relvagrenaderid ja Aadu „Uue Euroopa" loojad! Üks on Pelgulinna kraade, kes vanasti pidas veriseid võitlusi Kassisaba kraadedega... ja teine on plikadegümna ajalooõpetaja poeg ning kiidab vasakpoolset elementi nagu Suits ja Tuglas...!"

Rüüpasime jälle. Meie ümber kogunesid Ahlemani tsirkuse aegsed sõbrad vana Õkva, vigurimees Jüri ja laulumees Sibula Ott. Jüri ütles, et mis te ikka seletate, t-t-teeme parem üks õige eesti laul ja s-s-saadame kämbud p-perse! Sibula Ott hakkaski kohe jorisema ja meie jorisesime kaasa ärajoodud konjaki tagajärjel iga mees „omal viisil", nagu seisab kiriku lauluraamatus.

Mats alati on tubli mees
Ei kedagi ta pelga!

Ei kummarda ta saksa ees, ei tõmba küüru selga!

Viimase salmi laulis Jüri soolona ja sedapuhku hoopis ilma kokutamata, kuigi ikka endist moodi omal viisil.

Mats võtab kuulipilduja
Teeb puhtaks Eesti raja!
Siis Iivanist jääb mälestus
Ja sakslasest jääb kaja!

Jah kui see laul meil korda lääb...!

Konjak sai otsa ja kobisime magama. Pool pudelit konjakit on hea laadung harjumatule ihule. Voodi kiikus, seinad kiikusid ja süda hakkas iiveldama. Kähku tuli ka uni. Tänu sakslaste konjakile olime ära unustanud samade sakslaste truuduselaulu, mis eesti poiste jõuluõhtu untsu keeras. Siin maailmas tuleb võtta head ja halba segamini, just nii, nagu ette antakse.

- - -

Peale jõulu läksid ilmad külmaks ja lumi tuli maha. Lumega on parem õppust teha kui poriga, aga meile raadiomeestele oli see võrdlemisi ükskõik, sest välisõppust oli vähe ja see kulus vahelduseks isegi ära. Hull oli aga see, et sidekompanii ülem, vana parteimees Hauptsturmführer Thom oli millegipärast jõudnud arvamusele, et tema kompaniis teenivad relvagrenaderid ei usu küllalt kindlasti lõppvõidusse, saksa rahva juhisse ja teistesse niisugustesse tähtsatesse asjadesse. Kõike seda pidi saksa keele tundides paremini seletatama ja mehed tuli saksa keeles laulma õpetada, et õige vaim – Stimmung! – peale tuleks. Ja distsipliin, distsipliin tuli sisse seada, kui lonkab kord, siis lonkab ka kõik muu!

Toad pidid olema hommikust õhtuni eeskujulikus korras, isegi õhtul tuli tuhatops jalamaid tühjendada, kui sinna tekkis ainuski koni! (See polnud küll üleliia raske, sest suitsunorm oli tõmmatud kahele sigaretile päevas.)

Kui väiksema ülemusega suurema juuresolekul rääkida tahtsid, pidid selleks enne suuremalt luba küsima, ka allohvitseride puhul. „Scharführer, bitte mit dem Unterscharführer sprechen zu dürfen!” (Veltveebel, palun luba allohvitseriga rääkimiseks!) Niisugust tsirkust pidid eestlased tegema ka omavahel, sest kord on kord ja kord on püha! Kui õhtul uu-fau-dee (Unteroffizier vom Dienst ehk korrapidaja allohvitser) tuppa tuli, pidi saksa keeles maha ragistama maailmatu pika ettekande, mis käis umbes nii, et „Scharführer, sidekompanii neljandasse tuppa majutatud kolmkümmend meest, tuba on õhutatud ja põrand on puhtaks pühitud!”

Meestele, kes enamuses sõnagi saksa keelt ei osanud, oli see maailmatu pikk jutt ära õppida ja asi läks marutihti sassi. Suurem õiendamine tuli siis, kui rügemendiülem ise kord köögis käis parajasti kartulikoorimise ajal. Üks koorijaist hüppas jalamaid püsti ja kandis ette, et „Zehn Mann beim stehlen des Kartoffel!” Koorima on saksa keeles „schelen”, varastama aga „stehlen”, nii et mees teatas rügemendiülemale, et kümme meest varastab ühte kartulit. Rügül (Harald Esimene, või Viimane, Timmu terminoloogia kohaselt) oli neis asjus väga täpne ja sellepärast tuli tollest kartulikoorimisest suurem mürgel.

Lauludega polnud asi nii hull. „Treueliedist” oli juba juttu ja sellele lisaks nõuti veel „Heidemarie” ja sakslaste saksakeelset leegionilaulu, mis pärit Hispaania kodusõja päevilt. Eesti Leegioni laulu keegi ei nõudnud ja seda ka palju ei lauldud. Viis oli sellel ju täitsa tore, aga sõnad selle eest olid täis lolli „võitlejalikku” võltspaatost.

„Mis moodi küll Gert Helbemäe niisuguste sõnadega maha sai?” imestas Timmu. „Ta on muidu ju täie aruga inimene. Kirjutas, tead, hiigla marudaid kuuldemänge eesti ajal. Mul on üks meeles, kus kaks noort inimest üksteist kangesti armastasid, aga siis läks see armastus neil sassi. Mare Leet mängis – või õieti küll esitas – seda tüdruku osa. Tal oli jõle madal hääl, tead. Nagu Zarah Leander... nii et hakkad täku moodi võbisema, kui ainult niisugust häält kuuled...! Nojah, need noored armastajad läksid tülli ja siis kohtusid jälle kümne aasta pärast. Feliks Moor esines jutustajana ja ütles, et noorest tüdrukust oli vahepeal saanud küps naine... Mulle see kangesti meeldis, see „küps naine”... Nagu küps õun või küps pirukas, et asu aga manu! Aga et seesama Helbemäe võis kirjutada niisugust jama: kohustus püha meil täita, mille eest tuleb surra või võita! Matsid läksid Aadu eliitväega Sarmaatiasse surema... mis kuramuse püha kohus see on!”

„Noh, sõdurilaulude sõnad on kõik enamasti võrdlemisi lollid.”

„On, muidugi! Olgu siis juba Singeri masin... või Sauna taga...”

„Heidemarie,” mida me „Treueliedi” kõrval ka saksa keeles pidime ära õppima, oligi päris tore Reinimaa laul, millel ei natsiasjanduse ega sangarisurmaga polnud midagi tegemist.

Heidemarie, Maria!
Reini ääres me marsime.
Heidemarie, Maria!
Vana veini me maitseme!

(Eesti Leegioni laulu kohta tuli hulk aega hiljem välja, et seda lauldi ka teispool idarinnet. „Me korpus sammub ja kindel on ta rüht / Sest kohustus püha meil täita!” Kroonu on kroonu ja võltspaatos on võltspaatos.)

Ühel õhtul jõudis meieni uut sorti ajaleht. Diviisil oli juba mõnda aega oma aeg-ajalt ilmuv ajaleht nimega:

Varemeist tõuseb
KÄTTEMAKS!

See uus vaimusünnitus andis aga „Kättemaksule” mõneski suhtes silmad ette. Nimi esiküljel oli umbkaudu trükitud niimoodi:

RÜNNAK
Eesti Germaani Võitlusleht

Üks asjamehi uue lehe juures oli ei keegi teine kui 45-nda relvagrenaderide rügemendi ülem ise.

„Vaat see on juba õige m-m-must kunst, kuidas eestlastest germaanlased saavad,” ütles Jüri. „Kommunistiks võib iga turakas hakata, selleks pole vaja venelane olla! Aga katsu sa germaanlaseks hakata, kui oled eestlasena sündinud!”

„Piibel ütleb, et Jumala ees on kõik võimalik,” ütles vana Õkva ilma küll, et ta sealjuures oleks tahtnud kuidagi pühakirja halvustada. Aga Timmu hüppas kohe sõnasabast kinni.

„Mis on võimalik Jumala ees, on võimalik ka Harald Viimase ees. Siin me oleme – germaanlased mis germaanlased! Kas sa juba ei tunne, et soontes voolab hoopis teistmoodi veri?”

„Midagi ma ei tunne. Niisugused lollused peaks ära jätma.”

„Nojah, aga see teeb elu huvitavaks! Täna oled eestlane, homme germaanlane ja tont teab mis ülehomme saab.”

„Ülehomme oled idarindel ja vankadega silm silma vastu,” ütles Sibula Ott, kellele terve see asi oli väga vastukarva. Ja Sibula Otil oli sedapuhku õigus.

- - -

Ühel päeval tuli kolm imelikku lennuväe mundris meest Eesti Relvagrenaderide Diviisi raadiorühma kihvtimat sorti telegrafiste otsima. Neid olevat vaja eriülesannete täitmiseks. Värbajad rääkisid linnukeeli, missugune elu mehi ees ootab, kes end vabatahtlikult üles annavad. Tsiviilriiete kandmine, erakorteris elamine, esimese järgu söögi- ja suitsunormid,

seltskonnaelu ilusate naistega... Ja kui aeg käes, lennuretk Eestisse koos erilise, võimsa raadiojaamaga...

Timmu kuulas, kõrv kikkis, müksas mulle vaikselt külge ja ütles poolsosinal:

„C'est notre chance!"

(Timmu oli haritud inimene, nagu öeldud, ja rääkis ka prantsuse keelt pisut, kui pidas vajalikuks.)

„Oled sa põrund? Kämbudele spiooniks Eestisse nüüd, kus sakslased igal pool peksa saavad?"

„Loll, ega's selle pärast veel Eestisse. Aga tead, esiotsa saab härra elu peale. Suitsu ja viina ja naisi..."

„Aga mis siis, kui panevadki su lennukisse ja saadavad Eestisse?"

„Noh, eks siis vaata... kommt Zeit, kommt Rat. Ükski asi siin ilmas ei lähe nii, nagu plaanitsetud. Kämbudel ammugi mitte."

Meile anti aega kuni järgmise hommikuni asja üle järele mõtlemiseks ja otsuse tegemiseks. Tol õhtul pidas propagandaminister Goebbels oma järjekordse iganädalase raadiokõne, mis sedapuhku käis umbes nii:

Igal suurvõimul on selles sõjas olnud oma madalpunkt. Inglastel peale Saksamaa langemist suvel 1940; ameeriklastel Pearl Harbouri päevil sügisel 1941; venelastel siis, kui Moskva oli langemas. Nüüd on käes meie madalpunkt! – aga nagu kõik teised, nii saame ka meie oma madalpunktist üle ja läheme Adolf Hitleri juhtimisel lõppvõidule!

Goebbelsi kõne anti valjuhääldajate kaudu kõikidesse majutusruumidesse edasi ja kuulasime Timmuga päris huviga, mida tal nüüd veel ütelda on.

„Pfeifft aus dem letzen Loch" (vilistab viimasest august), ütles Timmu. Tal oli täna võõrkeelte rääkimise tuju.

„Ja sina tahad Goebbelsi ja Aadu asjas nüüd Eestisse minna?"

„Ei ma vist ikka ei lähe. Hakkasin seda asja mõtlema, tead. Hüppad Ju 52-est alla ja Iivan võtab su kirbule ja sured kui pesueht fašistlik parašütist...! Las teised proovivad, mina ütlen seekord pass."

Mõne aja pärast jätkas Timmu hoopis tõsiselt:

„Aga see asi on siit niipidi ja teistpidi. Varsti viiakse meid niikuinii idarindele ja mehed löövad jälle nagu mullu, nii et sitt ja sulepuru taga. Need siin on enamuses kõik vanad idarinde mehed, tead. Praegu jäuravad küll, et Aadu värk ja leegioni nuss... Aga kui venelaste hais kord jälle ninas on..."

„Mille eest siis nüüd veel?"

„Mille eest? Ei mitte millegi eest. Lihtsalt venelaste vastu, nagu ikka. Ja kui tõesti küüniline olla, on Harald Viimasel õigus: Ida-Euroopal pole mingit kolmandat võimalust. Oled kas Jossifiga või oled Aaduga. Kui juba, siis juba... milleks poolikult!...

Nii jäi Timmul parašütistiks minemata, aga mõned tegelased siiski läksid. Kuulu järele käis üks sats ka Eesti kohal ära, aga kehva ilma pärast ei hüpatud alla, ja teist korda enam ei proovitud. Nii elasid mehed tõesti portsu aega härraspoja elu ja idarindel jäi neil käimata. Inglise keeles võiks Timmu moodi öelda: you win some, you loose some. Aga Timmu inglise keele oskus nii kaugele ei ulatunud, see piirdus mõistetega nagu „fiiling", „jobi" ja „komaan" (come on), mida Pelgulinnas ja Kassisabas sagedamini kasutati.

- - -

Jaanuari keskpaiku aastal 1945 varises sakslaste vastupanu Idarinde keslõigus järjekordselt kokku. Venelased tulid ühes jutis Poolast Sileesiasse ja ületasid 21.jaanuaril Oderi jõe, luues sillapea Oppelni juures.

Sakslased olid oma viimsed hea kvaliteediga reservid ära kulutanud õnnetult lõppenud Ardennide ofensiivis läänerindel, mis tänu kindral Pattonile ja ameerika Kolmandale armeele armutult kokku varises. Läänes käisid lahingud Aacheni linna pärast, mis asus juba mõni kilomeeter seespool päris-Saksamaad. Imekspandava visadusega tõkestati siin ameeriklaste edasitungi, kuigi sakslased olid suures vähemuses. Vahepeal oli läänerindel hävitatud marssal Montgomery poolt organiseeritud õnnetu langevarjurite ofensiiv Hollandis. Liitlaste hiigeldimensioonidega õhudessant oli maandunud reservis oleva eriväeosade tankikorpuse selga ja see tegi puhta töö.

Kui aga nüüd idarinne kokku varises, polnud õigeid reserve enam olemas. Saksa juhtkond näis uskuvat, et küll idarindel ikka saab hakkama – kuidagimoodi. Oma mälestustes kirjutas tankisõja ekspert kindral Guderian muu hulgas, et kui vahekord idarindel oli üks kahe vastu, siis tungiti edasi, kui üks kolme vastu, peeti edukalt rinnet. Kui aga venelasi oli veel rohkem, polnud parata, tuli taganeda.

Sellega pole küll vaja tingimata ühtuda, aga eks see näita sakslaste hinnanguid ja hoiakut veel sõja lõppstaadiumiski. Väärtuslik kraam saadeti puha läände, kuni kõige viimsed päevad kätte jõudsid.

Ärasõit Neuhammerist tuli 21.jaanuaril, peaaegu üleöö. Idarindele läksid kaks jalaväerügementi, suurtükiväerügement ja diviisi juurde kuuluvad sakslastest eriväeosad, nagu tanki- ja õhutõrje. Esiotsa jäi maha tagavararügement ja alles väljaõppel olevad eestiaegsed ohvitserid. Saatus tahtis, et nad jäid Neuhammeris venelaste jalgu, kui võitlusüksused Sileesias veel edukaid tõrjelahinguid pidasid.

Kuna nii selles peatükis kui ka paaris jägnevas on aeg-ajalt juttu eriväeosade aukraadidest, siis pangem nad korraks ritta koos tavaliste ristiinimeste aukraadidega.

Relvagrenaderide kraad *Vastav ristiinimese kraad*

Grenadier	reamees
Obergrenadier	vanem reamees
Sturmmann	kapral
Rottenführer	vanemkapral
Unterscharführer	allohvitser
Scharführer	veltveebel
Oberscharführer	ülemveltveebel
Hauptscharführer	peaveltveebel
Sturmscharführer	staabiveltveebel
Untersturmführer	nooremleitnant
Sturmführer	leitnant
Hauptsturmführer	kapten
Sturmbannführer	major
Obersturmbannführer	kolonelleitnant
Standardtenführer	kolonel
Oberführer	vanemkolonel
Brigadeführer	kindralmajor

Suuremaid mehi diviisis polnud. Rindel nimetati kõrgemaid eriväeosade asjamehi tavaliste nimedega – kindralleitnant, kindral, kindralkolonel ja marssal. Milleks see marukeeruline führeritesüsteem üldse vajalik oli, küsitagu kelleltki teiselt. Samuti seda, mis sõnad nagu Scharführer või Sturmbannführer õigupoolest tähendavad. Isegi sõnastikus pole lähemat seletust.

Rindelesõit toimus kaubavaguneis, nagu ikka. Olin koos Timmuga, vana Õkvaga ja Loode Kaljuga määratud 45-nda rügemendi raadiosidesse. Tulin vagunisse tont teab mis põhjusel pisut hiljem kui teised ja heitsin midagi erilist mõtlemata ukse kõrvale laotatud õlgedele.

„Ära sa õlgedele istu, need on kompaniiülema hobusele,” ütles vana Õkva.

„Ah et kompüli hobuse jaoks on õled, aga sõduritele ei ole.”

„Ära j-j-jäura käsule vastu,” ütles Jüri. „Kompüli hobune situb õlgedele, aga s-s-sina situd püksi!”

„Eks me varsti näe, kes esimesena püksi situb,” ütles vana Õkva.

Loksusime mööda talvist Ida-Saksamaad Idarinde poole. Oli õige lumerohke aasta, nii et ümbrus näis peaaegu põhjamaine. Ainult külad olid teistmoodi: pikad majaderodud maanteede ääres. Talvine rahulikkus näis kõike haaravat, ka rindele sõitvat sõduritetransporti. Vaid jaamades oli pisut sagimist. Rindelt tulid rongid haavatutega, needki kaubavaguneis. Inimesed jaamades olid tõsised, masendatud. Kaametes nägudes, vaikses allasurutud kõnes domineeris kolm sõna:

„Der Ivan kommt.” (Ivan tuleb.)

Ja sellest said kaubavaguneis rindele sõitvad eestlasedki aru, kuigi nad ei Goebbelsist, germaanlaste rassist ega Suur-Saksamaast mõhkugi ei mõistnud. Ei mõtelnud nad ka sellele, et Hitleri ja Stalini kokkulepe ligi kuus aastat tagasi terve selle põrgu vallandas.

„Der Ivan kommt." Venelastele minnakse vastu. Venelased on kesk Euroopat. Mitte ainult Baltimaadel, vaid ka Poolas ja Ungaris on juba stalinistlik kord. Kui sakslased Poolast taganesid, püüdis Londonis olev seaduslik Poola valitsus nõuda oma võimulepääsmist. Venelased aga ei teinud sest väljagi. Ja lääneliitlased... lääneliitlased vaid pisut jorisesid. Aga kiitsid vana viisi edasi vahvat vene rahvast ja „idademokraatiat".

„Der Ivan kommt." Rindele sõitvas transpordis polnud ei hirmu ega meeleheidet. Ammugi mitte vaimustust või võidulootust. Enamus rongilolijaist olid vanad idarinde sõdurid. Mindi tagasi kuhugi, mis oli nagu omamoodi ainsaks koduks. Neuhammeris oli enamus talunud nälga, nööki ja – sõduri keeles – persenussi. See sõna käis kõige kohta, mis oli loll ja vastik. Õigele tähendusele ei mõtelnud keegi, sest pole kuuldud, et seda eesti sõdurite hulgas oleks üldse harrastatud, olgu isolatsioon ja nöök missugune tahes.

„Homme, tead, ei saa ennast enam kraani all pesta ja kausist suppi süüa," ütles vana Õkva.

„Aga äkki saab selle eest kõhu täis," arvas Timmu.

„Kõhu täis, Saksamaal?" ütles üks püssimeestest, kes kuidagi siia sidemeeste vagunisse oli sattunud. „Aga pole vaja pori sees lolli mahvi teha ja Ausbilderite (väljaõpetajate) perset lakkuda."

„Jaa, jaa... Ausbilderite aeg on m-m-möödas, nüüd on ainult s-s-sitt, veri ja lilled... ja vene saapa jäljed," ütles Jüri.'

Läks pimedaks. Keerasime ennast puupõrandale magama, seljakott pea all. Kompaniiülema hobune puhkas õlgedel.

IV
Kuidas Eesti Diviis kaitses Suur-Saksamaad
ehk pool on pees ja pool on alles

Briegi raudteejaam Sileesias, kus Eesti Diviisi esimene rügement (45-es relvagrenaderide rügement) maha laeti, oli juba vastase suurtükitule all. Perroon ja ooteruumid olid täis tsiviilpõgenikke, kelle hulgas lennuväe mundris mehed püüdsid korda pidada. Suurem osa lennuväelasi oli kuuendal sõja-aastal bensiinipuudusel jalameesteks muutunud ja neid kasutati nüüd igasugusteks eriülesanneteks, nagu rinde taga korrapidamiseks, tsivilistide evakueerimiseks ja jooksikute püüdmiseks.

Põgenikele ja lennuväelastele lisandusid äsja rongilt tulnud relvagrenaderid. Raskemat varustust upitati vinguvate mürskude all platvormidelt maha. Laskmine tuli ilmselt õige ligidalt, näis isegi, et otsesihtimisega. Põgenikud ja lennuväelased olid üksteise otsas põrandal ja perroonil hunnikus. Iga kord, kui kärakas käis, läbis kollektiivne hirmututsak maas lamavat inimmassi. Meie olime algul püsti, ei taibanud üldse, mis lahti on. Olime ju nüüd sõjas ja sõjas ikka lastakse suurtükke. Ohvitserid ometi karjusid:

„Pikali, kurat! Kas saab juba!"

Rügemendiülem oli platvormide juures, kust veokeid, granaadiheitjaid ja muud raskemat varustust maha laaditi. Korraldas ja juhatas, nagu oleks tegemist õige igapäevase asjaga. Tema juurde ilmus noor, sirge, leitnandi kraadis käsundusohvitser.

„Venelased on küla tagumises otsas sees. Põrutavad künkalt otse jaama. Sealt on hea vaade."

„Kui palju neid on?"

„Ei tea. Aga paistab, et väiksem eelüksus."

„Lööme välja. Otsi esimese pataljoni ülem üles. Las võtab juba ühe mahalaaditud kompanii. Ja tehke kähku!"

Leitnant kadus esimese pataljoni ülemat otsima. Mürtsud käisid edasi ja rügemendiülem juhatas rahulikult mahalaadimist edasi. Vahepeal kärutas väikese väliautoga, „Schwimmwageniga", jaama ümbruses edasi-tagasi ja tegi korraldusi, aga tuli ikka jälle mahalaaditava kraami juurde tagasi. Meie Timmuga olime sealsamas juures, raadiojaamad seljas, valmis minema, kuhu kästakse.

„Need on ühed kuramuse antvärgid, tead," ütles Timmu.

„Mis sa mõtled?"

„Noh need Eesti Diviisi turmvüürarid, Riipalu ja see ordonants. Täitsa elukutselised, jumala eest. Jaamatäis sakslasi on hunnikus maas ja karjub: mein Gott'ja mein Gott'. Aga nemad, et noh, lööme venelased külaservast välja. Nagu käkitegu."

„Nad on ju elukutselised. Sõda on nende amet. Egas nad muidu neid rüütliriste ja E.K. ühtesid (esimese klassi raudriste) saand. Neid ei jagata kuuendal sõja-aastal kah niisama."

Üks kärakas tuli otse maaslamava inimmassi keskele. Oli meeleheitlikku karjumist, sagimist, uisapäisa jooksupistmist. Mahalaaditud jalaväelased viidi külakesse pisut tagapool, kuna rügemendiülem (eestipärases keelepruugis lihtsalt rügül) juhatas raskevarustuse mahalaadimist edasi. Ei usaldanud seda kallist kraami kellegi teise käe alla. Üks jalaväekompanii lõi vahepeal venelased külanurgast välja. Need polnud enam mõnda aega tõsist vastupanu kohanud ja taganesid suuremat tüli tegemata.

Istusime võõrastemajas, jaamast paar kilomeetrit tagapool ja ootasime, mis edasi saab. Väljas oli külm, lumine ja vaikne. Nurgas küdes väike raudahi. Juturääkimiseks polnud kellelgi erilist tuju. Mugisime äsja välja jagatud „rindevõitlejapakikesi”. Need sisaldasid küpsiseid, suitsu, kunstšokolaadi ja mingeid „energiatablette”. Isegi kuuendal sõja-aastal jagati veel sihukest kraami rindevõitlejaile, kuigi tagalas oli kõigest puudus käes. Pimenes pikkamööda ja jäime tukkuma, nii nagu olime, täies mundris, seljakott ja püss käeulatuses. Kes sai, viskas põrandale, aga kõigile polnud seal ruumi.

Ärkasin mürina peale tänavalt. Võõrastemaja ette sõitis mitu Tiiger-tanki, lubjaga valgeks võõbatud, et lumisel maastikul mitte silma torgata. Tankidest ronisid välja kurnatud nägudega ja magamatusest punaste silmadega mustas mundris sakslased. Sõjamasinate peale oli kuidagimoodi seotud hulk laipu, saksa sõdurite laipu. Tankidegruppi juhtinud ohvitser kadus kuhugi eemale, paar allohvitseri tuli meie juurde võõrastemaja söögisaali. Pärisid, kes me oleme ja kuhu läheme. Ütlesime, et eestlased, aga kuhu me läheme, seda muidugi ei tea. Ainult niipalju, et rindele. Sakslased Eestist küll midagi ei teadnud, aga olid kuulnud lahingutest Narva juures möödunud suvel. Aga see neid suuremat ei huvitanud.

„Soweit ist es gekommen – Russische Truppen in der Deutschen Heimat!” (Niikaugele oleme jõudnud – vene väed on nüüd Saksa Isamaal!)

Nad olid ülepeakaela saadetud ühte tähtsat teeristil olevat küla tagasi võtma. Lõid venelased välja ja jätsid küla Volkssturmi (Rahvatormi) kätte. Siis tõmmati tankid tagasi, sest bensiin oli otsas. Bensiini anti ainult teatav hulk, pakiliste ülesannete täitmiseks. Oli bensiin otsas, tuli tagasi tõmbuda ja lisa oodata. Kui aga venelased enne pärale jõudsid kui bensiin, tuli tankid õhku lasta. Nii peeti nüüd sõda.

„Volkssturm” oli moodustatud viimse reservina, kui õigeid sõdureid enam kuskilt võtta polnud. See koosnes vanadest meestest, kes ammu tegevväest olid vabastatud. Koos teismeliste Hitleri-noortega moodustasid nad sakslaste viimase varu.

Kui varustus maha laaditud, asus 45-es relvagrenaderide rügement jala teele oma ettenähtud rindelõigu suunas Oppelni linna juures. Marssisime lumist maanteed mööda, marssisime ja marssisime. Oli olnud kavatsus rügement raudteel ette nähtud rindelõigule päris ligidale tuua, aga rindeolukord seda enam ei võimaldanud. Niisiis marssisime jala: hobuveokid, käkid (granaadiheitjad), jalamehed ja üksikud veomasinad lõputus reas. Suund oli umbkaudu lõuna-itta, paralleelselt rindega ja Oderi jõega.

Paiguti läbisime piirkondi, kus venelased ilmselt juba sees olid olnud ja kust nad nähtavasti hiljutiste vasturünnakutega jälle välja olid löödud. Ühel lagedal põllul olid lume sisse tekkinud imelikud mustad jutid, nii meetrit viis või kuus üksteisest eemal. Need olid siit hiljuti üle roomanud vene sõdurite jäljed ja nad lõppesid järsku, nagu noaga lõigatult ära. Iga jälgederea lõpus oli surnud venelane.

Aheliku olid nähtavasti peatanud sakslaste lähivõitluslennukid, mis praegugi ühtelugu pea kohal tiirutasid. Bensiinipuudusele vaatamata olid kohale toodud uhiuued Focke-Wulf 190-ned, et idarinnet pidurdada seniks, kui miskisugusedki reservid kohale jõuavad. Vastase lennukeid polnud märgata. Ainult korra ilmus üks neist nähtavale ja Focke-Wulfid olid tal jalamaid kallal. Tiirutati suurtes kaartes üle taevalaotuse, teineteist taga ajades, kuni venelane, suitsujutt taga, ninapidi lumme sööstis ja põlema plahvatas.

Meie aga marssisime ühtesoodu edasi, ikka edasi ja edasi lõuna-itta. Korraks tegime ühes külas puhkuse. Saksa talumehed olid kiire pagemisega maha jätnud kõiksugu kallist kraami, mida nad ise vaid pühapäeviti maitsesid, ja ka siis vaid terakaupa. Suitsuribi, peedisiirupit, pirni- ja kirsikonserve. Meie poistest polnud paljud sihukesi konserve varem näinudki. Eestis leidus neid vaid mõnedes linnaperedes, „Weck" purkidesse sissetehtuna. Aga kõhtu see kõik kadus, suitsuribi segi peedisiirupi ja kirsikonservidega.

„Kuradi hea moos!"

Hilja õhtul jäime ühte külla ööbima. Siderühm sattus kuhugi jõuka rahva korterisse. Magama heideti, kes kuidas sai: voodisse, põrandale, elutuppa sohvale. Riided jäid selga, saapad jalga, püss käekõrvale. Mina sattusin lilla plüüsiga kaetud sohvale elutoas. Pea kohal oli mingi preisi kindrali pilt suures kuldraamis, sohva ees poleeritud lauake imepeenest pitsist linakesega. Need olid jäänused hoopis teistest aegadest, hoopis teisest maailmast... Inimestest, kes siin ehk alles hilju aja eest elanud. Aga mis meil tost! Väsimus oli suur. Uni tuli jalamaid.

Vaid paar tundi olime saanud silma kinni lasta, kui vana Õkva, kes oli nüüd rügemendi raadiojaama ülem, mind õlast raputas.

„Hei, maast lahti! Lähed Timmuga ja Loode Kaljuga teise pataljoni juurde. Loode jääb raadiojaama ülemaks!"

„Mina jaamaülemaks?" protestis Loode. „Mina pole miski jaamaülem, mina olen lennuväelane."

„Noh, siis Timmermann jääb jaamaülemaks," ütles Õkva. „Ei taha, pole tarvis."

Läksime kööki, kus põles küünal. Seinal oli suur käoga kell, mis näitas pool kolm. Timmu sai šifrid, kutsemärgid ja muu, mis raadiojaamas vajalik. Õkva näitas kaardil, kus on teise pataljoni komandopunkt. Teed sinna näis olevat kilomeetrit neli või viis.

Asusime õpetuste järgi teele. Enne jupike mööda maanteed, siis metsatuka juurest paremale, külateele. Sealt edasi teeristile, kus olevat silt: Schönwitz. Schönwitzis on teise pataljoni komandopunkt. Teeme ettekande sealsele siderühma ülemale.

Kuud polnud, aga taevas oli selge ja tähed andsid nii palju valgust, kui tee äratundmiseks vaja. Lumisel maastikul aitab õige piskustki. Pime, tühi, talvine Sileesia, kus venelasi võid oodata iga metsatuka tagant, on öösel hulga tontlikum kui päeval, eriti kui terve rügemendi asemel on koos vaid kolm sidemeest. Pealegi läks tee sassi, sest Schönwitzi silt oli nähtavasti maha võetud.

Jõudsime kuhugi mõisahoone juurde – suuri mõisahooneid on terve Sileesia täis. Palju suuremad kui meie parunite omaaegsed häärberid. Mõisahoone oli pime, aga ühest

keldriaknast paistis siiski pisut valgust. Püssid laskevalmis pihus, piilusime sisse. Keldris oli pisike töötuba, väikse laua juures istus traatraamidega prille kandev vana mees ja nokitses millegi kallal. Koputasime. Vana nagu ehmatas, aga siis viipas ukse poole, et tulgu sisse. Kui me väikses töötoakeses seisime, päris vanamees pikemat tigedat uuditsemist:

„Kes te olete?”

„Sõdurid oleme, näete ju ise. Kus on tee Schönwitzi?”

„Teie pole mingid saksa sõdurid! Kas te mind lolliks peate? Sõjapikendajad olete! Grüne Kriegsverlängerer!”

„Oleme eesti sõdurid ja läheme rindele. Tahame teada teed Schönwitzi.” Timmu lisas eesti keeles: „See vana on kommunist. Teised tsiviilid on ju evakueeritud. Passime peale, tead...”

Aga vanamees püüdis eestikeelsest jutustki kinni sõna „kommunist”. „Ei, ma ei ole kommunist! Olen lihtsalt üks vana saksa kellassepp. Jäin maha, kui teised ära läksid, sest see sõda on kaotatud. Laske mind maha, kui tahate! Te olete hullud – täitsa hullud! Teiesugused ongi need saksa rahva vaenlased! Küllalt inimesi on juba tapetud. Minu poeg langes Stalingradis. Kui siis ei saanud võita, kuidas siis nüüd!”

Vana pani järsku käed ristamisi lauale ja toetas pea kätele. Mingi värin käis tal läbi keha.

„Schon gut, Alter, schon gut,” ütles Timmu. (Hästi, hästi, vanake.) „Meie peame edasi saama. Kas sa siiski ei juhataks teed?”

„Ma arvan, et Schönwitzis on juba venelased sees. Tee läheb siitsamast küüninurga tagant, väike tee. Olge ettevaatlikud.”

Asusime jälle teele.

„Äkki vanamees valetas,” ütles Kalju. „Juhatabki meid venelaste kätte.”

„Ei usu. See oli aus vanamees,” arvas Timmu. „Aga kui seal Schönwitzis on tõesti venelased... lähme hästi ettevaatlikult.”

Vanamees siiski ei valetanud, tema poolt juhatatud tee viis õigesse kohta. Ja Schönwitzis oli sees meie rügemendi teine pataljon, mitte veel venelased, nagu vana kellassepp oli arvanud.

Küla oli täis mehi, kes peale pikka marssi alles mõne tunni eest olid kohale jõudnud. Surmväsinuna magas igaüks, kus just sai: külamajade voodeis, põrandail, sohvadel, küünides ja pööningutel. Osa oli muidugi ees valvepostis, sest siinsamas oligi rinne. Meid juhatati suuremasse talumajja, kus asus pataljoni komandopunkt. Elutoast kostis õige kõva häält – pataljoniülem kapten Keravälk kuulas parajasti üle äsja vangi langenud punaväelast. Meid juhatati samasse tuppa ja Keravälk põrutas ilma sissejuhatuseta:

„Sidemehed, ah? Kas te vene keelt oskate?”

„Ei oska, Hauptsturmführer.”

„Mis kuradi sidemehed te siis olete? Raadiomees peab oskama vastase keelt!"

Ise ta kah ilmselt vene keelt ei osanud, kuigi tönkas paar sõna. Hobusemeeste hulgast oli üks mees küll leitud, kes pisut vene keelt purssis, aga sellel ei näinud pea kuigi hästi jagavat.

„Küsi, kust väeosast ta on!" kamandas Keravälk

Vang pomises midagi arusaamatut. Ta oli ehk sõnatu rohkem hirmust „fašistide" kätte sattumisel kui käsust mitte rääkida. Aga see oli Keravälgule ükspuha.

„Ah ei räägi, mis? Anna talle vastu molu, anna vastu molu!"

Aga tõlgist polnud vastu molu andjat ja kapten ise oma käsi ei hakanud määrima. Lihtsalt tegi mürglit.

„Kuradi sitavaresed, sõna suust ei saa! Aga maha lasta neid kah ei tohi! Diviis ei luba. Saadetagu sinna ülekuulamiseks! Aga niisuguse uimase käest ei saa diviis kah midagi kätte. Viige minema – et ta raibe oleks siit kadunud, nagu keravälk!"

(Ega teise pataljoni ülema nimi õigupoolest olnudki Keravälk, aga nii teda tunti juba eesti ajalgi. Jääme pealegi selle nime juurde, millele Keravälk ise oli peaaegu päris uhke.)

- - -

Schönwitzi küla taga oli paari kilomeetri laiune lage, lumega kaetud väljak. Väljaku taga olid metsatukad, metsatukkades varjul edasitungivad venelased. Hommikul varavalgega seadis Keravälk oma pataljoni valmis rünnakuks. Mitu päeva oli järjest marsitud, viimasel ööl oli magatud vaid paar tundi, kui sedagi. Aga mis sest! Vastane pidi jalamaid tunda saama, et pärale on jõudnud relvagrenaderide rügement, mis tunneb sõjapidamist ega mõista nalja.

Ainsale jalaväepataljonile, mis üle lageda väljaku rünnakule asus, olid abiks „rünnaksuurtükid". Need riistapuud nägid välja umbes nagu tankid, selle vahega vaid, et puudus pöörlev soomustorn ja sellepärast said rünnaksuurtükid tulistada vaid ette. Neid oli aga lihtsam valmistada kui tanke ja kuuendal sõja-aastal kasutati neid ühtelugu tankide asemel jalaväeoperatsioonide toetuseks. Rünnaksuurtükid asusid rünnakule vasemal tiival, jalaväepataljon paremal, otse üle lageda, lumise välja. Raadiomehed käsutati pataljoniülema juurde, kes ise koos lihtsõduritega eesrindel olles asus pealetungi juhtima. Kapten Keravälgu kohta võis ütelda nii ühte kui teist, aga mitte seda, et ta oleks olnud arg. Seda teadsid kõik ja selles suhtes peeti temast ka lugu.

Mida pataljoniülem ei teadnud, oli see, et vastase poolt oli terve küla ja metsavaheline väljak süstemaatiliselt ette „sisse lastud". (Granaadiheitjad, „katjuušad", suurtükid ja muud rasked relvad olid täpselt välja sihitud, et väljakut rünnaku puhul põrgutulega katta.)

Kohe rünnaku algul neid relvi hüürgama ei pandud. Põrgutuli algas alles siis, kui relvagrenaderide ahelik oli umbkaudu pool kilomeetrit lagedale väljakule nihkunud. Ei me teadnud, missugune kärakas oli pärit „Stalini orelist" (raskegranaadiheitjate patareist), missugune „katjuušast", missugune pärissuurtükist või tavalisest „käkipildujast".

Terve lumeväljak oli järsku kaetud kraatritega; ühtelugu käisid ümberringi plahvatused, pildudes üles kive, pori ja lumesegast mulda. Palju mehi sai pihta, väga palju. Sanitarid lohistasid küürus käies kanderaame edasi ja tagasi.

Kusagilt ilmusid vene lennukid, mida me siiani vaid vähe olime näinud. Need olid ühemootorilised, aeglased, aga raskesti soomustatud lähivõitluslennukid, „Rata"-deks kutsutud. Sakslaste moodsaid Focke-Wulfe polnud nüüd kuskil. Pataljoniülem kargas püsti ja tulistas rängasti soomustatud vastase lennukeid käeskantavast uhiuut tüüpi kergekuulipildujast, mis kandis nime „tormpüss" (Sturmgewehr). (Kõiksugu värk käis ikka nime all: tormijuhid, tormipüssid, tormisuurtükid ja rahvatorm.) Tormpüss oli vägev relv küll, aga mitte mõeldud õhutõrje suurtükiks.

Patül aga karjus kõuehäälel: „Vastase lennukeid peab tulistama kõigist käepärast olevatest relvadest!" Järeletegijaid oli siiski vähe, kõik polnud nii kanged kui kapten Keravälk. Mehed olid kui kleebitud emakese maa külge, kui ohvitserid just jälle edasihüpeteks ei sundinud. Eestlaste ahelik liikus põrgutulele vaatamata hüpetega edasi, edasi eemal sinavate metsatukkade suunas.

Minu kõrval hüppas ja roomas keskealine jalaväelane, endine idapataljoni mees. Järsku hüüdis ta põrgutule vahele:

„Tule aita siduda, ma ei saa ühe käega."

Mehe parem käsi oli randmest saadik purustatud veriseks lihatombuks, millele ta vasaku käega püüdis kuidagimoodi sidet ümber seada. Ega mulgi olnud mingit oskust niisuguse haava sidumiseks, aga mul oli ometi kaks kätt alles ja millegagi tegelda vähendas pisut hirmutunnet, tõmbas tähelepanu ära põrgutulelt.

Sidusime kahe mehega käetompu, nii hästi kui oskasime, kui jälle tuli eriti äge sähvakate rida, nii et pidime sidumise pooleli jätma ja ninad mulda suruma. Kui jälle pead tõstsime, vaatasime üllatunult mehe paremat kätt: see oli nüüd küünarnukist saadik ära kistud.

„Pane lõikama, ära enam sidumisega jandi!"

„Tõmba enne kuidagi suured sooned kinni, muidu jooksen verest tühjaks."

Sidusin marliriba nii kõvasti, kui oskasin, ümber käetombu ja mees pani jooksu tahapoole. (Sai õigel ajal sidumispunkti ja elas sõja üle ning pääses hiljem läändegi.)

Kui kaua see kõik kestis, seda ei oska tagantjärele ütelda. Mõne aja pärast tuli tagant käskjalg pataljoniülema mingisuguseid teateid või käskusid tooma. Kuna valitses raadiokeeld (et vastasele mitte uue väeosa rindelejõudmisest märku anda) ja telefonside oli põrgutule tagajärjel võimatu, olid kullerid ainsaks sidepidajaks ründava pataljoni ja tagala vahel. Muu hulgas tõi kuller käsu raadiojaam tagasi külla saata, nimelt tolle raadiokeelu pärast.

„Minge siis, käsk on käsk!" ütles pataljoniülem. „Aga kui teil taga midagi teha pole, tulete jalamaid rindele tagasi – püssimeestena! Neist kuramuse raadiotest pole ju niikuinii miskit tolku! Kui te taha viilima jääte – hoidke oma nahk!"

Hüpates ja roomates jõudsime Schönwitzi külasse tagasi, kuhu oli ilmunud rügemendi sideohvitser.

„Kas te segased olete? Te teate, et on ‚Funksperre' (raadiokeeld), aga see võib iga minut lõppeda ja te peate siis kättesaadaval olema. Jääte siia Schönwitzi minu edaspidiseid korraldusi ootama. Te allute praegu otse minule. Kas on selge?"

„Jawohl, Sturmführer!" käratas Timmu hästi sõdurlikult ja pealegi saksa keeles, et „turmvüürärile" paremat muljet jätta. See oli sihukest sorti eestlasest turmvüürär, kellele imponeeris saksakeelne jutt.

Vaevalt oli sideülem lahkunud, kui üks veltveebel hakkas pataljoniülema käsul kõiki mahajääjaid – kokki, kirjutajaid, „putsereid" ja teisi viile – eesliinile kihutama.

„Keravälgu käsk – iga mees ette! Kes ei tule, antakse sõjakohtu alla! Mingeid erandeid ei ole!"

Pugesime ühe maja esikusse ja pidasime nõu.

„Keravälk on segane!" ütles Timmu. „Ta paneb sedaviisi terve pataljoni esimeses lahingus magama. Siin kuradi sakslaste Schönwitzis langeb rohkem mehi kui terves Paju lahingus Vabadussõja ajal!"

„Segane küll, aga kui ta meid kätte saab, siis läheb meil hullusti. Lastakse maha," arvas Kalju.

„Meil on rügemendist sirge ja selge käsk siin edaspidiseid korraldusi oodata. Keravälk ei saa kedagi maha lasta. Kui õiendamiseks läheb, on meil sideülem seljataga. See on küll ka üks igavene munn, aga omast arust on ta jõle tähtis ja Keravälgule ta alla ei anna. Või sul nii hirmus tahtmine Suur-Saksamaa eest kangelassurma minna? Deutschland, Deutschland über alles – pool on perses, pool on alles!"

„Jah – Deutschland, Deutschland – aga see on meie oma pataljon."

„Mina oma meestele või oma pataljonile sitta ei tee, aga sedaviisi lollil viisil ma ennast ära tappa kah ei lase."

Nii jäigi. Jäimegi tollesse väiksesse talumajasse, kus me sideülemaga olime rääkinud.

Siiagi oli kõiksugu kraami maha jäetud: searibi ja peedisiirupit, leiba, kartuleid ja mune. Tegime pliidi alla tule ja praadisime leivaviilukaid sularasva sees, kõrvale munaputru ja praekartuleid. Timmu avastas, et laudas oli alles elus lehm. Lüpsta keegi meist ei osanud, aga mitme mehe peale saime ometi kätte tõrksatest nisadest katelokitäie piima.

Kui sööma asusime, langes katusele vastase käkk, mis aga lõhkes ilma lage purustamata, kuigi lõi katuse ja pööningu puhta sassi. Timmu arvas, et see oli nagu saatuse sõrm: kes meid siit purukslastud majast oskab otsida, ja kaks käkki või mürsku teatavasti samasse kohta ei lange, seda ütleb vanast ajast pärit sõduritarkus.

Siis läksime aga ometigi välja külatänavale kaema, kuidas asjad arenevad. Koolimajasse meist paar maja tagapool oli sisse seatud sidumispunkt, kuhu ühtelugu eesrindelt haavatuid juurde

toodi. Peale hädapärast esmaabi viidi need veoautodes tahapoole. Veomasinate kastidesse oli pandud õlgi. Kanderaamid või lavatsid puudusid, sanitaarautodest rääkimata.

Ühtelugu siirdus haavatutega täislaaditud veomasinaid tahapoole, üks teise järel, üks teise järel. Kui kauaks jätkub niimoodi eestlaste ainsast pataljonist? Ära viiakse vaid haavatud. Langenud on lagedal põllul küla taga. Kui saab, viiakse nad hiljem ära, kui ei, jäävad venelaste kätte.

Õudne ja paha hakkas järsku. Kuidas ometi olime alles hilju aja eest saanud pugida seapekki ja munaputru? Nüüd keeras kõik sees, nagu otsiks teed välja. Haavatuid tuli ja tuli, ühtesoodu. Tagalast tuli paar tanki pataljonile abiks. Sõitsid mürinal läbi kitsa külatänava rinde suunas.

Rindelt lonkas tankidele vastu üksik haavatu. Ta vasak jalg oli ilmselt tõsiselt vigastatud ja peaski oli haav, veri imbus läbi õhukese hädapärase sideme. Lonkav haavatu jäi kuuhõlma pidi rindele sõitva tanki külge kinni, libises, kukkus roomiku alla, karjatas korra elajalikult, siis veeres tank tast üle. Oma tank. Lömastatud laip lükati teeveerde. Polnud kellelgi praegu aega surnutele mõelda. Oli vaja aidata neid, kes veel elasid. Sanitaritööd me ei tundnud, aga aitasime raskelt haavatuid veomasinatele tõsta. Olgu meist niigi palju abi!

Pealelõunal selgus, et rünnak on takerdunud. Ahelik jäi üha hõredamaks, aga vastase toetuspunktideni metsatukkades ei jõutud.

„Kui Iivan nüüd, tead, mingid reservid kohale toob, siis on kõik täitsa perses," ütles üks haavatuna taha viidav allohvitser. „Meie rinne on kuramuse hõre ja kaua me nii enam ei saa..."

Enne kui kõik täitsa untsu läks, tuli ometi abi. Kolonel Rebase just rindele jõudnud rügemendi osad saadeti meeleheitlikku olukorda sattunud rindelõiku surmani väsinud Keravälgu pataljonilt üle võtma. Olid väsinud ja pikalt marsilt saabunud nood Rebase-kutsikadki, aga ometi värsked, võrreldes endise pataljoniga.

Uustulnukad hiilisid küürakil läbi külatänavate rinde suunas nagu varitseks juba siin, Schönwitzi küla vahel, hirmus oht. Hiilisid külatagusele väljakule ja võtsid surmani kurnatud meestelt rinde üle.

Õhtul jäi kõik vaikseks. Pugesime tagasi purukslastud katusega majakesse. Oli olnud pikk päev. Hommikul oli vana saksa kellassepp meid nimetanud „neetud sõjapikendajateks". Õhtuks oli hulk eesti poisse läinud igavesele unele ühe Sileesia külakese kaitsel; rohkem veel oli viidud tagalasse, kellel puudu jalg, kellel käsi, kellel niisama lihahaav.

Meie hütti ilmus paar Rebase rügemendi meest. Nad olid väsinud ja kurnatud, aga mitte eriti kibestunud või tigedad.

„Paremal, tead, pidi vanka peaaegu läbi trügima," ütles üks õige nooruke sõdalane, ise vaevalt püssist pikem. „Aga saime õigel ajal jaole!"

Oli sõda. Oli olnud lahing vastase suure ülevõimu vastu, nagu nii palju kordi ennemgi. Sõda on niisugune. Sõda pole meelakkumine.

- - -

Schönwitzi lahing, millest Eesti ajalugu midagi ei tea, kuigi seal läks igavesele unele rohkem Eestimaa poegi kui nii mõneski kunagises lahingus Vabadussõjas, jäi ka Eesti Diviisi Sileesia sõjakäigus mõnevõrra omalaadseks.

Järgmiste päevade jooksul sõdis kapten Keravälgu pataljon kord siin, kord seal, trügis edasi ja avaldas vastupanu, aga niisugust suurt verelaskmist nagu Schönwitzi juures enam ei olnud. Diviis asus positsioonile venelaste sillapea vastu lääne pool Oderi jõge. Suuremaks asulaks diviisi rindelõigus oli Oppelni linn, mille järgi terve lõik sai oma nimetuse.

Mõni päev peale rindele jõudmist vallutati rängas võitluses tagasi mingi mõis just Oppelni nina all ja meie järgmiseks ülesandeks oligi tollest mõisast raadioside rügemendi staapi luua. Saime teejuhised ja asusime mõisat otsima, nii nagu mõne päeva eest olime otsinud Keravälgu pataljoni.

Mõni kilomeeter marssimist mööda suurt Oppelni viivat maanteed, siis edasi mööda mõisa suunas viivat kõrvalteed. See oli sirge, ürgsete puudega palistatud puiestee. Terve Sileesia näis olevat kaetud selliste võimsate puiesteedega ja suurejooneliste rüütlimõisatega. Kunagi olid siin elanud vaprad junkrud ja jõukad rüütlid, kes selle maatüki kord ammu poolakatelt vallutasid. Nüüd näis see siiski olevat tükk pesueht Saksamaad. Või siiski osa vallutatud Poolat? Kui kaua peab ühel maal elama, et see muutuks koduks? Poolakaid oli järel üpris vähe, ka lihtrahvas koosnes suures enamuses sakslastest, kes seda pidasid oma koduks. Ja tervet seda värki kaitses Eesti Diviis venelaste vastu. Niisugune oli rahvusvaheline olukord Oppelni rindel veebruaris 1945.

Mõlemal pool mõisa viivat teed olid kraavid, teispool kraave tühjad lumeväljakud, kunagised mõisapõllud. Järsku hüppas meie ette sõdur, püss laskevalmis käes.

„Halt! Paroole!” käratas mees hirmsa eesti aktsendiga saksa keeles. Parooli keegi meile polnud andnud, niisiis põrutasime niisugusteks puhkudeks tagavaraks oleva üldmärgusõna:

„Laku perset!”

(See oli õigupoolest saksa lihtsõduritelt laenatud, kes niisugusel puhul kasutasid: „Leck mich am Arsch!”)

„Hüpake kraavi,” ütles mees. „Iivan tõmbab siia ühtelugu otsesihtimisega ras-bummidest.”

Ras-bummideks nimetati vanu vene tankitõrjesuurtükke, mis õigete tankide peale enam ei hakanud, aga mida oli hea kasutada sõidukite, hobuveokite või kas või üksiksõdurite tulistamiseks.

„Kust nad lasevad ja kus on ülepea rinne?”

„Rinne on just siinsamas kraavis ja seal üle lagendiku on venelased.”

„Kusagil eespool olevat mingi mõis. Oled sa sest midagi kuulnud?”

„Olevat jah, aga me pole nii kaugel käinud. Minge mööda kraavi, muidu saate pihta.”

Läksime edasi mööda kraavi, nagu mees soovitas. Aeg-ajalt kohtasime eestlastest vahiposte, aga siis jäid needki ära.

„Kuramuse hõre on see kämbude võimas idarinne,” ütles Timmu.

„Tea, kas sääl ongi mingit mõisa?” kahtles Kalju. „Marsime otse venelaste sülle.”

„Peab ikka olema. Niimoodi oli käsk ja käsk on vanem kui meie.”

Läks pimedaks ja kobisime jälle teele, kus oli kindlam astuda. Paremalt poolt, õige kaugelt üle lageda välja paistis mitu põlevat hiigelsuurt hoonet. Leeke polnud näha, aga sisemus hõõgus, kuna kivimüürid olid veel püsti. Üks... kaks... kolm sellist põlevat tondimõisa paistis korraga üle lageda lumevälja. Kuskil ei ühtki hinge, ei ühtki häälitsust.

„Saatanas – vaata, mis siin on!” hüüdis järsku Kalju.

Tulime ligemale, Risti-rästi teel oli tosin külmunud saksa sõduri laipa, mitmed neist ohvitserid. Külmunud silmad olid õieli taeva poole ja jalad olid põlvest saadik ära raiutud.

„Kämbud ei korista oma laipu kah enam ära,” ütles Timmu. „Seda veel aasta eest ei olnud. Tehti isegi rünnakuid laipade kättesaamiseks.”

„Miks neil jalad ära on raiutud?”

„Venelased tahavad säärikuid. Pool Punaarmeed on ju ikka veel presentsaabastes. Aga külmunud laipade jalgade otsast ei saa säärikuid kätte. Noh, siis võetakse terved jalad koos säärikutega ja pannakse punkriahju peale sulama. Kui jalad on üles sulanud, tõmmatakse nad säärikutest välja ja säärikud endale jalga.”

„Need on siis venelaste käes olnud laibad. Võib-olla sakslased ei teagi sest midagi.”

„Võib-olla. Aga ma ei usu. Näe, mis seal on!” Timmu viipas ette ja vasemale. Seal oli purukslastud saksa tank, mille tornist ulatus välja pool laipa ja ka ümberringigi oli sakslaste laipu lumel maas.

„Need said pihta just hiljuti, kui see mõis ära võeti. Aga näe, keegi ei hooli ega korista.”

Mõis oli siiski olemas ja seda kaitses kiiruga kokkuseatud eestlastest „Kampfgruppe Säde”, leitnant Säde juhtimisel. Kampfgrupped ehk võitlusgrupid pandi kiiruga kokku siis, kui harilikke väeosi kuskilt võtta polnud. Need võisid olla rühmasuurused või koosneda ka palju suurematest üksustest, vahel tervete purukslöödud diviiside jäänustest.

„Kampfgruppe Säde” peakorter asus mõisahoones eneses ja järgmisel hommikul võeti see ägeda suurtükitule alla. Istusime alumise korra suures kaminaga elutoas. Seinad võbisesid ja krohvi langes laest. Leitnant Säde aga oli külm kui koera nina, nagu Timmu ütles. Pani suitsu, pakkus meilegi. Suitsul polnud miskit maitset, sest kärakad tulid ühtesoodu lähemale ja lõppu neil ei näinud olevat. Ometi suitsetasime rahulikult nagu leitnantki, mitte kiiresti pahvides, nagu oli kiusatus teha.

Varsti purunesid aknad ja külm tuul lõõtsus tuppa, aga Säde näis nagu jonni pärast siin elutoas edasi istuvat, kuigi ehk keldris oleks olnud pisut kindlam. Ükskord see tulistamine siiski lõppes ja pihta meist keegi ei saanud. Leitnant helistas suurtükirügementi, nõudis meie oma tulelööki vastase positsioonidele. Mõne aja pärast käis tõesti kolm pauku. Siis helises telefon. Säde võttis ise kohe toru pihku.

„Mis kuradi tuli?"

„Sa lased kolm pauku ja siis küsid, kuidas tuli istus."

„Ära jama, suurtükimürsud pole sahariin, et oleks normitud – nii palju iga päev, mitte rohkem!"

„Sedaviisi sõda pidada ei saa. Ütle seda oma rügemendiülemale. Schluss mit Liebe. Mina ütlen varsti pass!"

Säde pani toru maha.

„Ilma eriloata ei tohi lasta rohkem kui kolm pauku ühes tulelöögis, sest muni (laskemoon) on normeeritud! Normeeritud, kas kuulete! Ja meie pidagu sõda!"

Raadiojaamale juhatati tuba kusagil kõrvalhoones, kus oli hoopis julgem kui leitnant Säde komandopunktis häärberi elutoas.

Soome sõjavägi oleks pannud terve selle kupatuse mõisast eemale telki ja moondanud telgigi ära, aga Eesti Leegionis näisid valitsevat teistmoodi kombed. Kõiksugu komandopunktid ja staabid otse rinde nina all olid majades ja mõisates, nii näis siin olevat kombeks.

Rinne jäi siingi lõigus pisut vaiksemaks ja telefonside taha püsis korras. Raadiomehed käisid ees postis koos kõigi teistega, sest meestest oli nii siin kui kõikjal mujal kibe puudus. Vett võtsime mõisahoone kaevust, mis näis olevat ehitatud nagu jäämäe otsa. Iga veevõtmise ajal tilkus vett maha ja see külmus ära, jäämäe üha kõrgemaks tehes. Sügaval jääkihi all oli seljali sakslase laip, silmad taeva poole õieli. Küllap see oli jäänud siia algsete võitluste päevil ja keegi polnud vaevaks võtnud teda ära koristada. Iga kord kui vett võtma läksid, tuli pähe kaks mõtet:

Sõda on jõle.
Hea, et see pole minu laip.

Mõne päeva pärast läks jaam rikki ja oli vaja seda rügemendi staapi parandada viia. Võtsime liisku, kes läheb, liisk langes minule. Nii kihutasin, raadiojaam seljas, mootorratta tagaistmel tagasi mööda puiesteed, kust ikka veel polnud ära koristatud sakslaste jalutud laibad. Tuld me ei saanud, aga ühtelugu oli meeles, et rinne koosnes vaid üksikutest valvepostidest maanteekraavis ja tee ise oli vastase otsesihtimise all.

Rügemendi staap oli osanud ennast juba õige mugavasti sisse seada. Staabimeestel käib see kähku, sest miks mitte elada nii hästi, kui saab, seniks, kui veel saab. 45-nda relvagrenaderide rügemendi staabi puhul polnud kindlasti tegemist tagalarottidega, seda mitte. Sidemehed, sanitarid, rügemendiülem ise ja tema suuremad ja väiksemad abilised olid ühtesoodu eesrindel ja ühtesoodu madinas. Staabielu seati aga ometi sisse nii mugavasti kui võimalik. Miks mitte?

Elati suuremat sorti saksa talumajas, mida eesti mõistete kohaselt oleks ehk võinud mõisakski nimetada. Siderühma päralt oli kaks suurt tuba ja pisike köök, mis kunagi vist oli teenijatele mõeldud ja milles oli isegi vann. Vannivesi tuli küll pliidil katlas soojaks teha, mis võttis omajagu aega, aga ihu sai ometi niimoodi õige korralikult puhtaks.

Telefonikeskjaam ja rügemendi raadiojaam olid keldris, kuhu oli tassitud sohva, mitu tugitooli ja isegi vana vaip. Raadiojaama kõrval ilutses pisike tsiviilraadio, „Volksempfänger", mida natsivalitsus miljonite kaupa oli lasknud valmistada, et iga sakslane saaks kuulata juhi kõnesid ja muud kõrget kultuuri.

Rügemendi raadiojaama ülem, vana Õkva, viis mu kohe alla keldrisse ja pakkus härrasliku käeviipega sohval istet. Raadiost tuli ajaviitemuusikat. Zarah Leander laulis parajasti:

Nur nicht aus Liebe weinen,

Es gibt auf Erden nicht nur den einen!

Järgnesid päevauudised. Vasturünnakud siin ja seal. Rüütlirist antud juhi poolt sellele või teisele. Mitusada tuhat tonni vastase kaubalaevu allveelaevade poolt põhja lastud...

Ei sõnagi kokkuvarisenud idarinde keskosast. Ei sõnagi pagulasmassidest, purustatud linnadest, üha kestvatest õhurünnakutest. Suursaksa raadio levitas endiselt rahustavat soma ja alusetut optimismi. Sinna sekka ka muidugi sütitavaid isamaakõnesid, marsimuusikat, kangelastegusid rindelt ja tagalast. „Ka sellel isamaale raskeimal tunnil täidab saksa rahvas vankumatult oma juhi ümber koondununa talle peale pandud ajaloolisi ülesandeid..."

Siin, eesrindel, näis see kõik palju kunstlikum kui tagalas, aga küllap Goebbels teadis, mis ta tegi. Sakslaste moraal püsis kuidagimoodi jalul kuni viimaste kibedate päevadeni, otse vastandina Esimesele maailmasõjale.

Sohvaesisel laual oli poolik pudel konjakit ja terve kast avamata šampusepudeleid. Vana Õkva võttis pudeli, lõi sellel osavasti korgi pealt, nii et peaaegu tilkagi maha ei läinud ja pani parema käe pöidla umbes pudeli esimese kolmandiku kohale.

„Siiamani," ütles ise. Tõstis pudeli suule ja rüüpas pika sõõmu. Siis võrdles järelejäänud šampust pöidla asukohaga. Täpselt üks kolmandik!

„Noh, proovi kah, meil pole puudust!"

Mina oma noores elus polnud varem šampust joonud. Päris hea oli – midagi veini ja sidrunisooda vahepealset, aga pisut pärmi maitsega. Janu igatahes kustutas.

„Kust te seda kraami saite?"

„Oppelni juurest. Vankad said, tead, kätte maailmatu piraka kämbude Marketendri lao, aga ei jõudnud ära vedada, enne kui nad jälle välja löödi. See ladu on nüüd kahe rinde vahel, aga rohkem meie poole peal. Sakslased sest midagi ei tea, ainult meie omad poisid. Toitlustajad ja Kammervardid ja teised niisugused türapead niikuinii ei julge rindele nii ligidale minna, ka meie omad mitte. Nii et kõik on vabalt saada, nagu töörahva kommuunas. Joo, joo, noh! Ega alati ei saa!"

„Ja kust sidemehed selle kraami juurde said?"

„Käisime ise toomas, kuidas muidu. Kes vaiva ei nää, tuu taiva ei saa! Saime trossimeestelt (voorimeestelt) possu ja käru kolme pudeli konjaki eest. Ega possuga päris juurde ei saa, vankad tõmbavad tule peale. Possu tuleb jätta taha küla vahele ja kastid seljas käru peale tassida. Aga küll on seal sitta moodi kraami! Konjakit ja šampust ja lihakonserve ja riisiputru rosinatega... Ma toon kohe!"

Tõigi mulle pruuni purgi riisipudruga, kus oli paksult rosinaid sees.

„Et kämbudel ikka niisugust kraami veel on!"

„Kõike on – suurtele sakstele. Proosit!"

Sõime riisiputru, rüüpasime šampust kõrvale ja rääkisime juttu, muu hulgas ka tõsisematest asjadest.

„Mis Riipalust sai? Kuidas Maitla on järsku rügemendi ülem?"

„Riipalu jäi haigeks. Mingi maksa või neeru või südame või tont teab mis haigus. Aga vist väga tõsine. Ega tema muidu... on ta mis ta on, aga rindelt ta ära küll ei lähe niisama asja ees või teist taga."

„Aga äkki sai tal sest soldatimängust küllalt?"

„Temal? Ei usu. Temal ei saa küllalt, kas olgu veri põlvini..."

„Ja siis sai Maitla? Ta ju ainult kapten."

„Nojah, seep see häda oligi, et ainult kapten. Augsberger arvas, et kapten pole miski rügemendiülem ja määras Störtzi tema asemele."

„See munn, kes Kehras oli tagavarapataljoni ülemaks?"

„Seesama jah. Aga ta on löömamees kah, ära räägi midagi. Ta käis ise seda mõisa tagasi võtmas, kust sa nüüd tuled, ja sai rängasti pihta. Jõle madin oli olnud, aga mõisa said kätte."

„Või nii, või Störtz ise käis seda mõisa võtmas. Laibad on siiamaani koristamata. Sakslaste omad laibad. Aga mis selle Störtziga siis juhtus?"

„Ma täpselt ei tea, kas sai raskesti pihta või sai surma, igatahes viidi ära. Ja siis määrati üks igavene joodik rügemendiülemaks, üks endine idapataljoni ülem. See oli kolm päeva rügemendiülem ja kolm päeva purjus. Nii sai Maitla jälle tagasi ja küllap tema jääbki. Tal rüütlirist ja puha."

„Ja kes esimese pataljoni saab?"
„Sirvet."

„Sirvet? Tema pole miski õige relvagrenader! Enne Tallinna langemist kaitses koos soomepoistega Maardu vabrikut, et sakslased seda õhku ei laseks."

„Kas sa olid seal? Ära sellest kellelegi hinga! Sirvet ei salli üldse kämbusid, aga venelasi veel vähem."

„Mismoodi ta siis Keravälgu taolistega läbi saab – nende õigete turmvüüräritega?"

„Noh, saab. Ja Keravälgu laul on vist läbi. See Schönwitzi prohmakas, tead, see oli leegionimeestele kah liig. Nüüd otsitakse teisele pataljonile uut ülemat. Aga ega esimesel pataljonil Maitla all kah palju paremini ei läinud. Siia rügemendi staapi tulevad iga päev koosseisude aruanded. Ühe Maitla kompanii koosseis oli just nüüd hiljuti üks-üks-üksteist! Üks ohvitser, üks allohvitser ja üksteist meest järel rohkem kui sajast! Ja ainult paari nädalaga."

„Aga suur osa on ju haavatud."

„Jah, muidugi. Kõige rohkem käkkidest. Vanasti said kuuli kerre, aga nüüd on enamasti käkid (granaadiheitjad). Kuulidega on nii, et noh, vaenlane laseb ja ise vastu... aga käkk kas tuleb või ei tule... julge mees on see, kes käkitule all hambad risti paneb ja lõikama ei pista, muud midagi."

„Nii et esimeses pataljonis oli kah rängalt kaotusi, mitte ainult Keravälgul?"

„Nojah, ega's Maitlagi... Ühel õhtul, tead, teatati, et üks tsiviil olevat külavahel. Tsiviilid on ammu evakueeritud ja kes kätte saadakse, sel läheb räbalasti. Et spioon, või nii. Maitla kohe jalule, et: „Tule kaasa, vaatame, mis masuurikas see on!"

Oligi tõesti üks poisike külavahel, võib-olla otsis midagi, mis maha oli jäänud. Ei mina usu, et ta spioon oli. Aga rügül käratas, et „lase maha see molkus, lase maha!" Noh, panin püssi palge, aga lasksin meelega mööda... ega's ma mõrtsukas ole, et tapan inimesi külatänaval. Aga tema sai jõle vihaseks, haaras mult püssi, et: las ma ise! Kärutas mitu pauku poisile järele, aga see oli juba kaugel. Vaat, niisugune on õige turmvüürär!"

„Eks neistki ole igaüks isemoodi."

„Seda muidugi, igaüks ikka isemoodi. Võta veel üks konjak, egas's meie maailma asju muuta ei saa."

Siis pesin end vannis kuuma veega puhtaks ja läksin linade vahele magama. Lahingumüra kostis küll siiagi, aga see oli õige kaugel.

Las tõmbavad. Pole meie asi.

\- - -

Mõne nädala pärast tõmmati 45.rügement Oppelni eest tagasi ja paigutati uude lõiku. Mis just selle põhjuseks oli, seda keegi lihtsõduritele muidugi ei ütelnud ega saanud isegi vana Õkva, kes muidu kõike teadis, õiget sotti. Jutt oli niisugune, et sakslased on diviisi tiiva lahti jätnud ja sellepärast tuleb nüüd üks meie rügementidest hoopis ümber paigutada. Niisugust juttu, et sakslaste pärast jäävad eesti väeosade tiivad kaitseta, räägiti aga ühtelugu ja midagi täpsemat me seekord välja ei saanud uurida.

Ümberpaigutuse puhul oli terve raadiorühm jälle rügemendi staabi juures koos ja ühte kui teist me siiski kuulsime. Nende paari esimese nädala jooksul olevat venelased pool tosinat diviisi meie oma vastu puruks peksnud, nii rääkis rügemendiülem. Ühe nimi olevat olnud „Jurjevi Diviis”, aga Tartuga või eestlastega polevat sellel midagi ühist. Venelased panevat diviisidele nimesid niisama asja ees võiu teist taga.

Rügemendi uueks asukohaks oli rindelõik Falkenbergi linnakese ees. Falkenberg on tüüpiline Saksa väikelinn kitsaste munakivitänavatega ja punaste katustega kivimajadega, mis on tihedasti üksteise küljes kinni. Linna keskel on loss ja lossi asus nüüd 45-nda relvagrenaderide rügemendi staap. Sideülem sai mitu ilusat tuba teenijate kvartalis, koos köögiga ja omaette käimlagagi. Raadiojaam ja telefonikeskjaam asusid lossi keldrisse, mis seati sisse sama mugavasti kui vana keskjaam Oppelni all. Aga konjakit ja šampust enam juurde ei saanud, sest vana lõik oli jäänud kaugele. Tuli leppida sellega, mis järele oli jäänud.

Välijaamade mehed said lossi ja selle luksusi nautida muidugi vaid väga lühikest aega. Nad saadeti ette üks ühe, teine teise rindeüksuse juurde. Millegipärast alati uude kohta, ei kunagi vanasse üksusesse tagasi. Timmu raadiojaam läks Falkenbergist neli või viis kilomeetrit eespool asuvasse jalaväesuurtükkide komandopunkti leitnant Põllu käsutusse.

Komandopunkt asus üksikus talumajas ja kuna telefonside esialgu korralikult töötas, polnud raadiomeestel suurt midagi teha. Talus oli vana vändaga grammofon ja kolm plaati vanamoodi tantsulugudega, mis osalt Eestiski olid tuntud. „Oo mustlane, mängi...!”, „Ants oli juba kolm aastat truu naisemees” (saksa keeles: Wenn am Sonntag Abend die Dortmusik spielt) ja „Tango Notturno”. Aga kui kaua inimene niisuguseid lugusid jõuab kuulata, ka siis, kui on ühest minutist teise häämeel, et need täidavad suurtükimürina aset!

Pööningult leidsime kastitäie vanu raamatuid, enamasti hullem „Schmalz” kui needsinatsed tantsulood. Teiste hulgas leidus ometi paks ennenatsiaegne ajalooraamat „raudsest kantslerist” Otto von Bismarckist, mida kõlbas lugeda ja kust sai ühte-teist õppidagi, kuigi jutt käis ehtsas preisi vaimus.

Lamasin elutuppa mahalaotatud tekil (voodeid jatkus vaid tähtsamate tegelaste jaoks) ja uurisin „Teise Riigi” tekkelugu (Hitleri oma oli teatavasti kolmas), kui sisse marssis kompaniiülem leitnant Põld.

„Poiss, vaata, kas saad mulle midagi hamba alla!” käratas kompül mulle õieti otsa vaatamatagi.

See tegi tigedaks. Ka Eesti Diviisis ei kutsuta sõdureid „poiss” nagu ehk vanasti tsaariarmees, ja võõrastele öeldakse „teie”. Ülemusele muidugi ei jaurata üheski sõjaväes, milles siiani on olnud kogemusi, nii et pidasin suu kinni ja läksin kööki „putserit” otsima, kelle kohus on oma isandat toita.

(Teoreetiliselt Eesti Diviisis tentsikuid või putsereid ei olnud, aga tegelikkus ei vastanud ei eeskirjadele ega teooriale. Kes saab kindlaks teha, mis vahe on käskjala või putseri vahel, või kes sest huvitatud on? Putseri koht on lõppude lõpuks võrdlemisi soe koht. Pole vaja postil käia ega midagi.)

„Kuradi rist nende härrapoegadega,” kirus putser. „Vaarita neile hommikust õhtuni, aga ikka jauravad, et: söögināľg võtab silmanägemise ära! Mida ta nüüd tahab?”

„Ei mina tea. Eks sa ise tead, mida su härrapoeg sööb."

„Mis ta sööb? Pekki ja mune, nagu mõni kuradi kämbu. Kust mina seda ühtelugu pean välja võtma? Pekki ju ikka veel on, saksa tsiviilid jätsid maha. Aga mune? Kas mune või ise! Varsti tahab ehk naisi kah ja mina nõidugu talle need kah välja."

Midagi see putser ometi lauale muretses ja „härrapoeg" asus laua juurde sööma. See näis ta hoopis leplikumaks tegevat, nii et küsis täie suuga ja päris sõbralikult:

„Te loete saksa keelt?"

„Just nii, Sturmführer, ma loen saksa keelt!"

„Olete gümnaasiumis käinud?"

„Just nii. Westus. Proua Marandi õpetas meile seal saksa keelt."

„Ah sa oled Westu poiss? Kust klassist?"

„1944 oleksin lõpetanud. Aga sõda tuli peale, tead küll."

„Nojah, ma olin mõni klass eespool. Kas sa bridži mängid?"

„Mängin küll, kui saab neli meest kokku."

Ma teadsin muidugi kohe, et too turmvüürär oli Westu poiss, aga see ei anna talle miskit õigust lihtsõduriga sedaviisi rääkida, teeb veel tigedamakski. Iseasi, kui käitume nagu koolivennad.

„Egas Põld ole nii sitt mees, nagu paistab," arvas Timmu. „Mõnele matsile hakkab see turmvüüräri värk pähe, aga muidu on ehk päris ladna."

„Ladna või mitte, aga sedaviisi üks maarahva poeg teisega ei räägi. Sõimaku Keravälgu moodi, kui tahab, see on teine asi."

Saimegi kokku neli meest – kaks lihtsõdurist sidemeest ja kaks turmvüürärit ja üle hulga aja sai jälle kaarti katsuda. Seisusevahed unustati selleks puhuks ära. Selle vahega siiski, et „härrapoegadele" kandis putser endiselt sööki ette, aga meie pidime oma ninaaluse eest ise muretsema. Meil aga oli veel järel hulk Oppelni konjakit, millest „härrapojad" midagi ei teadnud.

- - -

Mõned päevad püsis rinne vaikne. Mängisime bridži, tegime prooviühendusi teiste väeosadega ja aeg-ajalt käisime Falkenbergi lossis rügemendi staabis juttu puhumas, uudiseid kuulamas ja vanni võtmas. Lossi oli nüüd isegi elekter sisse seatud, sest kohalik jõujaam oli jäänud purustamata.

Ühel päeval ilmus jalaväesuurtükkide kompanii komandopunkti õige mitu Sturmführerit olukorda arutama ja edaspidiseid plaane tegema. Pataljoni- või rügemendiülemaid küll kohal polnud, aga selle eest oli kompaniiülemate aktiivsem osa hästi esindatud.

Enamasti olid need õige noored mehed Sturmführeri (vanemleitnandi) aukraadis, kellel sõjapidamisega näis suur tõsi taga olevat. Rügemendiülemat ennast esindas leitnant Laasi, üks energilisemaid noori ohvitsere terves rügemendis, kes oli rügüli käsundusohvitseriks ja paremaks käeks.

„Te teate muidugi seda Mittelwalde lugu," ütles Laasi. „Hiigla puhas töö! Venelastel üle saja surnu, aga Rebase meestel ainult kaks kergesti haavatut. Kaks! Ja jõle hulk soomust. Kuulipildujaid, käkke, veoautosid – püssidest rääkimata."

Teised ei ütelnud algul suurt midagi. Ootasid vist, kuhu Laasi selle jutuga tüürib. Ja Laasi jätkaski kohe:

„Ja meie istume siin nagu igavesed munajoojad. Arutasime rügemendis seda asja. Peame kah liigutama. See Schedlau küla, teate, see on meil just risti tee peal ees. See tuleks ära võtta. Meil oleks siis sirge rinne ja selge vaade ette."

Asi näis olevat niimoodi, et 45-nda rügemendi juhtkond oli 46-ndale ja kolonel Rebasele kade. Terve küla ära võetud, maailmatu hulk soomust saadud – ja endal ainult kaks kergesti haavatut! Aga meie? Meie kuulsusrikas 45.rügement? Leitnant Põld reageeris esimesena ja ütles nagu harilikult, mis just parajasti pähe tuli.

„Noh, me käisime ju kah venelaste torusid ära võtmas. Maailmatu toredad puust suurtükid!"

Leitnant Laasi silmisse tuli vana idavõitleja terasläige, kui ta surmtõsiselt vastas:

„See mölakas, kes meile need puusuurtükid ette kandis, sai oma sauna! Aga kuuvalgel, tead... ja sellepärast peame midagi väga asjalikku tegema. Ja kes veel sitta teeb, hoidku oma nahk!"

Sellest jutust võis nii palju aru saada, et 45-nda mehed olid hiljuti käinud ära võtmas mingeid venelaste suurtükke, mis osutusid puusuurtükkideks. Rebane oli aga umbkaudu samal ajal vallutanud terve venelaste küla ja saanud maailmatu hulga sõjasaaki. See oli häbiplekk, mis tuli puhtaks pesta Schedlau küla vallutamisega. Umbkaudsed plaanid tehtigi kohe valmis ja Laasi viis need rügemendiülemale kinnitamiseks.

Moodustatakse kaks rünnakkiilu, mis tungivad läbi hõreda rinde teine teiselt poolt venelaste selja taha. Mõlemal kiilul on kaasas raadiojaam. Küla taga võetakse positsioonid sisse ja sellest antakse raadio teel rügemendi staapi teada. Siis alustab jalavägi otserünnakut külale kahe venelastelt saadud T-34 tüüpi tanki kaasabil, mille jaoks on sohi teel saadud pisut bensiini. Vastane meelitatakse küla eeskülge rünnakut tõrjuma ja meie peajõud teesklevad lüüasaamist ja taganevad.

Kui venelane asub meid taga ajama, antakse sellest raadio teel küla taga olevatele rühmadele teada ja need tungivad külasse ning küla eesservas olevatele venelastele selga. Nii et vastane jääb kolme tule vahele, ümberpiiratud olukorda, ja tehakse halastamatult tümaks!

Niisugune oli plaan, mis pidi 46-nda rügemendi meestele näitama, et ka 45-nda mehed pole mitte munajoojad ega ole sita pealt riisutud ja mõistavad ära võtta mitte ainult puusuurtükke, vaid ka venelaste käes olevaid külasid.

Kui me seda asja pärast Timmuga kahekesi arutasime, tuli välja, et meil oli tarmukust märksa vähem kui turmvüüräritel.

„Vanka, tead, on tulnud ühes jutis Moskvast kuni siia Sileesiasse. Kas sa arvad, et ta jääb nüüd selle Schedlau küla taha kinni eestlaste 45-nda rügemendi raugematu võitlusvaimu pärast?"

„Noh, aga kui saame niimoodi tõmmata rinde sirgemaks?"

„Kui kauaks? Varsti lüüakse meid siit välja nagu sitt ja sulepuru. Kas on meil vaja enneaegu vankasid tsurkima minna ja mehi mättasse panna? Kas sa tead, kui palju juba nende paari nädalaga mehi on mättasse pandud?"

„Nojah, aga kui on sõda, siis on sõda. Sõda ei saa pidada, kui ühtelugu pask on püksis," ütlesin, et Timmut pisut provotseerida.

„Pask püksis! Peaks olema rohkem paska püksis, siis läheks vähem mehi mättasse. Kas sa Schönwitzi enam ei mäleta?"

Timmul enesel ei olnud pask püksis, seda kindlasti mitte. Ta lihtsalt arvas, et ees on jälle jõle totrus, ja tal oli julgust seda iseendale ja sõpradele ütelda. Kellel pask on püksis, see ei jaura ülemusele vastu isegi mõttes. Lihtsalt peab suu kinni ja paneb lõikama, harilikult kõige lollimal hetkel, kui sõbrad on hädas.

- - -

Sturmführer Põld puhastas ise püssi ega andnud seda putseri kätte nagu tavaliselt. See oli uhiuus „Sturmgewehr", „tormipüss", mida omasid vaid relvagrenaderid ja muud eriväeosad. Õigupoolest polnudki tegemist püssiga, vaid miniatuurkuulipildujaga, mis oli küllalt kerge kaasaskandmiseks ja õlalt tulistamiseks.

Tormipüssidega varustatud väeosal oli hirmus tulejõud isegi ilma kuulipildujate abita, aga tavalistele regulaarväeosadele neid ei jätkunud ja isegi relvagrenaderide puhul varustati nendega vaid eriülesandeid täitvaid üksusi. Kui püss oli laitmatult puhas ja iga osa funktsioneerimine korralikult kontrollitud, riputas leitnant Põld selle seinale suure naela otsa ja ütles:

„Noh, poiss, nüüd lähme pärissõtta!"

Öeldus oli bravaad ilmselt segi loomuliku hirmutundega, aga bravaad siiski domineeris.

„Kas sinu riistad on korras? Nüüd oled sina kõige tähtsam mees, sest kõik oleneb raadiosidest. Aga need kuradi pillid ütlevad alati just siis üles, kui neid kõige rohkem vaja on."

„Sain just rügemendist uued patareid. Ja siin on lage maastik, pole suuri hooneid ega mägesid. Need kuramuse „Bertad” töötavad ju ultralühilainel. Ja kui midagi on ees, jääb signaal selle taha kinni.”

„„Bertad” peavad töötama! Ega’s me saa telefonikaablit kaasas vedada läbi vankade rinde. Ja kui side ei tööta, on Schluss mit Liebe, saad aru?!

Põld pidi juhtima ühte küla taha viivatest kiiludest ja Timmu raadiojaam pidi minema temaga kaasa. Sidet otsustasime pidada sulaselges eesti keeles, kust need venelased nii kähku tõlgi leiavad, kõik on vaid tunni või paari küsimus. Saata tuli peast morsevõtme abil, kõne oleks võinud reeta meie olemasolu ja asukoha. Vastused rügemendist aga tulid selge maakeelse kõnena, mida kõrvaklappide abil vastu võtsime.

Rindest läbiminek läks õige hästi, tänu mürglile küla ees, mis vastase tähelepanu endale tõmbas. Olime pidevas raadiosides nii staabiga kui teiselt poolt küla taha trügiva kiiluga.

Ka neil läks kõik libedasti. Kokkulepitud ajal olime kahe grupiga küla taga, üks ühel pool, teine teisel pool, kuna küla ees käis mürgel otseründajate ja venelaste vahel. Kõik läks nagu plaanitsetud, meie peajõud asusid taganema ja meelitasid vastase külaeelsele väljakule. Siis avati külale ja vastase liinidele kuuenda sõja-aasta kohta õige vägev suurtükituli ja pisut hiljem saime raadio teel käsu tagant külasse tungida.

Vastupanu varises kokku mõne minutiga. Võitmatu Punaarmee oli vahelduseks jälle paanikas ja iga mees püüdis jalga lasta, kuidas just sai ja kuhu just sai. Mis järgnes, oli lihtsalt tapmine. Meeletu, hullumeelne tapmine. Järsku näis, et polnudki enam tegemist Euroopasse tunginud venelastega, vaid lihtsalt luust ja lihast inimestega, kes meeleheitlikult püüdsid pageda ja varju otsida tormipüsside meeletu kuulirahe eest.

Seljas olev raadiojaam ja pihus olev morsevõti olid õigustuseks kõigest pisut kõrvale hoida ja selgemini kui kunagi enne taipasin, et ma pole mingi õige sõdur. Kükitasin ühe talumaja trepil ja jälle meenus isa. Kui kõik oli peas segamini, meenus alati isa.

„Sinust sõdurit ei saa. Sul pole niisugust iseloomu.”

„Ma tean. Ma olen... liiga... kartlik.”

„Võib-olla seda ka, aga seda ma ei mõtelnud. Kõik täie aruga inimesed on kartlikud. Aga teevad ikka, mis vaja teha. Ainult lollid on hulljulged.”

„Ma arvan, et ma ikka oleksin sõdur ka, kui vaja,” olin vastanud. „Ma tean, et sõda on kole ja et mul oleks hirm. Aga kui oled näiteks Narva all ja venelased ründavad, siis lihtsalt peab... peab laskma ja laskma ja laskma... ja ei tohi muu peale mõtelda, kui et see on meie maa ja nemad siia ei tohi elusalt pääseda. Peab sõdima kuni viimseni, kuigi sõda on kole ja vastik.”

„Sa oled omamoodi poiss,” oli isa ütelnud. „Neid, kes nii mõtlevad, on väga vähe...”

„Võib-olla vanasti oli vähe,” olin ütelnud. „Aga meie oleme kasvanud omal vabal maal ja meie ei saa teisiti.”

Nüüd olin sõjas ja hirmus tapmine oli siinsamas oma nina ees. Aga see polnud Narva, vaid Saksa küla nimega Schedlau ja meie tapsime põgenevaid inimesi, mitte ründavaid vallutajaid. Hea meel oli morsevõtme üle, mis õigustas pisut eemal olla. Kuradi hea meel.

Küla oli varsti tervenisti meie käes. Asuti süstemaatiliselt maju läbi otsima. Võeti vange, aga enamasti kõmmutati vastased maha, enne kui nad käsi jõudsid tõsta. Lühikesi kuulipildujavalanguid kostis ühtelugu, kord siit, kord sealt. Leitnant Põld istus mu kõrvale külamaja trepile.

„Noh, poiss, oled sa niisugust sõjapidamist enne näinud?"

„Ei ole."
„Kas hakkas kõhe, mis?"
„Hakkas küll."

„Sa oled liiga mõistlik inimene. Niimoodi sõjas ei saa. Lähed lolliks."

„Lolliks niipidi või teistpidi. Nägid meie poisse? Nagu indiaanlased kauboifilmis. Aga need vankad on ju ka ikkagi inimesed."

„Nojah, inimesed muidugi. Aga nad teeksid täpselt samuti, kui osad oleksid vahetatud!"

Leitnant pani suitsu, puhus mõtlikult enda ette, siis jätkas:

„Tead, see venelaste rinne on kah kuramuse hõre, nagu sakslaste omagi. Ühte kohta ajavad maailmatu massi kokku ja siis murravad läbi. Aga mujal pole midagi. Passi peale, nad ei tee nüüd mingit vasturünnakut kah. Kui saab vankal jälle kannad maast lahti, nagu nüüd siin, ja kui oleks veel, millega lüüa, võiks jälle Moskva peale minna – Iivan litsuks jälle nagu ennemuistegi. Aga sakslastel pole, millega lüüa. Mis veel on, on läänes. Ja bensiini pole. Ja laskemoona pole. Sittagi enam ei ole, aga vanka pole sellepärast veel teab mis kangelane. Nägid, mis juhtus, kui neile vähegi utsinat teha...!"

Meist pisut eemal algas järsku äge saksakeelne õiendamine. Mingi staabiüksus diviisi juurest oli kohale jõudnud. Külatänaval seisis venelastelt saadud ameerika Studebaker veomasin ja 13-nda kompanii ülem leitnant Lorberg kaitses seda saksa Stabsscharführeri eest.

„Meie saime selle masina venelastelt ja meil on seda vaja," seletas Lorberg.

„Sowass!" karjus saksa veltveebel. „Kõik sõjasaak läheb diviisi käsutusse! Diviisiülema käsk!"

Lorbergi käsi oli vaikselt puusale, püstolipärale liikunud. Ja vaikselt ütles ta sakslasele:

„Kas tahate selle küla eest langeda? Siin ümberringi on kõik eestlased. Aga lahing pole veel möödas ja mehi saab ikka veel surma. Verstehst?"

„Solcheine Scheisse!" kirus sakslane. „Ma tean, et teid kuradisi ei saa iialgi usaldada. Solchein Gesindel!"

Staabimees läks minema.

„Kust sa sellele Studele tagavaraosi saad?” päris Põld Lorbergilt. „Vene krusadele ikka saab kuidagi, aga niisugusele ameerika masinale...?”

„Mul ükskõik. Sõidab nii kaua, kui sõidab. Aga kämbudele kah ei anna. Niisugune kuramuse sitavares! Nägid, kuidas ta sääred tegi? Egas ma loll ole, et hakkan siin Sileesias sakslasi maha põmmutama. Aga temal kohe sitt püksis. Ja niisugune ei lähe kaebama kah.”

45-ndal rügemendil oli Schedlau lahingus küll rohkem kaotusi kui Rebasel Mittelwalde puhul, aga vastase kaotused olid meie omadest võrreldamatult suuremad, küla oli meie käes ja rindejoon oli tõmmatud sirgeks.

„Need on pesueht elukutselised, tead, need meie turmvüürärid,” ütles Timmu jälle. „Pesueht palgasõdurid.”

„Keegi ju miskit õiget palka ei saa, ainult suitsuraha.”

„Mis tost! Nemad teevad oma tööd nagu spetsid. Vahest ma mõtlen, et puhta lusti pärast. Pole palka vajagi.”

Küllap Timmul oli seegi kord terake õigust, nagu enamasti. Mõni päev peale küla vallutamist kogunesid agaramad turmvüürärid jällegi jalaväesuurtükkide komandopunkti, mis näis nagu mingiks klubiks kujunevat. Kõik olid saavutatuga väga rahul ja leiti, et vähemalt paar meest peaks selle eest saama esimese klassi raudristi. Näiteks see ohvitser, kes juhtis parempoolset kiilu ja kellel esimese klassi rist oli siiani veel saamata.

„Nad on jõle osavad küll, aga jõle suured turakad kah,” arvas Timmu seda juttu kuuldes. „Kämbude sõda on varsti kaotatud, aga nendele on ikka veel raudrist nagu hingeõnnistuseks. Aasta pärast pole sellega muud teha, kui müü mustal turul mõnele põrund märkidekogujale maha. Aga nemad võtavad seda asja ikka veel tõsiselt.”

„Noh, kuidas sa muidu sõdid, kui ei võta tõsiselt? Meiesugune küll – teeb, mis kästakse, ja asi nudi. Aga vüüräritel peab olema õiget vurfi ja vaimustust.”

„Kämbude vastu vaimustust? Kämbud saavad varsti lõplikult peksa. Ja siis lähme koos inglastega ja ameeriklastega Moskva peale! Ja raudristiga võib... ma tahtsin ütelda, et perset pühkida, aga see ei kõlba ju perse pühkimiseks kah!”

Moskvasse minekus oli Timmu kindel. Mis mõtet on Hitler läbi peksta ja siis kättevõidetud Euroopa vankadele üle anda? Sellest saab iga lihtne lollgi aru, rääkimata siis inglaste ja ameeriklaste väejuhtidest.

- - -

Peale Schedlau vallutamist muutus leitnant Põllu jalaväesuurtükkide olukord märksa julgemaks ja Timmu raadiojaam saadeti käkikompanii (granaadiheitjate) juurde, kus raadiosidet oli rohkem vaja. Kuigi tavaliselt igasugu komandopunktid ja staabid olid külades ja lossides, asus käkikompanii komandopunkt punkrites, sest nii oli kompaniiülema soov. Komandopunkt oli pealegi eesrindele õige lähedal.

Päike käis nüüd päev-päevalt kõrgemalt ja enamus lund oli läinud. Ainult põõsaste ja hoonete varjus oli veel määrdunud lumelaike. Kõikjal valitses muda ja pori, aga ka esimesed kevadlilled pistsid oma ninad mullast välja. Ka rindele tuleb kevad ja ka siin õitsevad lilled ning läheb tuju paremaks, sedamööda kuidas ilmad lähevad soemaks ja loodus jälle roheliseks.

Kui me pärale jõudsime käkikompanii komandopunkti, anti sidemeestele käsk uus ja suurem punker ehitada. Maa oli küll sitkelt porine ja töö edenes visalt, aga päris tore oli jälle pisut konte liigutada. Ühel telefonimeestel oli kaasas vanamoodne kaherealine lõõtspill ja peas maailmatu rodu külalugusid. Meie kaevasime, tema mängis pilli ja asi edenes.

Ka süüa sai üsna viisakalt, kuigi saksa taludest leitud varud hakkasid lõppema. Rügemendi kokad olid Schedlau küla vahelt kinni püüdnud terve karja sigu. Sead olid end kõrbenud venelaste laipadest – mida terve mahapõlenud küla täis oli – rasva söönud, nii kokad rääkisid, kuigi sea nuumamiseks läheb rohkem kui nädal, mis lahingust oli möödunud. Osa mehi ei tahtnud suppi süüa, mis keedetud venelasi õginud sigadest, aga enamus leidis, et sealiha on sealiha ja asi nudi.

Kui punker valmis, tõime sinna Falkenbergi linnast sisse elektri. Ühest jõukamast talust leidsime maailmatu suure luksusraadio – seitsmelambise survenuppudega ja lühilainega „Philipsi", tookordse tehnika tippsaavutuse. Loode Kalju sai nüüd üle hulga aja jälle õiget jazz-muusikat kuulata, mida liitlaste jaamad ühtelugu eetrisse saatsid.

Liitlaste rinne oli ammu juba otsaga Saksamaal, mitte väga kaugel meie selja taga. Õhtuti kuulasime inglaste päevauudiseid, mis püüdsid muljet jätta, et sõda on praktiliselt läbi ja igasugune vastupanu nii idas kui läänes täiesti mõttetu. Propagandat saksa moraali murdmiseks tehti siiski vaprasti edasi.

„Iga kolm sekundit langeb idarindel üks saksa sõdur!" Keegi lõi kongi, iga kolm sekundit: põmm, põmm, põmm! „Iga kolm sekundit: see on sinu mees, sinu isa, sinu vend?! Iga kolm sekundit! Põmm, põmm, põmm!"

„Ei need põrgulised venelasi lööma hakka," ütles Kalju. „Nad ju nii suured sõbrad!"

„Küll hakkavad," vaidles Timmu. „See on praegu lihtsalt propaganda, muud midagi!"

Elu oli punkris küll kitsas, aga ilmad olid soojad ja enamasti olime õues, punkriesisel väljakul, kuhu hakkas juba tulema pisut rohelist. Nii et kõik oleks olnud hästi, kui päeval meie elamist poleks seganud käkikompanii ülem ise.

„Kes teil, sitavikatitel, lubas elektri punkrisse tuiua? Ja kust te raadio saite? Kompaniiülem istub nagu viimane turakas tattnina valgel, aga härradel on elekter sees ja raadio mängib!" Käkikompanii ülem, kui vihaseks sai, sõimas kõiki, kes ette sattusid, sitavikatiteks. Nii jäi see nimi talle enesele külge nagu „Keravälk" endisele esimese pataljoni ülemale ja „Lehmanägu" ühele kolonel Rebase ustavatest alluvatest.

„Vastake, sitavikatid, kes teil lubas elektri punkrisse tuua?"

Timmu oli kõige muu kõrval parasjagu diplomaat kah. Vastuse asemel tegi ta hoopis teist juttu.

„Kaabel sai otsa, Sturmführer, enne kui me teie punkrini jõudsime. Pidime homme Falkenbergi minema uut kaablit otsima, siis on teil kah elekter sees.”

„Või nii, või homme toote uut kaablit juurde! Miks te kohe küllalt ei muretsenud ja enne ikka omale, siis alles kompaniiülemale! Et oleks olla, hommepäev! Ja raadio kah, sitavikatid. Kas kuulete – raadio kah! Muidu tuleb seesama „Philips” siit minu punkrisse!”

Kaablit oli lihtne paarkümmend meetrit juurde muretseda, aga raadioga oli hoopis räbalam lugu, neid polnud nüüd enam kuskilt saada. Küllap enamus inimesi oli omad põgenemisel kaasa viinud, sest raadio oli neil päevil kallis ja haruldane riistapuu.

Lisaks raadiotele olid paljud eesti relvagrenaderid varustatud noil päevil „kõrridega”, saksa tsivilistide poolt maha jäetud pisimootorratastega. Ka neist oli nüüd juba kibe puudus, sest kes vähegi sai, tuuritas Falkenbergi ümbruses ringi oma isikliku „kõrriga”. Need võtsid nii vähe bensiini, et kui kusagilt said liitri või paar sisse hiivata, aitas sellest hulgaks ajaks.

Kompaniiülemale meeleheitlikult raadiot otsides leidsimegi ühest keldrist peaaegu uhiuue kõrri ja vahetasime selle siis Falkenbergi lossis staabimeeste juures piraka raadio vastu ümber. Staabimeestel oli kõrre rohkem vaja kui raadioid.

Nii sai ka käkikompanii ülem oma punkrisse sisse elektri ja suure raadio, ja kõige selle eest pidi ta sidemeeste vastu olema isegi pisut tänulik. Ilma nendeta poleks valgust ja muusikat olnud ei kompülil ega kellelgi teisel, see oli ju täitsa ilmne.

Nüüd oli ka kompül eluga rahul ja elu käkikompanii raadiopunktis võttis igatepidi mõistliku ilme. Ilmad läksid üha soemaks, lahingtegevus oli õige loid, süüa sai päris korralikult, kuigi supp oli keedetud venelasi õginud notsudest.

Igale sõjamehele on aga ammust ajast teada, et kui elu kusagil vähegi inimliku ilme võtab, on äraminek käes. Nii nüüdki.

Ühel ilusal kevadpäeva hommikul, märtsikuu keskpaigu aastal 1945, algas põrguline marutuli näiliselt kõigist relvadest, mis punaväel käepärast. Olime Sileesia rindel olnud ümmarguselt seitse nädalat, pidanud suuremaid ja väiksemaid tõrjelahinguid ja isegi mitu küla edukalt tagasi võtnud. Nüüd oli ilmselt ees vastase järjekordne suurrünnak.

V
Kui Eesti Diviis jäi Oppelni kotti

Istusime punkris naride serval. Raadiost tuli ajaviitemuusikat. Väljas käisid kärakad üha tihedamini ja näis, et üha lähemal. Mürskude vingumist me läbi kolmekordse palkkatte ei kuulnud, ka mitte kaugeid väljalaskepauke. Kuulda oli vaid lõhkemised siisamas lähedal. Need käisid ikka tihedamini ja tihedamini. Tavalise käkitule asemel oli nüüd ilmselt tegemist suurtükitulega suurtest torudest.

Mürskude lõhkemisel vappus maa ja laest sadas kaela prügi ja liiva. Vahel oli nagu tahtmine välja minna ja vaadata, kuhu need ropsud õigupoolest tulevad, tahtmine pääseda väikse punkri suletustundest. Aga ajud ütlesid, et punkris on kindlasti kindlam kui väljas. Kui just täistabamust ei saa, kaitseb mitmekordne palkkatus kildude eest ja isegi täistabamuse puhul on lootust, et ehk peab vastu.

Kaabel Falkenbergi linna, mis meid elektriga varustas, püsis nagu imekombel hulk aega terve, kuigi telefoniliinid ühtelugu katkesid ja telefonimeestel – traatsabadel – oli ühtelugu tegu nende parandamisega. Niisuguse marutule puhul on telefonimehe amet kõigist kõige räbalam: raadiomehed istuvad enamasti oma pilli juures enam või vähem varjatud kohas ja ka tavalised jalaväelased on kraavides, punkrites või vähemalt kõhuli maas ja ninaga mullas. Traatsabad peavad aga ühtelugu püsti või poolpüsti telefoniliine kontrollima ja neid ägeda tule all parandama. Ja pihtasaamise puhul pole enamasti isegi sanitari ligidal. Oled ihuüksi vastase marutule all.

Nagu öeldud, elektrikaabel Falkenbergi püsis nagu imekombel terve ja raadio üürgas vaprasti edasi suurtükitule saatel, ära seda keegi ei hakanud keerama. Paar kärakat tuli õige ligidale, nii et punkri mullast seinad ähvardasid kokku variseda. Pill aga üürgas mingit meremehelaulu vaalapüüdjatest:

Die mit uns auf die Wahlfahrt kommen

müssen Männer mit Bärtern sein!

Kärakad väljas läksid üha tihedamaks ja tugevamaks. Raadiost tuli kuuenda sõja-aasta kõige populaarsem lööklaul:

Zum Abschied reich ich Dir die Hände

Und sag ganz leis'
Auf wiedersehen!
Ein schönes Märchen geht zu Ende,
Es war ja
So schön!

See oli pisut magusapoole lihtne lauluke. Pisut magusapoole ja pisut kurb. Paljud saksa sõdurilaulud olid niisugused. Marsimuusika ja marutule vahele on vaja pisut lihtsameelset sentimentaalsust, pisut kurblikkust, pisut väga lihtsameelsetki inimlikkust.

Wenn sich die späten Nebel drehen

Wer wird bei der Laterne stehen?
Mit Dir,
Lili Marlen...?

Telefonimehed keskjaama juures kontrollisid pidevalt ühendusi ette torude ja jalaväekompaniide juurde ja taha, rügemendi staapi. Ühendused ette katkesid lõplikult ja lootusetult kõigepealt, siis ka ühendused taha staapi. Jäi vaid raadioside rügemendi komandopunkti, kus jaama juures oli nagu niisugustel puhkudel enamasti, vana Õkva ise. Ametlike teadete kõrval kuulsime temalt ka ülduudiseid olukorra kohta.

Vastane on vasakult tiivalt laial rindel läbi murdnud, sakslaste lõigus, mis alles hiljuti uute üksustega mehitati. Vene tankid on otsaga Eesti Diviisi suurtükipositsioonide juures väljas. Suurtükiväelased lasevad neid otsesihtimisega, „läbi toru".

Käkikompanii ülem oli nüüd ka ise raadiojaama juures sidemeeste punkris, sest omast punkrist polnud tal enam kuhugi ühendust. Kuulas meie juttu rügemendi raadiomeestega, mis käis nagu hädasolukorras ikka sulaselges maakeeles, sest kellel nüüd aega šifritega jännata.

„Ah nüüd te, sitavikatid, räägite puhast maakeelt, ah? Kas tilk on püksis? Sellest saavad vähemasti teised ristiinimesed kah aru. Mina seda morset ei usalda – nagu sortside salakeel!"

„Aga mis siis, kui Iivan saab kah aru, Sturmführer?"

„Mis ajast see Iivan eesti keelt oskab? Egas neil selleks erimehi rindel ole, et eestikeelseid raadioteateid tõlkida!"

Mõne aja pärast läks marutuli pisut hõredamaks ja kompül läks välja, et käskjalgade abil püüda selgitada, kus on rinne ja kus on meie omad käkid. Kui tagasi tuli, ütles, et meie lõik on enam-vähem omal kohal, aga mis vasakul on, seda ei tea keegi kurat.

Pealelõunal tuli käsk taganemiseks. Käkikompanii koos torudega ilmugu nii kähku, kui võimalik, Falkenbergi lossi. Säilitada pidev raadioside.

Metsateel Falkenbergi suunas liitus meiega sõdalasi igasugu väeosadest, küll meie oma diviisi mehi, küll sakslasi regulaarseis kaitseväe mundreis. Näis, et ka meie lõigus oli eesrindel läinud kõik segamini.

Falkenbergi saabudes selgus, et rügemendi staap oli siit juba läinud ja lossis asus esimese pataljoni komandopunkt. Pataljoniülem oli rahulik, pisut pingutatult ja kunstlikult rahulik, aga siiski rahulik ja asjalik. Saatis kullereid ette, taha külgedele. Aeg-ajalt sai isegi telefoniühenduse ühe või teise üksusega, aga see katkes enamasti vastase tule tõttu.

Olime Falkenbergi lossi suures saalis, mis oli iga Sileesia parunilossi kesksemaks ja tähtsamaks kohaks. Seintel rippusid esivanemate maalid, iidsed relvad, vapid ja vaibad. Nurgas seisis keskaegne raudrüü, nagu tontlik mälestus ammustest aegadest.

Siis katkes side rügemendi staabiga. See oli ilmselt oma uuest ajutisest asukohast jällegi lahkunud ja nüüd vist puudus võimalus raadiojaama ülesseadmiseks. Patül oli mures. Oli surmtõsine ja rääkis vaikse häälega.

„Kas olete kindlad, et teie oma jaam on korras?”

„Peaks olema. Patareid on uhiuued. Kutsume rügementi ühtelugu.”

„Aga ühendust ei saa?”

Järsku ilmus uksele hirmunud sõdurinägu.

„Tulevad! Juba turuplatsil! Meie mehed on seljaga vastu majade seinu ja peavad käsivõitlust?”

„Kes sind saatis?”

„Keegi ei saatnud! Sain ühe maja uksest sisse ja tagant keldriuksest jälle välja. Terve linn on venelaste käes!”

Mees kadus sama kähku, kui oli ilmunud. Pataljoniülem püüdis hetkeks välist rahu säilitada, siis tormas uksele. Pööras ümber ja karjus:

„Lähme! Kõik! Kähku!”

Haarasime raadiojaamad selga ja põrutasime uksest välja hoovile ja siis läbi õuevärava tänavale. Patül seisis hooviväraval ja kihutas meid takka, nagu seda kellelegi vaja oleks olnud. Ise pani viimasena jooksu, kui vastase püstolkuulipildujate tärin oli juba siinsamas meie oma nina ees.

Paari minutiga olime linnast väljas, kus laius lage maa, mis oli vastase püssi- ja kuulipildujatule all. Paar „maksimkat” oli üles seatud otse viimaste linnamajade juurde ja need tõmbasid sealt pagevatele eestlastele tule selga. Ka külje pealt tulistati. Kuulipildujatest ja püssidest, raskemaid relvi polnud vastane veel jõudnud kohale vedada.

Suuremad ja väiksemad ohvitserid, jalamehed, sidemehed, kokad ja putserid läbisegi, putkasime üle lageda välja eemal paistva metsaviiru suunas. Putkasime hea õnne peale lihtsalt tahapoole, sest kellelgi polnud aimu, kus on veel omad, kus juba vastased.

Raadiojaam kaalub ümmarguselt 15 kilo, mis pole tavalisel marsil teab kui suur koorem, aga niiviisi vastase kuulide all tahapoole vehkides näis see olevat mitu korda raskem ja hirmus kiusatus oli ta seljast maha visata. Aga patül karjus lõõtsutuste vahele:

„Kui sa enam ei jõua, viska kõik muu metsa, küll teised lasevad sinu eest, aga – puhh, puhh – jaama ei tohi maha jätta – puhh – lähed sõjakohtu alla!”

Nihukeses olukorras rääkis ka patül lihtsõdurile sina, sest olime kõik ühed eesti mehed ühes hädas. Pealegi oli kapten Sirvet väga mõistlik patül, kes – nagu vana Õkva oli ütelnud – ei sallinud ei kämbusid ega vankasid. Aga vankasid siiski hoopis vähem.

Raadiojaam seljas õõtsus üles ja alla ja rihmad sööbisid õlalihastesse. Järsku see kadus jälle sama kähku ära, kui oli tulnudki. Edasi... edasi... edasi... hing tuli jälle sisse. Siis saime kuulipildujavalangu kusagilt väga lähedalt, otse külje pealt.

„Pikali!” karjus patüli kõrval vehkiv staabiveltveebel.

„Loll!” hüüdis patül ise. „Kes... siia jääb... jääb... igaveseks...”

Kuulirahele lisandus nüüd käkituli. Mulda viskus üles küll vasakul, küll paremal. Siis, tõsi jutt, siis hakkasid tagantpoolt – kostma väljalaskepaugud, ja lõhkemised kostsid meie selja taga ja vasakul, vastase positsioonide juures.

„Meie ari, kurat!” lõõtsutas patül.

Oli jah meie ari, see tähendab Eesti Diviisi suurtükivägi. Nagu kõik teised, olid nemadki taganemas, aga ei jõudnud enam kõike laskemoona kaasa vedada. Pöörasid toruotsad veel kord ümber ja läkitasid kõik, mis käepärast, Falkenbergi linna ja eestlasi jälitavate punaväelaste kaela.

Mingit asjalikku hinnangut olukorrast polnud neilgi, aga arvasid, et Falkenberg on just paras koht, kuhu liigne laskemoon läkitada. Osalt tänu sellele pääses suur osa 45-nda rügemendi esimesest pataljonist enam-vähem terve nahaga Falkenbergist tulema.

Kui sõda oli ammu läbi, sain kokku ühe suurtükiväe rügemendi loomaarstiga, kes terve selle loo ära jutustas suurtükiväelaste seisukohast.

Oppelni kotist ja sellest, mis üldse Sileesias Eesti Diviisiga juhtus, pole siiamaani mingit asjalikku ülevaadet olemas ja andmete puudusel vist jääbki see kirjutamata. On vaid üksikute sõdalaste mälestused. Adalbert Timmermanni raadiojaam teab, kuidas Falkenbergi lossist ülepeakaela pageti, ja mõni suurtükiväelane mäletab, kuidas poolkogemata ülejäänud laskemoon läkitati täpselt õigesse kohta, et Falkenbergist pagejaid aidata.

On ka neid, kes ütlevad, et taandumine olevat olnud korrapärane ja toimunud kõrgete turmvüürärite otsuste alusel, aga niisugustel tegelastel näib puuduvat igasugune asjalik informatsioon.

- - -

Falkenbergist jooksu saanud sõdalased kogunesid jälle kokku kusagil teeserval madala metsa all. Oli juba hämar. Pataljoniülem saatis välja luure ja julgestuse, püüdis kindlaks teha, kui palju mehi on kättesaadavas kauguses ja püüdis nende meeste hulgas, kes kohal, jalule seada korda ja sõnakuulmist.

Paanikat ja korralagedust küll õigupärast polnud, kuigi olime üle noatera jooksu saanud. Eestlasist idavõitlejail aastal 1945 polnud enam kuhugi pageda. Seljataga oli marssal Schörneri poolt loodud „teine rinne”, millele leitud kõlav nimi „Die Feldjäger”. Teine rinne pidi selle eest hoolitsema, et esimene rinne jooksu ei paneks. „Feldjägerid” koosnesid suurelt osalt kollaseis SA mundreis parteimeestest, kes abistasid tavalisi välipolitseinikke, keda nii eestlased kui sakslased kutsusid ketikoerteks.

Ja kusagil kaugel teise rinde taga olid lääneliitlased, kes omakorda olid venelaste parimad sõbrad. Kuhu sa jooksed? Kõigepealt oli Falkenbergist pagenud meestel vaja luua mingigi pilt olukorrast ja sellest, mis teiste üksustega on juhtunud.

Püüdsime meeleheitlikult luua raadioühendust teiste üksustega ja pimeduse saabudes saime lõpuks kätte rügemendi staabi. See oli veel taganenud ja oli nüüd teel küla või linna suunas, mille nimeks Tillowitz. Selgus, et enamus esimese pataljoni üksusi oli terve nahaga tulema saanud, ja loodi jällegi hädapärane rindejoon. Teine pataljon kapten Lannu komando all oli aga kaugel ees kotti jäämise ohus ja nendega puudus igasugune side. Millegipärast ei töötanud ka nende raadiojaam.

Rügemendiülem käskis Falkenbergist jooksu saanud meeskondadel seniseid hädapäraseid positsioone edasi pidada, kuni Lannu pataljon on päästetud. Meie juurde metsaservale saadeti rügemendi ülema kapten Maitla poolt täpsete eeskirjadega varustatud eriülesannetega ohvitser, kes siit edasi teise pataljoni juurde pidi hiilima ja koos kapten Lannuga selle rügüli täpsete juhiste järgi ohtlikust äralõigatud positsioonist ära tooma.

Istusime ja ootasime, ootasime ja istusime. Iga 15 minuti järel võtsime raadioühenduse rügemendi staapi. Patül ei läinud sammu kauguselegi raadiojaamast, see oli nüüd ainus ühendus välismaailmaga.

Oli juba täitsa pime, kui rügemendist saadetud eriohvitser kohale jõudis. Ta oli noor, tõsine mees, kes esimese pataljoni ülemat ilmselt varasemast ajast tundis.

„See on kõige tähtsam asi, mida sul kunagi elus teha tuleb," ütles patül. „Terve pataljon oleneb sinust, saad aru?"

Mees võttis püstolkuulipilduja õlale, kehitas rihma, mis kassettide raskuse all tikkus üle puusade maha libisema, ja asus vaikselt teele. Meie jäime edasi metsaservale, kuhu aeg-ajalt jõudis ikka uusi rabinas omapead jäänud mehi. Nähes midagigi rindejoone taolist, käis üle saabujate näo lai naeratus ja hinge põhjast tuli sügav kergendusohe. Pole paremat tunnet, kui peale segadust, kaapamist ja kartaolevat kotti – või vangi jäämist jälle omade juures olla.

Istusime ja ootasime olukorra arengut. Nüüd, kus vahetu pagemine oli õnnelikult seljataga ja asjad jälle pisut rahulikumad, tuli peale õudusetunne ja põlved hakkasid vudisema. See oli millegipärast ikka nii. Teadusemehed ütlevad, et algul aitab adrenaliin suurest hirmust üle, aga siis saab see otsa. Mine tea. Võiks ütelda lihtsalt nii, et kui hirm on hiigla suur, pole harilikult mahti tunda. Peab kas pagema, hoolega mõtlema või midagi muud tegema, nagu püssi laskma. Hiljem siis hakkavad põlved vudisema.

Tänu telefonimeeste ettevõtlikkusele ja leidlikkusele seati sisse ühendus teise pataljoni ja kapten Lannuga, enne kui keegi oodata oskas.

Sidemehed kasutasid selleks läbi venelaste positsioonide kulgevat postide otsas olevat tsiviil-telefoniliini, sest kaablit ei saanud enam kuidagimoodi vedada läbi vastase positsiooni. Selle tembu eest sai üks sidemeeste allohvitser esimese klassi raudristi veel mõni nädal enne sõja lõppu.

Ka kapten Maitla poolt saadetud leitnandist erikäskjalg jõudis ilusti teise pataljoni juurde, koos täpsete taganemisjuhistega. Pimeduse katte all asusid mõlemad pataljonid teele hulk maad tagapool asuvate uute positsioonide suunas.

„Oli jälle üks briljantselt läbiviidud plaanikohane rindeõgvendamine," ütles Timmu, kui tema normaalne reageerimisvõime jälle tagasi tuli.

Hirmu täis olime olnud kõik, pataljoniülemaga peale hakates ja Timmuga lõpetades. „Hirm on kõige hirmsam tunne, mis üldse on olemas," oli isa kord ütelnud Vabadussõjast rääkides. „Iga täie aruga inimene tunneb hirmu. Ainult loll ei tunne."

- - -

Kusagil külas tegime vastu hommikut lühikese peatuse, mõeldud paaritunniseks puhkuseks ligi ööpäeva kestnud mürgli järel. Leidsime Timmuga koha mingis väikses omaette sulastemajas, kus olid puhaste linadega voodid, varustatud pehmete patjadega ja maailmatu suurte sulekottidega. Saksa taludes magamistube kunagi ei köetud, selle eest magati aga sihukeste suurte udusulekottide all, mida eesti rahvas tunneb vaid Maxi ja Moritzi pildiraamatust.

Saapaid ega rõivaid ei tihanud me siiski ära võtta, nii et langesime, mustad kui põrsad, täies riides lumivalgete linade vahele. Rinnet polnud ju õigupärast enam olemas ja mine tea, millal jälle jooksu tuleb pista. Falkenberg oli veel selgesti meeles.

Kui ärkasime, oli väljas juba suur valge ja ümberringi valitses surmavaikus.

„Kus, kurat, me oleme?" küsis Timmu silmi pilgutades.

„Mingis saksa külas. Eile panime Falkenbergist kaapama, mäletad?"

„Aga kus on kõik teised?"

Jah – kus on kõik teised? Teised olid ilmselt edasi läinud ja meid sulastemajja magama jätnud.

„Kuradi turmvüürärid ja teised tubakad," kirus Timmu. „Eile oli neile raadiojaam kallis kui oma laps ja nüüd... Mis siis, kui Iivan jälle kõik sassi lööb, kes siis ütleb, kus on rügement ja kus on teine pataljon?"

„Nojah, me pole ju õieti esimese pataljoni raadiojaam, vaid Sitavikati käkikompanii oma. Võib-olla said oma jaama kätte ja lihtsalt meile ei mõtelnud."

„Esimese pataljoni ülem on ju turmvüüräri kohta täitsa, aga niimoodi kaks meest Iivani hooleks jätta, sees pole miski temp."

Pärast selgus, et pataljoniülem oli ette rügemendi staapi sõitnud, et rügemendiülemaga isiklikult nõu pidada. Meeste kokkuajamine edasimarsiks jäi veltu hooleks, kes meist midagi ei teadnud. Nii jäime hingerahus põõnama, kui teised asusid edasi kablutama.

Kibekiiresti riputasime raadiojaama ja patareikastid selga ja kobisime maanteele.

Õudselt vaikne oli kõik... vaikne ja õudne... õudne ja vaikne. Kusagil ei ühtki hinge.Tsivilistid olid siit kandist ammu evakueeritud ja 45-es relvagrenaderide rügement oli kah läinud kus seda ja teist. Kaarti meil polnud, ka mitte kompassi. Kella ja päikese järgi saime ometi kindlaks umbkaudsed ilmakaared ja asusime lääne poole teele.

Vahepeal püüdsime saada raadioühendust omade väeosadega, aga sellest ei tulnud midagi välja, sest me ei teadnud nüüd kasutatavat lainepikkust ega kontrollühenduste kellaaegu. Raadiojaamad töötavad pidevalt vaid suure mürgli ajal, muidu on nad vait, sest patareisid peab säästma.

Mõne aja pärast jõudsime teelahkmele, aga parima tahtmise juures ei osanud otsustada, kumb oleks õige teeharu, kumb vale. Kumbki ei viinud ka otse läände. Valisime selle, mis näis läänesuunale lähemal.

Ka järgmine küla oli tühi, nagu välja surnud. Olime tontlikult vaiksel eikellegimaal. Ei lahingmüra, ei lennukeid. Nagu katku poolt laastatud tühimaa, ainult selle vahega, et laipu polnud kuskil, nagu polnud ka elavaid inimesi.

Vantsisime parema osa päevast ja kordagi ei tulnud isegi söök meelde. Ka lahingute vahel, kui vähegi hingata saab, on sõduri kõht enamasti tühi, aga nüüd ei tahtnud söögile mõeldagi. Kui aga jõuaks teistele järele!

Tänu headele haldjatele jõudsime vastu õhtut ometi rügemendi staapi, mis asus kusagil metsatalu elumajas. Meid oli pandud kadunute kirja ja keegi ei näinud olevat selle pärast eriti erutatud, sest kadunuid oli neil päevil väga palju. Enamasti oli kadunute puhul tegemist langenutega, sest suure põgenemisega olid laibad jäänud kus seda ja teist.

Vanal Õkval ja rügemendi raadiogrupil oli ometi hea meel meid näha. Õkva võttis meil isegi kordamööda ümbert kinni ja pigistas. Niisugust asja tehakse rindel väga harva ja õigete relvagrenaderide juures vist üldsegi mitte.

„Kuradi turakad, jumala eest," õtles Õkva ise. „Sidemehed päästavad terve pataljoni Iivani käest ja siis jäätakse nad selle eest kahe rinde vahele magama!"

See, et sidemehed terve pataljoni ära päästsid, on muidugi tühi jutt, aga ega seal metsaservast peale Falkenbergist plagamist nii lihtne olnuks kuhugi suunda minna, kus raadiosidet rügemendiga poleks olnud. Ja Lannu pataljoni päästmisele aitasid telefonimehed tõhusalt kaasa, kes ühenduse lõid otse läbi vaenlaste maa-ala.

Teiselt poolt on aga enesestmõistetav, et iga mees teeb niisuguses supis nii hästi, kui saab, sest muidu läheb kõigil pahasti, kõigil ühtemoodi. See käib ühtemoodi pataljoniülema kohta, sidemeeste kohta ja iga püssimehe kohta. Surma võib saada iga aeg, selle vastu ei saa keegi midagi. Aga venelaste kätte jääda... pole mingi kangelastegu, kui iga mees püüab teha, mis saab, et niisugust asja ei juhtuks.

Oli jälle organiseeritud hädapärane rinne, vaid paarisaja meetri kaugusel rügemendi komandopunktist. Kõik, kes veel jalul seisid ja püssi kanda jõudsid, saadeti ette – kirjutajad,

putserid, kokad. Sealsamas olid ka vastase edasitungivad jalaväelased. Kuidas meil Timmuga poolkogemata korda oli läinud neid vältida, teab vaid Taevataat ise.

Raadiomehi siiski ka nüüd püssimeesteks ette ei saadetud.

„Turmvüürärid ehk hakkavad pikapeale jagama, et meid on vaja rohkem, kui kokkasid ja putsereid,” arvas Timmu. „Aeglaselt õpivad, aga peaasi, et siiski õpivad!”

- - -

Rügemendiülem kapten Maitla oli väsinud ja kurnatud, aga mitte loppis ega isegi mitte eriti pessimistlik. Kui esimese pataljoni ülem midagi ütles sakslaste kohta, kes isegi enam omal maal rinnet ei mõista pidada, käratas rügül õige järsult:

„Mis siis sinu arvates nii väga erilist juhtund on?”

„Nojah, ega ole vist juhtunud midagi erilist küll,” arvas patül õige vaevalt märgatava muigega. Relvagrenaderid teatavasti ei muiga, isegi mitte vaevalt märgatavalt.

„See kõik oli ainult üks väike kohalik rabin,” ütles rügül. „Varsti lööme vankal särgi püksi.”

„Kes lööb?”

„Ma just rääkisin ühe mehega diviisi staabist. See oli meie viimane taganemine. Siia lõiku tuuakse nüüd kõige paremad eliitdiviisid: Totenkopf, Horst Wessel, Grossdeutschland. Totenkopfi mehi ma olen juba ise kohanud. Kevadel tuleb niisugune suurrünnak, nagu keegi veel näinud ei ole! Lööme põiki läbi Poola Kuramaale välja ja võtame terve vaenlase põhjalõigu kotti. Ja jõuluks oleme kodus.”

„Kes seda kõike rääkis? Augsberger ise?”

„See pole tähtis, kes rääkis. Ja sina pead suu kinni. Selge?”

Rügül vist raadiomehi, kes samas toas kössitasid, ei märganud, sest muidu oleks ta meil kah käskinud suu pidada. Või arvas, et me ei saa nii suurtest asjadest aru?

„Kae kuradit, või otse Kuramaale,” ütles vana Õkva vähe hiljem.

„Arvad, et Maitla ajab udu?”

„Udu? Maitla ei aja kunagi udu. On ta muidu mis on, aga ise ta usub oma juttu. Seda ma olen siin teenides vähehaaval hakanud taipama.”

„Kust, kurat, kõik need diviisid siis nüüd veel välja võetakse?” imestas Timmu. „Inglased ja ameeriklased on Ruhrimaal, vankad on Sileesias ja Preisimaal. Kui seda idarinnet kuidagi pidadagi saab, kuni...”

„Kuni mis?”

„Kuni ameeriklased siia jõuavad."

„Ameeriklased?" ütles vana Õkva. „Sa ütled, et Maitla on põrund. Aga sa oled ise sama põrund. Hollywoodi sõduritega Iivani vastu!"

„Noh, läänerindel löövad mis hirmus. Ja tulevad ühtelugu edasi. Löövad idas kah, kui vaja, küll sa näed!"

Heitsime põrandale pikali, et pisut sõba silmale lasta. Isegi seljakotti polnud pea alla panna, see oli jäänud koos muu koluga Falkenbergi rindele. Aga uni tuli ometi kähku. Väsimus oli suur.

Järsku sõitis mürinal hoovi mitu sõjaväeautot eesti ja saksa ohvitseridega. Uks kisti lahti. Üks ohvitseridest rääkis rügemendiülemale midagi väga tasa, aga kiiresti ja ilmselt erutatud. Rügül kutsus teised staabis viibivad ohvitserid kiiresti enda ümber ja pidas lühidalt nõu. Siis istusid kõik autodesse ja kihutasid minema, suitsujutt taga. Enne oli rügül staabiveltveeblile teinud lühikesed, konkreetsed korraldused.

Staabiveltveebel kutsus teised komandopunktis olijad talumaja elutuppa kokku.

„Oleme kotis. Kokku vist kolm või neli diviisi. Terve rindelõik on kotis. Venelaste riiv on umbes nelikümmend kilomeetrit meie selja taga, kaks kiilu on kusagil Neisse ja Neustadti juures kokku saanud. Nende linnade vahelt peab püüdma välja murda. See on kõik, mis ma tean. Lähme kohe maanteele ja marssima. Rindekompaniidele on sõna viidud. Kõik, mida vaja pole, jääb maha, ainult relvad kaasa."

„Kus rügül läks?"

„Ma ei tea. Sõitis minema, noh. Vist diviisi staapi."

„Läks Totenkopfi ja Horst Wesselit otsima," ütles Timmu, aga väga tasa ja sugugi mitte tarmukalt.

„Ja teised ohved?"
„Ma ei tea. Mis meil neist. Lähme."

„Kas sa ei arva, et mõni turmvüürär oleks võinud meeste juurde jääda?"

„Ma ei arva midagi. Ma ei tea, kus nad läksid. Võib-olla peavad kõik koos plaani. Aga nüüd teele, ja kähku. See nelikümmend kilti tuleb maha visata ilma puhkuseta ja ühes jutis. Kas on selge?"

Siis olimegi maanteel. Meiega liitus mehi kõiksugu erisugustest väeosadest. Kõik läbisegi. Pika, pika inimmassist koosneva vorstina, kus polnud ei käsuandjaid ega käsutäitjaid, asusime marssima lääne poole.

- - -

Nelikümmend kilomeetrit on õige pikk jupp maad ilma puhkuseta maha vantsida, puudane raadiojaam seljas. Vähemalt seitse tundi kiirmarssi. Nelikümmend kilomeetrit... ja kui kord seal oleme, on ees venelaste riiv...

Marssisime vaikides, igaühel peas omad mõtted. Marssides tulevad kõige imelikumad mõtted, sest pole ju muud teha kui mõtelda. Eriti nüüd, kus kõik oli...

Kas nüüd on lõpp kõigel? Lõplik lõpp? Kui venelastel oli küllalt jõudu terve rindelõik kotti võtta nagu kord ammu Stalingradi juures, kas siis on veel mingit võimalust väljamurdmiseks? Stalingradist ei murdnud keegi välja, ei lubatud. Tšerkassõst murdsid need välja, kel õnne oli, teised jäid kus seda ja teist...

Nüüd oleme kesk Saksamaad ja ometi kotis. Stalingradis siiski võideldi, aga siin ilmselt lihtsalt pagetakse... Segilöödud mass jõuab kord hommikutundidel venelaste riivi juurde... Mis saab siis edasi, kui pole enam korda ega käsutäitmist? Näib, et pole ohvitseregi...

Alati, alati on kusagil sügaval mõte, et küll ma ükskord räägin kõigest, kui me jälle elutoas terve perega koos istume... Ükskord on see kõik minevik. Ükskord on jälle normaalne elu. Ükskord on kõik see, mis praegu näib loomulik, vaid paha unenäo-taoline mälestus... Nüüd aga paistab nii, et see „ükskord" kunagi ei tule... Ma ei räägi kunagi enam... ei räägi kellelegi enam midagi. Me oleme kotis. Venelased on kaugel selja taga... venelased jälle võitsid... oleme kotis... kotis... sügaval kotis...

Üks jalg teise ette, üks jalg teise ette, edasi... edasi... edasi...

Järsku märkasime, et ümberringi kõik põles, kõikjal olid tulekahjud. Ei tea, miks nüüd ümberringi kõik põleb? Mis on sellel tegemist kotti jäämisega? Ainult ees on tume must tühimik, katkine koht põlevas rõngas. Selle musta koha suunas me nüüd kõik rühime... edasi... edasi... konts ja varvas... konts ja varvas...

Meiega liitus üha rohkem mehi kõiksugu üksustest. Eestlasi ja sakslasi, regulaarsõjaväge ja eriüksusi ja „Volkssturmi" habemesse kasvanud vanamehi. Kõik läbisegi, igal mehel peas vaid ainus mõte:läände!

Eest, sealt, kus tulekahjude rõngas oli must tühimik, hakati üles laskma valgeid rakette. On need sakslaste raketid tee näitamiseks? Venelaste raketid abijõudude nõutamiseks? Ei meie teadnud. Edasi... edasi...

Mõne tunni järel läks segi seegi korranatuke, mis siiani oli püsinud. Staabiveltveebel, kes 45-nda rügemendi komandopunkti mehi oli juhtinud, oli kuhugi kadunud. Kes kiiremini vehkida jõudis, vehkis teistest ette. Kellel liiga palju öid lahingutes jäänud magamata, jäi maha. Kes oli noorem ja kellel võhma rohkem, trügis ette; kes vanem ja väiksema võhmaga, jäi maha. Ometi venis terve siirupitaoline mass lääne poole, tund tunni järel, öö läbi, kuni varavalgeni...

- - -

Varavalgega jõudsime järjekordsesse külasse. Suust suhu levis teade: siin ongi venelaste riiv. Külamajad olid riburada mööda maantee ääres reas, nagu see siin Sileesias kombeks. Teispool

küla oli lage väljak ja väljakul, paralleelselt maanteega, venelaste äsjaloodud rinne. Ka küla, kus me nüüd olime, oli ilmselt juba venelaste käes olnud, aga nähtavasti kotist väljatrügivate väeosade poolt jälle tagasi võetud. Mingi veel lagunemata sakslaste politseiüksus oli venelased välja löönud ja korra majja loonud. Ja missuguse korra!

Telefonipostide otsas rippusid poodud saksa ohvitserid. Poodud mitte venelaste, vaid truude sakslaste eneste poolt. Ohvitserid kõlkusid postide otsas ilma vöödeta, saabasteta ja aukraadi tunnusteta. Kaelas olid neil suured papist plakatid sõnadega:

ZU FEIGE FÜR WEIB UND KIND ZU KÄMPFEN (Liiga arg, et naiste ja laste eest võidelda).

Võigas oli see, ja kuidagi ebareaalne, aga jättis meid kõigele vaatamata võrdlemisi külmaks. Mis see meie asi on, kuidas sakslased üksteist üles poovad! Meie tahame saada kotist välja. Meie tahame saada läände. Muu ei loe.

Heitsime maanteekraavi hetkeks puhkama ja ootama, mis edasi saab. Marssimise vahele on nimelt maanteekraav parimaks puhkamise paigaks: heidad seljaga vastu kraavi üht külge ja toetad jalad ülespoole vastu teist külge. Ja uni tuleb sekundi pealt, olgu ümberringi lahti mis tahes. Või ütelgem parem: peaaegu mis tahes. Sest järgmine pildike erutas meid nii, et puhkamise tahtmine läks jalamaid üle. Timmu oli kraavi mööda mõned sammud edasi läinud vett viskama, aga jäi järsku kui tardunult seisma.

„Tule vaata, mis siin on! Jõle tuttav, tead."

Mõned sammud meist edasi kraavi põhjas olid läbisegi hunnikus kuklalaskudega tapetud inimesed. Osa mundris, aga enamus tsiviilriides.

„Kas nad, kuradid, rindel kah tapavad kuklalasuga?" imestas Timmu.

Keegi ei vastanud. Vastus oli ilmne. Ilmne vähemalt eestlastele, sest sakslased, nagu nägime, tapsid ise oma inimesi telefonipostide külge ülespoomisega ja kuklalasusjandusest ei teadnud nad veel mitte kui midagi.

„Ei tea, mis mehed need on, et vankad just nemad välja valisid," imestas Timmu.

„Ei tea. Võib-olla need, kes viimse minutini vastu panid."

„Võib-olla. Kõik see kokku, tead, need poodud ohvitserid ja kuklalasuga tapetud tsiviilid... see on nagu õuduse film, tead. Mõtled, et lõpeb ära ja lähed jälle koju, jood teed, sööd võileiba ja lähed magama..."

Timmu vahtis enese ette maha. „Aga niisugusi filme ei näidatud vanasti „Grand Marinas" kah."

Mehi tuli tagantpoolt üha juurde, kuni küla oli neid puupüsti täis. Teiste hulgas oli üks rünnaksuurtükkide üksus, kus näis valitsevat veel kord ja sõnakuulmine. Peatänaval kihutas hobuse seljas edasi ja tagasi punaste triipudega pükstes suurtükiväe kindral, kes näis juhtimise nüüd olevat enda kätte võtnud.

Rünnaksuurtükid liikusid vasakule tiivale, külas korda loonud politseiüksus paremale tiivale. Kindral ise oli keskel, ikka endiselt hobuse seljas ja käes oli tal maailmatu pikk vibu või vits.

„Vorwärts! Kõik otse edasi üle välja! Los! Los! Keine Zeit verschwenden!"

Külas olev sõduritemass, osalt eestlased, osalt sakslased, oli küll mõnevõrra desorganiseeritud, aga igal mehel oli tahtmine läände saada, ükskõik kuidas ja ükskõik mis hinna eest. Nagu must laviin vajus mitmetuhandepealine sõduritehulk külatagusele väljakule. Rünnaksuurtükid vasakul andsid suurtükitule toetust, kindral ratsahobuse seljas vibutas oma vitsa ja hüüdis ühtesoodu: „Vorwärts! Vorwärts!" Nagu seda vaja oleks olnud! Igamees teadis isegi, mis suunas minna.

Nagu paisu tagant pääsenud vetemass, nagu ürgne loodusjõud vajus meestemass venelaste hõredale ahelikule otsa.

Punaarmeelased äsjakaevatud kraavijuppides läksid niisugust musta massi nähes paanikasse, viskasid relvad maha ja sirutasid käed taeva poole.

Nad niideti koha peal ründajate poolt maha. Kes oleks saanud siin vange võtta?

Venelaste rinne oli ilmselt alles hilju aja eest loodud, oli hõre ja nõrk. Sellest joosti läbi kui ämblikuvõrgust. Raskerelvi nad nähtavasti polnud veel jõudnud kohale tuua, ka mitte tanke.

Punaste püksitriipudega kindral hobuse seljas keskel, rünnaksuurtükid vasakul, politseiüksus paremal, vajus meestelaviin ühest külast sisse, ühest metsatukast teise. Maastik oli siin künklik ja enamasti kablutasime otse üle väljade ja põldude, mis nüüd, lumemineku ajal, olid kui porivannid.

Savised mullakäntsakad kasvasid saabaste küljes imekiiresti hiigelsuurteks pallideks, mida ühtelugu tuli ära kraapida. Aga kraapimine võttis aega ja aeg oli kõige kallim vara. Seda polnud ei söömiseks, ei puhkamiseks. Viimane öö oli kõigil magamata ja eelmistelgi oli saanud silma kinni vaid parimal juhul paariks tunniks, aga see ei tulnud meeldegi. Öösise, teadmatusest tiine, hirmuga täidetud marssimise järel oli niisugune plagamine üle poriste väljade otsekui rõõmu asi!

Venelaste riiv oli kõigele vaatamata osutunud nõrgaks. Terve elu on veel ees! Edasi... edasi... edasi!

Pealelõunal jõudsime kõige kitsamasse ja ohtlikumasse kohta venelaste suurte tugipunktide vahel, mis olid ühelt poolt Neisse linnas ja teiselt poolt Neustadtis.

Mõlemale poole oli punavägi juba jõudnud raskerelvi vedada ja nende vaheline maastik oli tiheda risttule all. Kahelt poolt tulistati küll käkkidest, küll suurtükkidest, küll jalaväerelvadest, aga otse tee peal ees kedagi ei olnud. Vähemalt siis enam mitte, kui meie sinna jõudsime.

See oli samasugune tormamine kui paar päeva tagasi Falkenbergist – keegi ei visanud pikali ega otsinud varju kuuli- ja käkirahe eest. Kes läbi saab, saab läbi. Kes langeb, see langeb. Aidata kedagi ei saa.

Siis oli teel ees pisike jõgi, või õigemini ehk suur oja. Keegi ei hakanud silda või madalamat kohta otsima. Püss pea kohale ja täies riides jääkülma vette!

See ulatus umbes niueteni. Õigupoolest oleks pidanud tundma jäise vee külmust, kui see läbi pükste ihuni imbus, aga keegi, kes tollest ojast läbi sumas, ei mäleta, et see oleks olnud külm. Märg jah, selle vastu ei saa vaielda, sest vesi on märg ka siis, kui sõduril on hirm, aga külmatunne kaob hoopiski ära.

Teispool Neisse ja Neustadti vahelist vene tõket oli pikk küla nimega Ziegenhals, mis oli sakslaste käes ja millel oli kindel ühendus tagalaga. Siin organiseeriti jällegi asjalikku vastupanu. Saatus tahtis, et sattusime Timmuga otsemaid 45-nda rügemendi ülema kapten Maitla nina alla, kes näis olevat siin kõige agaram asjade korraldaja. Ta oli ilmselt rindelt lahkudes suuna kohe koti kõige kibedama ja kitsama koha peale võtnud ja õnnelikult õige vara siia jõudnud. Nüüd hoidis ta nii-öelda väravat lahti, et tagant üha juurde tulevad väeosad läbi pääseksid. Maitla kõrval oli, nagu enamasti, käsundusohvitser Laasi.

„Küla nurgas on venelased jälle sees," teatas Laasi asjalikult.

„Kui palju?"

„Ei tea täpselt. Vist väiksem üksus."

„Lööme välja. Mine kaasa ja vaata, et oleks tehtud!"

Meid Timmuga juhiti koos kotist tulnud suure massiga tahapoole.

„Kas mäletad mahalaadimist Briegis kahe kuu eest?"

„Mida sa mõtled? Muidugi mäletan."

„Siis oli Riipalu see, kes ütles: lööme välja! Ja Maitla läks seda asja jutti ajama. Nüüd on Maitla ja Laasi, aga muidu kõik samamoodi."

„Nojah, ise sa ju alati ütlesid, et nad on elukutselised."

„Ütlesin muidugi. Aga selleks, tead, peab olema hoopis omamoodi iseloom. Mina, näiteks, praegu ei mõtle muule, kui et saaks aga tulema... Aga nemad ütlevad lihtsalt: lööme välja!"

Löödigi venelased Ziegenhalsi küla servast 45-nda relvagrenaderide rügemendi osade poolt välja, kelle eesotsas oli Hauptsturmführer Maitla. Nii nagu kunagi Briegist, kui rügemendiülemaks oli Obersturmbannführer Riipalu.

Need olid eeskujulikud sõdurid, nagu mõni teine on eeskujulik kellassepp, arst või insener. Venelastega võitlemise olid nad võtnud oma põhiliseks elu ülesandeks, olgu või terve rinne kokku varisenud ja nemad üksi järel. Nemad teevad ikka oma tööd – asjalikult, edukalt ja asjatundlikult, kuigi alati ehk mitte vilistades.

- - -

Ziegenhalsist läände putkav sõduritemass peeti kinni kusagil metsaga kaetud mäenõlvakul mõni kilomeeter tagapool. Kinnipidajaiks olid Feldjägerid, kellest eespool juba pisut juttu on olnud. Feldjägerid koosnesid peamiselt kollaseis SA mundreis parteimeestest. Neid abistasid lennukiteta jäänud lennuväelased ja muud tegelased, kellest mujal enam tolku polnud.

(SA, Sturmabteilung, oli Hitleri algaastail olnud natside peamine võitlusorganisatsioon. Selle juht kapten Röhm sattus aga Führeriga varsti vastuollu ja hukati kui reetur ning SA-st tehti hambutu tagalaorganisatsioon. Oma kirjude mundrite pärast kutsusid isegi sakslased SA tegelasi kuldfaasaniteks. Natsionaalsotsialistide hümn käis küll sellele vaatamata ikka vana viisi: „SA marschiert, die Reihen fest geschlossen...")

Metsasele mäenõlvakule koguneva sõduritemassi hulgas hakkasid nüüd SA mehed teiste Feldjägerite abiga korda looma ja sikkusid lammastest eraldama. Regulaarväeosade sõdurid saadeti ilma pikemata „edasi tahapoole". Eestlased ja teised relvagrenaderid ja eriväeosade sõdurid peeti kinni, et neist kohapeal uusi võitlusgruppe moodustada, mis vastase rünnakut seniks pidurdaksid, kuni mingidki varud kohale jõuavad ja uus peakaitseliin organiseeritakse.

Hakkas hämarduma ja olime puruväsinud. Hoidsime end Timmuga pisut tahapoole, et mitte kõige esimeseks Feldjägerite ohvriks langeda. Timmu oli oma tavalise iseloomu vastaselt õige loppis. Istus, pea norus, ega tahtnud millelegi reageerida. Viimaks ütles:

„Minul on sest kämbude Vaterlandi kaitsmisest küllalt. Sõitku persse! Sakslased saadetakse taha ja meie mingu tagasi ette nende külasid kaitsma."

„Mis sul valida on?"

„Ikka on. Mina enam ei lähe. Sa tead ju isegi, mismoodi see kämbude idavõitlus nüüd käib. Igasse külasse saadetakse ports fanaatikuid viimast võitlust pidama. Kampfgruppe Schwartz ühes külas ja Kampfgrupppe Weiss teises külas. Need panevad, hambad ristis, vastu ja lasevad ennast ükshaaval maha tappa, et vankade edasitungi pidurdada, kuni mingid reservid tagapool uue rindejoone loovad. Kui neid reserve üldse veel on."

„Sa arvad, et meie poisid pannakse meelega Kampfgruppedesse, et kämbud paremini kaabata saaks?"

„Meie poisid ei jookse üle ja ei lase jalga, selle pärast. Mina lähen kah ennem mullatoidule, kui et jään kätte. Sellepärast meid ette saadetakse. Kaitsema germaanlaste Vaterlandi, Maitlaga ja Laasiga eesotsas! Aga ilma minuta! Täie aruga sakslased ütlevad nüüd kah: „Ohne mich!"

Õiendamine eespool käis ühtesoodu edasi. Peamiseks korraldajaks oli mingi SA asjamees, aga mitte väga kõrges aukraadis. Teda aitas lennuväemundris veltveebel. Siis ilmus kohale üks Eesti Diviisi ohvitseridest, Sturmführer Hugo Lübeck.

Lübeck oli pisut üle keskmise tüse ja õige pisut üle keskmise pikk, niisiis igatpidi kogukas ja kaalukas mees. Sõdurite hulgas räägiti, ta olevat kunagi välipolitseis teeninud, aga seda ei tea kindlasti ütelda. Igatahes oli tal anne hästi kõva häält teha nii rohkem veltveebli moodi kui Sturmführeri moodi, nii nagu olukord nõudis. Kui vaja, siis nii enesekindlalt ja tigedalt, et ohvriks läinud sõdalastel tuli hirmust tilk püksi.

Nüüd pöördus ta sakslasest SA-mehe ja lennuväe veltveebli poole ja nõudis jalamaid ettekannet. Siis põrutas ilma pikema sissejuhatuseta:

„Miks valitseb siin niisugune bardakk? Kes on vastutav? Kas meestele on süüa muretsetud? Miks rindevõitlejaid niimoodi hoolimatult koheldakse?"

Sakslased seisid valvel kui tinasõdurid ja püüdsid seletada, et nendel on niisugused ja niisugused käsud. Aga Sturmführer Lübeck ei lasknud end sellest palju segada.

„Kas te aru ei saa, et siin on tegemist puruväsinud rindesõduritega? Isamaakaitsjatega, kes viimse veretilgani on valmis võitlema?"

„Jawohl, Sturmführer! Me mõistame, Sturmführer!"

Kui sakslased omaks võtsid, et too Sturmführer on siin praegusel hetkel kõige tähtsam mees, läks Lübeck eesti keelele üle.

„Hoidke tahapoole, metsa varju, jätke sakslased ette. Las õiendavad omavahel. Varsti on pime. Pange tagant üle mäe jooksu nii kaugele taha, kui võimalik. Meie niimoodi ükshaaval Saksa külade eest surema ei hakka. Rügemendiülemad teavad kah."

Olime Timmuga nagunii juba tagapool ja oli lihtne üle mäeharja vaikselt ära kaduda. Kompassi meil polnud, kaarti ammugi mitte ja taevas oli pilves, nii et kellast ja tähtedestki polnud abi. Tuli lihtsalt püüda parema arusaamise järgi lääne poole rühkida. Teedest püüdsime hoida eemale, seal olid tõenäoliselt väljas väliküttide patrullid.

„Lübeck on täitsa tatt, tead," ütles Timmu mõne aja pärast. „Ilma temata oleksime sakslaste käes ja ükshaaval ees külades kangelassurma suremas. Mul oli seekord tõesti pask püksis."

„Oli tõesti või?"
„Ei, noh, peaaegu..."

„Me oleks ju võinud ka omapead tahapoole hakkama panna..."

„Oleks võinud muidugi... aga tead küll, võib-olla oleksime nagu lambad kämbude kätte jäänud. Kurat teab, mis tagapool on. Rindelt ära putkajad ehk lastakse paugupealt maha... ja pannakse silt kah veel kaela! Mäletad neid postide otsa poodud ohvitsere seal viimases külas enne kotist tulekut?"

„Noh, kui maha lasevad, siis niikuinii. Egas me ei saa Feldjägeritele ütelda, et Sturmführer Lübeck käskis putku panna!"

„Muidugi ei saa, ja ei ütleks kah, kui vahele jääme... Aga inimene on juba kord niisugune – on hoopis kergem, kui keegi teine ütleb, et tee nii või tee naa! Nüüd on selge sott ja kämbud lakkugu perset!"

Vantsisime mõnda aega vaikides. Järsku andis end tunda väsimus, käes oli kolmas magamata öö. Koos väsimusega tuli hirm. Teadsime, et terve tagala on välikütte täis, sest rindeülemaks on metsik ja Hitlerile viimseni truu marssal Ferdinand Schröder, keda sakslased kutsuvad „der wilde Ferdinand".

„Timmu, tead, kui me sellest supist kord väljas oleme, siis ma kunagi enam ei valeta, et olin vahva. Ka iseendale mitte. Ja et terve see asi oli ikkagi põnev. Mul on jõle olla ja seda peab nii meeles pidama, et kui asi oli pahasti, siis mul oli... kehv olla ja jõle hirm nahas..."

„Tead neid kahte meest, kes lubasid altarile küünla panna, kui pääsevad elusalt jälle kuivale maale?"

„Sa mõtled seda Juhan Liivi lugu, kuidas kaks meest Peipsil hädas olid?"

„Oli see Juhan Liiv? Võib-olla, ma pole kunagi hea õpilane olnud. Aga need surematud sõnad on eesti rahvale nagu katekismus."

„Mis katekismus?"
„Et Jaak, kurat, jalad põhjas!"

„See on teine asi. Äkki meie ka saame kord ütelda, et Jaak, kurat, jalad põhjas! Siiamaani on ikka kuidagi jalad põhja saanud. Aga ma ei taha enam endale ega teistele valetada, et olin vahva, kui õieti oli jõle hirm. Jubedam veel kui hirm... niisugune õudus ja teadmatus... ja mõttetus..."

„Jah, hirm on vist see, kui mürtsud käivad ja kardad pihta saada. Ma saan aru, mis sa mõtled. See asi nüüd on hoopis teist moodi... Nagu jube unenägu. Ees sangarisurm Kampfgruppedes, taga ülespoomine Feldjägerite poolt."

„Justament."

„Kas sa arvad, et kõigil meie turmvüüräritel on nüüd sest asjast kõrini, või on Lübeck üksi?"

„Ei tea. Kes neid mõistab! Eks nemad ole kah ikka lõppude lõpuks inimesed ja igaüks ise moodi. Nii nagu kõik inimesed, Maitla ja Laasi olid Ziegenhalsis küll veel nagu noored sõjajumalad..."

„Jah, aga kui meie poisid, need, kes veel järel, sedaviisi Kampfgruppedes ära tapetakse, siis see on Eesti Diviisi lõpp ja meie turmvüürärite tähtsuse lõpp kah. Ma usun, et seda nad taipavad..."

Timmul oli jällegi õigus. Hiljem selgus, et vähemalt kolonel Rebane oli kõik teinud, mis võimalik, et niisugust jupikaupa eesti poiste tapmist Saksa külade kaitsel vältida. Ja varsti kohtasime teisigi, kes näitasid, et leitnant Lübeck ei olnud oma mõtlemisega mitte üksi.

Järgmise päeva lõuna paiku oli ees jällegi suuremat sorti Saksa küla. Oleksime pidanud kas suure ringiga mööda metsi sellest mööda hiilima või siis ausa mehena end kusagil üles andma, ehk nagu nüüd öeldi: „meldima". Timmu oli meldimise poolt.

„Kui me sedaviisi liig kaugele taha putkame, siis ei usu meid enam keegi. Desertöör, ja asi nudi. Lastakse teiste hirmuks maha."

„Aga kui me end üles anname, oleme tagasi ees Kampfgruppes."

„Ei usu. Me oleme nüüd Feldjägerite rindest kah tagapool. Räägime udujuttu, et terve diviis hävitati ära ja saime üksi tulema."

„See on kahtlane. Küll nad ikka umbes teavad, missugused diviisid tulid kotist välja ja missugused mitte."

„Noh, siis teeme end purulolliks ja räägime ainult eesti keelt."

„Seda kah keegi ei usu... Relvagrenader ja ei räägi saksa keelt!"

„Paljud ei räägi, tead isegi. Igatahes, veel tahapoole minna on nüüd lollim, kui end siin meldida. Usu mind ka vahel. Mul on munades sihuke tunne. See harilikult ei valeta."

Ja tuligi välja, et Timmu tunne ei valetanud. See, mis järgmises külas juhtus, oli hoopis teistmoodi kui ükski neist võimalustest, mida olime osanud ette kujutada.

Külarahvas, Bürgermeistriga eesotsas, võttis rindelt tulnud sõdalased vastu kui omad pojad, kui sangarid ja isamaakaitsjad, kellel tänu taevale siiani hing veel sisse on jäänud. Peaaegu igal külaelanikul oli keegi, olgu see poeg, mees või isa, kusagil rindel. Kõik olid sõjast tüdinud, aga ometi kartsid kõik venelasi. Sellest saime ka meie väga hästi aru.

Sõdurid paigutati kuhugi koolimajasse ja seda ümbritsevasse aeda. Toodi süüa. Külaelanikud sõelusid meeste vahel ja puhusid juttu. Kõigele vaatamata oli mõneski veel hea annus trotsi.

„Me elame rasketel päevadel," ütles keegi naine meie ligidal. „Kuues sõja-aasta on käes, aga Friedrich Suur sõdis veelgi kauem ja lõpuks ometi võitis."

Leidsime vaikse nurgakese magamiseks. Palju öid oli jäänud magamata, palju kilomeetreid oli vantsitud maha. Ei teagi, kui palju. Aga jällegi oli läinud paremini, kui olime osanud oodata. Vähemalt selleks korraks ja kuni järgmise suurema kaapamiseni.

- - -

Hommikul ilmus kohale kaks Eesti Diviisi ohvitseri. Algul hoidsime neist pisut eemale, sest mine tea, mismoodi meestega on sedapuhku tegemist.

Üks ohvitseridest, leitnant Meibaum, rääkis laitmatut saksapärast saksa keelt, nii et pidasime teda algul diviisi juures teenivaks sakslaseks. Siis aga selgus, et ta eesti keel oli sama voolav kui saksa keelgi, ning samuti vaba igasugusest aktsendist. Võib-olla oli tegemist Eestist pärit sakslasega, kes oma balti aktsendist ühel või teisel viisil lahti oli saanud, võib-olla eestlasega, kes erakordselt hästi saksa keelt rääkis.

Nii või teisiti, siin Sileesia külakeses käitus leitnant Meibaum sakslastega kui ehtne sakslane ja eestlastega kui ehtne eestlane, nii et meie algne umbusaldus kadus peagi kus seda ja teist. Peale seda, kui ta oli kohalike sakslastega isamaa kurva saatuse üle mõtteid vahetanud ja rääkinud vajadusest vastu panna kuni viimse võimaluseni, kogus ta siia sattunud eesti poisid enda ümber ja küsis, kas tahame temaga koos „tahapoole edasi minna."

Tuli välja, et eesti poisse oli siin ligi tosin ja olime kõik ilma pikemata asjaga päri. Kui on kaasas eht saksa olemisega Sturmführer, on hoopis lihtsam Feldjägeritega asju ajada, Bürgermeistritele udu rääkida ja sangari surma edasi lükata.

Leitnant võttis sakslastega asjade ajamise täitsa enda peale ja tegi seda eeskujulikul viisil, nii et välipolitseinikud, SA-mehed ja teised tagala-asjamehed tagusid vahvasti kandu kokku ja kordasid ühtelugu:

„Jawohl, Sturmführer, Selbstverständlich, Sturmführer! Können wir irgendwie helfen, Sturmführer!”

Nii asusime marssima eemal sinetava Sudeedi mäestiku ja selle taga oleva Tšehhoslovakkia poole, mida sakslased nüüd kutsusid „Das Protektorat”, kaks Sturmführerit ees ja tosin lihtrelvagrenaderi riburadapidi järel.

Mõne aja pärast pidasime kusagil metsavahel kinni väikeseks puhkuseks. Teine Sturmführer, Meibaumi kõrval õige tagasihoidlik ja vaikne vend, päris pisut üllatunult:

„Kuhu sa niimoodi selle meestekarjaga tahad minna?”

„Vaatame. Esiotsa lihtsalt eest ära.”

„Ja siis?”

„Ma ütlesin, et vaatame. Kui me veebruaris rindele tulime, siis ma mõtlesin, et asjal on veel natuke mõtet sees. Uued relvad... ja venelasi peab kinni pidama... ja jumal teab, mis veel ees on. Aga kui sakslased siin, kes oma maad, kah enam rinnet pidada ei oska, siis on lõpp käes, muud midagi.”

Asusime jälle marssima sinetavate mägede suunas. Timmu ütles õige vaikselt:

„See on täpselt samasugune turmvüürär nagu nad kõik. Ainult targem.”

„Mis sa mõtled?”

„Noh, Keravälk, näiteks, ei taipaks siis kah, mis lahti on, kui see suurte tähtedega oleks kuhugi mäeküljele kirjutatud.”

„Aga äkki kämbudel on tõesti uued imerelvad, või nii...”

„Ä’ä aja udu! Sa ei usu ju seda ise kah. Ja kangelassurma sureja Saksa külade eest sa õigupoolest kah pole. Pole seda vurfi, tead.”

Timmul oli muidugi jälle rohkem kui terake õigust, nagu ikka. Aga oli siiski imelik, et võitlus idarindel oli nüüd enam või vähem möödas. Et venelased tulevad, nagu tahavad...

Marssisime rahulikult ja asjalikult edasi sisemaa poole nagu õiged mehed kunagi. Igas teises-kolmandas külas võtsime välja marsimoona, kinni meid kusagil ei peetud ega takistusi ei tehtud.

Lihtinimesed kutsusid Meibaumi sageli lihtsalt „Herr Leutnant”, sest turmvüürärite värgist polnud ka lihtsamatel sakslastel suurt aimu. Mõni ütles isegi „grüss Gott”, „Heil Hitleri” asemel, ja meie ütlesime sama vastu, kuigi see õigele relvagrenaderile polnud ei kombe ega nõuete kohane. Igasuguse viilimisega ja sohi tegemisega on teatavasti nii, et seda tuleb teha kui kõige loomulikumat ja enesestmõistetavamat asja maailmas. Muidu jääd ilma pikemata vahele. Meie turmvüürär sai sest asjast ilmselt täitsa õieti aru, päris lihtsõduri moodi.

Jõudsime mägedesse, Sileesiat Tšehhist eraldavasse Riesengebirgesse. Maantee viis vingerdades ikka kaugemale külasid kaitsvatest võitlusgruppidest. Kevad, mis end lausikmaal juba maksma oli pannud, jäi selja taha koos Sileesia lausikmaaga. Algul ilmusid lumelaigud nähtavale vaid varjulisemates kohtades, siis ikka tihedamini ja tihedamini, kuni terve maa oli jällegi lumega kaetud. Olime imeilusas talvises mäestikus, lumi helkimas ja päike säramas pilvitus taevas.

Väga vaikne oli ja rahulik. Siin polnud ei valveposte ega välikütte ja külades polnud sõjaväelasi. Aeg-ajalt puhkasime jalgu rahu ajal turistide tarvis ehitatud võõrastemajades. Need olid kõrgete, laiade katustega suured hooned, lesimas mäenõlvakutel maanteede ääres. Näis, et siin ei valitsenud ka erilist toidupuudust, ja korravalvureiks olid harilikud politseinikud ketikoerte või Feldjägerite asemel. Sõbralikes võõrastemajades leidsime sageli öömaja.

Kui parajat võõrastemaja ei leidnud, jagas leitnant meid paarikaupa saksa taludesse öökorterisse ja järgmisel hommikul saime kokkulepitud ajal turuplatsil kokku ning marss läks edasi.

Ühel ilusal hommikul jäid turmvüürärid aga kokkulepitud ajal kohale tulemata. Ootasime tunni, ootasime teise, ootasime tüki kolmandatki, siis läksime nende talusse asja uurima. Mehed olid juba enne kukke ja koitu omapead teele asunud.

„Kuradi mölakad,” ütles üks lihtsõdalastest, kui selgus, milles asi seisab. „Käsevad meil oodata ja ise lasevad salaja jalga!”

Nüüd võttis aga Timmu oma tavaliste kommete ja veendumuste vastaselt kord ka turmvüürärite kaitseks sõna.

„Mis sa lõugad? Kui kaugele sa üksi oleksid jõudnud? Täna õnne, et nad meid siiamaani tõid. Muidu oleksid ammugi kusagil Sileesia külas mullatoidu peal. Kui keegi oleks üldse vaevaks võtnud sind maha matta.”

„Jah, aga see on täpselt ohvede moodi – mehed jäetakse maha ja ise pannakse plehku!”

„Su pea ikka tõesti ei jaga! Nad ei saa ju meid igavesti sabas vedada. Oleme nüüd rindest maailmatu maa tagapool ja iga mees peab ise vaatama, mis ta edasi teeb.”

„Aga miks niimoodi – salaja!”

„Niimoodi on kõige parem. Pole seletamist ega puude-maade jagamist. Iga mees teeb nii hästi kui oskab. Mõnes suhtes on ju turmvüüräritel parem, seda muidugi. Kõrgem kraad ja uhkem munder ja igasugu pluhvimise võimalused. Aga kui sa sedaviisi turmvüürări mundris vahele jääd, siis on sitaste, usu mind. Puuakse üles ja asi nudi. Ja pannakse silt kah veel kaela. Et

desertöör ja reetur ja argpüks. Meiesugusele ei tee keegi midagi. Ütled, et ei mõista saksa keelt... või ajad ükskõik mis udu."

Suurem osa poistest ei osanud aga saksa keeles udugi ajada ja nii, umbkeelselt, on kole raske midagi mõistlikku ette võtta. Osa läks külavanema juurde, osa asus omapead teele. Meie Timmugagi asusime teele „edasi tahapoole", aga suurest salgast eraldi, sest Timmu uskus, et väikese grupiga on „kergem manööverdada".

Mitu päeva vantsisime külast külla rahuliku Sudeedimaa kõrvalistes soppides. Taludes saime süüa ja öömaja, aga enne pidime harilikult Bürgermeistriga rääkima, muidu taluinimesed üksikuid ringihulkuvaid sõdalasi ei tahtnud öömajale võtta. Bürgermeistrile seletasime, et terve diviis jäi kotti, aga meie saime end venelaste eest peita ja hiljem vaikselt välja hiilida. Bürgermeister lubas niisuguse jutu peale meil külas ööbida tingimusel, et järgmisel hommikul läheme lähema ametasutuste juurde endast teatama. Seda me muidugi tõsiselt lubasime ja järgmisel hommikul läksime vahvasti teele ning õhtul mängisime järgmises külas sama mängu otsast peale.

Ühes talus aga juhtus nii, et meid võeti kolme üksiku naise poolt ulualla ilma Bürgermeistri juures käimata ja sinna jäime õige mitmeks päevaks. Üks naistest oli vana, üks keskealine ja üks õige nooruke. Timmu tegi keskmise naisterahvaga „sehvti", nagu Joosep Toots kord Tali Arno hirmuks Raja Teelega ähvardas teha. Selle vahega küll, et Timmul oli parasjagu tõsi taga.

Hommikul magas ta poole päevani ja ei saanud isegi siis silmi lahti hoida. Ütles, et vanainimese asi olevat väsitavam kui sõjapidamine. Eriti, kui selle asjaga enam harjunud ei ole. Mina ajasin juttu vanaemaga ja noorukese talutütrega ning päevad veeresid üks teise järel, nii et ei saanud arugi, kuhu nad kadusid. Siis aga sai Bürgermeister asjast haisu ninna ja juhtus nii, et selle küla Bürgermeister oli õige germaanlane ja rahvussotsialistliku partei liige. Kui ta kuulis, et kaks rindelt ära auranud sõjameest elab sedaviisi omapead ja ilma loata päevast päeva naiste juures, oli ta kui välk ja pauk kohal asja klaarimas.

„Himmel, Arsch und Zwirn! Ja ise olete relvagrenaderid! Kuidas te üldse nii kaugele rinde taha jõudsite?"

Rääkisime ära oma kurva loo kottijäänud diviisist ja sellest, kuidas me üksi tulema saime, aga sellel oli väga vähe mõju.

„Ah tulite kotist välja ja kohe naiste juurde elama, mis? Donnervetter! Isamaa on surmaohus ja teie hulgute mööda tagala külasid ringi! Sowass!"

Bürgermeister viis meid oma talusse ja seal olime kohaliku külapolitsei valve all, kuna Bürgermeister ise mööda maad ja ilma ringi telefoneeris, kuni tal asjast enam-vähem selge pilt oli.

„20.relvagrenaderide diviis on reorganiseerimisel rindele minekuks, mu kallid! Siit läheb homme hommikul veoauto Sileesiasse, õige teie diviisi ligidale. Ma saadan teid ühe jalaväerügemendi ülema juurde rindepiirkonnas, see toimetab teid edasi. Täna öösel magate siin. Relvad annate seniks minu kätte ja Herr Wachtmeister jääb valvama, et te jalga ei lase. Kas on selge?"

„Just nii, Herr Bürgermeister.”

Õhtul tuli Timmu sõbratar meid Bürgermeistri juurde vaatama. Ütles, et ta teab, et me pole mingid isamaa äraandjad ja et Timmu peaks peale sõja lõppu tulema tema talusse peremeheks. Tal mees langenud ja kuidas ta niimoodi, üksiku naisterahvana küll hakkama saab... Lõpuks oli pisut pisaraidki ja Timmu lubas naisele terve maa ja ilma, truudusest rääkimata.

Bürgermeister oli ilmselt teinud, mis ta oma kohuseks pidas, aga eriti rõõmus polnud ta mitte. Kui asjad olid aetud, istus vana sakslane murtult suurde tugitooli oma elutoas, pea norus ja silmad maas.

„Mein Gott, mein Gott! Isamaa on surmaohus, aga sõdurid hulguvad mööda tagalat ringi ja elavad naiste juures. See on reetmine, vaat mis see on!”

Aga näis ometi, et ühe pisikese osaga oma olemisest sai Bürgermeister neist kotist tulnud sõduritest aru, sest koti asi oli talle nüüd selgeks saanud. Kui terved korpused kotti võetakse siinsamas, Saksamaa pinnal, kas saab siis sõdalasi süüdistada, kui nad vähe omapead puhkust võtavad...?

- - -

Veoauto pani meid maha peale õige pikka sõitu kusagil Sileesia talu õuel, kus asus ühe saksa rügemendi staap. Siin oli jälle kevad. Lumi ja mäed olid seljataga. Tegime ettekande rügemendi ülemale, sakslasest majorile.

„Sturmbannführer, Funker Timmermann ja Funker...”

„Ei, ei,” ütles sakslane. „Ma ei ole mingi Sturmbannführer.”

„Jawohl, Herr Major,” põrutas Timmu jalamaid ja tema silmisse tuli lootusrikas läige. Nihuke sakslane, kes ei taha, et teda turmvüüräriks nimetatakse, see võib ju olla mõistlik mees...

„Kust väeosast te olete?” päris sakslane. Siis aga märkas rahvusvärve meie varrukail.

„Jumalukene – te olete ju eestlased! Ma olin kaks aastat Eestis. See oli kõige ilusam aeg minu sõjaväeteenistusest. Mensch, die Weiber in Estland, die Weiber!”

„Kuradi kämbu,” ühmas Timmu hästi tasa. „Või meie naiste kallal...”

„No mis sa ise siin maal teed? Siin oled sina võõras veri, tead,” sosistasin vastu.

Major ei pannud meie vaikset omavahelist juttu tähelegi, millest ta muidugi sõnakestki aru ei saanud.

„Kas te Tallinna teate?” küsis siis. Major näis meelega ja rõhutatult ütlevat Tallinn, mitte Reval, ja seegi oli hea tunnus.

„Me oleme mõlemad Tallinnast, härra major."

„Või nii, või Tallinnast! Siis te teate „Estonia" teatrit ja... mis ta nimi oligi... Milvi Laidi?"

„Teame küll, härra major. Väga hästi teame."

Major muutus tõsiseks.

„See peab väga raske olema, oma kodumaa maha jätta... Nüüd te kaitsete koos meiega Saksamaad, seniks kui veel..." Lause jäi pooleli.

„Aga niisugune kohtumine vajab pisut pühitsemist," ütles major siis jällegi asjaliku häälega, äsjane nukrus oli kadunud. „Lähme korraks tagumisse tuppa. Mul peaks sääl midagi olema."

Tagatoas oli pudel konjakit ja major valas igale meist asjaliku sortsu teeklaasi põhja. Päris, kuidas Eestis lõpuks kõik läks, tema tulnud varem ära. Rääkisime nii hästi, kui oskasime sellest, mis Eestis oli juhtunud.

Sakslane kuulas ja vangutas pead. Siis ütles jällegi:

„Peab väga raske olema oma kodumaa maha jätta." Mingit pinnapealset lohutust ta ei pakkunud ega propagandajuttu uutest relvadest või pöörduvast sõjaõnnest ei rääkinud. „Aga igaüks peab siiski oma kohust täitma..."

Siis saime hea kõhutäie süüa ja asjaliku tõendi, et oleme ennast teatanud tema rügemendi staabis ja oleme korralikud sõdurid, kes otsivad oma väeosa. Major soovitas meil jalamaid oma rügemendi juurde tagasi minna ja andis selleks ka täpsed teejuhised.

„Ja ärge ilmaasjata... aega viitke. Rindetagust valvatakse siin suure hoolega. Selle eest hoolitseb Feldmarschal Schörner ise. Jooksikutega ja reeturitega ei mõisteta nalja. Saate aru?"

„Just nii, härra major. Saame väga hästi aru."

Nii asusime vantsima tagasi 45-nda rügemendi staapi, mis oli siinsamas lähedal.

„See saksa major taipab väga hästi, mis lahti on," ütles Timmu.

„Nii see paistab olevat. Imelik on nüüd siin Sileesias, kohata sakslast, kes kord Eestis on olnud. Ega tema enesetunne ole kah vist suurem asi."

„Muidugi, et pole suurem asi. Ja mäletad, mis näo ta tegi, kui ma teda kogemata turmvüüräriks kutsusin?"

„Jah. Seda oli tore vaadata. Egas regulaarüksused kah turmvüürärite ja relvagrenaderide värki ei salli. Ainult meie omad puupead on uhked."

„Meie omad on nii lollid, et nad õigupoolest üldse ei tea, mis see turmvüürärite värk tähendab. Aga sakslane teab."

Timmu oli peale Pelgulinnast lahkumist palju õppinud.

- - -

45-nda rügemendi staabis võttis vana Õkva meid vastu ilma suurema üllatuseta.

„Ah jõudsite ka lõpuks siia. Ma mõtlesin, et olete otsaga juba Taanimaal!”

„Taanimaal?”

„Tagavararügement on ju nüüd Taanis. Peale kotti hulk mehi ajas sakslastele udu, et diviis on puhta puru, ja said niimoodi prii pileti Taanimaale.”

„Jaah, oleks ma seda teadnud... aga me sattusime ühe hullu Bürgermeistri kätte ja saadeti tapi korras siia.”

„Nojah, kuidas kellelgi. Näete, mina olen kah ikka veel siin. Rindevõitlejate ridades, nagu Maitla ütleb. Ja mis seal tagavararügemendiski. Iivanist muidugi kaugemal. Aga sinu vana sõber Harald Viimane on nüüd seal... ja Störtz ja Ahleman... Viivad terve selle kupatuse veel Taanist Berliini alla, tead...”

„Kas Störtzil jäi siis tolle Oppelni mõisa juures ikka hing sisse või?”

„Seda nad räägivad. Mõnel on jõle visa hing.”

Õkva keeras vägeva pläru mingist õige jämedast tubakast õhukese kirjatähtedega kaetud paberi sisse. Pakkus meilegi. Tubakas oli tuhmkollase paki sees, mille peale oli kirjutatud:

Amerikanischer Pfeiffentabak
Nur für Russische Kriegsgefangene.

„Näe, mida nüüd relvagrenaderidele jagatakse. Teised ei saa üldse midagi.”

„See on ju puhas samagonn! Hullem kui vankade oma.”

„Kas just hullem, aga noh... suitsu ikka teeb. Aga miks kämbud talle niisuguse nime on pannud, seda ma küll ei tea. Need on lihtsalt tubaka varred, tead, mis vabrikus üle jäävad. Kirjutatakse pääle, et on ameerika tubakas ja antakse vene vangidele. Ja nüüd ka relvagrenaderidele, sest muud enam pole.”

„Ja mis paber see sul on?”

„See... see on... Markuse evangeelium,. Plärupaberit nende tubakavarte juurde üldse ei antud, võta, kust tahad. Leidsime ühe hästi õhukeste lehtedega sakslaste piibli, hoopis parem mekk kui seitungil. Seitung nüüd puha Aadu lolli juttu täis. Aga sedagi pole saada suitsu keeramiseks. Mis sa hädaga teed! Egas ma kerge südamega piibli sisse pläru keera. Aga kurat sööb hädaga ka kärbseid.”

Õkva pahvis pläru ilusti põlema, siis alustas uut juttu.

„Kus teie siis siiamaani ringi kooserdasite?"

„Niisama. Üks saksa naisterahvas tahtis mu oma talusse peremeheks võtta, aga Bürgermeister ajas asja untsu. Ja nüüd oleme siin, näed isegi. Kas sa tead, kui palju mehi lõppude lõpuks sealt Oppelni kotist üldse välja tuli?"

„Täpselt ei tea keegi. Ohved arvavad, et kolmveerand sai kindlasti tulema, võib-olla isegi 80%. Egas kuigi palju mehi tervest peast sisse jäänud koti enese pärast. Aga viimastes lahingutes Falkenbergi juures sai jõledasti mehi pihta, ja haavatuid ei vedanud ju keegi kaasa."

„Noh, oli ikka väljamurdmisega kah omajagu madinat," ütles nüüd Sibula Ott, kes teenis Rebase rügemendi raadiojaamas, aga oli praegu juhuslikult siin. Ott oli vana Rebase-kutsikas, kes oli teinud kaasa koos oma ülemusega kõik lahingud Leningradist peale, üle Volhovi, Narva ja Tartu kuni siiamaani välja. Nüüd teenis ta rügemendi komandopunkti raadiojaamas ja oli 46-nda rügemendi sündmustega sama hästi kursis kui vana Õkva 45-nda omadega. Ott oli rahulik mees, kes armastas teha laulu, suitsetada piipu ja ei pidanud lugu kandade kokku tagumisest. Seda enam pidas Ott aga lugu oma „vanast".

„Meil oli, tead, õigupoolest kaks kotti ühe asemel," ütles Sibula Ott Rebase rügemendi, s.t. 46-nda relvagrenaderide rügemendi, kotist tulekut kirjeldades. „Esimesest saime ilma suurema surmata tulema ja mõtlesime, et olemegi väljas, aga siis tuli välja, et pole me veel väljas ühti, oleme hoopis uues kotis. Seal teises kotis oli ka terve armeekorpuse staap, saksa kindraliga eesotsas. Sakslased olid jõledasti paanikas, aga siis nägid, et Donnerwetter, eesti relvagrenaderid murravad välja, ja palusid, et me nad kaasa võtaksime. Noh, vana Rebane on hea südamega mees, tead. Võtsime kämbud sappa, muud midagi."

„Ä'ä aja udu," ütles Timmu. „Rebase mehed on segased. Vana siin ja vana seal..."

„Ei ole udu. Ausõna, ei ole. Rebane tõi korpuse staabi kotist välja ja kindral lubas selle eest anda tammepärja rüütliristi juurde. Seda pole vist ühelgi välismaalasel, peale Degrelle'i."

„Üks tühipaljas kindral ei saa kellelegi tammepärga anda, isegi mitte kuuendal sõja-aastal. Seda sa peaksid ju isegi teadma. Nii tume sa ka ei ole."

„Nojah, ei saa muidugi. Aga saab ette panna. Ja kui korpuseülem juba ette paneb..."

„Mis selle kindrali nimi siis on? Sa peaksid ju teadma, kui ta oli teie vanaga sedaviisi käsi käes ja sõrm pees."

„Muidugi tean. Ratsaväe kindral Koch-Erpach, 56-nda tankikorpuse ülem, aga ilma tankideta."

„Ah nii, et ratsaväe kindral, ja ilma tankideta tankikorpuse ülem, kui ma su jutust õieti aru saan."

Timmu vangutas küll pead, aga jäi uskuma, sest nii keerulist juttu poleks Sibula Ott osanud omast peast välja mõtelda.

„Eks omajagu madinat olnud ikka meil kah," ütles nüüd vana Õkva, „kuigi suurem jagu sest väljatulekust oli rohkem kaapamine kui madistamine. Aga Ziegenhalsis Maitla hoidis 45-nda meestega kotisuu lahti, nii et teised said Neustadti ja Neisse vahelt välja putkata. Suurem jagu muidugi sakslased."

Seda olime Timmuga ise näinud ja selle kohta polnud midagi ütelda. Mis tõsi, see tõsi.

„Ja siis, kui sakslased olid kindlas kohas, aeti eestlased ette saksa külade eest kangelassurma surema," ütles Timmu.

„See Kampfgruppede asi... sellele tegi Rebane lõpu," ütles Õkva. „Kui Augsberger pihta sai..."

„Augsberger sai pihta?"

„Jah, sai surmapõntsu. Rebane jäi diviisiülema kohusetäitjaks. Ja ta käis kusagil hiigla kõrgel pool mürglit tegemas, et eestlasi niimoodi ükshaaval teiste väeosade vahel ette saata ei või. Nad ei mõista saksa keelt ja saavad ainult koos oma diviisiga korralikult sõdida."

„Ja kämbud jälle kuulasid Rebase sõna?"

„Noh, kas just tema sõna, aga... eestlaste ükshaaval ettesaatmine lõpetati ära. Ja osal meestel on isegi eriline tempel Soldbuchis (palgaraamatus), et „laut Führerbefehl ist es verboten", tead, eestlasi ükshaaval ette saata. Terve diviis viiakse ümberformeerimisele ja siis jälle koos rindele."

„Nii et Rebane saab tammepärja ja saab diviisiülemaks kah?"

„Ei vist. Kus kämbud sellega! Uus diviisiülem vist ongi juba olemas ja jälle sakslane, nagu ikka."

Timmu õiendas pläruga, mis hästi põleda ei tahtnud, pöördus uuesti Sibula Oti poole:

„Mis teie wundervüürär siis veel teinud on peale armeekorpuse ära päästmist ning Kampfgruppede asja ära lõpetamist?"

„Ära nori! Kui peksa tahad saada, siis küsi ilusti! Sa tead ise kah väga hästi, et vankadega sõjapidamist teab Rebane paremini kui keegi teine, on ta muidu mis ta on. Augsberger vaidles temaga küll ühtelugu, aga lõpuks ütles, et mis ma vaidlen, sa teed ju ikka, nagu sa ise tahad. Ja enamasti teed õieti. Augsberger oli rohkem parteimees ja sõjapidamisest vankadega teadis ta sama palju kui siga pühapäevast. Aga parteimehe kohta oli ta siiski päris mõistlik, meelega sitta kellelegi kraevahele ei teinud."

Sibula Ott toppis piibu „ameerika piibutubakat" täis ja seadis sellele tule otsa. Plärupaberist tema ei olenenud.

Kuivanud tubakavarred pildusid sädemeid nagu tuldpurskav mägi, aga Ott pahvis piibu ometi ühtlaselt põlema, enne kui jälle juttu jätkas.

„Kas te seda lugu teate, kuidas Rebane külapoiste abiga Mittelwalde venelastelt ära võttis?"

„Mittelwalde? See, mille pärast meie turmvüürärid kadedaks läksid, nii et pidid Schedlau ära vallutama südametunnistuse piinade rahuldamiseks?”

„Ma ei tea teie turmvüüräritest midagi. Aga Millelwalde lugu oli nii: meil on rügemendi juures hulk naaksmanne, kes õige sõjapidamise jaoks on liiga noored. Enamasti poisikesed, kes suure kablutamise ajal oma peredest lahku sattusid ja koos sõjaväega ära tulid. Vana kasutab neid peamiselt supikeetmiseks ja kraavikaevamiseks ja nii... Noh, need jõngermannid hakkasid jorisema, et nemad tahavad ka ikka sõjast osa võtta, et mis rindel olemine see muidu on. Nihukesed noorukesed on ju põrund, ei oska karta ega midagi... liiga lollid. Nojah, kui see jauramine järele ei jäänud, siis Rebane lasi neil Mittelwalde küla taha hiilida ja küla ümber piirata. Rinne oli seal jõle hõre. Meil omal ja vankadel kah. Poisid hiilisid küla taha ja tõmbasid siis mitmest küljest korraga tule peale. Mõned pärissoldatid ründasid eestpoolt ja vankad läksid paanikasse. Fašistlikud mõrvarid ümberringi, tead! Kes sai, pani lõikama, aga paljud jäid sinnapaika. Me saime jõledasti soomust: suurtükke ja käkke ja kuulipildujaid... Ja peaaegu ilma oma kaotusteta.”

„Olevat kaks kergesti haavatut olnud?”

„Küllap vist.Aga niisuguse sahmaka kohta... Ja moraal tõusis kõikidel nagu pärm tainas. Oleks vana Pearu siin olnud, oleks ütelnud, et õigust on veel maailmas, hallelooja uamen!”

„Rebane on ka põrund, nagu nad kõik,” ütles Timmu. „Aga teistmoodi.”

„Mis sa mõtled, teistmoodi?”

Timmu rääkis meie lahingust Schönwitzi juures, kus kapten Keravälk läks õkva-prääma üle lageda lumise välja punaväele põntsu panema, ja mis sellest sai. Või õigemini, mis oleks saanud, kui abi poleks viimasel minutil kohale jõudnud, surmani kurnatud pataljoni välja vahetama.

„Igale mehele pole antud,” arvas Sibula Ott. „Keravälk, teadagi. Julge on ta saatanas küll, aga...”

Õhtu oli käes. Kobisime magama, kuidas keegi just sai raadiorühmale määratud kitsas ruumis. Aga enne veel, kui ta kuuehõlma üle silmade tõmbas – sinelid, tekid ja muud luksused olid ammu jäänud kus seda ja teist -, ütles Timmu:

„Noh, oleme siinsamas vaprate idavõitlejate juures tagasi. Aga tont teab, mis see parem on. Kui Ahleman ja Störtz ja Harald Viimane kõik tagavararügemendiga Taanis on, siis mina olen parem kuski mujal. Läheb veel see Ahlemani tsirkus kõige kolmega eesotsas Berliini kaitsma. Für Führer, Volk und Vaterland! Aga meil on siit ainult paarsada kilti läbi Tšehhi ameeriklaste juurde!”

VI
Veel üks kord, veel üks kord, veel üks kord...

Oli käes aprillikuu esimene nädal aastal 1945. Üle kolme neljandiku Eesti relvagrenaderide diviisist oli Oppelni kotist terve nahaga tulema saanud, kuigi veokid, suurtükid ja muu raskem varustus oli jäänud kus seda ja teist. Enamuse sõdalaste varustus koosnes nüüd vaid püssist, leivakotist, katelokist ja veepudelist. Suurtükiväelased olid ilma torudeta, sidemehed ilma telefonideta ja raadioteta, trossimehed ilma possudeta.

Talve selgroog oli ammu murtud, viimased lumelaigudki põõsaste ja hoonete varjus kadumas. Kõikjal tärkas jälle värsket rohelist. Marssisime siia ja sinna, ikka ühest külast teise, ilma mingi näilise plaani või sihita. Või kui oligi olemas mingi plaan, siis meiesugused lihtsõdurid sellest midagi ei teadnud. Ikka üks jalg teise ette, üks teise ette, nii kilomeetrit kolm- või nelikümmend päevas.

Rinne pidi olema üsna lähedal, sest mürtsud kostsid õige selgesti ja öösiti oli näha välgatusi ja rakette. Külad, millest läbi marssisime, olid osalt tühjad, osalt täis põgenikke. Mõnedes paiknesid äsja rindelt tulnud purukslöödud väeosad, mida ülepeakaela uuesti ette saatmiseks korda seati ja kokku klopsiti. Teised olid peaaegu tontlikult tühjad, ka tsiviilelanikkond oli evakueeritud. Nii kuidas kohalikud võimud ja ülemused kusagil olid korraldusi teinud ja asju ajanud.

45-nda rügemendi tuumik jõudis lõpuks külasse nimega Baumgarten ja näis, et esialgu jäämegi siia peatuma. Elanikkond oli Baumgartenist alles evakueerimata, kuigi rinne pidi olema üsna ligidal. Ida poolt kostis ühtelugu suurtükimürinat ja mitte väga kaugel tegi öösiti taeva all ringe venelaste helgiheitja, mis Nõukogude lennukitele pidi näitama välilennuvälja asukohta.

Too helgiheitja siinsamas ilmses läheduses tegi terve olemise pisut kõhedaks ja oli nagu olukorra sümboliks. Veel aasta tagasi oleks niisugune jultumus olnud mõeldamatu, aga nüüd olid asjad nii kaugel, et sakslastel polnud enam jõudu lennuvälja ründamiseks, mis asus siinsamas rinde taga ja mille olemasolu ennekuulmatu häbematusega nii omadele kui võõrastele teatavaks tehti.

Olime Timmuga ja vana Õkvaga kusagil suures saksa talus uluall. Toit oli kehv ja sellele lisa muretsemiseks peeti nii grenaderide kui turmvüürärite poolt aeg-ajalt hirvejahti, kuni bürgermeister niisuguse saksa loodusvarade hävitamise pärast hirmsasti ärritus ja diviisi staabi käsul hirvejaht nii suurtel kui väikestel meestel ära keelati. Selle asemel hakati korraldama välisõppust, nagu saksa kroonus kombeks ka lahingute vaheajal, kui väeosad vähegi eesliinilt tahapoole on tõmmatud.

Peale poolesaja kilomeetrilist kaapamist Oppelni kotist näis niisugune mudastel väljadel edasi ja tagasi tampimine eriti totter, aga kord on kord ja kord oli Eesti Diviisis endistviisi püha ka siis, kui kõik muu oli untsus. Meil kui sidemeestel läks aeg-ajalt korda püssiõppusest ära viilida, kuna olime ju ikkagi eriülesannetega tegelased. Mõnikord aga tuli koos jalameestega pori sees püsti ja pikali teha, kui korrapidamise kord oli mõne tigedamat sorti veltveebli käes.

„Kõik õppusele, kas saab juba! Härrapoegi eesti väeosades ei ole!”

Jõudsid kätte lihavõtted ja sel puhul saime jälle Marketenderit – viie peale pudel viina ja nina peale pakk sigarette. Muidu tuli läbi ajada tollesama „ameerika piibutubakaga", millele oli suurte tähtedega kirjutatud: „Ainult vene sõjavangidele". Oli küll ka olemas viis pärissigarettide saamiseks, aga see oli siin Baumgarteni külas vaid teoreetiliseks võimaluseks. Korpuse staabist või kuskilt mujalt kõrgemalt poolt levitati lendlehe taolisi teadeandeid, kui palju väejuhatus on valmis saagiks saadud vene varustuse eest sigarette jagama. Täpsed arvud on selle aja peale küll ununenud, aga püssi eest lubati vist viis sigaretti ja tanki eest terve „Stange", see tähendab suur pakk, mis sisaldas kakskümmend väikest karpi.

Eri margid olid nüüd ära kaotatud, kõigi sigarettide nimeks oli lihtsalt „Sondermischung" – erisegu – ja tubakas oligi erinev ühest pakist teise. Iga saagiks saadud eseme eest oli ette nähtud teatav norm, kuulipilduja eest nii mitu karpi, käkipilduja eest nii mitu ja veoauto eest päris aukartust äratav hulk. Nagu öeldud, oli terve see värk mõnevõrra teoreetiline ja eluvõõras, sest Baumgarteni küla vahel vene varustust saada polnud ja külast lahkumine oli keelatud. Pealegi oli vähe kangelasi, kes suitsude eest oleks valmis olnud tanke ründama, olgu asjad pärislahingus kuidas tahes.

Ka aumärgid olid normeeritud, teiste hulgas isegi siiani peaaegu pühadusena austatud rüütlirist. Kes teatava arvu vene tanke kahjutuks tegi, sai rüütliristi, kuigi tankide arv oli sel puhul õige kõrge, palju kõrgem kui sigarettide tarvis. Vana Õkva tuli ühel päeval lagedale jutuga, mida ta saksa sõduritelt olevat kuulnud ja millel ta tõe väitis all olevat.

Ühes rügemendis olnud vähe lollaks putser, keda ette ei saanud saata, sest et ta pea ka harilikke asju mitte küllaldaselt ei jaganud. Teeristil rügemendi staabi ligidal olnud virnas maailmatu hulk tankirusikaid, nagu see idarindel neil päevil oli kombeks. Tankitõrjesuurtükke, PAK-ke (Panzer-abwehrkanone) oli kaugelt liiga vähe ja enamus vene tanke hävitati tankirusikate või „ahjutorude" abil, mis olid lähedalt sugulased liitlaste „bazookadega". Tankirusikas oli efektne ainult õige lühikese maa pealt ja mehi, kellel oli küllalt närvi sellega riskida, polnud mitte ülearu palju.

Kui venelased tolle rügemendi lõigus jälle kord läbi murdsid, olnud lollakas putser parajasti tankirusikate virna juures. Vene tankid tulnud ükshaaval teekäänaku tagant metsa vahelt esile ja opakas putser koksanud nad üksteise järel ära, nii et norm rüütliristi jaoks sai täis. Õkva jätkas:

„Rüütliristi kandjat, tead, peab iga tatt tervitama, olgu risti kandja või tervitaja aukraad mis tahes. Aga tegelikult oli asi ikka nii, et terve rügemendi ohved, leitnandist rügemendi ülemani, pidid sellele opakale putserile kätt üles taguma – kulbilöömist ju pole enam Wehrmachti juures kah. Muudkui kannad kokku ja käpp taeva poole, kui putser lagedale ilmub! Ohvedel saanud sest asjast nii villand, et mehele kirjutati maailmatu vägevad soovitused ja saadeti taha Ausbilderiks."

Nagu öeldud, lihavõtteks saime kolme peale pisut üle poole pudeli konjakit ja Timmul tuli mõte, et kutsume seks puhuks talus töötava vene tüdruku külla. Pakume talle kah rüübata ja eks siis näe, mis edasi saab. Tüdruk võttiski pakkumise lahkelt vastu ja istus ilusti voodi servale Timmu ja Õkva vahele. Timmu valas pisut viina oma veepudeli kaanetopsi ja pisut igale ühele meist teistest. Kuna tahtsime poole pudeli abil nii pikka pidu pidada kui võimalik, olid algsed portsud õige väiksed ja pudelis oli veel ligi kolmandik järel, kui Timmu selle tüdrukule ulatas. See pani pudeli korraks suule, kummutas ühe sõõmuga tühjaks, pühkis käeseljaga üle huulte ja ütles:

„Harošaja vodka!”

Siis tõusis üles, ütles uksel veel kord „spassiba” ja oligi läinud ning meie jäime talle lolli näoga järele vahtima.

„Perses puha see pühade marketender,” ütles Timmu, kui ta kõnevõime tagasi sai.

„Mis sa, loll, siis sedaviisi terve pudeli... valand talle tilga topsi põhja nagu teistelegi,” pahandas Õkva. Aga mis läinud, see läinud ja pahandamine ei aita tagantjärele enam midagi. Tuli pühad maha pidada ilma viinata ja ilma naisterahvata, kellest Timmu ehk tasapisi oli unistanud. Ei jäänud muud üle, kui keerata ennast üksipäini magama ja tõmmata tekk üle pea. Timmul olid silmad seina poole ja terve ülejäänud päeva jooksul ta ei lausunud ei musta ega valget. Nohises ainult.

- - -

Mõne päeva pärast sai ilmsiks, et diviisi hakatakse varustama uueks rindeleminekuks. Kesklõigu väejuhatusel näis nüüdki veel olevat küllalt kallist kraami tagavaraks, et Eesti Diviisi uuesti korralikult varustada kõigega, mis vaja.

Ühel hommikul ärkasime suure sagimise ja kolina peale maanteel, mis Baumgarteni külast põiki läbi jooksis. Tankitõrjele saabusid uued suurtükid, hiigelsuured 7,7-sentimeetrise kaliibriga uhiuued torud, mille vastu ei aidanud ei 7-34-de ega Jossif Stalini nimeliste sõjamasinate ränk soomus.

Paar päeva hiljem otsiti vabatahtlikke, kes läheksid kusagilt Sise-Tšehhist vooridele uusi hobuseid muretsema. Bensiinist oli vanaviisi kõige suurem puudus ja nii suurtükivägi kui voorid liikusid possude abil. Jalaväe tarvis oli välja arendatud uus pisike „Infanterie-karre”, kummratastega väike käru, mille ees käis vaid üks hobune ja mis vedas rindepiirkonnas toitu ja laskemoona laiali, nagu parematel aegadel väikesed mootorsõidukid.

Iga päev kamandati mehi varustusallohvitseri juurde uut isiklikku varustust vastu võtma, mille nimeks saksa kroonus on „klamotid”. Ühel päeval seljakotid, siis saapad, kolmandal pesu, neljandal gaasimaskid. Gaasimaske näis väejuhatusel tagavaraks olevat miljoneid. Iga suurema kablutamise puhul visati neid tuhandete ja kümnete tuhandete viisi metsa, ja iga kord jagati jälle uued välja, kuigi sõda oli kestnud üle viie aasta ja gaasi polnud keegi siiani tarvitanud. Sakslased kandsid oma maski ka truisti igal pool kaasas, nagu käsk nõudis. Eestlased viskasid ta minema ja kasutasid tühja torbikut suitsude ja muu vajaliku kaasaskandmiseks, kuni järjekordse jooksupaneku puhul kõik metsa lendas peale püssi ja leivakoti. Sest alati võib tulla ette, et püssi peab laskma ja ilma leivata ei saa, teadagi, elada.

Ühel neist soojadest kevadpäevadest oli rügemendi ülemal kapten Maitlal sünnipäev. Staabikompanii käis sel puhul üles laulmas ja kapten pidas neile „sütitava kõne”, nagu ütlevad sõjakirjasaatjad ja ajalehtede juhtkirjanikud. Mälu järgi taastatuna käis see kõne umbes nii.

Eesti sõdurid on võidelnud oma isamaa eest ja rahvusvahelise kommunismi vastu vapralt, julgelt ja kõikumatult, olgu olukord missugune tahes. Nii saab see ka edaspidi olema, kuigi igas võitluses on ajutisi taganemisi ja tagasilööke. Tagasilöökide ajal on vankumatu truudus ja

sõnakuulmine olulisem kui kõik muu. Eesti sõdur on oma juhtkonda alati usaldanud ja usaldab ka nüüd. Vankumatus usus täidame oma kohust. Terve maailm on ärkamas ühiseks kommunismivastaseks võitluseks! Ees on vasturünnakud, mis vastase lõplikult purustavad. Eesti sõdurid – jõuluks oleme jälle kodus!

Niisugune oli, mälu järgi taastatuna, 45-nda relvagrenaderide rügemendi ülema kõne oma meestele aprillikuus 1945. Viimane lause on kõigil, kes seda kuulsid, selgesti meeles – jõuluks oleme jälle kodus! Pole põhjust kahelda, et kapten Maitla seda ise uskus. Sest nagu vana Õkva oli ütelnud: „On see Maitla mis ta on, aga ise ta oma juttu usub, seda olen ma pikkamööda hakanud aru saama."

Plaksutati ja lauldi rahvuslikke laule ja sõdurilaule. Eestimaa, su mehemeel pole mitte surnud veel! Me merivood on vabad ja võimsalt mühavad! Saa vabaks, Eesti meri, saa vabaks Eesti pind, siis tuisku ega tormi ei karda eesti rind! Ja seda laulu ka, et „Rünnakrelvade vägevas tules kõlab mürinal kuradi naer..." Selle viis oli saksa eliitvägede laulust, mida need laulsid rautatud saabastes allutatud maadel ringi trampides: „Essess marschiert in Feindes Land und singt ein Teufels Lied!"

Kes selle laulu tagapõhja teadis, sellele oli ta võigas, aga ega kuigi paljud teadnud. Nad ei osanud küllalt saksa keeltki.

Timmu kuulas pealt ja näis, et tal oli kuidagi piinlik. See polnud tavaline ülbevõitu irvitus, mis tema näost nüüd peegeldus. Pigemini midagi peaaegu valulist.

„Kuidas võib üks maarahva poeg nii kuramuse loll olla?" ütles ta, kui me jälle omavahel olime. See polnud küsimus. Pigemini oie, meeletu totruse paratamatu tunnustamine.

„Saksamaad pole õieti enam olemaski. Lõunas on Tšehhi ja põhjas Taani ja ainult keskel veel kitsas riba päris-Saksamaad. Ruhrimaa on ameeriklaste käes ja vankad on Berliini all, aga Hauptsturmführer Maitla teeb vasturünnakut ja läheb jõuluks koju. No ütle ise, kas on inimesel aru peas?"

„Ta ehk arvab, et lähme koos ameeriklastega ja inglastega. Et kui sakslased on läbi, või kui Hitleri värk on läbi, siis lähme kõik koos ja Iivan jälle litsub nagu mullu, nii et ei saa kandu maha."

„See võib ju nii tulla, seda muidugi," ütles Timmu, „siis oleks hoopis teine tubakas... aga..."

„Aga mis?"

„Maitla arupidamine ja rehnutt sinnamaale ei ulata. Temal on ikka relvagrenaderid ees ja kämbude värk taga... ein Teufels Lied, tead!"

„Kust sa tead?"

„Ega ma ei tea. Aga niisugune tunne on munades. Seda sorti mehed usuvad, mida nad terve aeg on uskunud. Nad ei saakski teisiti... nende terve maailmast arusaamine variseks siis kokku."

- - -

12.aprillikuu päeval suri Ameerika president Franklin Delano Roosevelt ja päev hiljem pidas Hitler ise üle hulga aja jälle saksa rahvale kõne.

Sakslaste väeosad aeti niisugustel puhkudel raadiote ja valjuhääldajate ümber kokku, aga eesti üksustes niisugust asja polnud, isegi mitte kapten Maitla rügemendis, mis koos Totenkopfi diviisiga pidi lähemas tulevikus Kuramaale tungima. Ja ega sest kasugi oleks olnud, sest enamus Eesti Diviisi sõdalastest ei rääkinud peaaegu üldse saksa keelt.

Meie Timmuga istusime oma saksa pererahva elutoas, kus ilutses kombe ja korra kohaselt nõutav „Volksempfänger". Näis, et peremees, vana krimpsus näoga katoliiklasest taluätt, poleks seda kõnet üldse tahtnud kuulata. Aga pealuu märgiga mehed olid tallu korterisse pandud... mine tea, mis niisugused teevad või arvavad! Egas tema teadnud, mismoodi nende meeste kodus, Pelgulinnas ja Kassisabas, mõteldi Aadu suurest asjast.

Hitleri kõnele eelnes sissejuhatus riigipropagandaministri Goebbelsi poolt.

„Mein Führer! Ma soovin teile õnne – Roosevelt on surnud! Tähtedes seisab kirjas, et aprillikuu teine pool on meile pöördepunktiks. Täna on reede, kolmeteistkümnes aprill. Sõja pöördepunkt on käes!" (vrd. „The Experience of War", K.S.Davis, Doubleday, 1965)

Siis kõneles Adolf Hitler ise. Isegi nüüd ei saanud ta ära jätta standardsissejuhatust, millega kõik ta kõned algasid: olid kätte jõudnud ajad, kus saksa rahvas on langenud lootusetusse olukorda. Meie, rahvussotsialistid, päästsime oma rahva hukatuse servalt... Too sissejuhatus oli siiski lühem tavalisest ja Hitler asus võrdlemisi kähku asja juurde.

Kõige kurja juur, rahvusvahelise juutluse, vabamüürluse ja plutokraatia juht, sõjaõhutaja ja bolševismi toetaja Roosevelt on surnud! Tema mustad mahhinatsioonid on lõppenud! Nüüdsest peale sammub saksa rahvas jällegi võiduteed! Idarinnet on täiendatud lugematute uute diviisidega, soomusvägedega ja raskete suurtükkidega.Euroopasse tunginud barbaristlik punavägi lämbub Suursaksa Riigi pealinna väravatel veresauna, millist siiani veel nähtud ei ole. Lääne plutokraatia, rahvusvahelise juutluse peakants, aga hävitatakse uute relvadega, parimate relvadega maailmas, mis on maailma parimate sõdurite kätes. Üks teatav härra Truman, kes nüüd plutokraatide ja rahvusvahelise juutluse eesotsas seisab, ei ole seda mitte võimeline takistama, sest kurjade jõudude peamees ja selle meile pealesurutud sõja peaõhutaja Roosevelt on surnud. Ilma temata langeb terve plutokraatlik-bolševistlik-vabamüürlik-juutlusvandenõu armutult kokku!

Hitleri kõnele järgnes hümn, nagu alati. Deutschland, Deutschland über alles! Siis väike paus ja uus uljas rütm: Die Fahne hoch, die Reihen fest geschlossen...

„See „Horst Wessel Lied" on maru laul, tead, ütles Timmu. „Särtsu ja võhma täis. Nagu „Internatsionaalgi". Need põrunud tegelaste laulud on täitsa võimsad."

„Kas sa mahalaskmist ei karda! Vaat, kui mõmi turmvüürär kuuleb, et paned „Internatsionaali" ja „Horst Wesseli" ühte patta."

„Kas sa lähed kaebama või? Kumb neist lauludest sulle nii kallis on?"

Vana sakslane aga ohkas ja keeras raadio kinni.

„Liiga tihti, liiga tihti oleme seda kõike juba kuulnud...”

Siis märkas meid ja meie relvagrenaderi mundreid ja läks kähku toast välja. Kes niisuguseid hullusid teab... Kui vana oli läinud, muutus ka Timmu tõsiseks.

„Aadu ja Goebbels on veel palju rohkem põrund, kui meie rügemendi ülem.”

„Aga äkki neil on tõesti uued relvad tagavaraks, need imerelvad, tead.”

„Kus kohas? Saksamaad pole ju peaaegu enam olemaski. Ja kui need uued relvad on niisama vägevad kui vau üks ja vau kaks, siis pistku peesse. Kui neil ongi veel midagi tagavaraks, siis kämbud kasutavad seda ikka läänes, mitte idas. Nii nagu nad oma kõige paremad diviisid lõid mättasse Belgias, ameeriklaste vastu. Ja vanka naerab pihku. Ja kurat naerab! „Und der Teufel lacht dazu!” Sel laulul on kah lõpuks veel tõetera sees.

„Miks sa arvad, et nad ikka veel oma paremad varud ja relvad läände saadavad! Venelased on ju peaaegu Berliinis.”

„Nad on põrund, sellepärast. Mis muud seal enam vaja on?”

Tuli päev, mil meid saadeti uute raadiojaamade järele kuhugi linnakesse pisut tagapool. Eesti Diviisi jaoks näis kõike veel varuks olevat. Uued raadiojaamad olid heaks uudiseks. Saab mis saab, morsevõtme taga oled ikkagi omaette härra ja pealegi enamasti kõigega kursis, mis ümberringi juhtub.

„Küll mu süda sees valutas, kui ma oma „Berta” enne Ziegenhalsi kraavi viskasin,” arvas Timmu. „Aga näe, lollidel veab ja jumal aitab joodikuid, saame uued „Bertad”.”

„Nojah, umbrohi ei kao ja pask ujub vee peal,” täiendas omalt poolt vana Õkva, endal suu kõrvuni.

Sõitsime rügemendi staabi ainsa krusaga tahapoole uusi „Bertasid” tooma.

Suure sidevarustuse lao ülemaks oli ühe käega Stabscharführer, kellel oli võitlejailme näos ja rind riste täis. Tegime nõutava ettekande ja sakslane võttis selle tikksirgelt püsti seistes vastu, käsi nõuete kohaselt tõstetud kõrguste poole. Siis andis „vabalt” ja kutsus meid sisse juttu rääkima. Uudistas algul meie mundreid ja rahvusvärve varrukal ning päris, kust me pärit oleme. Ütlesime, et Eestist.

„Ja teie kodu on vaenlaste käes?”
„Just nii, Stabsscharführer.”

„Aga ma näen teie näost, et olete õiged võitlejad. Echte Kämpfer! Kui teiesuguseid rohkem oleks...!”

Timmu vaatas poolviltu minu poole, et mis asi see nimelt meiesuguseid õigeteks võitlejateks teeb, aga ei ütelnud midagi. Sakslane jätkas:

„Häid sõdureid on veel küll, aga häda on see, et vanad ätid ka noorte võitlejate moraali ära lõhuvad! Nagu need relvagrenaderide diviisid Ardennide lahingus. Puha noored mehed ja võitlusindu täis! Aga sinna hulka oli ometi segatud ka vanu regulaarväe Obergefreitereid, teate. Ja see on mürk. See on kõige suurem mure reeturite kõrval! Neil vanameestel on kõik ükskõik ja nad rikuvad noored mehed kah ära. Teate seda lugu idarindelt, kuidas mitu kindralit porisse kinni jäänud veoautot välja lükkas?"

Meie ei teadnud neist kindralitest midagi, aga sakslasel oli hea jutu tuju ja pealegi tõi ta lagedale pudeli viina. Tal olevat nimelt lõpmata hea meel jälle õigeid võitlejaid näha. Kindralite lugu käis nii:

„Kusagil idarindel, sügaval Venemaal, on üksik saksa sõjaväe veoauto porisel teel mudas kinni, ei saa edasi ega tagasi. Rooli taga istub Obergefreiter ja tukub. Jõuab sinna siis väliauto nelja kindraliga. Üks kindralitest ütleb rangel häälel, et kõik sõdurid peavad üksteist hädas aitama, aukraadidele vaatamata!

„Käed külge, mu härrad! Käed külge ja õlad külge! Siin pole midagi häbeneda!"

Lükkavadki kindralid veoauto mudast välja. Obergefreiter rooli taga tervitab ja tänab. Enne lahkumist tõstab üks kindralitest veomasina puldankatte veidi üles ja piilub sisse, et näha, mis kallis kraam see on, mida kindralid aitasid mudast päästa. Veoauto kastis, puldani all, istub neli Obergefreiterit..."

„Vaadake, sellepärast on vaenlane nüüd keset Saksamaad. Niisuguste Obergefreiterite pärast, kes ei hooli maast ega ilmast... See on reetmine, kamraadid, see on hullem kui reetmine!"

Sakslane ohkas ja andis meile kätte uued raadiojaamad, uhiuued „Bertad". Ka patareid, kaablid, antennid ja kõik muu, mis asja juurde kuulub. Asusime teele, tagasi oma rügemendi juurde.

„Kui niisugust vana sõdurit kuulata, võib kämbudest päris hale meel hakata," ütles vana Õkva. „Ma tean küll neid Obergefreitereid. See on tõsi jutt, mis too ühe käega mees rääkis."

„Hale meel?" ütles Timmu. „Hale meel küll, kui nad kõik nii põrund poleks. Meil on idavõitlus vankade vastu. See on üks asi. Aga neil ikka Führer ees ja Grossdeutschland taga. Pool on pees ja pool on alles... Pole enam pooltki. Ainult kitsas riba vankade ja ameeriklaste vahel."

- - -

Ühel ilusal päeval aprillikuu lõpupoole olime jällegi kusagil väikeses raudteejaamas ootamas rindele sõitu, nagu nii mitmeid kordi varemgi. Ka rong hilines nagu alati. Meil polnud sellest sooja ega külma. Näis, et meil polnud üldse enam mingisuguseid tundeid, ei niipidi ega teistpidi.

Läksime rindele rügemendiülemaga eesotsas, kelle kohta Timmul oli vaid üks sõna: põrund. Läksime osana Saksa armeest, mis oli puruks pekstud nii Idas kui läänes. Osana armeest,

mille juhtkond oli kas hukatud, resigneerunud või fanaatikud nagu kesklõigu ülemjuhataja marssal Schörner, „metsik Ferdinand”.

Läksime rindele punaväe vastu, mille ohvitserid sõitsid ameerika jeepides, mille järelvedu toimetasid ameerika „Doge'id” ja „Studebakerid”, mis sõi Ameerikast pärit munapulbrit ja „spami”. Punaväe vastu, mida „Ameerika Hääl” hommikust õhtuni kiitis kui Euroopa vabastajat ja demokraatia taastajat.

Ega me tookord kõike seda nii selgesti ei teadnud ega sellele ka mitte ülearu palju ei mõtelnud. Läksime lihtsalt idarindele venelaste vastu. See ei saa olla patt, olgu maailm muidu kas või puhta pahupidi. Või kuhu meil minna oligi? Ei, idarinne pole kodu. Aga idarindel tead vähemalt, milles asi seisab.

Rong viibis ja viibis. Meie kõrval oli rühm saksa lihtsõdureid, kes näisid olevat pärit Reinimaalt. Reinimaa inimesed armastavad laulda ja peaaegu igas sõduriterühmas on olemas suupillimees. Lamasime jaamaesisel, kuhu oli toodud kuhjade kaupa õlgi, et sõdurite olemist vähegi mugavamaks teha. Ootasime rongi ja ootasime, kuni läks pimedaks ja pea kohal süttisid tähed. Suupillimees asus mängima, sõdurid laulsid kaasa:

Koduöö, Su kuldsed tähed
Vaikselt, vaikselt säravad...

Siis hoopis uljamalt:

Es war einmal
Ein freuer Husar
Der liebte sein Mädel
Ein ganzes Jahr...
Ein ganzes Jahr, und noch viel mehr
Die Liebe ha... at kein Ende mehr...!
Ein ganzes Jahr, und noch viel mehr,
Die Liebe ha... at kein Ende mehr!

Ja vana tuttav valsiviis:

Kornblumen blau
Ist der Himmel am herrlichen Rheine!
Kornblumen blau
Sind die Äuglein der Frauen beim weinen...

„Laulge teie, eestlased, kah midagi,” ütles suupillimees. „Teil on kindlasti ilusaid laule.”

Meie laulsime enamasti sõdurilaule, või vahel ka roppe laule. Nii oli lugu eesti sõduritega. Aga nüüd alustas keegi vaikselt ja teised tulid kaasa:

Mullu mina muidu karjas käisin,
Mullu mina käisin karjas...

Salakesi kuulas minu mängu
Karjapõlve kauneim neiu.
Oi, tillukene vellekene
Kuldani, kaldali...

See oli muidugi õigupärast soome laul, aga sobis väga hästi reinimaalastele ettelaulmiseks. Ja siis laulis keegi, keda ei mina ega Timmu ei tundnud, soolot. Tal oli ilus hääl, mis kajas kaugele kevadöösse.

Veel üks kord,
Veel üks kord,
Veel üks kord,
Kuulda Sind,
Laululind...

Veel üks kord läks Eesti Diviis idarindele. Polnud hirmu. Polnud õudustki. Polnud mujale minna.

Oli aprillikuu kolmas nädal aastal 1945.

II OSA

I
Sileesia vihmavari ehk
miks Eesti Diviis tulema ei saanud

1.

Eesti relvagrenaderide diviisi uueks lõiguks oli rinne Hirchbergi linna ees, paarkümmend kilomeetrit ida pool Riesengebirget. Riesengebirge on üks ilusamaid ja metsikumaid osi Tšehhimaad ümbritsevast Sudeedi mäestikust. Siit on pärit paljud saksa laste muinaslood kaevuritest ja päkapikkudest, hiiglastest ja haldjatest. Hirchbergi ümbrus Riesengebirge jalal oli enne sõda olnud suvituskohaks, kuhu tuli inimesi puhkust veetma ligidalt ja kaugelt. Nüüd peeti siin viimset verist võitlust saksa natside ja vene kommunistide vahel.

Riesengebirge, nagu terve Sudeedimaagi, oli kaua olnud sakslaste poolt asustatud maa-alaks. Peale Esimest maailmasõda jäeti aga suur osa sellest tšehhide valitseda, et sõja korral võimaldada Tšehhoslovakkiale hõlpsamat kaitset. Sakslaste poolt asustatud maa-alade jätmine teiste rahvaste kontrolli alla ei takistanud ometi ei uue sõja puhkemist ega nende alade taasvallutamist rahvussotsialistliku Saksamaa poolt. Pigemini vastupidi: väljaspool Saksamaad elavate sakslaste kannatused – olgu tõelised või väljamõeldud – olid Hitlerile heaks propagandarelvaks. Relvaks, milles pealegi oli nii mõnegi sakslase silmis terake õigust. Aga ka Hitlerist täiesti üle või mööda vaadates: meie kui eestlaste seisukohast ei saa ühegi rahva valitsemist teise rahva üle õigustada strateegiliste kaalutlustega.

Kurikuulsa Müncheni kokkuleppega anti Sudeedimaa sakslastele tagasi, Hitleri Kolmandale Riigile pärisosaks. Vaid mõned kuud hiljem okupeerisid natsid ülejäänud Tšehhoslovakkia ja panid sellele uueks nimeks Böömi-Määri Protektoraat. Tšehhidest said niimoodi Hitleri impeeriumi esimesed mittesaksa asukad, keda nende omal maalgi peeti teise järgu kodanikeks. Sellest pärinev viha tšehhide poolt on igaühele mõistetav, kes on võõra võimu all elanud.

Ameeriklastel on tavaks öelda, et kahest halvast asjast ei saa teha ühte head. See kehtib kindlasti ka paljukannatanud Tšehhimaal. Ei sakslaste valitsemist tšehhide üle ega tšehhide valitsemist sakslaste üle saa pidada õigeks asjaks. Ammugi ei saa pidada õigeks asjaks sudeedisakslaste küüditamist ja tšehhide allutamist venelaste poolt.

Nüüd on Riesengebirge – või see, mida kord Riesengebirgeks nimetati – piiriks kommunistliku Poola ja kommunistliku Tšehhoslovakkia vahel. Omaaegsete sudeedisakslaste järeltulijatest on õnnelikum osa Lääne-Saksamaal, õnnetum osa Siberis või Siberi mulla all.

1945-nda aasta varakevadel kaitses kitsaks jäänud Sileesia lausikuriba Riesengebirge jalal marssal Schörneri väegrupp. Selle koosseisus oli ka eesti relvagrenaderide diviis, mis aprillikuu keskpaiku uuesti rindele jõudis. Diviisi staap asus Hirchbergi linnas. Timmu raadiorühm saadeti sedapuhku 45-nda rügemendi esimese pataljoni komandopunkti Oberfalkenhaini lossi, mis oli Hirchbergist mõnikümmend kilomeetrit ida pool. Kuigi diviis

oli jäänud õige väikseks, asus diviisi staap uue diviisiülema Brigadeführer Berthold Maackiga eesotsas kaugel rinde taga.

Oberfalkenhaini loss oli suur mitmekordne kivihoone, kuhu viis põliste puudega palistatud promenaad. Lossi keskseks ruumiks oli hiigelsuur saal, mille seintel rippusid esivanemate maalid ja igasugu sorti relvad ürgsetest mõõkadest moodsa kergekuulipildujani. Ka nõutav esiisade raudrüü – Sileesia parunilosside lahutamatu pärisosa – oli saalinurgas olemas. Lossi elanikkond oli nähtavasti rahulikult õigel ajal lahkunud, sest kõik näis olevat eeskujulikus korras, seintel rippuvatest maalidest kuni rikka rahva magamistubadeni hiigelsuurte vooditega. Need olid imepehmed ja neis oli pimestavalt valge voodipesu. Siiski, mõnevõrra kiire pidi päriselanike lahkumine olema, sest kappides oli hulganisti tsiviilriideid ja kummutites linu, pesu, kardinaid ja kõike muud võimalikku.

Seadsime oma raadiojaama üles üleni roosasse magamistuppa, mis kunagi oli ehk kuulunud lossipreilile. Kardinad hiigelsuurte akende ees olid heleroosad, samuti „katus" ja kardinad suure, toa keskel oleva voodi ees. Sihukest voodit polnud me muuseumiski näinud, võib-olla vaid mõnes kadunud aegu kirjeldavas ajaloolises filmis. Voodi oli nii lai, et seal oli ruumi meile mõlemale ja jäi veel ülegi. Voodi kõrvale peenikest sorti kirjutuslauale, mida kunagi oli ehk kasutatud armastuskirjade kirjutamiseks (muidugi roosal paberil), seadsime üles väliraadiojaama. Tualettlauale hiigelsuure peegli ette panime tsiviilradio, mille saime sisse vehkida enne, kui keegi ohvitseridest jaole sai. Ohvitseridel on, teadagi, niisuguse asja peale eesõigus. Timmul oli aga õnneks läinud lossis oleval kõige suuremal raadiol kohe algul paar juhet läbi lõigata, nii et see heideti turmvüürärite poolt kui kõlbmatu kõrvale. Hiljem, kui vüüräritel juba omad pillid olid olemas – enamasti väiksed, ilma lühilaineta „rahvavastuvõtjad" -, küsis Timmu pataljoniülemalt, kas võime suure raadio endale pidada, kui selle ise ära parandame.

„Ah siis parandate, kui endile saate, aga pataljoniülemale ei paranda, mis?"

„Me ei teagi, kas seda saab üldse parandada. Lihtsalt proovime."

„Aga minu jaoks ei proovi?"

„Proovime küll, Hauptsturmführer, aga ega me tea, kas saab terveks. Me ei tea ju, mis tal viga on."

„Sulid olete, muud midagi. Oma jaoks saate parandada, aga mulle ei saa. Hea küll – saate selle pilli endale, kui te mulle kah lühilainega raadio muretsete."

Lühilainega pilli polnud aga ei Oberfalkenhaini lossis ega kusagil mujal nii lihtsalt saada, sest olime pisut tagapool eesliinist. Siin valitses kindel kord ja soomust ei saanud teha. Seda sai vaid ees, rindel, kus sõduripood oli avatud kõigile, kellel küllalt hakkamist. Kahe rinde vahel oli küla, kus nii eesti relvagrenaderid kui punaväe sangarid käisid soomust tegemas, kui võimalus avanes ja kui oli küllalt närvi. Punaväelased pole eesti relvagrenaderide silmis mitte inimesed, kellega saaks aumehe kokkuleppeid teha – nagu tegid sakslased ja inglased vahel Itaalia rindel -, aga seal külakeses kahe rinde vahel asi ometi kuidagi klappis. Kui eri suundadest tulnud soomusetegijad üksteisele liiga lähedale sattusid, ei hakatud mitte tapma ja püssi laskma, vaid mindi vaikselt eri suunas laiali. Kellel sihukesest tapmisest kasugi oleks olnud? Tapad, kui oled rindel, mitte kui oled Saksa külas soomust tegemas, olgu tegemist

punaväelasega või relvagrenaderiga. Ei punakomandörid ega turmvüürärid oleks ehk asjaga päri olnud, aga igas asjas ei saa neilt minna nõu küsima.

Rindevahelisest külast tõigi Timmu pataljoniülemale lühilainega raadio ja siis panime tolle suure ja ilusa oma roosasse tuppa üles ja parandasime katkilõigatud juhtme ära. Antenni vedasime lossi katusele, nii et saime kuulata jaamu üle terve Euroopa ja lühilainel isegi saateid otse Ameerikast. Patül vangutas küll pead, aga kokkuleppest pidas kinni.

Pataljoniülemaks oli toosama kapten Sirvet, kellega koos me Falkenbergist jooksu saime, samasugusest parunilossist nagu nüüd siin see Oberfalkenhaingi. Kapten Sirvet oli vana leegionär, aga mitte kõige õigemat turmvüürări sorti. Räägiti, et kunagi Eesti Leegioni algpäevil, kui ta oli jalaväesuurtükkide kompanii ülem, käinud üks suuremat sorti sakslane kompaniid üle vaatamas ja pärinud, kas relvad on nõutavas korras. Sirvet vastanud, et enamus torusid on korras, aga mõned kõverad ja lasevad metsa, pole midagi parata. Nalja viskamine tõsiste asjade puhul on relvagrenaderide üksustes teatavasti ränk patt ja sakslane teinud mürglit, nii et see juuresolijail on tänapäevani meeles. Kompaniiülemast tõusis Sirvet siiski õige kähku pataljoniülemaks, aga midagi läks tal sakslastega jälle viltu. Trahvitonksuks määrati ta Kehrasse tagavarapataljoni kompaniiülemaks, teenima Hauptsturmführer Störtzi all „lapsetüdrukuna” noorsõdurite väljaõppel. Kehrasse jõudis umbes samal ajal soomepoiste teine pataljon, kellele sakslased keeldusid luba andmast rindele minekuks koos teiste Soomest tulnud relvavendadega; nendega, kes läksid kõigi lootuste kiuste Tartut tagasi võtma. Kehrasse saadetud soomepoisid olid muidugi õige tigedad terve sakslaste värgi peale ja eriti Hauptsturmführer Störtzi peale, kes armastas kõnesid pidada Suursaksa Riigist ja natside „Uuest Euroopast”. Kapten Sirvetiga aga loodi kähku õige usalduslik vahekord, kuna tegemist näis ilmselt olevat mehega, kes pole sakslaste soosik.

Kui soomepoisid enne Tallinna langemist Lasnamäel ja Maardus „vabariiki tegid”, oli kapten Sirvet poistega ühel meelel ja tegi võimalikuks Maardu vabriku päästmise, mille sakslased tahtsid õhku lasta. Soomepoisid saatsid neil päevil Störtzi pikalt peesse ja Störtz lubas iga mehe maha lasta, kes hiljem ükshaaval diviisile järele tilgub. Mehed jäid muidugi maha laskmata (isegi Punaarmees lastakse hoopis vähem mehi maha, kui ähvardatakse), ja kapten Sirvetist sai jälle pataljoniülem. Sest egas keegi sakslastele seletama läinud, kes noil päevil Tallinna all mida tegi või kuhu poole hoidis. Kapten Sirvet uskus, et punaväe vastu peab sõdima, olgu mis on ja saagu mis saab.

Selles asjas olid eesti sõdurid enam-vähem kõik ühel meelel, olgu Suursaksa Riigiga, germaanlaste ja relvagrenaderide asjandusega lood kuidas tahes.

Elul Oberfalkenhainis polnud alul suurt vigagi. Rinne oli vaikne ja kus see parem elada on kui parunilossis. Niisugust võimalust peab kasutama, sest hullud asjad on seljataga ja hullemad veel ees. Timmu ometi ei saanud ega saanud õiget rahu. Ta oli nimelt kindlasti veendunud, et lossimüüridesse on peidetud varandusi, mida pagevad parunid enam ei jõudnud kaasa vedada. Kui mitte just esivanemate kulda, siis kindlasti ühte kui teist väärtuslikku, mida peaks tingimata üles otsima. Timmu meisterdas endale puuhaamri ja hakkas sellega lossi müüre klopsima – kas kõmiseb vastu või mitte. Kui kõmiseb, on ehk tegemist peidetud urkaga ja varjatud varandusega. Kuna tegevust polnud üleliia kellelgi, hakkas see komme ka teistele külge ja varsti jalutasid igasugu staabimehed, putserid, kokad, kirjutajad ja telefonimehed ringi ja koputasid seinu, et kas kõmiseb või ei kõmise. Timmu ise oli ometi see, kelle töö näis esimesena vilja kandvat. Ükski asi ei ole aga nii lihtne, nagu algul paistab. Kõmisev koht oli nimelt pataljoniülema toas, lossi suures kabinetis, kus oli kirjutuslaud, suured diivanid ja

raamaturiiulid. Timmu oli seal koputamas käinud muidugi patüli äraolekul ja salaja, sest pataljoniülemad ei salli, et lihtsõdurid mööda nende tube kooserdavad ja seinu koputavad. Kui ta nüüd luba läks küsima seina sisse auk raiuda, sai ta muidugi kõigepealt selle eest sõimata, et ta ilma loata mööda pataljoniülema tuba oli ringi kolanud. Timmu kuulas pragamnise ilusti vaikselt ära ja küsis siis ometi, kas ta tohib näidata, kus ja kuidas see koht nii kahtlaselt kõmiseb. Pataljoniülem muutuski uudishimulikuks ja Timmu sai loa seina sisse auk raiuda.

„Aga kui te seina ilmaasjata ära lõhute, hoidke oma nahk!"

Timmu teadis väga hästi, et kui luba juba kord olemas on, pole tema nahk enam hädaohus, sest auk oli ju raiutud pataljoniülema enda loal. Müüri taga oli tõesti õõnsus ja selles terve hulk küünlajalgu, kausse ja liudu. See oli kindlasti väärtuslik kraam, kuigi praegustes oludes polnud sellega midagi mõistlikku peale hakata. Pataljoniülem vaatas, vangutas pead ja arvas, et õigus oli teil, kuramustel. Ja varanduseotsimise pisik levis kui kulutuli kõigile lossi elanikele. Mõne päeva pärast oli sellel ka asjalikke tagajärgi.

Keldris leiti koht, kus üks terve sein kahtlaselt kõmises. Selgus, et tegemist oli äsja ehitatud müüriga, mis olin tehtud vanadest kividest ja varjatud igasugu kolu taha, et avastamist raskemaks teha. Müür lõhuti maha ja selle taga tuli avalikuks õige suur kamber igasugu kirstudega ja kastidega. Osas kirstudes oli kasutamiskõlbmatu kraam, nagu tolles õõnsuses pataljoniülema toaski – hõbeasjad, dokumendid, raamatud, maalid, ehted. Osa kaste sisaldas aga hoopis väärtuslikumat kaupa – pudelite ja pudelite kaupa veini ja pisut ka kangemat kraami, sakslaste peene rahva napse nagu „Wacholder", „Kümmel", „Bohnekamp" ja „Deutscher Weinbrandt".

Kui suurem osa soomusetegijaid oli indiaanlaste kombel kisades ruumist lahkunud, jäin veel viivuks maha kastides olevat ja läbisegi põrandale puistatud kraami vaatama. Hõbe oli ilmselt väga vana ja näis õige väärtuslik mulle võhikulegi. Ka osa ürikuid näisid olevat väga vanad. Käsikirjalised perekonna ajalood ja tähtsate sündmuste kirjeldused möödunud sajanditest. „Ehrenschriftid". Sajandeid ja sajandeid vana sugupuu, puha parunid, krahvid, vabahärrad ja muidu vonid... Kõik see varandus oli läbisegi puistatud ja osalt põrandal laiali, poriste sõdurisaabaste jäljed peal. Kui punaväelased kord siia jõuavad, siis näevad, et ka teispool rinnet tuntakse dialektikat ja materialismi: aristokraatide ja kodanlaste varandus ilusti segi puistatud ja põrandale laiali löödud...

- - -

Veini ja napsi jätkus mõneks päevaks, just nii palju, et sai maitse suhu. Kui öeldakse, et süües kasvab isu, siis kindlasti võib öelda, et juues kasvab janu. Veini ja napsi aga ei leitud enam kõige hoolikamale koputamisele vaatamata. Kuna oli tegemist eestlaste väeosaga, kes niisuguseid asju tunnevad, pandi keldris kähku käiku viinavabrik. Rindevahelistest küladest ja ka siinpool rinnet olevatest mahajäetud taludest sai küllalt peedisiirupit. Sellest sai esmajärguline meski, mis kähku kääris. Pesuköögi katlast lossi keldris sai tore retort ja sinna vett juhtivatest tsinktorudest jahutaja, nii et destillatsioonimasin tuli kui missugune. Pärmi sai pudeli konjaki eest diviiisi pagaritelt. Konjakist oli muidugi kahju, aga kõike kokku võttes olid asjal kasud sees. Nii et kõik, mis vaja, oli varsti olemas ja peagi tossas viinavabrik, nii et puskarihaisu levis üle terve lossi.

Lossi keldrisse viinavabriku kõrvale ehitati saun. See sai valmis veel enne kui esimene laar puskarit, nii et üle hulga aja said esimese pataljoni poisid end jälle korralikult puhtaks küürida. Mismoodi saksa talumehed oma ihupuhtuse eest hoolitsesid, jäi meile saladuseks, sest saunu saksa taludes teatavasti ei ole. Suuremates taluides on pesuköögid, küllap pesti end seal. Väiksemates taludes tuli asi ära ajada köögis pesukausis. Oberfalkenhaini lossi keldrisse ehitatud sauna uksele aga kirjutas keegi luuletuse, mis teatavasti kuulub eesti kirjanduse klassikasse:

Seestpidi ennast sa
Niikuinii ei puhasta.
Siis kanna sellegi eest hoolt,
Et küürid ennast väljastpoolt.

(Autor, Oskar Lutsu andmetel, Joosep Toots)

Kui aga vastasel, kes kord Oberfalkenhaini lossi vallutas, pisutki asja vastu huvi peaks olnud olema, siis oli talle ka ilma eesti keelt mõistmata selge, kes siin hiljuti paiknenud on. Keldris oli üksteise kõrval kaks eestlaste vääramatut tunnusmärki: viinavabrik ja saun.

Nii elati Oberfalkenhainis, nagu poleks olemas ei homset ega eilset päeva. See on lahutamatu osa sõdurielust ja sõdurifilosoofiast, et kui asjad on vähegi paremad, siis sellele, mis oli, või sellele, mis veel ees, ülearu palju ei mõelda. Muidu kaoks ära viimnegi aruraas, sest oleks võetud viimnegi võimalus puhkuseks ja jõukogumiseks. Kusagil sisemuses oli küll õige rahutu tunne, sest sõja lõpp tuli ilmselt iga päevaga lähemale ja ilmselt seisis ees kõikide suurem kablutamine, kablutamine võiduka punaväe eest pakku lääneliitlaste juurde. Algul surusime selle tunde siiski alla, sest elu oli näidanud, et iialgi ei saa midagi ette teada või ette arvata. Ainult saapad peavad olema korras, kui järjekordne varbaviskamine ees on, ja pisitasa tuli hoolitseda, et oleks olemas kaardid ja umbkaudsedki plaanid kõige halvemaks puhuks. Juhuks, kui ees on jälle suurem tohuvabohu ja omapead kablutamine, nagu poole aasta eest Eestist ja paar nädalat tagasi Oppelni kotist. Aga nagu öeldud, praegu oli elu igatepidi vastuvõetav ja seda ei juhtu just mitte ülearu tihti rindeväeosade juures, ka siis, kui oled ametis pataljoni komandopunkti raadiojaamas.

Ehitati sauna ja viinavabrikut. Joodi peenemaid viinu ja veine nii kaua, kui neid jätkus. Koputati seinu uute varanduste leidmiseks. Oberfalkenhaini parunilossi kappides ja kummutites leidus muu hulgas ka hulganisti erariideid, mida oli maailmatu põnev selga proovida. Paned selga helehalli rahuaegsest riidest suveülikonna, seod ette tumesinise lipsu ja vaatad end siis maast laeni ulatuvas hiigelpeeglis lossipreili buduaaris. Nagu hoopis uus inimene vaatab peeglist vastu, inimene sootumaks teisest maailmast. Vahel kandsime „tsiviile” päevade kaupa, sest ka suurematel asjameestel hakkas koitma, et relvagrenaderide päevad siiani tuntud kujul on ehk varsti loetud.

See olenes küll suurel määral asjamehest. Rügemendiülem kapten Maitla oli ikka endist viisi sõdurlik, asjalik ja relvagrenaderlikult surmtõsine. Kui oli ette näha rügüli külaskäiku pataljoni komandopunkti, kadusid tsiviilid kui nõiaväel tagasi kappidesse ja sahtlitesse. Maitla nõudis ka rindeolukorras surmtõsiseid ja sõdurlikke ettekandeid, tehtud valveseisakus ja käsi õige nurga all püsti. Ta polnud seda sorti ülemus, kes oleks pärinud, et noh, poisid, kuidas läheb? Polnud tsiviilmees sõja teenistuses, nagu nii mõnigi Soome rahvaväe ohvitser ja ka nii

mõnigi meie oma turmvüüräritest, kui soldatimängimise tuur läks vahel üle. Kord on kord ja kord on püha! Võitlus rahvusvahelise bolševismi vastu on tõsine asi ja püha kohus, mida tuleb võtta tõsiselt ühest minutist teise!

Korra saime ka jälle Marketendrit – viie mehe pääle pudeli viina ja hea portsu õigeid sigarette, mis olid veel pärit ajast, kus iga mark kandis oma nime üldise „Sondermischungi" asemel. Lossist hiivatud kraami eest saime tagalast tulnud Marketendri jagajatelt mitu head lisa pudelit peenemat napsi ja korraldasime lossi raamatukogu ruumis – ka see oli siin olemas – sidemeeste piduõhtu. Olime seks puhuks kõik erariides, kes heledas suveülikonnas, kes tumedas triibulises piduülikonnas, kes frakis. Istusime suurtes nahksetes tugitoolides, rüüpasime läbisegi konjakit, „Wacholderit" ja „Kümmelit" ning hammustasime sõdurileiba sakusmendiks pääle. Toidupuudust rindeväeosadel polnud küll nüüd sõja lõpupäevilgi, aga peale leiva ja supi jagati toidukraami üpris napilt. Juustu, margariini ja vorstinormi tõi toitlustaja kohale terve komandopunkti personalile ainsas portfellis.

Istusime tugitoolides, tõstsime klaasi ja hammustasime leiba peale. Peenemad kombed, nagu konjaki joomine pikkamööda ja sidruniga või kadakaviina segamine jääga ning lahustajatega olid meile veel tundmatud. Kõik läks ühtemoodi leigest peast lopsti kõrist alla ja kõigele võeti sakusmenti peale. Ka pataljoniülem käis sidemeeste pool külas, aga erariideid tal siiski seljas ei olnud. Pagunitega, ordenitega ja hõbedaste ruudukestega ehitud ohvitserikuue võttis ta seljast ometi ära. Nii, kampsuni väel, oli ta peaaegu hariliku ristiinimese moodi. Vaatas ka hariliku inimese kombel haruldast pildiraamatut, mille Timmu oli jumal teab kust välja otsinud. Pornograafia oli neil päevil tundmatu ja ega meil olnud vajadustki selle järele. Aga tolles pildiraamatus oli hulk fotosid ja jooniseid noortest naistest, kellel tuul oli viinud seeliku üle pea või kes aluspesus voodi serval istudes sukki jalga vedasid. Need olid ilusad pildid ja iga mees hoidis raamatut enda käes nii kaua kui sai. Kuni järgmine mees liiga kärsituks muutus. Siderühma ülem veebel Saar arvas, et niisugune püksiviil, mis tuule käes lehviva kleidi alt välja paistab, õrritab palju rohkem kui pilt alasti naisterahvast, kel üldse midagi seljas pole. See olevat rohkem kunstirahva jaoks. Too oli muidugi veebeli privaatarvamus ja küllap oli teisi, kes ehk rohkem oleks tahtnud näha, eriti kui viin oma mõju hakkas avaldama ja selge mõtlemine hakkas sassi minema. Sest see on ju viinavõtmise mõte, et pea läheb uduseks. Mis sest kibedast muidu sisse kallata!

Napsi jätkus isegi järgmisel hommikul peaparanduseks ja keskpäevaks oli jälle sees kenake jomm, nagu Timmu ütles. Seisime kahekesi lossiaknal ja lasksime pilgul rännata üle põldude ja metsatukkade, kus kevad end ikka võimsamalt maksma pani. Võis hoopis ära unustada, et oli käimas Teine maailmasõda ja et õigupoolest olime rindel, mitte kuigi kaugel eesliini kaevikutest. Puud olid kõik juba peaaegu rohelised, päike oli soe ja lahtisse lossiaknasse puhus mahe ja leebe kevadtuul. Siis silmas Timmu eemal põldude vahel kahte seelikut, kuigi tsivilistid olid siit kandist juba ammu evakueeritud.

„Lähme vaatame, kes nad on. Äkki saab pihta panna."

Leidsime naised põldudevahelisel külateel. Nad näisid olevat sakslaste poolt kaasa veetud ja ametisse pandud venelased või poolakad ja vantsisid tahapoole Hirschbergi suunas, suured kotid seljas. Üks neist rääkis pisut saksa keelt ja meid nähes alustas ilma pikemata juttu. Näitas oma suure koti peale, siis Timmu peale ja seletas:

„Du nix lachen arme Frau, du tragen helfen!"

„Ich nix tragen, ich Soldat,” vastas Timmu, „Ich puhh-puhh!”

Timmu tegi, nagu laseks püssi.

„Helfen, helfen!” kilas naine, „nix puhh-puhh.”

Ta tuli päris Timmu juurde, viskas koti maha ja pani käed Timmule ümber piha.

„Du Brot? Hunger, Hunger!” Naine näitas oma kõhule.

„Ich alles machen für Brot. Ich alles machen.”

Timmu tõmbus nagu vaistlikult eemale. Vahtis hulk aega maha, siis ütles vaikselt:

„Warte hier. Ich zurück. Ich bring dir Brot.”

„Lähme, ütles mulle. „Las nad ootavad siin.”

Kui me lossis tagasi olime, otsis Timmu välja tagavaraks oleva poole pätsi sõdurileiba.

„Tuled kaasa?”

„Mis sa teha kavatsed? Aja üksi oma asju. Ega ma sind aidata saa.”

„Ma ei aja mingeid asju. Kui see eit leiba küsis, mul läks nussi himu ära nagu pühitud. Ma lihtsalt viin neile leiba.”

Ka mina leidsin poole pätsi, kuigi ma selle peale ise poleks mõtelnud. Mul oli piinlik Timmu ees ja piinlik selle pärast, mida olin temast mõtelnud.

Naised ootasid nagu lubatud. Andsime neile leivad ja tulime tulema. Olime mõne sammu astunud, kui üks neist tasa hüüdis:

„Sie Menschen. Gott sie helfen.”

Timmu marssis hulk aega vaikides. Siis ütles tasa:

„Kuramuse lihtne on vahest olla õige inimene. Kui mõtelda... häbi hakkab...”

2.

25-ndal aprillil teatas ameeriklaste raadio suure bravaadiga, et Nõukogude vapper Punaarmee on peale ennenähtamatut võidukat sõjakäiku ja Ida-Euroopa vabastamist Berliini ümber piiranud. Sama päeva õhtul teatati, et ameeriklaste esimene armee on Torgau linna juures Elbe jõe ääres vapra Punaarmeega kohtunud ja „idademokraatia ning läänedemokraatia” vaprad sõdurid pühitsevad üheskoos seda ajaloolist suursündmust. Seegi kitsas riba Suur-Saksamaad,

mis siiani veel kuidagi koos oli püsinud, oli nüüd pooleks lõigatud ja lõpp oli ilmselt silmaga näha ning käega katsuda.

Ängistav mure ja hirm, mis siiani varandustejahi ja viinaajamise varjust nagu tahaplaanile oli surutud, lõi nüüd järsku lõkkele ning varjutas kõik muu. Järsku teadsime nii selgesti, kui veel teada saab, et Eesti Diviisi olukord oli räbalam kui kunagi varem ja mis päev edasi, seda hullemaks asi läheb. Kui surmahirm või õigemini lihtsalt teadmine, et surm võib saabuda iga hetk, kuulub sõdurielu juurde nagu särk privaat pükste juurde, siis hirm elusalt kätte jääda on hoopis midagi muud: võtab ära unerahu ja söögiisu.

Päevad ja ööd istusime Timmuga oma seitsmelambilise lühilainega raadioaparaadi ees ja kuulasime küll inglaste BBC-d, küll Ameerika Häält", mis hommikust õhtuni võiduteateid eetrisse pasundasid. Läänerinne oli praktiliselt kokku varisenud. Idas olid järel isoleeritud vastupanulõigud Kuramaal, Berliini ümbruses ja jupikeste kaupa idarinde põhjaosas. Rindelõiguks, kus veel korrapäraselt rindejoont peeti, väeosi korralikult vajalikuga varustati ja aeg-ajalt isegi vasturünnakuid korraldati, oli marssal Schörneri väegrupp idarinde lõunaosas, Sileesias.

Inglaste BBC, mis kuni sõja lõpupäevadeni pisut intelligentsemat propagandat püüdis teha kui võidujoovastusega ja venelaste-joovastusega pimedaks löödud ameeriklased, pühendas Schörneri väegrupile ühel õhtul terve pika erisaate. Kuigi Kolmas Riik olevat praktiliselt lakanud olemast, on „metsik Ferdinand" marssal Schörner loonud kagulõigus Sileesia Vihmavarju, millega ta sõda oma rindeosas nähtavasti igavikuni tahab pikendada! Siin langeb mõttetus, lootusetus võitluses ikka veel Saksamaa poegi, keda naised, emad ja tütred pisarsilmil koju ootavad. Järgnes diviiside loetelu, mis Schörneri väegrupis sõdivad ja mis eriti rängalt kannatada on saanud. Teiste hulgas leidis erilist esiletõstmist 20.relvagrenaderide diviis Eestist, üks Sileesia Vihmavarju kindlamaid alussambaid kui BBC-d tõsiselt võtta.

„Eesti sõdurid, kas te ikka veel olete valmis surema natsirežiimi eest, mis on terve tsiviliseeritud maailma surmavaenlane? Mõtelge järele, eesti sõdurid, mõtelge järele, enne kui on hilja! Mis nüüd aset leiab, on saksa natside surmaagoonia! Teil pole sellega midagi pistmist!"

„Kavalad, kuradid," ütles Timmu. „Või meie oleme natside Sileesia Vihmavari! Meie andku end ilusti vankadele vangi ja mingu Siberisse, et inglastel ja ameeriklastel oleks lihtsam Euroopa võitmatule punaväele üle anda!"

„Sa siis enam ei usu, et kui liitlased kord idarindele jõuavad, hakkame koos Moskva peale minema?"

„Tahaks uskuda küll, miks ei tahaks. Ja kunagi ehk läheme kah. Aga praegu näeb see asi kuramuse sitt välja. Nagu oleks Stalin nad kõik ära teinud! Nii ütlesid vanasti maanaised, tead, kui mõni lehm haigeks jäi. Et naabri Liisu tegi lehma ära. Nüüd on aga sedaviisi, et Jossif Stalin tegi ära inglased ja ameeriklased."

„Jossif on nad kõik kordamööda ära teinud. Enne Hitleri ja Ribbentropi. Siis Pätsu ja Laidoneri. Nüüd Churchilli ja Roosevelti."

„Nojah, elame, näeme. Aga kindel on see, et üks jube kaapamine on varsti ees, hullem kui ükski, mida siiamaani näinud oleme."

Sakslaste saated omakorda läksid päev-päevalt idiootlikumaks. Hommikust õhtuni mängiti marsimuusikat, avaldati eriteateid küll siit, küll sealt ja pasundati marssal Schörneri vasturünnakutest Kamenzi ja Bauzeni lõigus, meist vaid jupike maad põhja pool. Räägiti Friedrich Suurest, kes olevat kui hauast tõusnud ja kelle vaim nüüd saksa rahvast juhtivat sangarlikus võitluses isamaa olemasolu eest. Räägiti kangelastest, kes tankirusikatega sadasid vene võitlusmasinaid hävitavat, nii et need varsti otsa peavad saama. Räägiti kõikumatust moraalist ja vankumatust usust lõppvõitu. Räägiti ikka rohkem sellest, et otsustav saatusvõitlus leiab nüüd aset idarindel, läänerinne olevat oma tähtsuse kaotanud.

„Nüüd siis tuleb aru persest pähe," arvas selle pääle Timmu. „Siiani saadeti kõik, millest veel tolku, ikka läänerindele. Aga hirm vankade ees on ikka see kõige suurem hirm, kui asi täitsa untsu läheb. Varem ei taibatud. Kuradi puupead, jumala eest!"

Riigipropagandaminister Goebbels pidas neil päevil oma viimse kõne saksa rahvale, nii nagu ta seda truult terve sõja läbi iga nädal oli teinud. Isegi teatav loogika oli selles kõnes olemas, kuigi tal oma rahvuskaaslastele midagi rõõmustavat teatada ei olnud. Asi olevat sedasi, et saksa rahvas on nii palju kannatanud, et rohkem kannatada pole üldse võimalik! Sellepärast hakkavad asjad nüüd paranema. Koos kõikide teiste rahvastega luuakse võimas ühisrinne barbaristliku bolševismi vastu ja ilusad päevad uues vabas Euroopas pole mitte enam kaugel. Ainult pisut on veel vaja kannatada – durch-halten – ja siis on kõik hästi. Maailma kriis on lahenemisel ja sakslasi ootab uus tulevik. „Ein Volk dass so viel gelitten hat kann nicht unter gehen!"

Neil päevil astus San Franciscos kokku konverents uue rahvastevahelise organisatsiooni loomiseks, mille nimeks pidi saama Liitunud Rahvad ehk inglise keeles United Nations. Suursaksa raadio teatas sel puhul, et venelased püüdvat teiste rahvaste koostööpüüdeid saboteerida ja kavala kauba ning petise tööga kõike ära rikkuda. Liitunud Rahvaste Organisatsioon oli niisiis üleöö saksa raadio silmis muutunud kiiduväärt ettevõtteks, mis vaid selle eest pidi hoolitsema, et venelased tal nahka üle kõrvade ei tõmbaks. Kes nende saadete taga oli, seda me muidugi ei teadnud tookord ega tea praegugi. Aga tõenäoliselt mitte Hitler ise, sest tema oli ametis olematute armeegruppide juhtimisega Berliini kaitselahinguis, kus punavägi pidi uputatama omaenese verre.

Igasugune koordinatsioon saksa juhtkonna eri tegelaste vahel näis olevat katkenud. Riigimarssal Göring teatas, et kuna Führer ise on Berliini kaitsmisega ametis, siis tema, Göring, võtab saksa rahva juhtimise mõneks ajaks üle. Kui Hitler oma Berliini punkris sellest kuulis, kuulutas ta riigimarssali reeturiks ja andis käsu tema arreteerimiseks. Himmler omakorda teatas – ikka tollesama saksa rahva nimel – et ta pakub lääneliitlastele totaalset kapitulatsiooni, kui aga idas lubatakse edasi sõdida. See ettepanek tehti aprilli lõpupäevil rootsi krahvi Bernadotte kaudu ja lükati liitlaste poolt ilma pikemata tagasi. Ka marssal Schörner oma Tšehhoslovakkiast koosnevas bastionis näis ajavat oma poliitikat. Kõige mõistuse vastaselt püüdis ta nüüd, viimsel tunnil, poolakaid ja tšehhe sakslaste bolševismivastasesse leeri värvata.

Tšehhimaa sakslasest kindralkuberneril lasti pidada kõne, milles ta kõlaval keelel rääkis saksa rahva ja tšehhi rahva ühisest ajaloost ja ühistest kultuuriväärtustest. Nüüd, Euroopa kõige raskemal tunnil, asugu tšehhi rahvas oma isamaa kaitsele barbaristliku bolševismi vastu koos sangarlike saksa sõduritega! Et head tahtmist näidata, kuulutasid sakslased Praha laatsaretlinnaks, millest võitlusväeosad välja viiakse.

Mida tšehhid neil tundidel õigupoolest mõtlesid, seda meie muidugi ei teadnud, kuigi me hiljem asjast pisut aimu saime.

Koos marssal Schörneriga polnud neil aga ilmselt plaani isamaad kaitsta ja Praha kuulutamisest mittesõjaliseks laatsaretlinnaks ei tulnud midagi välja osalt just sellepärast, et tšehhid nii pea kui võimalik Schörnerile sõrad vastu ajasid ja võimu oma kätte tahtsid haarata. Tekkisid verised kokkupõrked, kõige verisemad, mida Praha siiani selles sõjas näinud oli. Et asja veelgi keerulisemaks teha, tungisid samal ajal Praha suunas endise punakindrali Vlassovi „Vene Vabastamise Armee" sõdurid ja Vlassov deklareeris, et tal natsidega ega kommunistidega midagi ühist pole ja et tema sihiks on lihtsalt „Praha vabastamine". Ärgu ajagu tšehhi patrioodid tema väeosi punaväelastega ega ka mitte sakslastega segi!

Prahast ulatus meieni ka rahvuslike tšehhide ringhääling, mille nimeks „Praha II" ja mis teatas, et ta vaid seaduslikku Londonis olevat Tšehhoslovakkia valitsust tunnustab ja ei natsidega ega kellegi teisega seotud ei ole.

Eesti relvagrenaderide diviis aga pidas vapralt edasi oma lõiku peakaitseliinil, mille ametlikuks nimeks HKL ehk „Hauptkampflinie". Tagant saabus küllaldaselt laskemoona, toitu ja muud varustust, et rinnet hoida kokku varisemast, vähemalt seniks, kui vastane peaks ette võtma uue suurrünnaku.

Põhja-Saksamaad idarindel kaitsenud väeosad seevastu pagesid ülepeakaela läände, et ennast inglastele, mitte venelastele vangi anda. Inglased võtsid osa armulikult vastu ja saatsid teise osa tagasi itta – nad kuuluvat venelaste kontingenti. Ka sakslased Berliini alt käisid lääneliitlasi anumas – tulge ometi edasi, päästke meid venelaste käest! Aga kindral Eisenhower hoidis oma väed tagasi ja laskis sakslastel ja venelastel teineteist tappa, nagu poleks see tema asigi.

(Nüüd, tagantjärele teame, et piirijoon ameeriklaste ja venelaste vahel oli juba veebruaris Jalta konverentsil kindlaks määratud ja Eisenhoweril polnud mingit mõtet oma mehi tulle saata maa-alade eest, mis niikuinii ära antakse. Tookord aga näis olevat tegemist võrdlemisi julma käitumisega: palutakse, et tule ometi edasi ja okupeeri, aga vastuseks on: „Sõdige venelastega, see on nende jagu!")

Kõike seda õiendamist võis võtta kui võllahuumorit, kõike peale venelaste pimedat kiitmist ja ülistamist ameeriklaste poolt. See tegi südame täis, nii täis, et ei oska seletadagi... Pikalt ja laialt räägiti pidustustest, kus ameerika 69-nda ja venelaste 58-nda diviisi sõdurid peale Elbe ääres kokkusaamist üksteise vaprust kiitsid, koos klaasi tõstsid ja ühist võitu fašistide üle pühitsesid. Võitu, mis pidi tooma õnneliku tuleviku kõigile maailma rahvastele. Atlandi Deklaratsioon, rahvaste enesemääramise õigus, vabad valimised, president Roosevelti neli vabadust (nende hulgas vabadus hirmust!)... kes kõiki neid õnnistusi oleks jõudnud üles lugeda, mida vapper Ameerika armee ja võitmatu Punaarmee üheskoos maailmale toovad!

(Nagu nüüd teame, istus samal ajal Lubjankas kinni viimane kodumaa pinnal moodustatud seaduslik Eesti Vabariigi Valitsus.)

„Et ameeriklased nii kuradi lollid on, seda ma küll poleks uskunud," ütles Timmu.

„Noh, ise sa ju alati ütlesid, et see on paljas propaganda... et oota, kui õige aeg kätte jõuab!"

„Propaganda muidugi, aga nii kuramuse loll propaganda... Niisuguse jutu peale ei sa enam venelastele särki püksi lööma minna, isegi kui tahaksid. Ise oma ameerika rahva pärast ei saa. Rahvas ütleb, et mis juttu sa eile rääkisid – kuidas siis nüüd korraga pead Moskva peale minema? Eile olid venelased ju alles tublid poisid ja head demokraadid!”

- - -

Ühel päeval anti üksikasjalik reportaaž Buchenwaldi kontsentratsioonilaagri vabastamisest. See, mis natsid teinud olid, oli jubedam ja jõhkram, kui keegi meist oleks osanud arvata. Pole raske vahet teha propagandakõlakate ja enam-vähemgi paikapidava reportaaži vahel. Mida me nüüd Buchenwaldi ja teiste kontsentratsioonilaagrite kohta kuulsime, oli reportaaž, mitte propaganda.

Surma ootavad vangid, kelle ihukaal langenud kolmekümnele või neljakümnele kilole. Masstapmised gaasi abil hiigelsuurtes „duširuumides” või kinnistes veoautodes mootorigaaside abil. Hiigelkrematooriumid, kus tuhanded laibad ühekorraga tuhastati. Inimtuhk visati köögiesisele väljakule, kus veel elus olevad vangid supisabas seisid ja vedelat lobi ootasid.

Kõik see esitati muidugi niisugusel viisil, et ka kõige lollimale kuulajale selge pidi olema, et saksa natsid, saksa natsid ja ei keegi teine, on niisugusteks asjadeks võimelised.

„Passi peale, varsti pannakse Katõn kah natside arvele,” ütles Timmu. „Sedaviisi on palju lihtsam, tead. Ühed on head, teised on pahad, nagu kauboifilmis. Head mehed valgete hobuste seljas, pahad mehed mustade hobuste seljas. Peakski niisuguse filmi tegema: venelased ja ameeriklased valgetel hobustel, sakslased mustadel hobustel. Kohe teada, kes on hea ja kes paha.”

„Katõn, jah muidugi! Aga Katõn ei tee Buchenwaldi terakegi paremaks.”

„Tahad sa nüüd minule, Adalbärt Timmermannile, ütelda nagu uut asja, et Aadu on siga ja kämbud on põrund? Mine räägi kellelegi teisele! Räägi Harald Viimasele!”

Timmu oli vimmas, turris ja pahane. Seda juhtus temaga harva. Pahane millele? Ega ta vist oleks osanud isegi seda täpselt ütelda. Pahane, et kõik lõppude lõpuks on nii sitt ja nii võlts. Venelastega alustades ja sakslastega ning ameeriklastega lõpetades, kes on venelaste parimad sõbrad.

20.relvagrenaderide diviis aga pidas edasi vapralt idarinnet, olgu terve maailm või pööratud pahupidi. Saksa riik oli õigupoolest lakanud olemast. Meie seljataga oli Riesengebirge, millest viis üle vaid üksainus suurem tee. Riesengebirge taga oli mässav Tšehhi. Teispool mässavat Tšehhit ameeriklased, venelaste parimad sõbrad.

Sel õhtul jõi Timmu end purju. Kummutas üksipäini just valmis saanud puskarit otse pudelist.

„Vanamehel oli õigus, tead,” ütles. „Joo viina, tee vanainimese asja, kui aga saad ja saada kõik muu pikalt. Pane perse see Singeri masin... pane perse see uhkus ja au...!

Timmu laulis ja lõi ise takti juurde, nagu tol jõuluõhtul Neuhammeris, peale Harald Viimase kõnet Aadu suurest asjast.

„Mina pole su lapsetüdruk, aga ega sul selle pärast pole vaja sedaviisi trimbata, et su vanamees trimpas!”

„Ei ole vaja? Muidugi ei ole vaja! Aga kuramuse hea on. Võta kah, kuidas ma üksi... nagu olekski päris sopajoodik ja omaette trimpaja...”

Timmu ulatas mulle pudeli ja seda ei saanud kuidagimoodi tagasi lükata, see oleks nagu olnud ütlemine, et oled, jah, sopajoodik... nagu su vanameeski. Niisiis trimpasime kahekesi koos ja laulsime „Singeri masinat” ning muid laule kah. Laulsime, kuni jäime magama ja unustasime ära nii Buchenwaldi kui ka ameeriklased, kes on Euroopat vabastavate venelaste parimad sõbrad.

3.

Ühel neist kevadpäevadest, kui keegi meist enam ei mõistnud aru saada, mis maailmas lahti on, kutsus pataljoniülem kapten Sirvet mu oma tuppa ja käskis ukse selja taga hoolega kinni panna. Tervitasin ja jäin valvelseisakus ukse juurde seisma, nagu lihtsõduri kohuseks, kui pataljoniülem ta oma tuppa kutsub.

„Vabalt, vabalt,” ütles patül väga ebasõdurlikult. „Tulge lähemale ja võtke istet.” Kapten viipas käega suure tugitooli suunas, ise võttis istet teises samasuguses. Ta kuub oli ebagrenaderlikult eest lahti ja jalas olid säärikute asemel toatuhvlid.

„Olete suitsumees?” Ulatas sigaretikarbi minu poole, võttis ka ise karbist põhumaitsega „Sondermischungi” ja pakkus mulle välgumihklist tuld. Istusin vaikselt ja ootasin, mis siis nüüd edasi saab. Pataljoniülemad ei kutsu reamehi asja ees, teist taga oma kabinetti juttu puhuma, ega paku neile välgumihklist suitsu peale tuld. Midagi erilist pidi lahti olema. Ja pisut kummaline oli ka jutu alustamise viis.

„Te olite kord soomepoiss?”
„Just nii, Hauptsturmführer.”

„Hea küll, hea küll... kui kauaks enam neid Führereid...”

„Just nii, härra kapten,” parandasin.

Patül muigas nagu korraks, muutus aga kohe jälle tõsiseks.

„Mõistate suud pidada ja käsku täita?”

„Püüan, härra kapten,” vastasin iseseisvuse ajal riigikaitse tunnis õpitud Eesti sõjaväe nõuete kohaselt.

„Mul on vaja kedagi, kes ühe kirja kähku 46-nda rügemendi staapi toimetaks ja mulle kohe vastuse tooks. See on tähtis asi, saate aru?”

„Just nii, härra kapten.”

„Väga tähtis. Ja kellelgi pole sellest vaja midagi teada. Mitte kellelgi.”

Kapten mõtles pisut, siis päris:
„Räägite saksa keelt?”
„Räägin küll, härra kapten.”

„Kui mõni... sakslane või Feldjäger – neid kuradisi hulgub nüüd täitsa rinde ligidal ringi – teid kinni peab, nõudke jalamaid kolonel Rebase juurde viimist. Ta juba teab. Ja see kiri... see on ainult temale. Saate aru, ainult Rebasele, mitte kellelegi teisele, ilma igasuguse erandita.”

„Saan aru, härra kapten.”

„Hea küll, annan teile kirjaliku käsu 45-nda rügemendi staapi minekuks. Teatage endast raadiojaamas. Seal on keegi 46-ndast vastas.”

„Just nii, härra kapten.”

Kapten istus veel pisut aega vaikselt edasi oma tugitoolis. Siis tõusis püsti, ulatas mulle käe ja ütles:

„Nüüd... nüüd on jälle niisugune aeg, kus eesti mehed peavad hoidma kokku. Muidu oleme kõik koos omadega vahel. Teed on igasugu sakslaste asjamehi täis, isegi oma rindelõigus ei saa enam vabalt liikuda. Kui tagasi jõuate, tulge jalamaid minu juurde.”

Astusin uksele ja tundsin, et peaks kuidagimoodi ikkagi tervitama, sest tegemist on ju pataljoniülemaga. Aga käppa taeva poole ei kõlvanud nüüd kuidagimoodi tõsta. Niisiis võtsin soome sõduri moodi valvelseisaku, pöördusin kannal ringi ja marssisin uksest välja, patüli kiri taskus. Nüüd oli täitsa klaar, et asjad on muutunud ja vanamoodi relvagrenaderi mängimise päevad on läbi. See pani südame rinnus kõvasti põksuma ja samal ajal võttis võimust teadmine, et jälle on käes päevad, kus kõik võib minna upakile.

Pataljoniülema kiri ja marsikäsk taskus, sõitsin moonavankril 45-nda rügemendi staapi, mis asus kilomeetrit paar tagapool. Raadiojaama ruumis ootaski juba üks allohvitser 46-ndast, kolonel Rebase rügemendist. Mees oli mulle vastu saadetud vaid kõrgemate ohvitseride poolt kasutatavas „Schwimmwagenis”, millel oli üks mootor ees, teine taga ja ratastele lisaks ka propeller, nii et häda korral võis sellega ka jõgedest ja järvedest üle sõita. Päris tore oli niimoodi suuremate turmvüürärite kombel väliautos mööda põldudevahelisi külateid põrutada. Viimane autosõit oli olnud ligi aasta tagasi Soome sõjaväes, venelastelt võetud „Zisil”, millele külge monteeritud puugaasi generaator. 46-nda rügemendi staabis viis sohver mu jalamaid rügemendiülema juurde, kus tegin ettekande ja andsin kirja üle, nagu nõutud. Kolonel käskis oodata, kuni ta vastuse koostab, ja siis see jalamaid oma pataljoniülemale viia. Läksin vahepeal 46-nda sidekeskusesse aega mööda saatma ja juttu puhuma.

Sidekeskuses istus, kuuehõlmad lahti ja piip suus, Sibula Ott ja parandas südamerahus mingisugust raadioaparaati. Nagu juba öeldud, oli Ott üks neist vabatahtlikest, kes

südametäiega juba 1941 idarindele läksid punaseid nuhtlema. Ott teenis algul Vase pataljonis, millest pisut hiljem sai Rebase pataljon. Koos Rebasega oli ta kolm ja pool aastat ühest põrgust teise rännanud: Leningradi rindelt Volhovi ja Novgorodi alla. Siis Narva rindele. Narva rindelt Tartu alla, kus oli suurem kottijäämine ja väga keeruline väljarabelemine. Tartu alt Oppelni juurde, kus oli kaks kotti üksteise järel, ja nüüd siia, Hirschbergi ette, kus Eesti diviis oli Sileesia Vihmavarjuks.

„Mis sind siis nüüd nii äkki siia tõi?" päris Ott, kui oli piibu järjekordselt täis toppinud ja tule otsa pannud.

„Ei tohi ütelda, patül keelas ära. Aga vist üks hirmus tähtis asi. Ja kole kiire."

„Või nii, et kiire ja tähtis asi. Kiire ja tähtis muidugi, sest muidu oleme jälle kotis."

„Mis sa siis nüüd sellega just täpselt mõtlesid?"

„No näe – sina mind ei usalda, aga mina rääkigu sulle kõik ära."

„Ära aja udu. Miks ma sind ei usalada! Aga käsk on niisugune."

„Ära ärrita! Ma usun, et tean, milles see asi seisab."

„Mis asi?"

„Noh, kui kämbud sõdimise järsku järele jätavad ja Iivan kuskilt kõrvallõigust kiilu Hirschbergi peale lööb, siis on meie asjad jälle väga sitasti. See tee, mis Hirschbergi juurest üle mägede läheb, on ainus tee läände."

„Arvad, et on oodata suuremat rünnakut kusagil kõrvallõigus?"

„Rünnakut? Ei, mis sellest enam! Kämbud lihtsalt enam ei sõdi ja panevad lõikama. Meie kõrvallõigus, tead, sai ühe sakslaste rügemendi ülem surma ja kämbud hakkasid lihtsalt rindelt ära tulema. Et sõda on niikuinii läbi, tead. Ja kui rügül sai pihta, on paras aeg astuma hakata. Rebane sai sest asjast õigel ajal teada ja tegi kämbudele põrgut, nii et aitas! Tal on, tead, sotid sees korpuse ülemaga, see, kelle ta kotist välja tõi. Nii et võib korpuse ülema nimel kämbudele põrgut teha. Aga kes neid, kuradisi, enam uskuda võib! Ühel päeval panevad kõik koos kaapama."

„...ja meie pidagu rinnet edasi kuni viimsepäevani?"

„Justament. Me peame siit minema saama, enne kui on hilja."

„Nii et paneme kohe kämbudega segamini...?"

„Mispärast kämbudega segamini? Me lähme ise. Rebane võtab diviisi juhtimise üle. Paneme Eesti lipud välja ja sõidame mürinal läbi Tšehhi ameeriklaste juurde."

„Sõidame? Millega me sõidame?"

„Hirschbergi juures on ilmatu pirakas sakslaste veoautopark. See tuleb üle võtta. Paneme igale krusavikule Eesti lipu peale ja lähme nagu tulejutt kõik puha motoriseeritud.”

„Ja kust sa selle operatsiooni jaoks bentsu tahad saada? Kämbudel ju pole enam bentsu mitte millegi jaoks.”

„Selle jaoks on. Selle jaoks on eriti kogutud.”

„Selle jaoks, et Eesti Diviis saaks lehvivate Eesti lippudega ameeriklaste juurde sõita?”

„Loll. Kämbudel on bents nende eneste jaoks, kui läändesõit tuleb. Aga meie peame selle õigel ajal üle võtma.”

„Ja mis ameeriklased meiega teevad, kui me kord sinna jõuame, relvagrenaderi mundrid seljas ja Eesti lipud lehvimas?”

„Mis me sest praegu muretseme? Mis nad ikka teha saavad! Võib-olla saame kohe uued mundrid ja siis tead – õkva prääma Moskva peale! Oh sa raisk! Ja Iivan lidub jälle, nagu vanasti. Aga pole enam Aadu värki ega relvagrenadere ega kedagi – puhta õigete meeste asi!”

Sibula Oti silmad särasid kui jõuluküünlad. Ja tema vaimustus hakkas mullegi külge. Siis aga meenus, kuidas me Timmuga end purju jõime, sest ei kannatanud enam välja venelaste kiitmist ameeriklaste poolt.

„Ameeriklased on ju nüüd venelastega maailmatu suured sõbrad...”

„See on niisama, kuni Aadu kord surnud on.”

Ott polnud ise ilmselt inglaste ja ameeriklaste saateid, mida ka tema kui raadiomees ühtelugu kuulas, nii tõsiselt võtnud kui meie ja tema usk hakkas külge. Usul on alati niisugune imelik omadus, et hakkab külge, olgu mõistusega asjad kuidas tahes.

„Kas see, mis sa nüüd räägid, on sinu oma jutt või on suuremad mehed kah asjaga seotud?”

„Minu oma jutt? Kus sa sellega! Kõik suuremad ninad teavad. Ma mõtlen eestlaste hulgas. Kõik plaanid on valmis. Rebane võtab diviisi üle ja siis paneme nagu välk läände.”

Terve asi hakkas minugi silmis uut ilmet võtma. Küllap meiegi pataljoni ülem on neist plaanidest teadlik. Rebasega on aga vaja nii sidet pidada, et sakslased midagi ei aimaks. Sellest siis patüli jutt eesti meestest, kes peavad hoidma ühte, nagu varemgi suurte raskuste puhul. Nagu viimastel päevadel Tallinna ees, kui soomepoisid ja osa relvagrenadere üheskoos kaitsesid Eestimaad sakslaste poolt kavandatud õhkulaskmise eest.

„Aga mis saab Maackist?” (Uuest diviisiülemast)

„Maackist? Ma ei tea. Küll vana midagi välja nuputab. Või võtab kaasa, nagu tolle korpuse staabi Oppelni kotist.”

Sibula Otil näis oma vana vastu lõpmatu usaldus olevat nagu alati. Aga siis ometi tõmbas ta kulmu kipra.

„Üks asi teeb mulle muret, tead. See saksa kindral, korpuse ülem, see, kes Rebasele olevat tammepärja lubanud."

„Mis siis temaga nii erilist lahti on?"

„Ta on Rebasele lubanud, et Eesti Diviis tõmmatakse esimesena rindelt välja, kui aeg käes on." Ott jändas jälle piibuga. „Aga ütle mulle, miks kuradi pärast peaks üks saksa kindral nimelt eesti diviisi esimesena välja tõmbama? Mis temal sest tolku on?"

„Noh, kui tal on eriline tänutunne, või nii... ise sa ütlesid..."

„Tänutunne? Laku perset. Tänutundest ei tee üks saksa kindral midagi. Aga kui vana nii kummi on, et ta seda ootab..."

„Rebane nüüd kummi... Mida sa just ise rääkisid?"

„Ta on kihvt löömamees. Ja kihvt plaanitseja. Ja kihvt Vene külade ära võtja. Ja kotist välja tulija... Aga see on nüüd hoopis teistsugune asi. See on nagu diplomaatia, või nii... Kämbudel tuleb nahk üle kõrvade tõmmata, see on see asi. Emba-kumba, kas läheme meie enne, või lähevad kämbud enne... mõlemad korraga ei saa enne minna."

„Sa mõtled, et teie vana on, noh, liiga aus sõjamees..."

„Jah, nii võib seda kah ütelda. Sakslased, tead, venitavad ja venitavad. Üks kõlakas on niisugune, et Schörner tahab terve tsiviilelanikkonna läände evakueerida. Seda me võime viimse päevani oodata... Ja kui korpuseülem kuulab Schörneri sõna ja meie rügemendiülem kuulab korpuseülema sõna... ja teda veel usaldab kah, siis... siis ma ei tea, mis saab."

„Sa arvad, et me peaks ühel õhtul kolud kokku panema ja omapead ära tulema, muud midagi...! Berliin on ümber piiratud, ameeriklased ja venelased on Saksamaa pooleks löönud, mis kuradi asja me enam ootame? Ühe saksa kindrali lubadust, et eestlased tõmmatakse kõige enne välja?"

„Jaah. Seep see on. Loodame, et meie ohvede pea jagab. Ilma nendeta kah ei saa. Oleme Feldjägeritel pihus nagu kobiseb. Rebane on täitsa, usu mind... Teeb ta vahest sitta mis teeb ja vahest on lakku täis, aga mehi ta hätta ei jäta... mitte kunagi."

„Egas ta meelega... Egas ma seda. Lihtsalt, et kui kuulame liiga kaua kämbusid. Mis kuradi huvi neil on nimelt meid aidata? Veri on paksem kui vesi. Alati on olnud."

„Nojah, mina igatahes usun oma vanasse," ütles Sibula Ott. „Või on sul mõni parem plaan?"

„Kus minul nüüd see parem plaan! Kõige parem oleks muidugi koos, terve diviisiga."

„Lõppude lõpuks, Rebane pole mingi sakslaste sabarakk. Mul saab süda alati sitta moodi täis, kui ta kallal irisetakse, et paneb kämbude käsul mehi mättasse ja nii. Mäletad Mittelwaldet? Meil oli ainult kaks kergesti haavatut. Kaks! Aga Iivanite laipu olid kõik kohad täis. Ja kui me Tartu alt tulime, tead... vana ise kõige ees, pataljon riburada mööda järel. Vanal veel halastajaõed, või kurat teab mis naisterahvad, käevangus... Ja Oppelni juurest jällegi... me oleks otsemini välja saanud, aga ta läks teistele appi... Kui oleks Vabadussõda, tead, kõik

Kuperjanovid ja Sabolotnõid ja soomusrongide ülemad jääks jänni tema kõrval... Nihukest teist eesti sõjameest polegi tehtud, usu mind!”

Sibula Ott oli jällegi hirmsasti hoogu läinud, nagu ennist ameeriklastest rääkideski.

„Kui Rebane ja ameeriklased koos... oh sa tuline jutt! Terve ilm oleks haisu täis ja vanka püksid paska täis!”

Mind kutsuti jälle 46-nda rügemendi ülema enese juurde. Niisugune ta siis on, see legendaarne idavõitleja. Tõsine, jah, aga mitte ülepingutatult tõsine nagu meie rügemendi ülem Maitla. Andis mulle ümbriku meie patüli jaoks ja ütles vaikselt ning asjalikult:

„Andke see isiklikult üle. Ainult isiklikult, kas on selge? Kui midagi juhtub... hävitage ära. Ja andke mulle teada.”

Sain jälle autosõidu 45-nda rügemendi staapi. Sealt vantsisin jala Oberfalkenhaini suunas, ei viitsinud moonavankrit oodata, mis käis vaid kord päevas. Ja võib-olla oli asjaga kiire. Vantsisin sügavasti mõttes ja omaette maha vahtides. Asjad lähevad põnevaks. Too kiri... too kiri on kindlasti sellega seotud, kuidas Eesti Diviis lehvivate lippudega ameeriklaste juurde sõidab... Aga me oleme ju ikkagi relvagrenaderid. Kuulume eriväeosade hulka, keda ameeriklased oma propagandasaadetes eriti sarjavad ja stormtooperiteks kutsuvad. Ardennide lahingu ajal olid eriväeosad kusagil linna juures, mille nimi on Malmedi, mõrvanud toorelt hulga ameerika sõjavange. Kust ameeriklased teavad, et meie oleme teistsugused... kui me üldse oleme teistsugused? Schedlaus, jah... aga see oli lahingolukord, see oli hoopis teine asi... Mõlemal poolel olid relvad käes...

„Verflucht noch mal! Sowass! Wo gehen sie hin?” karjus järsku keegi just mu nina all.

„Kas te ülemust tervitada ei mõista? Ja mis te hulgute ringi rinde taga nagu hull koer? Nii kaugel asjad veel ei ole, nagu teie arvate!”

See oli lennuväe mundris allohvitser, Feldjäger. Kaptenil oli olnud õigus, need põrgulised hulkusid nüüd ringi rinde vahetus läheduseski.

Rindepiirkonnas polnud ei eestlastel ega sakslastel kombeks allohvitsere tervitada, kui polnud just tegemist oma väeosa mehega või tuttavaga. Aga seda ei saanud tollele asjamehele muidugi ütelda. Kui nüüd tuleb Feldjägeritega õiendamist, just nüüd, kus mul on see kiri taskus... Põlved võttis nõrgaks. Seisin tikksirgelt sakslase ees, kes ühtelugu edasi sõimas, kui mootorrattal sõitis mööda Sturmführer Lübeck. Toosama Lübeck, kes eesti poistel peale Oppelni kotti oli käskinud võitlusgruppidesse minemise asemel vaikselt üle mäe jalga lasta.

„Sturmführer!” karjusin täiest kõrist, kui ta mootori mürisedes must mööda kihutas. Lübeck pidas kinni, tuli tagasi ja taipas korrapealt, mis lahti on.

„Was is los?” päris ta sakslaselt oma kõige tõsisemat Sturmführeri ilmet ja hääletooni kasutades.

„See mees ei mõista tervitada, herr Oberleutnant!”

„Sturmführer, verdammt! Te ei tunne isegi aukraade! Mis teil siia rindepiirkonda asja on? Ja miks te rindesõdurite kallal irisete? Wir sind Frontkämpfer, verflucht noch mal! Sowass blödes!”

Nüüd seisis sakslane valvel kui tikk. Lübeck käskis mul mootorratta tagaistmele ronida ja jättiski mehe niimoodi seisma. Siis andis gaasi ja põrutasime minema. Pisut eemal pidasime kinni ja mina sain kah oma teenitud sauna.

„Mis sa niisuguste munajoojate poolt lased ennast vahele võtta? Nad teevad niikuinii ilmatu palju sitta. Kui nüüd tervitamise pärast kah veel õiendamist tuleb, kellel seda häda vaja on?”

„Olin mõttes ja ei pannud teda tähele. Eks ma teinekord katsu olla targem. Hea, et sa peale juhtusid. Mul on patülile üks tähtis asi edasi anda.”

Olime paar korda kokku puutunud turmvüürärite raadiote muretsemise asjus „sõduripoest”, ja hakanud sina rääkima, sest kui Lübeck otsustas mitte oma meeste kallal turmvüüräri osa mängida, siis oli ta igatepidi täitsa sell.

Olid mõttes? Sõdur ei mõtle. Sõdur iialgi ei mõtle! Aga pea peab jagama, muidu lendad vahele. Kuhu ma su siis nüüd viin?”

„Esimese pataljoni komandopunkti. Ma pean kohe patülile midagi üle andma. Tulin just Rebase staabist. Rääkisime meestega, et mis saab tervest sest asjast.”

„Mis asjast?”
„Kas jääme jälle kotti.”

„Ah seda sa kardad? Peame kokku hoidma, muud midagi. Ükshaaval ei jõua keegi kuhugi. Ei saa Feldjägeritestki läbi, nagu sa ise nägid.”

Kui tagasi jõudsin, andsin kirja pataljoniülemale üle ja läksin oma roosasse lossipreilituppa, kus Timmu jällegi kuulas inglaste päevauudiseid. Suured saksa väeosad läänerindel olid end liitlastele vangi andnud. Berliini ümber käis ikka veel madin, aga venelased olid sügaval linnas sees. Idarinde põhjaosa oli kokku varisemas.

Ainult marssal Schörneri väegrupp idarinde lõunaosas sõdis edasi, nagu poleks midagi erilist juhtunud.

Ja Oberfalkenhaini lossis oli valmis maailmatu laar viina.

„Säh, joo,” ütles Timmu.

„Nüüd veel, jah. Aga kui kaapamiseks läheb, siis mitte üks tilk. Saad aru?”

„Tohoh, sa oled õige pentsikuks hakanud!”

„Kas lubad? Ma mäletan, kuidas Eestist tulles mehed sisse jäid, juua täis.”

„Oolrait! Ma luban, et kui päris kaapamiseks läheb... Aga nüüd veel ikka võib?”

„Hea küll. Anna siia!"

Lääge oli. Lääge, leige ja lutika maitsega. Aga pähe hakkas küll.

4.

Esimesel mail teatas Prahas tegutsev saksa raadiojaam, mis ennast ikka veel nimetas „Suursaksa Ringhääling": „Meie juht Adolf Hitler on viimse hingetõmbeni võideldes lahingus Suursaksa Riigi pealinna eest langenud." Selle peale mängiti leinamarssi Beethoveni seitsmendast sümfooniast. Richard Wagner, kes oli postuumselt Hitleri poolt kõigi aegade suurimaks natsionaalsotsialistiks kuulutatud, polnud nähtavasti midagi küllalt kaalukat komponeerinud, et seda Führeri surma puhul mängida.

Mõni tund hiljem teatas sama saatja, et teade Führeri surmast on alusetu kõmu, mille levitajaid ootab ränk karistus. Juht elab ja võitlus käib edasi kuni lõppvõiduni! Veelgi hiljem teatati aga uuesti, et esimene teade on õige ja Führer on tõesti surnud. Saksa rahva uueks juhiks ja riigikantsleriks on Hitler enne oma surma nimetanud suuradmiral Dönitzi. Dönitz teatas omakorda, et ta peab küll oma kohuseks saksa rahvast bolševismi eest päästa, aga võitlus läänes olevat kaotanud oma mõtte. Vahed eriväeosade ja regulaarvägede vahel kaotatakse ära. Saatusevõitlus idas jätkub muidu endist viisi.

Berliini ümberpiiramine venelaste poolt ja Saksamaa pooleksjagamine ameeriklaste ja punaväe kokkusaamisel olid olnud ilmseks märgiks, et lõpp on lähedal. Hitleri surm aga tegi ka viimasele puupeale selgeks, et on tagumine aeg hakata lääne poole liikuma. Sest oli Aadu mis ta oli, terve niinimetatud Suursaksa Riik oli ikkagi esmajärgus tema kätetöö ja tema surmaga oli asi lõppenud. Nii mõtlesid Eesti Diviisi sõdurid. Mida mõtlesid turmvüürärid, kellest vastavalt Dönitzi käsule nüüd olid saanud jälle lihtsalt härrad ohvitserid, seda oli raskem hinnata. Sest asjad ei näinud ikka paigast liikuvat.

Teisel mail teatas inglaste BBC, et ainsad väeosad, mis veel „Suur-Saksamaa" eest võitlevad, asuvad Lätis (Kuramaal), Austrias ja Tšehhoslovakkias. Inglased ise marssisid Lübeckisse, mis loovutati ilma vastupanuta. Sileesiat ei nimetatud.

Kolmandal mail jõudis punavägi laial rindel Elbe jõe äärde ja asus mitmes kohas ühendusse inglastega. Vastupanu idarinde põhjaosas oli seega praktiliselt lakanud.

Neljandal mail saatis Dönitz esindajad inglaste juurde, kes kirjutasid alla tingimusteta kapitulatsioonile Hollandis, Taanis ja Põhja-Saksamaal.

Viiendal mail algas Prahas suureulatuslik mäss sakslaste vastu. Kindral Pattoni Kolmas ameerika armee vallutas Pilseni, mis on ainult mõnikümmend km Prahast, aga sai siis käsu mitte enam edasi tungida. Venelased lähenesid Prahale põhja poolt. Nendega oli kaasas Tšehhoslovakkia seaduslik president Beneš, kes koos „esimeste vabastajatega" oma maa pealinna tahtis jõuda. Hiljem saime küll teada, et kindral Patton oli asjade niisuguse arengu pärast õige pahane, aga see ei muutnud asja. Tšehhoslovakkia oli liitlaste kavas ette nähtud okupeerimiseks punaväe poolt.

Eesti Diviis aga pidas vapralt idarinnet edasi, nagu poleks midagi erilist juhtunud. Timmu oli veendunud, et meie turmvüürärid, see tähendab nüüd küll Dönitzi käsu kohaselt jällegi „härrad ohvitserid”, olid viimse arunatukese kaotanud.

„Vaimuhaiged, noh. Inimesed, kelle pea on haige.”

„Kõik jäid korraga vaimuhaigeks?”

„Paistab niimoodi. Täie aruga inimene läheks lääne poole nii nagu jalad võtavad.”

Niisuguseid täie aruga inimesi oli küllalt olemas. Sõdalasi, kes saatsid juhtkonna pikalt ja hakkasid oma käe peal lääne poole astuma. Kui palju neid läbi pääses, seda me ei tea, aga paljud toodi tagasi, sest rinde taga valitses marssal Schörneri rindelõigus ikka veel kõva kord ja Feldjägerid tegutsesid vapralt edasi. Jooksikud, kes rindele tagasi toodi, kästi kui reeturid maha lasta. Seda küll eesti väeosade juures ei juhtunud, sest vaatamata Timmu arvamisele polnud meie härrad ohvitserid ometi mitte peast täiesti segased. Feldjägerite poolt kinni püütud ja tagasi toodud sõdurid sõimati lihtsalt läbi „eesti juhtkonna mitteusaldamise pärast”, kes teadvat kõige paremini, mida on õige teha ja mida mitte.

Ühel päeval ilmus üle õige pika aja jällegi diviisi ajaleht „VAREMEIST TÕUSEB KÄTTEMAKS”. Jumal teab kus ja kuidas seda trükitud oli, aga välja ta anti ja jutt oli nüüd hoopis teistsugune kui tavaliselt. Jutt oli peamiselt eesti ohvitseride ja eesti sõdurite vahekorrast.

Eesti ohvitserid polevat iialgi muule mõtelnud kui Eesti tulevikule ja oma meeste eest hoolitsemisele, kuigi on tulnud pidada vastasega raskeid lahinguid. Eesti sõdur omakorda on oma juhte ikka ja alati usaldanud ja teeb seda ka nüüd, kõige raskemas olukorras. Ainult sel viisil saab ta oma kohust isamaa vastu täita. EESTI SÕDUR USALDAB OMA JUHTKONDA, SEST NII TEENIB TA KÕIGE PAREMINI OMA ISAMAAD! TA EI TEE MIDAGI OMAPEAD, VAID TÄIDAB OMA ÜLEMUSTE KÄSKU KA KÕIGE RASKEMAL TUNNIL! EESTI OHVITSERID MÕTLEVAD NÜÜD VAID OMA SÕDURITE HEAOLULE! ÜHESKOOS TEEME ISAMAA EEST OMA PARIMA!

„Kust nad, kurjadvaimud, nüüd veel sihukese kirjamehe on välja urgitsenud?” imestas Timmu. „See on hoopis kavalam jutt, kui meie rügemendi ülem mõistaks välja nuputada. Kes omapead ameeriklaste juurde putkab, on halb eestlane, vaat kus lops!”

Neid, kes selle loogika alusel halvad eestlased olid, oli ka ohvitserkonna hulgas, mitte vaid lihtsõdurite ridades. Ühel ilusal päeval – see võis olla nii umbkaudu neljandal või viiendal mail – tuli terve „ahjutorude kompanii” oma ülema leitnant Loorbergiga eesotsas rindelt tulema. Ahjutorude („bazookade”) mehed polnud vastutavad ühegi kindla rindelõigu eest, nii et tegemist polnud mitte frondilt ärajooksmisega ja rinde lahti jätmisega, mis teisi võiks ohustada. Tegemist oli esmajärjekorras protestiga ja demonstratsiooniga. Ahjutorude kompanii ülem polnud iialgi hiilanud kuulekusega sakslaste vastu. Schedlau lahingu ajal oli tema see, kes saksa Stabsscharführeri pikalt saatis, kui too eestlaste poolt saagiks saadud ameerika „Studebakeri” tahtis diviisi staapi viia. Ja ahjutorude mehed ei pannud ka mitte ülepeakaela jooksu, vaid tulid esmajärjekorras esimese pataljoni staapi kapten Sirvetiga nõu pidama.

Sirvet helistas rügemendi staapi kapten Maitlale, kes oli varsti nagu välk ja pauk väliautoga isiklikult kohal. Kapten Maitla näis olevat täis energiat ja enesekindlust nagu alati ja ilmselt talle niisugune omavoliline asi nagu ahjutoru-meeste rindelt äratulek sugugi ei meeldinud. Kõik kolm ohvitseri, pataljoniülem kapten Sirvet, rügemendiülem kapten Maitla ja ahjutoru-meeste kompaniiülem leitnant Loorberg, kadusid pataljoniülema tuppa ja mis seal juhtus, sellest väiksemad vennad ei tea mitte kui midagi. Kui nad jälle lagedale ilmusid, oli Maitla endiselt enesekindel ja ahjutorude kompanii ülem läks oma meestega rindele tagasi.

„Ahjutorude kompülil ja meie patülil oleks nagu munad maha võetud," arvas Timmu.

„Nojah – nad on kõik ikkagi ohved. Ohved on õpetatud sõna kuulama ja teistele sõnakuulmist õpetama. Ja rügemendi ülem on neist kõige tähtsam mees. Eks nad siis tema sõna kuulavad."

5.

Seitsmendal mail tuli lõpuks käsk taganeda. Rinne tõmmatavat esialgu tagasi joonele, kus praegu on rügemendi staap.

„Tervelt neli kilomeetrit, no mis sa kostad!" ütles Timmu.

„Ega see ole nii mõeldud. See on suure läändemineku algus, passi peale."

„Mina igatahes enne kinni ei pea, kui ameeriklaste juures. Kui nad veel uuesti rinnet tahavad luua, siis minu poolest mingu pikalt. Mina lähen oma teed. Auf Wiedersehen, Mahlzeit ja grüss Gott!"

„Mina ka. Ja ma ei usu, et keegi teine enam pidama jääb, tehku Maitla mis tahes."

„Ära ütle midagi. Turakaid ja türapäid on alati küll ja küll. Käsk on käsk ja käsk on vanem kui meie ja kõik need teised sõnad..."

Terve öö vastu kaheksandat maid ootasime täies rõivas, püssid, seljakotid ja raadiojaamad haardekauguses, minekukäsku. Seda ei tulnud ega tulnud. Und kah ei tulnud, mis on sõduri puhul õige haruldane asi. Saabus kesköö. Saabusid varajased hommikutunnid. Ikka veel ei midagi.

Sibula Ott oli ütelnud, kui temaga viimati Rebase staabis juttu rääkisime, et mineku puhul luuakse eriline raadioside eesti üksuste vahel, eriliste kutsemärkidega. Aga midagi polnud meile sellest teatatud. Mingeid lainepikkusi või kutsemärke rügementidevaheliseks sidepidamiseks polnud meile antud. Muidugi, meie olime ju vaid pataljoni raadiojaam, võib-olla oli midagi loodud rügementidevaheliseks sideks, millest me midagi ei tea.

Läks valgeks. Ikka veel ei midagi. Kompaniisid ei olevat olnud võimalik rindelt lahti rebida, öeldi.

„Iivanil on ehk hais ninas, et eestlased tahavad päkad teha," arvas Timmu. „Hulk aega pole miskit aktiivset tegevust olnud. Kuidas siis nüüd järsku?"

„Tahavad meid hoida enneaegu läände minemast?"

„Kas nad just nii kavalad on... aga mine sa tea. Igatahes, kui kämbud tiibadelt enne jooksu saavad kui meie, siis on sitasti..."

Oli juba suur valge, kui lõpuks lossi ette rivisse võtsime äramarsiks. Suure taganemise sissejuhatuseks oli terve öö jäänud magamata ja see polnud kindlasti mitte targasti tehtud. Aga väsimust nagu ei tundnudki.

Oli ilus hommik. Ilus kevadine hommik ja me olime heas tujus.

Loodus oli jõudnud end juba peaaegu suverüüsse mähkida, sest siin sisemaal, Eestist hulk maad lõuna pool, jõuavad ilusad päevad kätte palju varem, kui meie sellega harjunud olime. Õhk oli kristallselge, linnud laulsid, soe päike paitas hellalt marsile asuvaid sõdalasi. Me polnud ammu, ammu enam rivilaulu teinud. Rindel ja vahetus tagalas pole selleks ei vajadust ega tahtmist. Nüüd aga alustas keegi spontaanselt ja ilma saksa kroonus nõutava eellugemiseta (Ein Lied, eins, zwei, drei...!):

Elas Nõmmel noor ja nägus neiu,
Sõdurpoissi hellalt armastas...
Vaiksel õhtul pargipuite vilus
Vandus talle truudust surmani!

Kuramuse hea ja kerge oli olla. Läände läheme... läände! Magamata ööd nagu poleks olnudki. Nädalatepikkune ängistus oli kui pühitud.

Neiu, kas tead
Akna avama sa pead!
Neiu, sel ööl
Sulle külla tulen veel!

Jõudsime rügemendi staabi juurde. Siin tehti lühike peatus. Istusime kraavipervele tee ääres.

Peatus aga venis ja venis. Pool tundi. Tund. Kauemgi.

„Midagi on jälle viltu, passi peale," ütles Timmu. Aga kui nad tõesti siia pidama tahavad jääda, siis ohne mich, nagu kämbud ütlevad. Mina putkan täna öösel üksi edasi. Kas tuled kaasa?"

„Muidugi. Nii, nagu rääkisime."

Siis tekkis eespool sabin, erutus, läbisegi seletamine. Mingi teade liikus suust suhu, kuni jõudis meienigi.

TINGIMUSTETA KAPITULATSIOON ON ALLA KIRJUTATUD KÕIKIDEL RINNETEL. Kes peale keskööd veel relva kasutab, on bandiit ja teda koheldakse kui kurjategijat. SÕDA ON LÄBI.

Võttis pisut aega, kuni see teade kõrvust ajudeni jõudis. Rahu! Venelased on kesk Euroopat, aga sõda on läbi...

Kuidagi uduselt kerkis mõte pähe, et küllap on maailmas palju inimesi, kes nüüd suurt headmeelt tunnevad. Aga mitte kuigi paljusid eestlaste hulgas, kelle kodumaa võib-olla väga pikaks ajaks jääb teispoole Euroopa idapiiri. Omamoodi inimesed oleme. Iga õige ristiinimene peaks tundma headmeelt maailmasõja lõpu üle, aga meile on see kui surmasõnum. Meie maa jääb nüüd teispoole ületamatut kuristikku. Jah, teadsime, et see oli tulemas. Teadsime, et lääs meist ei hooli. Aga ometi mõjus sõja lõpusõnum nüüd kui uus pauk. Küllap tunneb niimoodi inimene, kelle vend või laps on vähki suremas. Teab, et lõpp on ees. Aga kui lõplik lõpp tuleb, on see ometi suur pauk. Eelteadmine pole aidanud. Peas tagus ühtesoodu vaid sama mõte: venelased on kesk Euroopat, aga keegi enam nende vastu ei sõdi...

Ka Timmu oli mõtelnud omi mõtteid. Tema mõtted olid käinud sedapuhku aga pisut teist rada.

„Ootasid, kuramuse lollpead, kuni viimse õhtuni enne sõja lõppu! See jääb nende hingele! Kui me nüüd Iivani kätte jääme, jääb terve diviis eesti ohvitseride hingele, kes kämbude sõna kuulasid ja persega mõtlesid, mitte peaga."

„Kust nemad pidid eile õhtul teadma, et homme on rahu?"

„Seda muidugi mitte. Aga asjad olid ju ammu klaarid."

„Noh, nüüd oleme teel. Kõik koos. Ega me veel vankade käes ole."

„Veel ei ole. Edasi, leegionärid! Konts ja varvas, konts ja varvas...!"

Timmu jällegi irvitas ja see andis ka mulle julgust ja viis mõtted sinna, kuhu vaja: kõige tähtsam on nüüd kähku läände saada. Oli siiani mis oli, nüüd oleme teel.

- - -

Vehkisime Sudeedi mäestiku jalal asuva Hirschbergi suunas, nii nagu keegi jõudis. Nooremad ja tugevamad ees, vanemad ja viletsamad riburada mööda takka järele. Kõik, mida just hädapärast vaja polnud, olime visanud ära: raadiojaamad, kuulipildujad, gaasimaskid, labidad ja kiivrid. Milleks seda kolu enam vedada! Sõda on läbi. Sõda on läbi, aga lääneliitlased on kusagil õige kaugel teispool Sudeedi mäestikku ja venelased on siinsamas selja taga. Sellepärast hoidsime püssid ja laskemoona alles. Äkki läheb veel vaja. Kui mitte muuks, siis viimase kuuli jaoks iseenesele. Teiste võimaluste hulgas oli see nüüd üks, mida pidi tõsiselt arvestama. Elusalt me end kätte ei anna. Ei andnud siis, kui sõda veel käis, ei anna ka nüüd.

Sõjaväeline kord ja organisatsioon näisid olevat üles ütelnud samal hetkel, kui saime teada, et maailmas on jälle rahu. Iga mees vehkis mis jõudis. Teadsime, et mäestikust viib üle vaid

üksainus suurem tee. Varem või hiljem läheb see umbe. Kes ees, see mees. Nii on džungli seadus ja nii on ka inimkonna seadus, kui asjad lähevad küllalt räbalaks. Džunglist oleme lõppude lõpuks kõik pärit.

Nii mõnelgi endisel sõdalasel oli jalge vahel saksa talust sisse vehitud jalgratas. Jalgratastel puudusid küll enamasti kummid, sest kummist oli bensiini kõrval Kolmandas Riigis olnud kõige suurem puudus, aga niikaua, kui putkamine käis mööda siledat maanteed, sai sõita ka ilma kummideta. Tagumik põrus küll mis hirmus ja hambad tikkusid suus lõgisema, aga mis tost. Peaasi, et saaks edasi – ükskõik mismoodi ja ükskõik, mis hinnaga. Mõnel mehel oli ka olemas kõrr, sakslaste poolt mahajäetud pisimootorratas, aga nende jaoks puudus enamasti bensiin.

Päriselt polnud džungliseadus siiski veel kõige üle võimust võtnud. Paarikilomeetrise putkamise järel nägime teeservas pilti, mis äratas kui mitte just kristliku ligimesearmastuse, siis ometi rahvusliku ja sõdurliku ühtekuuluvustunde. Tee kõrval seisis meie pataljoni staabist pärit veoauto, mis oli sõitnud nii kaugele, kui olemasolevast bensiinist jätkus, ja siis maantee kõrvale seisma jäänud kui tarbetu riistapuu.

Veoauto kõrval suure puu all istus hulk esimese pataljoni poisse ja rääkis kõva häälega juttu. Aeg-ajalt naerdi laginal ja vehiti käsi.

„Kas te peate siin sõja lõpu simmanit?” päris Timmu, kui me meeste kohale jõudsime.

„Mis kuradi simmanit sa saad pidada, naisi pole,” lõõpis üks poistest ja ulatas pläsku meie poole. „Pange kärakast. Sitt viin, aga juua kõlbab, nagu ütles Viljandi praost.”

Timmu läks järsku tõsiseks. Ükski viin polnud Timmu arvates nii sitt, et juua ei kõlbaks, aga praegu...

„Poisid... ootame vähe selle asjaga. Kui me kord väljas oleme, siis... Praegu, tead, võtab võhma ära... meil on maailmatu maa kablutada.”

„Vaat, kus kuradi munajooja!” ütles teine. „Ma mõtlesin, et sa oled mees nagu muiste ja nüüd ei julge ühte kärakastki võtta. Võta, võta, noh! Mis see tilk. Ennegi purjus peaga vankade käest tulema saadud. Volhovi kotis, tead...!”

„Ei võta. Tulge, lähme koos edasi. Iivan on siinsamas ja kedagi pole vastas, teate küll. Ei tohigi enam vastu hakata, sõda on läbi.”

„Meie jääme Iivani jalgu? Mine peesse! Teeme nüüd üks laul:

Uhti, ahti, uhti, ahti,
Lihunik laskis lehma lahti,
Uhti, ahti, uhti, ahti...”

Timmu ohkas. Siis ütles õige kurvalt ja väga tõsiselt:

„Lähme. Nendega pole enam midagi peale hakata. Suur laar Oberfalkenhaini keldris sai, tead, just valmis. Pooltel meestel on pläskud samakast täis."

Vantsisime edasi. Teisigi esimese pataljoni mehi oli siin-seal teeveeres napsitamas. Oli ka neid, kes küll edasi vantsisid, aga pläsku käis ühtelugu suule.

„Viin ja mammon, mammon ja viin, selle nahka see eesti rahvas kord läheb. Eestist tulles, tead... kui palju jäi teele ja kui palju jäi vanka kätte, sest ei raatsitud kolu maha jätta. Veeti kolu kaasas nagu hingeõnnistust. Nüüd nad on Siberis. Ja ilma koluta. Teised jälle viina pärast... Sa tead küll, et ma pole miski viina vaenlane, aga... Viimastel päevadel oli terve Tallinna linn purjus. Ja vana Pitka jagas purjus meestele püsse, et kaitseme viimse minutini isamaad... See oli nagu viimnepäev, tead."

Timmu jutt tõi meelde mehe, kes tollel ammusel päeval, kui me Kutiga läbi Pääsküla raba läände putkasime, jäi kraavikaldale viina võtma. Ja tõi meelde naise, kes Rootsi minevalt purjekalt oli maha jäänud, sest polnud kaasas teist paari kingi... Tee ääres puskarit proovivaid mehi nähes, kes olid ammu sellest punktist möödas, kus mõistliku jutuga midagi saab peale hakata, tegin ühe neist vähestest otsustest, millest olen jõudumööda püüdnud kinni pidada: ei viin ega kolu ole seda väärt, et nende pärast elu ja vabadust kaalule panna. Elu ja vabadus võib minna untsu küll õige mitut viisi ja algul ei saa ehk asjast mitte arugi... Kui aga kord asi on selge, siis jäägu nii üks kui teine, nii viin kui kolu kus kurivaim. Kohvrite all ägavad tsivilistid ja tee ääres pummeldavad sõdurid kuuluvad nende pildikeste hulka, mis ei unune. Vaja on vaid hetkeks silmad sulgeda...

Mida ligemale tuli Sudeedi mäestik, seda rohkem liitus meiega mehi igasugu teistest väeosadest, kes kõik ainsa läände viiva oru suunas putkasid. Välihallis mundris saksa regulaarväeosad ja sinepikarva mundris ungarlaste diviis, mis oli olnud meie kõrvallõigus. Sõdurite vahel vehkisid tsiviilpõgenikud ja SA mundris parteimehed, kes siiani olid kurikuulsat Feldjägeri ametit pidanud. Teiste vahel, kuigi omaette grupina, putkas rühmake inglise sõjavange, kes Sileesia taludes tööl olid olnud. Inglased leidsid nähtavasti, et koos eestlastega ja saksa sõjaväe jäänustega jõuab lihtsamini läände ja tagasi koju kui ringiratast punaväelaste abiga, kes peatselt vabastajatena siia pidid jõudma.

Kulmud kipras ja pilgud maas, rühkis terve see kirju seltskond lääne poole. Igasugused klassivahed, rahvuste vahed ja isegi see, kes kummal pool oli sõdinud, oli unustatud. Selja taga olid venelased. Eesti relvagrenaderid, saksa „Landserid", ungari idavõitlejad, inglise sõjavangid, saksa tsivilistid, kõik rühklisid ühel meelel lääne poole nagu jalad võtsid.

„Seda pudru ja kapsast ei lahuta keegi enam ära," ütles Timmu. „Kus on nüüd see eestlasest diviisiülem ja lehvivad Eesti lipud? See on hullem kui Oppelni kotist tulek. Siis polnud vähemalt tsiviliste jalus."

„Oleks me üksainuski päev varem tulema hakanud, oleks tee tühi olnud."

„Oleks jah, oleks! Oleks põrsal küüned, siis roniks puu otsa nagu kass! Kui pea ei jaga, siis jagavad jalad, nii ütleb vanasõna. Meie ohved ei saanud tulema, sest ootasid sakslaste käsku."

„Kust sa tead?"

„Mis seal teada. Näed ise. Ma rääkisin sakslastega, kes tulid kõrvallõigust. Nemad panid juba eile õhtul kaakama. Ja ungarlased kah. Siis kui meie Oberfalkenhaini lossis istusime ja käsku ootasime."

„No kes siis teadis, et sõja lõpp on ainult tundide küsimus."

„Terve see asi ei ole mitte tundide küsimus, vaid päevade küsimus. Mis kuradi pärast me eile või üleeile tulema ei hakanud? Või möödunud nädalal? Mispärast, ah?"

Kui me Hirschbergi jõudsime, kus siiani oli asunud diviisi staap, oli see vastase suurtükitule all. Vaherahu pidi ametlikult kehtima hakkama keskööselt, öeldi. Kuni sinnani võib veel sõda pidada ja püssi lasta. Vastase suurtükituli oli aga võrdlemisi hõre ja kedagi see eriti ei heidutanud. Peaasi, et jõuaks mägedesse ja sealt kaudu läände, enne kui on hilja. Meiega umbes samal ajal oli Hirschbergi jõudnud ka Rebase rügemendi (46-nda relvagrenaderide rügemendi) osi ja kuulu järgi tegi osa neist vasturünnakut, et vene jalaväge eemal hoida nii kaua kui veel võimalik. Linna vahel kohtasin teiste hulgas Sibula Otti, kes oli teeninud viimseni Rebase rügemendi raadiojaamas ja kellega me hilju aja eest rindel juttu puhusime sellest, kuidas Eesti Diviis kolonel Rebase juhtimisel lehvivate sini-must-valgete lippudega ameeriklaste juurde pidi sõitma sakslastelt võetud veoautodega.

„Mis juhtus, et kõik... nii läks?"

„Mis juhtus? Kust ma tean! Ära küsi lolle küsimusi."

Sibula Ott oli harva turris ja veel harvemini vanade sõprade vastu tige. Nüüd oli ta aga ilmselt erutatud ja väga pahas tujus. Ma ei hakanud seepärast ka enam midagi pärima. Aga Ott rääkis vähe aja pärast ise.

„Juhtus just see, mida me kõige rohkem kartsime. Ohved kuulavad ikka teiste ohvede sõna. Korpuseülem kuulas marssal Schörneri sõna, diviisiülem kuulas korpuseülema sõna ja meie vana kuulas diviisiülema sõna... Korpuseülem oli vist lubanud Eesti Diviisi kõige enne rindelt välja tõmmata. Selle eest, et me Oppelni kotis ta naha päästsime, tead. Aga ühte kuramuse kämbut ei saa ju usaldada. Ammugi mitte kindralit. Miks peaks üks saksa korpuse ülem kõigepealt Eesti Diviisi peale mõtlema? Tema on lõppude lõpuks saksa kindral ja mis on temal meist, kui Suur-Saksamaa on omadega läbi."

„Ja nüüd...?"

„Nüüd? Perses kõik need puud ja laevad! Laupäeval, tead, murti siin, Hirschbergis viinapoed lahti ja sellest saadik on terve linn ja pool Eesti Diviisi staapi purjus. Diviisi staap on purjus, aga meie hoiame rindel vahvasti edasi peakaitseliini, mida kämbud kutsuvad HKL (Hauptkampflinie)! Kui vana sotti sai, mismoodi asjad õigupoolest on, siis ta võttis kah parasjagu nina täis. Kirub nüüd ungarlasi ja sakslasi ja kõiki, kes enne meid lõikama panid."

„Aga ise ootas kämbude käsku?"

„Nii see paistab olevat. Aga küll me siit tulema saame. Vana saab alati igalt poolt tulema."

„Sa ütlesid, et on jommis?"

„Ega sest ole midagi. Ta on ikka aeg-ajalt jommis. Aga siiski, kui vaja, saab ära tehtud, mis vaja teha."

„Aga pahasti on see asi nüüd ikka küll..."

„Pahasti muidugi. Ja kurat teab, mis Tšehhis on. Vlassovi raadio praalis paari päeva eest, et nemad on Praha „vabastanud". Aga punavägi seda vabastamist ei tunnista ja trügib nüüd mis hirmus ise Praha poole. Ja ameeriklased kah. Pilsen on ameeriklaste käes ja nad on vist olnud ka Praha eeslinnas, aga jälle tagasi läinud. Praha on mõeldud vankade kätte jätmiseks."

„Kust sa tead?"

„Kust ma tean? Keegi ei tea mitte kuraditki, igaüks muudkui arvab ja vabastab! Aga amid ei tule enam edasi ja vanka tuleb. Ma olen ühtelugu nende kõikide raadiot kuulanud."

„Siis tuleb meil üks hirmus kablutamine. Hullem kui kunagi enne. Võib-olla läbi vankade maa-ala."

„Võib-olla. Ennegi kablutatud. Vanasõna ütleb, et kui sitasti, siis uuesi."

Sibula Ott läks oma „vana" otsima ja meie Timmuga läksime edasi mägede poole. Mäestiku jalal oli ennast kuidagi sisse seadnud asutus, mida heal tahtmisel võis nimetada 45-nda rügemendi staabiks. Teadsime, et kõik on nüüd möödas. Teadsime, et üheskoos läände minek koos terve diviisiga on untsus. Teadsime, et sõda on paari tunni pärast läbi, et iga mees oleneb vaid oma jalgade väledusest, sellest, kuidas peanupp jagab, ja sellest, kuidas kellelgi on õnne. Aga ometi... ometi oli hea näha oma rügemendi staapi. Olime liiga kaua olnud sõdurid. Olime kõigele vaatamata enamasti täitnud käsku, sest teisiti sõjas ei saa. Olime küllalt kaua olnud koos, et tunda mingit ähmast headmeelt oma rügemendi staabi olemasolust ka kesk seda Soodomat ja Komorrat. Äkki on siiski veel võimalik kuidagi koos läände jõuda... äkki saame siiski veel korra jalule ja omad poisid kokku. Sealsamas ligidal oli ka üks teine asutus, millel oma arvates oli vist isegi teatav tähtsus. Diviisi staabi jäänused, telk ja vimpel, millel ilutses uue diviisiülema nimi: Brigadeführer Maack.

„Nii et meie ohved pole Maacki siiski peesse saatnud," ütles Timmu asjalikult.

„Paistab, et ei ole. Aga kas tal midagi ütelda on...?

„Kas kellelgi veel midagi ütelda on?"

45-nda rügemendi staabi juures õiendas leitnant Lübeck näiliselt päris asjalikult ja rahulikult. Kokad olid teinud laari suppi. Maitlat ja Laasit polnud näha.

„Kust Sirveti pataljoni mehed nii jõledasti viina said?" päris Lübeck ilma pikema sissejuhatuseta. „Hullud! Ma olen küll ja küll näinud, kuidas mehed jäävad Iivani kätte, lakku täis."

„Oberfalkenhainis sai just laar valmis," ütles Timmu. „Aga ega's meie pataljoni mehed üksi. Pool diviisi staapi on lakku täis. Ja osa Rebase mehi kah. Siin Hirschbergis olevat miskid viinapoed lahti murtud?!"

„See on pahasti, väga pahasti. Me peame hommikuks üle mägede olema ja ennast tšehhidele üle andma interneerimiseks. Muidu antakse meid vankadele välja."

„Kes seda ütles?"

„Päris kindlasti ei tea keegi. See on rohkem nii – kõlakas. Et kes peale keskööd relva tarvitab, on bandiit. Kes end enne kätte annab, interneeritakse."

„Ja mis tšehhid meiega teevad?"

„Keegi ei tea kindlasti. Aga eks nad tee jälle oma vabariiki. Ameeriklased on ju Praha külje all. Kui tõesti tehakse õige Tšehhoslovakkia, oleme ehk omadega mäel. Antakse ameeriklastele üle."

Aga vankad trügivad ju kah Praha peale."

„Nojah, seda muidugi. Aga ehk nad ei saa kohe võimu omale. Tšehhid kah väike rahvas. Ehk saavad meist aru. Ja ehk ameeriklased siiski vaatavad, et võim ei lähe kohe punastele. Keegi ei tea midagi."

Leitnant Lübeck pani suitsu ja pakkus meilegi. Siis ütles:

„Kõige enne peame saama üle mägede. Iivan tahab siinsamas Hirschbergi juures maantee ära lõigata ja siis oleme kõik kotis. See maantee on ainus tee läände."

„Ja see on nüüd kõikesugu pudi-ludi täis – sakslasi ja tsiviile ja kurat teab mida..."

„Nii see asi on."

„Oli kuulda, et üks meie rügülidest pidi kõik üle võtma. Aga nüüd on ikka Maacki lipp seal teispool teed püsti. Mis juhtus?"

„Kes mulle sellest rääkima tuleb? See supp tuli kaela nagu välk ja pauk. Mis see Maack. Nüüd on nii, et peab lihtsalt katsuma oma mehed läände saada."

„Kas meid on siin komandopunktis veel vaja? Meil pole ju enam raadiojaamu ega midagi. Pidi ikka selle suure kaapamise ajal eriline side loodama eesti üksuste vahel. Aga keegi ei andnud meile kutsemärke ega miskit informatsiooni."

„Kurat teab, mis juhtus. Pange omapead edasi. Kedagi siin aidata ei saa. Kui hästi läheb, ehk saame hiljem veel rügemendi kokku. Aga enne peab saama üle mägede."

Putkasime edasi mägede suunas. Need hakkasid siin järsku peale. Oli ikka nagu lage maa, ja siis korraga olid mäenõlvad kahel pool teed nagu müürid.

„Lübeck on täitsa," ütles Timmu. „Kui niisuguseid rohkem oleks! Näe, räägib meiegagi nagu inimestega. Kapten Maitla, tead, nõuaks nüüd kah sõdurlikku ettekannet, et „härra kapten, reamees Timmermann putkamas lääne poole!"

„Kuida nii, „härra kapten"? Tema on surmani Hauptsturmführer!"

„Nojah, tema ise usub seda asja... ega ta ei tee teatrit. Ja tal on lõvi julgus.”

Timmu püüdis olla aumees ja hinnata isegi turmvüüräreid ausat viisi. Ja selle aususe juurde kuulus ilmselt ka tema vaikne järelmärkus:

„Lõvid ei ole mitte selle poolest tuntud, et nende pea eriti hästi jagaks.”

II
Sudeedi mäestikus ööl vastu üheksandat maid

1.

Kui me päris suurte mägede vahele jõudsime, hakkas juba pimenema. Maantee ronis pikkamööda ikka kõrgemale ja kõrgemale. Vasakul pool teed oli käreda vooluga mäestikujõgi, paremal järsk kaljusein. Suurem osa läände rühkijaist olid jala, aga oli küllalt ka neid, kellel olid hobuveokid või isegi veoautod. Kitsal mäestikuteel aitab sellest, kui ühelainsal veomasinal bensiin otsa saab või ainsal hobuveokil ratas murdub, et tervele läände venivale inimjõele tammi ette panna. Kui eesti poisid niisuguse tammi taha kinni jäid, tehti asjale enamasti lihtne ja liigutav lõpp: nässus auto või vanker lükati ühisel jõul üle teeserva jõkke. Hobused vankrite eest päästeti enne muidugi valla ja need panid hirnudes jooksu, osa ettepoole, osa tahapoole, kus oli nende kodu.

Sakslased kisasid ja hädaldasid ja kui mõni nende ohvitseridest juhtus ligidal olema, püüdis see vanaviisi karjudes eesti sõdureid takistada, nagu käiks ikka veel sõda ja temal oleks veel midagi ütelda. Sellest ei tehtud nüüd enam midagi välja ja see tegi ohvitserid hüsteeriliseks, sest kuus aastat olid sõdurid nende sõna kuulanud. Timmule näis kogu see asi isegi omajagu võigast rõõmu valmistavat.

„Meie oleme nende kuramuste Heimatit küllalt kaua kaitsenud. Aga nüüd meie läheme minema ja tee puhtaks! Heil Hitler, Mahlzeit ja grüss Gott! Kas saab või ei saa?”

Timmul oli püstolkuulipilduja puusal ja hirmus verine ilme näos, nii et hakka või ise teda kartma. Sakslased tegid hirmsat kisa, aga muud nad ei saanud teha, sest meid oli rohkem kui neid ja nüüd valitses džungliseadus.

Ühes mäestikukülas leidsime ees maailmatu laari veomasinaid, mis olid täis saksa tsiviilpõgenikke.

„See on see kuramuse autopark, mille me üle pidime võtma, kui kõik oleks plaanide järgi läinud,” ütles Timmu. „Aga kämbu tsiviilid jõudsid ette.”

Kämbu tsiviilidel polnud aga veomasinatel pikka pidu, sest kohale ilmus asja jutti ajama ei keegi muu kui Hauptsturmführer Maitla ise. Ja sedapuhku polnud pisimatki kahtlust, kelle poolt oli kapten Maitla, kes alati tegi põhjalikult ja asjalikult seda, mida ta just parajasti tegi. Maitla oli endiselt täies Hauptsturmführeri mundris, mütsi ees pealuumärk, kuuekaelustel mustad ruudukesed kolme hõbedase nelinurgaga ja kaelas rüütlirist. Sakslased jätsid vastujorisemise kus seda ja teist ning kobisid autodelt maha. Eesti poisid laaditi peale. Maitla kärkis ja kamandas nagu mullu ja oli ilmselt täis enesekindlust nagu alati. Sakslased kuulasid vaikselt sõna, meie ronisime autodele.

Niisugusi tehakse vähe siia ilma,” ütles Timmu, sedapuhku ausa imestuse ja isegi lugupidamisega.

„Sa ju alati ütlesid, et põrund.”

„Põrund, muidugi. Aga siiski... See julgus – ja julmus – tuleb sellest, et ta saatanas alati tõesti usub, et tal on õigus. Sedaviisi on lihtsam elada, kui ühtelugu mõteldes ja kõigest aru saada püüdes... Tema arust oli see õige, et me viimse minutini ninaga vastu lina idarindel olime, ja nüüd on see õige, et me läände putkame ja kämbud krusadelt maha lööme. See on nende Heimat, mitte meie oma...”

(See oli viimane kord, kui reamees Timmermanni raadiogrupi poisid oma rügemendiülemat nägid. Läände ta ei jõudnud. Ühe müüdi järgi olevat ta jõudnud Turnau (nüüd Turnov) linnakeseni Tšehhimaal ja seal täies mundris kinni võetud ja hukatud. Sama müüt pajatab, et ta meelega oma mundrit seljast ei võtnud ega rüütliristi kaelast. Olevat ütelnud, et kui selles kõlbas sõdida, kõlbab selles ka surra. Võib arvata, et rindeohvitserina oli tal raske mõista, et pealuumärk otsaees ja rüütlirist kaelas võisid mõnele teisele rahvale tähendada sama, mis sinise põhjaga NKVD müts ja Lenini orden eesti rahvale.)

Mõnda aega liikus läände suunduv kolonn enam-vähem takistamatult. Kõlbmatud veokid olid lükatud üle teeserva jõkke ja asjad maanteel olid eestlaste korraldada. Istusime täiskiilutud veoauto kastis, puldani all ja pilkases pimeduses. Teatud mõttes oli niisugune pimedas konutamine hullem kui jala vehkimine, sest liikusime siiski väga aeglaselt ja kell nihkus ikka omasoodu edasi. Mis siis, kui me kesköös üle nõutava piiri ei jõua? Mis siis, kui jääme punaste kätte? Mis siis, kui bents saab otsa? Pagev sõdalane mõtleb oma mõtteid ka jala marssides, aga need pole siis nii painavad, kui pilkases pimeduses veoauto kastis istudes. Aeg-ajalt jäi voor hulgaks ajaks hoopis seisma ja tekkis kiusatus maha hüpata ja jala edasi putkata. Aga siis liikusime ometi jälle edasi, kuid tigusammul ja lühikeste juppide kaupa.

Kusagil pisikeses mäestikukülas ilmus järsku auto ette keskealine naine, vehkis kätega ja ei läinud teelt autojuhi sõimule ja tuututamisele vaatamata. Autojuht oli sakslane, sest meie hulgas ei juhtunud olema kedagi, kes seda tööd oleks tundnud. Kui naine ära ei läinud, läks sohver välja teda jõuga kõrvale lükkama. Naine viskas ennast risti teele ja hakkas karjuma, hakkas karjuma sulaselges eesti keeles: „Mu Jumal, mu Jumal, tule ometigi ja aita! Lapse pärast, mitte minu pärast!”

Teeserval seisis viie- või kuueaastane poisike, silmad hirmust suured, aga siiski kuivad. Isegi viieaastased lapsed ei nutnud neil päevil. Nutt ei aita, teadsid nemadki. Nutt ei aita, kui punavägi tuleb Euroopasse ja teda oodatakse paljude poolt kui vabastajat.

Üks meie poistest läks välja, kus sakslane naist jõuga püüdis teelt ära lükata. Naine nägi rahvusvärve ta varrukal isegi pimendatud autolaternate ähmasel valgusel.

„Jumal, eestlased! Poisid, palun, palun!”

Võtsime naise ja poisikese endi juurde taha kasti. Välja läinud sõdur osutas püssiotsaga sakslasele ja ütles eesti keeles:

„Sõida edasi, kurat, muidu saad tina.”

„Verluchte Ausländer,” pomises sakslane, aga õige tasa. Püssiots oli suunatud tema poole.

Autos istus poisike ema sülle ja hoidis kõvasti-kõvasti kahe käega tema ümbert kinni.

„Kõik on nüüd hästi, Peedu, kõik on hästi," ütles naine tasa ja silitas pojakese pead. „Need on eesti onud. Nad võtavad meid kaasa."

„Kuhu me lähme?"
„Lähme siit ära. Ameerikasse."
„Kas seal pole venelasi?"
„Ei ole."
„Päris kindlasti ei ole?"
„Päris kindlasti!"

Poisike rahunes ja jäi magama. Ema võttis kinni lähema sõduri käest ja pigistas seda nagu lootuse sümbolit. Sõdur tõstis teise käe vaikselt silma juurde ja pühkis pisara. Hirmu pärast ei nuteta. Isegi lapsed enam ei nuta. Aga kui keegi niimoodi su kätt hoiab, see on hoopis teine asi... See võiks ju olla ema... või õde...

Mõnda aega sõitsime päris ühtlaselt edasi, siis jäime jälle seisma. Ja näis, et seekord ei pääsegi enam liikuma. Möödus pool tundi. Tund. Läksime välja kaema. Nii eespool kui tagapool vaid lõputu sõidukite rodu. Pimedus. Teadmatus. Mehi hüppas masinatelt maanteele jala edasi vantsima.

„Kas põrutame kah jälle jala?" ütles Timmu rohkem paratamatuse tunnustamisena kui küsimusena.

„Jõle pikk maa on veel minna... Ja kui me kord maas oleme ja autod ometi liikuma hakkavad, ei saa enam peale..."

„Kui nad hakkavad... Kes ütleb, et üldse hakkavad?"

Ootasime veel mõnikümmend minutit, siis hüppasime maha ja hakkasime jala edasi vehkima. Naine autos ja tema pisike poeg olid jäänud tukkuma. Me ei saanud neid kaasa võtta. Ei saanud kuidagimoodi aidata. See oli valus. Mu Jumal, mu Jumal, oli naine hüüdnud. Aita mitte minu pärast, vaid lapse pärast...

- - -

Kesköö oli selle aja peale ammugi möödas. Too kriitiline tund, mil pidime end vangi andma vabastatud tšehhidele, kui tahtsime bandiidi staatusest pääseda. Tagantjärele on selge, et see oli loll jutt ja loll mure. Aga pimedas mäestikus, kus venelased on selja taga ja keegi ei tea, mis on ees, ei saa keegi ütelda, missugune jutt on loll ja missugune mitte.

Igatahes oli päris hea jälle jala vantsida, palju parem, kui passiivselt autos istuda ja uut liikuma hakkamist oodata. Näis, et terve veokite kolonn oli lõplikult paigale tarretunud. Ikka rohkem ja rohkem mehi hüppas autodelt maha ja hakkas jala edasi rühkima. Sõidukid seisid teel kui surnud peletised, kahel pool aga rühkisid mehed lääne poole. Mõne aja pärast tuli tagantpoolt kihutades üksik ratsanik. Ta sõitis nelja tee kõrval metsaserval, sest maantee ise

oli pagevaid sõdureid täis. Timmu tundis mehe ometi ära, kui see meist tuhatnelja mööda kihutas.

„Hei, leitnant Lübeck!”
Mees pidas kinni, vaatas ringi.

„Ah teie kahekesi! Pange edasi nii kuidas jõuate! Ma ei usu, et me rügementi enam kokku saame koguda. Oleme ju kuramuse sakslastega puha segamini. Nüüd iga mees litsugu lihtsalt nii nagu jõuab. Ma lähen ette vaatama, kas saab tšehhidele selgeks teha, kes me oleme. Hoidke kere kõva!”

Lübeck andis kannuseid ja kihutas edasi.

(Hüppame nüüd jällegi pisut ette. Leitnant Lübeck jõudis tõesti miskisuguste tšehhi asjameeste juurde, aga noil päevil polnud sugugi selge, kes sai Tšehhimaal midagi otsustada, kes mitte. Selge oli aga see, et leidus väga vähe tšehhe, kes oleksid valmis relvagrenaderide ohvitseriga üldse asjalikult rääkima. Relvagrenaderide ohvitserid kas lasti maha, poodi üles või anti venelastele üle. Lübeck sai õigel ajal riided vahetada ja jõudis terve nahaga läände. Ta polnud seda sorti, kes ilmtingimata oleks tahtnud turmvüüräri mundris kangelassurma minna, eriti veel pääle sõja lõppu.)

Hakkas juba valgenema, kui tee jälle allapoole suundus. Näis, et suurem osa sõidukeid olid jäänud mäeharja lähedale kinni. Siin läänenõlvakul oli tee nüüd peaaegu tühi. Ainult suuremate ja väiksemate rühmade kaupa lääne poole putkavaid sõdureid oli näha. Nii sakslasi kui ka eestlasi.Tsivilistid olid enamasti koos veokitega mäeharjale jäänud või lihtsalt tee äärde puhkama asunud. Ega’s harilik ristiinimene jõua niimoodi hirmunud sõduri viisil putkata, üks ööpäev teise järel, ilma magamata ja söömata. Seesinane oli nüüd teine magamata öö, aga seda nagu ei tulnud ettegi. Kah asi, mille pärast muretseda!

Päike oli juba tõusmas, kui leidsime tee ääres vana Õkva. Ta oli algul ühe sakslaste masinaga edasi saanud ja siis ühes jutis siiani välja putkanud. Aga nüüd oli tal toss väljas.

„Hüppa üles, põrutame koos edasi!”

„Põrutage ise – ma puhkan vähe. Pole enam nii noor. Ja just hiljuti oli tõbi küljes. Pange aga pange edasi, küll ma tulen kah varsti järele.”

„Tule ikka. Tule nüüd kohe! Kurat teab, kus Iivan juba on.”

„Ma... ma ei jõua praegu. Ma pean lihtsalt puhkama.”

„Me aitame. Hüppa püsti. Lähme, käe alt kinni, nagu vanasti plikadega, tead!”

„Te ei jõua ise kah niimoodi kuhugi. Ogar oled või? Käe alt kinni!”

„Hea küll. Meil on kah puhkust vaja. Istume vähe koos ja siis lähme.”

„Kuhugi sa ei istu! Ma mõtlesin, et sa, Timmu, oled täie aruga inimene. Aga nüüd tuleb välja, et oled puhta ogar!”

„Mina ilma sinuta edasi ei lähe.”

„Ah ei lähe edasi, mis? Ma olen su ülemus, tead. Ja see on käsk! Lähed jalamaid edasi! Ma mõtlen, et ma olin sulle, kuramusele, hea ülemus ja sa võiksid nüüd selle eest veel üks kord mu käsku täita.”

Seisime vaikselt. Ei osanud edasi minna ega maha istuda. Siis ütles vana Õkva päris vaikselt:

„Palun minge! Te ei saa aidata. Kui Jumal aitab, siis ma tulen ka järele.”

Timmu kiskus näole vanaviisi lõõpiva irvituse. See pidi olema väga valus, see irvitus.

„Just nii, härra seersant! Käsk on käsk ja käsk on vanem kui meie! Pea kere kõva!”

Läksime edasi ja ei julgenud enam tagasigi vaadata. Vana Õkvat pole kumbki meist enam kohanud. Me teame, et me poleks saanud aidata. Me oleks vaid jäänud tema südametunnistusele. Nüüd on tema meie südametunnistusel.

Hulga aja pärast ütles Timmu:

„Tead, kui keegi pihta saab, see on siiski teistmoodi... See on hoopis teistmoodi kui tee ääres istuda ja vankasid oodata...”

(Veel keegi, keda me enam kohanud pole, on pataljoniülem kapten Sirvet. Tema pere oli kusagil Sudeedimaal maapaos, ja kui ta nägi, et rügemendiga on asjad läbi, läks ta oma peret päästma. Pere pääses omal käel tulema, aga kapten jäi vastase kätte. Kaasmaalased, kes eluga Siberist tagasi on saanud, on teda seal näinud.)

Polnud parata, tuli edasi putkata. Vana Õkva jäi teeservale. Jumalat appi hüüdev ema väikese pojakesega jäi tollesse veoautosse. Maha jäi pataljoniülem, kes läks oma peret päästma. Maha jäid kõik need, kes lihtsalt enam ei jõudnud.

Räägitakse vahel Taevataadist, kes kõiki inimesi armastavat kui oma lapsi. Niipalju võib küll kindlasti öelda, et vahel on seda Taevataati väga raske mõista.

2.

Esimese linnakese nimeks teispool Sudeedi mäestikku on Tannwald või nagu tšehhid seda nüüd kirjutavad: Tanvald. Kusagil Tannwaldi kandis silmasime üheksanda mai hommikul, issanda aastal tuhat ühesasada nelikümmend viis, halli välimootorratast ja selle juures paari

45-nda relvagrenaderide rügemendi ohvitseri. Mootorrattal tulles olid nad kuidagimoodi mägedes kinni olevast kolonnist mööda saanud ja andsid nüüd kõigile siit mööda putkavatele eesti sõdalastele edasi rügemendi staabi viimsed korraldused. Väeosi kokku koguda polevat enam võimalik, iga mees vehkigu lääne poole omal käel ja omal jõul. Suund olgu järgmine: Gablonz (nüüd Jablonec) – Liebenau – Jungbunzlau – Praha. Prahas olevat ameeriklased.

Tannwaldi lääneserval paiknes kolonn regulaarväe sakslasi, kellel olid veoautod ja näis, et neil oli bensiinigi. Kolonni ülemaks oli regulaarväe major, hallijuukseline mees tagasihoidliku käitumise ja kultuuriinimese olemisega. Marssisime sakslastest mööda, edasi Gablonzi ja Praha suunas, nagu eesti ohvitserid olid soovitanud.

„Hei, noored mehed, kuhu te nii vahvasti oma arust põrutate?" hüüdis meile saksa major.

„Praha poole, härra major. Seal olevat ameeriklased."

„Kust te teate, et Prahas on ameeriklased? Võib-olla on hoopis venelased!"

„Meie rügemendiülemal on niisugune informatsioon."

„Kust tema teab? Keegi ei tea, mis Prahas on. Prahasse peab minema põiki läbi Tšehhimaa, aga tšehhid meid ei armasta. Ma usun, et teid kah mitte. Tulge meiega. Me läheme läbi Sudeedimaa loodesse, Chemnitzi suunas (nüüd Karl Marx Stadt). Seal on kindlasti ameeriklased, ma tean. Ja tee viib läbi sakslastega asustatud mägede ja metsade, kus meid aidatakse."

„Meie ohvitserid ütlesid, et kõige lühem tee ameeriklaste juurde on minna otse Prahasse."

„Otse läbi Tšehhi? Tšehhid on nüüd punased. Poovad teid ja meid telefonipostide otsa ja katuseräästastesse. Nad ootavad venelasi, kas te siis tõesti ei mõista?"

Arutasime seda asja Timmuga omavahel vaikselt eesti keeles.

„Sakslasel võib õigus olla," ütles Timmu. „Sudeedimaal on hoopis kindlam vehkida kui Tšehhis. Mäletad neid naisi, kelle juures me selle ilusa nädala veetsime peale Oppelni kotti? Isegi too Bürgermeister polnud nii hull. Lihtsalt tegi, mis ta pidi, aga paska ta meile kraevahele ei teinud."

„Aga egas meie ohved muidu niisugusi korraldusi ei annaks, kui nad ei teaks, kuidas asjad Prahas on. Meie viimased teated on mitu päeva vanad. Äkki on Praha siiski ameeriklaste käes."

„Kui neil on andmed, jah... aga mis siis, kui pole neil miskeid andmeid? Õigel ajal rindelt tulema ei saanud, aga meie uskugu neid ikka vanaviisi edasi nagu katekismust."

„Nad on ikkagi eestlased. Egas nad meelega oma meestele paska teinud. Sakslased muidugi kardavad tšehhe. Kui ma oleks tšehh, ma ka vihkaks kämbusid rohkem kui vankasid, sest ma ei teaks vankadest mitte midagi. Aga meie pole ju sakslased. See on hoopis teine asi..."

Usk oma ohvedesse oli tugevam kui sakslase loogika, kõigele vaatamata, mida siiamaani olime turmvüürärite asjus kogenud. Läksime Praha poole, nagu soovitatud, mitte koos

sakslastega mööda sakslaste maa-alasid loodesse. Vanasõna ütleb, et kellel pea ei jaga, jagagu jalad. Alati aga ei aita seegi, sest kui oled otsaga Siberis, on tee tagasi maailmatu pikk ja jalad ei pea vastu.

3.

Kusagil Tannwaldist mitte väga kaugel silmasime lääne poole suunduvaid trammirööpaid. Saksamaal ja Tšehhis sõidavad trammid sageli põldude vahel ühest linnakesest teise, mitte vaid suuremate linnade tänavail, nagu meie sellega olime harjunud. Kui me rööbaste juurde jõudsime, oli trammivagun näiliselt just teele asunud ja sõitis meist vaid paarsada sammu eespool üha kiirust lisades lääne poole.

„Kas põrutame järele?” hüüdis Timmu kiiruga.

„Muidugi! Saab ikka kiiremini edasi kui jala!”

Puhkides ja lõõtsutades jõudsime trammivagunile järele, kui see parajasti ühte mäenõlvakut pidi üles ronis. Timmu sai käsipuust kinni ja vinnas enese platvormile. Kui mina sama tahtsin teha, tõrjus sakslasest konduktror mu karjudes eemale.

„Liikuvale trammivagunile hüppamine on keelatud! Verboten! Saate aru: strengstens verboten!””

Timmu tahtis maha hüpata, kui nägi, et konduktor mind kuidagimoodi peale ei lase, aga see pani kategooriliselt käed ette.

„Verboten! Verboten!”

„Sa oled üks kuradi loll sakslane,” karjus Timmu ja andis talle vastu vahtimist, aga oli juba hilja. Sakslane sõdis nagu isamaa eest ja Timmu jäi trammile, mina jäin maha.

Istusin tee servale ja hetkeks näis, et ümberringi kõik nagu tuhmus ja muutus värvituks. Olin üksi... täitsa üksi... ja ees oli veel maailmatu pikk pagemine.

Soome olime putkanud koos klassivendade grupiga, kes olid ammust ajast vanad sõbrad. Tallinnast läbi „Sirtsu soo” läände pagedes olin olnud koos Kutiga ja teineteist vaimselt toetades olime jõudnud eluga läände. Oppelni kotist tulles ja nüüd üle Riesengebirge vehkides olime olnud koos Timmuga, koos nagu särk ja püks. Suure pagemise ajal oli alati olnud keegi, kellega olin olnud nagu samas paadis, tulgu pääsemine või uppumine. Millegipärast on kergem nii, kahekesi, kuigi praktiliselt üks saab teist väga vähe aidata. Nüüd oli Timmu läinud... ja pikk, pikk tee oli ees. Hirm, meeleheide, paanika, lootusetus – kõik nad varitsevad nimelt üksikut inimest. Kas oleksin üksi üldse üle Pääsküla raba tulema saanud, või tollest kindralite majast üldse punaste tankide vahel tulema hakanud? – Vastust me ei tea, sest iialgi ei tea, kuidas üks või teine inimene suure surve all käitub. See selgub alles siis, kui asi on nii kaugel, et peab midagi tegema... või tegemata jätma. Aga selge on see, et koos inimesega, keda mõistad ja usaldad, on kõik asjad lihtsamad kui päris üksi, kuigi kõik oleme kaugel perfektsusest ja see käib ka parimate sõprade kohta.

Ameerika kodusõjaaegne kindral William Teemseh Sherman, kes oma kurikuulsa marsiga läbi Georgia sõja põhjariikide kasuks otsustas, ütles kord oma sõbra ja ülemuse Ulysses Granti kohta: tema ei jätnud mind maha, kui ma olin hull, ja mina ei jätnud teda maha, kui ta oli purjus ja nüüd me hoiame ühte, tulgu mis tuleb. Paremini ei saa sõprust ja lojaalsust väljendada. Ometi peab tegutsema vahel ihuüksi, pidi ka Sherman ja Grant. Vanasõna ütleb päälegi: kus häda kõige suurem, seal abi kõige lähem. Kahjuks ei pea küll nimelt see vanasõna alati paika, sest siis jääksid ju kõik suuremad õnnetused tulemata.

Ometi, tegelikus elus juhtub asju, mis on nii ebatõenäolised, et neist üheski lugupeetavas raamatus ei tohi kirjutada, kui mitte langeda vana hea „Grand Marina" indiaanlastefilmi tasemele, kus päästev ratsavägi punanahkade kiuste just viimasel hetkel Rossini „Wilhelm Telli" helide saatel kohale jõuab. Üheksanda mai hommikul Sudeedimaa ja Tšehhi piirimail juhtus üks niisugustest ebatõenäolistest asjadest, kuigi polnud tegemist indiaanlastega ega ratsaväega, vaid kahe vana semu kokkusaamisega ja Wilhelm Telli marssi ka keegi ei mänginud.

- - -

Suurema enamuse neist kümnest aastast, mida ma Tallinnas veetsin püksitagumikuga Westholmi Gümaasiumi pinke poleerides, oli mu pinginaabriks ja paremaks semuks pikk blond poiss, keda siin nimetame Peep. Peebu isa oli vara surnud ja kunstnikukalduvusega ema oli oma kolme poega kasvatanud nonde aegade kohta õige vabameelselt. Kui teised meievanused kell üheksa või kümme pidid voodis olema, veetis Peep oma õhtuid nii nagu süda kutsus. Ka kinos käis ta siis, kui tahtis, ja vaatas seda, mida tahtis, ka siis, kui film ei vastanud aktsepteeritud „kasvatuspõhimõtetele". Peep oli oma ema moodi pisut kunstniku hingega: joonistas hästi, mängis tšellot ja ilma ühtegi klaveritundi võtmata mängis ka õige hästi klaverit. Peebu „lühike ja garanteeritud klaverimängimise õpetus" käis nii: võta ette üks tükk, mis on just parasjagu liiga raske, ja õpi see, hambad ristis, selgeks. Võtab aega, mis võtab, aga sellest peale saad mängida kõiki sama raskeid tükke ja minna asjaga jälle edasi.

Peep pidas lugu tantsumuusikast, ajaviitemuusikast, tõsisest muusikast – kõigest ühtemoodi, sest snoob ta ei olnud, seda kindlasti mitte. Kui ta meheikka hakkas jõudma, kammis ta pikad blondid juuksed üle pea taha ja need langesid pisut hooletult kõrvadele, jättes – naiste arvates – Nelson Eddy mulje. Nelson Eddy oli üks Ameerika tuntumaist filmi- ja operetitähtedest ja pisut suhkruse olemisega ning selles asjas oli Peep tast küll üle, Peebu silmis oli palju sõbralikkust ja mõistmist, aga mitte teragi lolli sentimentaalsust.

Oma elu tuleproovi tegi Peep läbi 14.juunil 1941, esimese suure küüditamise ajal. Ta oli juhuslikult selleks päevaks onu juurde Virumaale sõitnud ja pärale jõudes sai ta teada massküüditamisest. Poiss istus jalamaid Tallinna tagasi sõitvale rongile ja jõudis koju, tühja koju, kust ema, vennad, vanaema ja võõrasisa olid just äsja küüditatud. Kaubajaamas, kus rongid lugematute küüditatuid täis kaubavagunitega ärasõitu Siberisse ootasid, läks Peebul korda veel kord oma peret näha. Ta oli siis kuueteistkümne aastane, aga ei põrganud eemale sellest, mida pidas õigeks: jättis jumalaga ja sõitis Virumaale tagasi, kus lõi kampa metsavendadega kuni punase udu lahtumiseni.

Kui sakslased igasugu kaudseid mobilisatsioone hakkasid eesti poiste haaramiseks läbi viima, läks Peep Eesti lennugruppi – ka „Buschmaniks" kutsutud – kus eesti poisid sõja lõppu

ootasid, ilma et vaja oleks sakslaste suure asja eest Sarmaatiasse minna. Militarist Peep ei olnud ja ta oli rahul varustusallohvitseri ametiga, mis talle lennugrupis anti, kuigi Peep aukraadilt oli lihtne reamees. Tollestsamast lennugrupist on muide juttu raamatus nimega „Üle lahe" seoses sellega, kuidas lennugrupp püüdis eesti poisse leegioni saatmisest ära päästa.

Kui Eesti jälle Punaarmee valdusse jäi, viidi lennugrupp Lääne-Saksamaale. Nii et sel ajal, kui meie Hirschbergist pagesime, olin kindel, et nii Peep kui teised lennugrupi semud on otsaga ammu lääneliitlaste juures ja niisiis jällegi kultuurmaailmas tagasi. Minu mõtted olid neist õige kaugel, kui ma vaikselt peale Timmu ärasõitu jällegi lääne poole hakkasin astuma. Vantsisin mööda maanteed järgmise küla suunas.Vastu tuli üksik sakslane ja päris, kuhu ma minna kavatsen. Nimetasin järgmise külakese nime.

„Sinna saab palju otsemini otse üle mäe, väikest metsarada pidi," ütles sakslane. „Ainult üks tund joosta – eine Stunde laufen!" Sakslased mõõtsid kaugusi sageli niimoodi – pool tundi joosta või tund aega joosta – kuigi jooksmise asemel mõeldi õigupoolest kõndimist ja keegi ei ütelnud, kui kiiresti nimelt.

Asusingi siis otse üle mäe teele järgmise külakese suunas. Pea oli ikka veel muremõtteid täis ja küllap ka pisut longus. Mäeharjale liginedes nägin ees teel seisvat üksikut lennuväe mundris pikka sõdurit, kes ilmselt õige heatujuliselt kellegi tütarlapsega juttu rääkis. Jõudsin ligemale. Mees näis nii kuramuse tuttav... aga mis võimatu see võimatu! Siiski tuli hetk, kus asjas ei saanud olla enam mingit kahtlust.

„Peep, sina!"

Oli jah Peep. Peep mis Peep. Kui ma suurt teed mööda edasi oleksin vihtunud ja mitte sakslase nõuandel toda väikest metsateed valinud, poleks ma teda kunagi kohanud. Peep oli just hilju aja eest idarindele jõudnud. Oli saadetud Lääne-Saksamaalt, mis nüüd oli ammu liitlaste valduses, Sileesiasse Eesti Diviisi juurde veel mõned nädalad enne sõja lõppu. See oli ju iseenesest õige kurb lugu ja saatuse nöök, aga Peep ei paistnud olevat selle pärast eriti masendatud ega murelikki. Sest üks tema omadusi, mis küll enamasti kuulub heade omaduste hulka, aga Peebu puhul võis vahel teised inimesed peaaegu hulluks ajada, oli tema piiritu optimism, olgu asjad ja olud missugused tahes. Nüüd, peale seda, kui oli tütarlapsega jumalaga jätnud, rääkis ta sellest, kuidas ta möödunud ööl koos grupi tšehhidega liitlaste võitu sakslaste üle oli pühitsenud. Muu hulgas oli Peep sellel ajal suur Ameerika austaja ja sakslastest ning nende militarismist ei pidanud ta põrmugi lugu.

„Ah pühitsesid tšehhidega kultuurimaailma võitu sakslaste üle? Mis need tšehhid punaarmeelastest arvasid ja sellest, et nad nüüd vist venelaste poolt vabastatakse ameeriklaste kindral Pattoni armee asemel?"

„Selles asjas läksid meie arvamised, ausalt öelda küll natuke lahku. Nendele on kõik ühtemoodi vabastajad. Ma seletasin seda venelaste asja. Nad said aru küll, aga..."

„Aga mis?"

„Aga päris uskuma vist ei jäänud. Inimesed siin ei tea sest vene asjast mitte kui midagi... aga ma rääkisin, mis jõudsin, usu mind!"

- - -

Asusime koos edasi lääne poole vantsima. Peebul jalgratas käekõrval, mille ta tšehhi patriootidelt oli saanud. Peep leidis küll, et lääne poole peab ilmtingimata minema, aga erilist põhjust paanikaks ometi ei ole. Üle Riesengebirge tulles oli ta end upitanud mingi veoauto kasti, mis oli täis ehtsaid sigarette, mitte „ameerika piibutubakat, mõeldud vene sõjavangidele", vaid päris õigeid „Sondsermischungeid", mida relvagrenaderidki nägid üpris harva, lihtrahvast rääkimata, Peep oli toppinud kõik taskud, voodrivahed ja püksisääred sigarette täis, nii et suitsupuuduse all meil polnud hulk aega vaja kannatada.

Vantsisime metsateed pidi suure maantee suunas ja rääkisime, mis ühele ja teisele vahepeal oli juhtunud. Kui me suurele teele välja jõudsime ja pisut maad vantsida olime saanud – Peep ei tahtnud üksi rattaga ees ärasõitmisest kuuldagi -, nägime ees veoautot, millele ülepeakaela ronis läbisegi tsiviliste ja sõdureid.

Olime piirkonnas, kus osa elanikkonda olid veel sudeedisakslased, osa juba tšehhid. Veoautol olid sakslased ja eestlased.

„Venelased on siinsamas!" karjuti. „Ainult paar kilomeetrit, järgmises külas." Ja siis saksa keeles:

„Der Ivan kommt, mein Gott, mein Gott, der Ivan kommt."

III
Mis juhtus Tšehhis

1.Mõni sõna kokkuvõtteks ja selgituseks

Alates üheksanda maiga aastal 1945 leidsid Põhja-Tšehhimaal aset sündmused, mis eesti rahvale nii kodumaal kui ka laias maailmas on tuntud Tšehhi Põrgu nime all. Nagu juba öeldud, lõi teade vaherahust kaheksanda mai hommikul segi kõik plaanid ühel jõul ja ühtlase tervikuna läände jõuda. Juba enne Sudeedi mäestikku jõudmist läksid eesti üksused lootusetult sassi teiste saksa ja ungari üksustega, tsiviilpõgenikega ja isegi läände pagevate inglise sõjavangidega. Öösel meeleheiterännakul üle Riesengebirge polnud võimalik pagevaid sõduritegruppe kuidagi koos hoida ega isegi nende vahel sidet säilitada. Tšehhi territooriumile jõudsid suuremad ja väiksemad sõduriterühmad ükshaaval ja segi teiste põgenikega.

Kaheksanda mai hommikul oli teekonda rindejoonelt läände alustanud kaks eestlaste jalaväerügementi: nr.46 kolonel Rebase juhtimisel ja nr.45 kapten Maitla juhtimisel. Järgnevate päevade ja nädalate jooksul läks osalgi Rebase rügemendi meestest korda ühes jutis koos oma ülemusega läände jõuda, aga kapten Maitla rügemendil läks hoopis sandisti: nad sattusid hajutatult ja ilma juhtkonnata tšehhide territooriumile ning läände pääsesid vaid üksikud, tänu erilisele õnnele, erilisele osavusele või venelaste totrusele, millest õnneks iialgi pole olnud puudust.

Sudeedi mäestikust pisut lääne pool asub Gablonzi linn (nüüdne Jablonec), kus kolonel Rebasel õnnestus osa oma rügemendist uuesti kokku koguda. Veel eelmisel õhtul Hirschbergis (nüüdne Jelenia Gora) oli kolonel kaasohvitseride mälu järgi olnud turris, pettunud ja vintis untsuläinud läändemineku pärast ja magas osa päeva lihtsalt maha. Järgmisel hommikul Gablonzis oli aga asi mitmes suhtes jälle hoopis teistmoodi: oldi otseses kottijäämise ohus ja seda asja kolonel Rebane tundis paremini kui keegi teine. Nüüd polnud enam tegemist küsimusega, mis ürgsele idarinde ohvitserile oli võib.olla liiga raske: kas on õige eesti väeosadega omal algatusel läände minna ja rinne lahti jätta, kuigi sõda on praktiliselt läbi ja tuhandete eesti poiste saatus on kaalul.

Nüüd oli asi palju lihtsam: kuidas pääseda vahetust kottijäämisest ja pääseda eluga tulema. See oli vana tuntud probleem, seekord vaid pisut uues vormis.

Kuna polnud sugugi ilmne, kuidas tšehhid meisse suhtuvad ja kes Prahas peremees on, saatis Rebane oma rügemendi arsti – nimetagem teda siin leitnant Mutt – ette Praha suunas maad kuulama. Mutt oli Eesti sõjakooli lõpetanud ohvitser ja Tartu Ülikooli lõpetanud arst. Ta oli küll Eesti Leegionis teeninud juba mõnda aega, aga suhtus turmvüürärite ja relvagrenaderide värgisse ometi aeg-ajalt väikese irooniaga. Eriti armastas ta nalja visata Sturmbannführerite Ahlemani ja Störtzi arvel ning nimetas, kus aga juhust oli, et üks on ametilt veoautojuht ja teine politsei allohvitser.

Muti lemmiklooks – peale paari kannu õlut – oli pikem seletus selle kohta, kuidas tema, eestlasest leitnant-tohter, ennast Heidelageri päevil ainsas juhtkonna käsutuses olevas vannis pikalt ja põhjalikult puhtaks küüris, samal ajal kui tookordne Hauptsturmführer Störtz ukse

taga hirmsat lärmi lõi. Störtzil kui esiteks sakslasel ja teiseks kõrgemal ohvitseril oli enda arvates vannile eesõigus, millest tohter Mutt sugugi aru ei tahtnud saada.

Rebase enese pani Mutt aga hoopis teise kategooriasse ja pidas tast asjalikult lugu, kuigi ilma ülearuse jumaldamiseta. Mutt oli sageli küll vaikse huumoriga naljavend, aga arstina ja ohvitserina oli ta, Timmu keeles öeldult, külm nagu koera nina ning suure vastutustundega. Küllap rügemendiülem ta sellepärast nüüd valiski niisuguse erakorralise tähtsusega luuret läbi viima.

Paarist esimesest Tšehhi külakesest sai leitnant-tohter Mutt ilusti läbi. Siis juhatati ta Turnausse (nüüdne Turnov), kus öeldi asuvat suuremad tšehhide asjamehed. Turnaus oli võim aga juba venelasi ootavate punase kallakuga „partisanide" käes. Mutt sattus venelaste kätte ja Saksamaa idatsooni. Sealt pääses ta alles peale õige keerulisi seiklusi, mis olid võimalikud vaid venelaste poolt valitseva idatsooni tohuvabohus, üle Leipzigi läände. Vahepeal tuli tal kasutada kommunistliku Ida-Saksamaa raudteid, rääkida küll niisugust, küll teistsugust udujuttu ja ületada valve all olev Elbe jõgi ning USA ja Vene tsoonide piiriks olev Mulde jõgi. Järgneva suve jooksul jõudis Mutt siiski elu ja tervisega läände ja sai niisiis kolonel Rebasele – kes kah vahepeal läände oli jõudnud – aru anda, miks ta oma luuretulemusi kohe ei saanud teatavaks teha.

Kui tohter Mutt tagasi ei tulnud ja ka muidu ikka selgemaks sai, et võim on venesõbralike tegelaste käes, tegi kolonel Rebane kohalike võimumeestega Gablonzis „sehvti". Andis relvad ära vastutasuks lubaduse eest koos oma kutsikatega oma teed minna. See tee ei viinud aga mitte läbi nüüd juba ilmselt Nõukogudesõbraliku Tšehhoslovakkia, vaid mööda sakslastega asustatud mägesid ja metsi Kesk-Saksamaal asuvate ameerika üksuste juurde.

Relvad anti ära ka sellel kaalutlusel, et ameeriklaste juurde jõudes oleks selge, et on tegemist endiste sõduritega, mitte bandiitidega, kes peale sõja lõppugi veel püüavad edasi sõdida, nagu seda tegi osa saksa eliitüksusi „metsiku Ferdinandi", marssal Schörneri juhtimisel (Schörner hukati hiljem kui sõjakurjategija).

Gablonzist läks Rebase rügement – või õigemini see osa, mis rügemendist veel järel – mööda metsi ja mägesid lääne poole. Vana ees ja teised riburada mööda järel, nagu alati. Pika ränduriterea keskele oli aga õnnetuseks sattunud sats sakslasi, kellega on kablutamise puhul alati häda. Näiteks Tartu rindelt taganedes pidi terve soomepoiste esimene pataljon sakslaste pärast, kes närvid kaotasid, venelaste kätte jääma.

Nüüd juhtus nii, et sakslased jäid omapead kuhugi puhkama ja kaotasid sideme ees marssiva koloneliga. Sideme oma juhiga kaotasid seega ka need eestlased, kes olid sakslastest tagapool, nii et koloneli ümber olev rühmitus jäi lõpuks õige väikeseks. Päevade möödumisel, kui võim ka Ida-Saksamaal üha kindlamini kommunistide kätte läks, polnud enam võimalik sedagi väikest gruppi koos hoida. Kolonel jagas mehed väikesteks rühmadeks ja käskis igal rühmal püüda omapead läände jõuda. Ühtedel see õnnestus, teistel mitte. Kolonel Rebane ise pääses terve nahaga läände ja sai, nagu öeldud, mõne aja pärast kokku ka tohter Mutiga. Nendest jutuajamistest ongi pärit siin lühidalt edasi antud sündmuste tagapõhi Rebase-kutsikate osas. See oli kurb saatus, aga siiski mõnevõrra armulisem kui see, mis kapten Maitla 45-nda rügemendi meestele osaks sai. Nemad sattusid ilma igasuguse juhtkonnata otse Tšehhi Põrgu katla põhja. Rahvasuu ütleb põrgu kohta küll nii:

Seal parun istub katla sees

Mats kütab nii, et silmad vees,

aga Tšehhis oli asi teistpidi. Kütjateks olid tšehhid ja katlas istusid eestlased, keda tšehhid pidasid kui just mitte paruniteks, siis ometi saksa härrasrahva teenriteks.

- - -

Kui kolonel Rebasel õnnestus peale Sudeedi mägede ületamist osagi oma rügemendist Gablonzi linnas jälle kokku koguda, siis kapten Maitla poolt juhitud 45.rügement lagunes juba mäestikku ületades pisikesteks osadeks, mis olid lootusetult puistatud teiste väeosade ja saksa tsiviilpõgenike vahele laiali. Nagu kolonel Rebane, nii saatis kapten Maitla ühe oma staabiohvitseridest, leitnant Hugo Lübecki ette maad kuulama ja tegi seda isegi varem kui kolonel Rebane.

Nagu juba pajatasime, kihutas Lübeck tuhatnelja aeglasest taganejatevoorist mööda ja jõudis ka tõesti mingite tšehhi asjameeste juurde, aga teda ei võetud seal tõsiselt. Õigemini, teda võeti tõsiselt kui relvagrenaderide Sturmführerit, mitte kui hädas olevate eestlaste esindajat. Leitnant Lübeck sai õigel ajal putku, vahetas riided ja jõudis elu ja tervisega läände, aga oma rügemendiülemale ei saanud ta iialgi enam aru anda, mis ta näinud ja kogenud oli.

Sellele vaatamata, et igasugused asjalikud andmed Tšehhi olukorra kohta puudusid ja et leitnant Lübeck tagasi ei ilmunud, saadeti 45-nda rügemendi staabist Sudeedi mägede Tšehhi-poolsele küljele mootorrattal ette ohvitseridest koosnev eripatrull, kelle hulgas oli staabiohvitser kapten Tamm. Sellestki oli juba juttu. Patrull jõudis mootorrattal põgenikevoorist mööda ja teatas kõigile ükshaaval või väikeste rühmadena läände putkavaile sõduritele, et kuigi rügementi niipea enam kokku ei saa, viib õige taganemistee üle Liebenau ja Jung-Punzlau Praha. Prahas olevat ameeriklased.

Kõik pagejad seda eelposti ei kohanud ja mõnedki putkasid loomuliku mõistuse ajel läbi metsade ja üle mägede sakslaste maa-alasid mööda loodesse, kus olid tookord ameerika väeosad, kuigi see osa Saksamaast jäi hiljem venelaste kätte. (Terve Thüringen ja Sachsen koos mitme miljoni elanikuga anti mitu kuud peale sõja lõppu venelastele üle, sest nii nägid ette liitlaste vahel sõlmitud kokkulepped.) Osa 45-nda rügemendi poistest, kes toda eelposti ei kohanud, jõudis ühes jutis elu ja tervisega läände. Teiselt poolt sattus mõnigi mees, kes üldse 45-ndasse rügementi ei kuulunudki, Tšehhi Põrgu põhja lihtsalt selle pärast, et ta poolkogemata tolle õnnetu eelposti otsa komistas.

Mis kapten Maitla enesega just täpselt juhtus, selle kohta näib väga raske olevat saada kinnitavaid andmeid. Näib olevat kindel, et keegi pole teda enam näinud peale üheksandat maid, ei idas ega läänes. Paljude jooksusaanud sõdalaste jutustustes esineb ühise elemendina seik, et kapten Maitla jõudis – omaenda poolt kõigile soovitatud teed pidi – kuni Turnau linnakeseni, sinnasamasse, kuhu kolonel Rebase poolt saadetud maakuulaja tohter Muttki. Sealsamas Turnau linnakeses olevat ta ka hukatud, täies mundris, pealuumärk otsaees ja rüütlirist kaelas, mida ta ka muutunud oludes polevat eemaldanud. Kes kapten Maitlat teadsid, teavad ka, et see oleks olnud just tema moodi.

- - -

Tšehhimaa linnakestes oli neil päevil tänavail umbes sama inimsort, kui see, kes Eestis suvel ja sügisel 1941 omapead inimesi hukkas ilma kohtuta, asitõenditeta või konkreetsete süüdistusteta. Ei rahvus, usk ega tõde loe niisuguste inimeste silmis kuigi palju. Sellepärast oleks vale ütelda, et kas ühel või teisel juhul piinati ja tapeti eriti eestlasi, venelasi, sakslasi või juute. Tapeti ja piinati omaenese tasumisiha ja metsikuse rahuldamiseks, mitte õiguse mõistmiseks.

Pole mingit põhjust kahelda, et paljud tšehhid istusid neil päevil kodus ja olid ehk õige kurvad, et neid nimelt punaväe poolt „vabastati". Niisuguseid inimesi keegi muidugi tänaval ei näinud ja neist keegi ei räägi. Mis sest mõistlikust inimesest ikka rääkida on! On aga olemas tõestavaid lugusid, mis pajatavad sellest, kuidas osa tšehhimaalasi, nende hulgas ka endisi Tšehhoslovakkia sõjaväe ohvitsere, püüdsid kõik teha, et umbropsu hukkamist ja Venemaale küüditamist ära hoida. Ka saksa sõjavangide, see tähendab endiste vaenlaste, osas. Sellest pisut hiljem, konkreetsemalt ja üksikasjalikumalt.

2.

See oli igavene vana veoautologu, mis tsivilistide ja sõduritest põgenikega üle koormatud, oiates ja urisedes lääne poole sõitis. Olime saanud viimasel minutil peale. Peep seisis juhiputka trepiastmel, mina konutasin esimesel porilaual. Ega meid vist heameelega kaasa võetudki, sest masin oli juba kohalike elanikega üle koormatud, aga sel hetkel olid meil veel püssid käes ja vaidluse puhul olime sedavõrra paremas olukorras kui tsivilistid, kes arvasid, et ilma sõduriteta on julgem putkata. Teeservas oli teisigi, kes karjusid: võtke meid kaasa, võtke meid kaasa! – aga siin valitses jällegi džungliseadus. Kes ees, see mees ja mahajääjad mingu kus kurat. Esiteks pole ruumi ja teiseks ei saa iga minut seisma jääda ja kinni pidada, siis ei jõua keegi kuhugi.

Umbes poole tunni pärast jõudsime esimesse päris-tšehhi asulasse. Linnake oli sakslastest vabanemise ja sõja lõpu auks lipuehtes. Oli puna-valgeid Tšehhoslovakkia riigilippe, millel nurgas sinine kolmnurk, oli kiiruga kokku õmmeldud lihtsaid puna-valgeid kangaid, aga oli ka külluses lihtsalt punaseid riidelatakaid – eestlastele ammust ajast nii tuttavad, et võttis võbisema.

Linnakese keskele oli kogunenud kenake hulk pühitsejaid ja aktiviste, paljudel punane side ümber varruka. Oli ka neid, kelle oli punane viisnurk mütsi ees – jumal teab, kust need viisnurgad nii kähku välja võeti? Või olid nad juba ammu tagavaraks...? Enamus uue vabaduse pühitsejaist näisid olevat lihtsamat sorti inimesed ja töölised, aga oli ka härrasmehe riides tegelasi, oli poisiklutte ja oli kriiskavaid naisi, neilgi punased käesidemed varrukail. Paljudel noorematel olid käes relvad – püssid, revolvrid ja mõnel isegi püstolkuulipilduja. Küllap osa pärines ülestõusuks varutud salarelvastusest, osa oli ilmselt hiljuti saadud põgenevatelt sakslastelt.

Ida poolt tulev põgenikega täislaaditud veoauto võeti vastu suure rõõmukisaga ja partisanid olid sel mõne minutiga kallal nagu hagijaparv. Kuigi meil olid veel püssid käes, olime lootusetus vähemuses sadade mürglimeeste (ja naiste, siin kehtis üheõiguslus) vastu. Meile

joosti tormi ja meilt kisti relvad, mille pärast uljad vabadusvõitlejad siis paiguti omavahel hullusti tülli läksid. Mõne püssiloksu pärast peksti üksteisel silmad siniseks ja kulmud rulli. Vastu tulistada polnud mõtet ega olnud meil sellist meeleolugi. See oleks olnud lihtsalt tulistamine massi hulka ja lõpuks oleks meil läinud selle pärast tõenäoliselt väga räbalasti.

„Mis nad nüüd, peale sõja lõppu, enam nende püssidega...?" imestas Peep. „Nagu poisikesed. Hiigla põnev õiget püssi katsuda!"

„Me tegime sama, kui venelased läksid. Suvel 1941."

„Siis sõda käis, see oli hoopis teine asi. Need on lihtsalt kraaded. Ja ennast täis hullud. Nad on hüsteerikas, muud midagi."

„Hüsteerikas, jah... ja ootavad venelasi. Kõik see värk on punane. Lipud ja käesidemed ja puha."

Kõik, mida liigutada sai, kästi autost maha tõsta. Seal oli paar vaati bensiini, paar kasti sõjaväe konserve, tsivilistide kohvreid ihupesuga ja muu hädavajalikuga. Kõik rändas vabadusvõitlejate kätesse. Kes küllalt kiiresti ei liigutanud, sai võmmu kuklasse või püssipäraga hoobi selga. Ühed revideerisid „sõjasaagiks" saadud vara, teised seisid kõrval, lõgistasid püssilukke ja sihtisid surmtõsiste nägudega küll põgenikele, küll muule, mis silma hakkas. Silmad neil särasid kui lastel jõuluõhtul, aga pihta selles külas siiski kellelegi ei lastud. Hüsteerika polnud veel jõudnud niisugusesse kõrgusse.

Sellega lugu siin linnakeses lõppes. Meil lubati edasi sõita, kuigi ilma relvadeta ja kohvriteta.

- - -

Järgmises külas võeti ära veoauto, aga muidu oli siin olukord pisut rahulikum. Vantsisime jala edasi. Meiega veoautol kaasas olnud tsivilistid kas jäid maha või pudenesid laiali, keegi ei tahtnud end enam sõduritega koos näidata. Nii jäi meie grupist järele vaid umbes tosinapealine sõduriterühmitus, enamus neist eestlased. Ka saksa sõjaväelased pudenesid laiali, kui nägid, mis neid Tšehhi külades ootab. Meie aga põrutasime edasi kättejuhatatud suunas: Liebenau, Jung Punzlau, Praha. (Need olid, peale Praha, teadagi saksa vallutajate poolt pandud saksakeelsed nimed Tšehhi asulatele, mida nüüd keegi enam ei tea ega mäleta. Nii nagu enamus meist enam ei tea, kus on Wesenberg või kus Nuustago, Rakvere ja Otepää!

Kolmandas külas polnud meilt enam midagi võtta, nii et järg jõudis pisiasjadeni nagu rihmad, ordenid ja kellad. Lõin oma kallil, isalt viieteistkümnendaks sünnipäevaks saadud „Omegal" klaasi puruks, painutasin osutid kõveraks ja pistsin näiliselt tarbetu kellajäänuse püksitaskusse muu prahi hulka. Niisugusel kujul ei tahtnud mu „Omegat" ei tšehhi, vene ega hiljem ameerika vaprad vabadusvõitlejad. „Davai uura" on ajaloos küll kuulsamaks saanud, kui „your watch, please", aga ka Uuest Maailmast saabunud ristisõdijad (nagu neid nimetas ülemjuhataja armeekindral Eisenhower) pidasid lugu vangidelt võetud kelladest. Selle vahega vaid, et venelane ei osanud vahet teha „toobikella" ja seitsmeteistkümne kiviga „Omega" vahel, aga ameeriklane mõistis ja jättis toobikellad rahule.

Peebu lugematud sigaretipakid, mis ta Hirschbergist pagedes ühelt sakslaste veoautolt oli „vabastanud" (kui kasutada sedapuhku ameeriklaste terminoloogiat), lõhkusime ära ja iga üksiku sigaretigi tegime puruks ning toppisime tubaka kuuevoodri vahele või lahtiselt tasku põhja. Nii sai suur osa tubakastki vabadusvõitlejate käest päästetud. Seda jätkus hulgaks ajaks, kui aga kuskilt midagi sai, mida plärupaberiks kasutada.

Nii saime ka kolmandast linnakesest elu ja tervisega tulema, aga neljandas läks lahti õige terror ja Tšehhi Põrgu, nii nagu see eesti rahva ajaloos on tuntud, seni küll peamiselt üleskirjutamata kujul. Meil kästi käed üles tõsta ja ükshaaval riburada mööda peatänavat pidi läbi küla joosta. Kahel pool seisid „vabadusvõitlejad", relvad käes.

Ei tea, kas neil just korraldus oli pihta lasta, aga kes neis oludes oli ülepea korralduste andja või otsuste tegija? Partisanid põrutasid lasta küll püstolitest, küll kuulipildujatest. Enamasti õhku, aga aeg-ajalt ka pihta. Kes maanteel jooksjatest pihta sai, jäi lamama sinnasamasse oma verre. Mõnele anti armupauk, teised jäid oiates lebama. Laskmist saatis sõim ja aeg-ajalt löögid püssipäradega selga, näkku, kuhu just juhtus. Üks kõrgem saksa asjamees Julgeolekuteenistuse mundris oli seotud käsipidi hobuvankri taha. Hobusele anti piitsa, mees lohises mudas ja tolmus kõhuli vankri taga. Keegi talle armupauku ei kinkinud. Tema saatus oli hullem kui kohapeal mahalaskmine.

Kui seegi küla oli seljataga, saime aru, et me ei viibi enam selles maailmas, mida siiani oleme tundnud, idarinne ja putkamised kaasa arvatud, vaid mingis viirastuslikus unenäopõrgus. Rääkimiseks polnud tahtmist, mõtlemiseks polnud võimet. Fatalistlik tuimus asus nii ajudesse kui ihuliikmeisse. Mingi segane mõttejupp siiski keerutas peas ringi... ühtelugu ringi ja ringi... Kas see kõik lõpeb veel üldse kord kunagi? Kas on elus veel üldse midagi ees... kas järgmises külas ootab surm vabadusvõitlejate kuuli või peksu tagajärjel...? Tahaks veel elada... kangesti tahaks veel elada...

Maantee kõrval kulgesid raudteerööpad. Meist sõitis kolinal mööda rong reisijatega. Olid soojad maipäevad, vagunite aknad olid enamuses lahti. Sealt vaatasid välja naerunägudega tsivilistid. Need tsivilistid elasid teises maailmas kui meie oma. Mitte vaid teises maailmas, vaid hoopiski teisel planeedil... võib-olla isegi teises tähekogus...

Saksa okupatsioon oli lõppenud. Venelaste kohta ei teadnud enamus rohkem, kui siga teab pühapäevasest päevast, nagu ütleb eesti rahvas. Rongis sõitjad olid veendunud, et on jällegi kätte jõudnud paremad päevad, kätte jõudnud vabadus... ja naersid maanteel läände rühkivaid läbipekstud sõdureid.

Ometi inimene ikka ja jälle kosub, isegi kahe küla vahel Tšehhi maanteel, teel Praha poole.

„Miks nad niimoodi... me pole neile ju midagi teinud," ütles minu kõrval vantsiv vaikne külapoisi olemisega eesti sõdur.

„Noh, me oleme nende jaoks samad kui sakslased. Nad teevad meiega nii nagu meie rahvas venelastega."

„Jah, aga kui vankad sellel sõjasuvel Eestist välja löödi, siis ükski tsiviilinimene vene lihtsõdureid sedaviisi ei piinanud, meil oli kahjugi neist... et nad uskusid Stalini lollust. Komissarid jah, see on teine asi... aga sõdurite vastu polnud keegi toores."

„Minu ema andis põgenevatele punaväelastele kord leiba,” tuli nüüd mullegi meelde. „Ja rebis puruks mitu voodilina sidemete jaoks. Mina siis ei saanud sest sugugi aru... mõtlesin kah, et kuradi venelased, kes neil käskis siia Eestisse tulla! Aga ema ütles, et needsamad punaarmeelased on kah ühtede emade kallid lapsed...”

„Noh, egas kõik olnud niisugused nagu sinu ema.”

„Muidugi mitte. Aga niisugust jõledat toorust harilike tsiviilide poolt kah ei olnud.”

„Küllap siin Tšehhiski on mõistlikke inimesi,” ütles Peep vahele. „Igal pool on. Aga need pole nüüd väljas tänaval. Väljas on see kõige hullem sort. See sort, kes iialgi ei mõtle. Nagu Valts, tead, meie klassist.”

- - -

Järgmises linnakeses pandi meid kuhugi suurde keldrisse kinni. Küllap neil linnakestel on ka nimed, aga me polnud sellest põrmugi huvitatud ja tagantjärele on väga raske ütelda, mis nimelt oli ühe või teise koha nimi. Pealegi on enamus nimesid nüüd jällegi tšehhipäraseks muudetud.

Kelder oli niiske ja räpane suur ruum ning haises roiskvee järele. Mõne aja pärast algas ülekuulamine. Partisanid olid kuskilt kuulnud, et relvagrenaderid kandvat tätoveeritud pealuumärki rinnal. See oli muidugi tühi jutt, aga päästis mõnegi mehe elu, sest mõningatele eriväeosade sõduritele, nende hulgas osale relvagrenaderidest ja kuulsale Aafrika korpusele, oli kaenla alla tätoveeritud veregrupi märk. See oli mõeldud selleks, et hädaolukorras kiiremini vereülekannet teha, aga tollest veregrupi märgist tšehhi uljad vabadusvõitlejad midagi ei teadnud, vähemalt siin külas mitte.

Pealuumärki aga kelleltki ei leitud. See ei teinud ülekuulajaid siiski mitte eriti sõbralikuks ja hoope sadas pähe, selga, rinnale – kuhu just juhtus. Kui keegi libedal põrandal komistas ja kukkus, sai ta lisaks jalahoope kõhtu ja selga, nii et polnud enam võimalik valukarjeid tagasi hoida.

On väga räbal tunne ennast niimoodi lüüa lasta ja mitte vastu panna, nagu eluinstinkt nõuab. Väga räbal ja väga alandav. Kõige räbalam tunne, mida mina omas elus olen kogenud. Kes vastu hakkas, pidi teadma, et teda võib sealsamas maha lasta ja koergi ei haugu, sest ükski koer ei tea sellest midagi, mis juhtus Tšehhimaal eesti sõduritega ja tuleb välja, et surmahirm on ikkagi kõige suurem hirm ka siis, kui elu pole enam väärt mitte kui midagi.

Ka sellest külast saime lõpuks tulema. Vabadusvõitlejail polnud ei tahtmist ega paika meiega edaspidi jändamiseks. Viimane võmm kuklasse ja – mine edasi!

Oli siiski ka külasid, kus valitses teatav kord, kus Tšehhi sõjaväe või politsei mundrit kandvad mehed näisid võimul olevat. Ega needki meie vastu erilist sõprust üles näidanud, aga ka mitte erilist toorust, ja lasksid meil ilma pikemata edasi minna. Üks Tšehhi mundris ohvitser (ta oli oma mundrit ilmselt hoolega seitsmeaastase Saksa okupatsiooni ajal peitnud) küsis isegi päris sõbralikult, kes me õigupoolest oleme ja kuhu tahame minna.

„Eestlased oleme. Meie maa on venelaste käes. Tahame minna ameeriklaste juurde."

„Miks te ennast punaarmeelastele vangi ei anna?" päris ohvitser, aga ta näos oli muie ja see polnud isegi mitte eriti tige muie. Peaaegu arusaav.

„Me ei salli venelasi. Ükski eestlane ei salli venelasi, nii nagu teie ei salli sakslasi."

„Ma saan aru. Aga kes natse teenis, peab saama oma palga."

Natsid. Mis teadis idarindelt tulnud eesti sõdur natsidest? Mõni turmvüürärgi ei teadnud, kuigi oleks pidanud teadma. Lihtne sõdur teadis ainult, mis on venelased ja ei saanud sugugi aru, miks nüüd piinatakse neid, kes mehe moodi venelaste vastu on sõdinud.

3.

Vastu õhtut jõudsime Jung Punzlausse. Siit oli Prahani veel umbkaudu kolmkümmend kilomeetrit ja siin näis valitsevat kord, millest ka enam või vähem kinni peeti. Tšehhi politseiniku mundrit kandev korrapidaja juhatas kõik põgenevad sõdurid suurelt teelt kõrvale ja ütles, et Praha suunas edasi minna ei lubata. Kõik põgenevad sõjaväelased võtku suund Melnikisse, mis on Elbe ja Moldau kokkujooksukohaks ja asub umbes kolmkümmend kilomeetrit põhja pool Prahat. Siit Melnikisse polevat rohkem maad kui siit Prahasse. Ja Melnikis olevat kindlasti ameeriklased. Niisugust informatsiooni jagati Jung Punzlaus hilisel pealelõunal, üheksanda maikuu päeval 1945. Kes sealt hiljem või varem läbi tuli, sai ehk hoopis teistsuguseid andmeid, aga nii see noil päevil oli: ainus informatsioon oli see, mis oli antud kohas antud hetkel käepärast.

Meile oli see hea informatsioon, kõige parem, mida oskasime oodata. Vaid 30 kilomeetrit ameeriklasteni! Kaks ööd olime olnud täiesti magamata. Kilomeetrit sada olime vantsinud juba maha, võib-olla ka pisut rohkem või pisut vähem. Kes seda täpselt ütelda oskab, sest paar jupikest olime ju saanud sõita veoautodel.

Istusime teeservale hetkeks puhkama ja ennast viimase etapi jaoks ette valmistama. 30 kilomeetrit tähendab veel üks öö vantsimist, senisele kahele magamata ööle ja ümmarguselt sajale mahavantsitud kilomeetrile lisaks. Keerasime omale Peebu tubakast vägevad plärud ja võtsime korraks saapad jalast. Sealsamas oli pisike oja, milles oli hea veriseid ja tursunud jalgu loputada. Kui me aga jälle saapaid hakkasime jalga panema, selgus, et seda ei oleks mitte tohtinud teha – ojas jalgu loputada.

Jalad näisid arvavat, et suuremad hädad on sedapuhku möödas ja keeldusid saabastesse tagasi minemast. Pika kablutamise ajal tekib jalgade, sokkide ja saabaste vahel mingi paratamatu vaherahu. Valus on küll käia rakkus jalgadega – ja valusam veel, kui rakud on juba jälle lõhki hõõrutud -, aga valule vaatamata on asi siiski talutav. Kui aga kord sokid ja saapad jalast võtad, on kõik mokas. Haavad hakkavad valutama, villased sokid on toorel lihal nagu rasplid ja saapaid ei saa enam kuidagi jala otsa tagasi. Kui seda hambad ristis siiski teha – valikut ju pole – on esimesed sammud nii valusad, et ei oska üteldagi. Kolmekümne kilomeetriline marss näib olevat lihtsalt võimatu, muud midagi.

Ometi, kuidas oli Kutil viisiks ütelda: kuidas siis saab, kui ei saa, aga saama peab? Üks jalg teise ette, konts ja varvas, konts ja varvas... Valu asendub jälle tuimusega. Väsimus asendub mingi poolsegase poolunega, mis ometi kõndimist ei takista. Ja lootus... lootus, et ameeriklased on siit vaid kolmkümmend kilomeetrit, annab jõudu. See polnud „teine võhm", millest sportlased vahel räägivad. Pigemini kolmas või neljas. Aga uus võhm tuli ometi sisse. Jalad hakkasid jälle liikuma. Hommikuks oleme ameeriklaste juures. Mis see 30 kilomeetrit enam! Mis see mehele teeb!

- - -

Vabadusvõitlejad meid enam ei seganud. Küllap nad olid ennast päeval väsinuks mürgeldanud ja pühitsesid nüüd viinaklaasiga uut vabadust või magasid õiglase und. Või oli neile kuskilt tulnud korraldus pagejad rahule jätta ja Melnikisse juhtida. Seegi oli võimalik. Kõik oli neil päevil võimalik.

Öö oli mõnusalt jahe. Siht oli selge. Varsti läks päris pimedaks, oli käes kolmas magamata öö. See ometi ei tulnud nüüd nagu meeldegi. Jahedus ja vaikus olid mõnusad pärast palavat ja mürglit täis päeva ja pimeduski näis olevat nagu sõber, kes võttis pagevad idavõitlejad oma hõlma. Oli küll alles maikuu kümnenda päeva algus, aga ilmad olid sellel aastal õige palavad. Ööd olid siiski jahedad, sest olime kodumaast hulk maad lõuna pool, kus vahe öise ja päevase temperatuuri vahel on palju suurem kui see, millega olime harjunud.

Marssisime mööda vaikset metsavahelist teed. Külasid oli siin vähem ja needki näisid tukkuvat vaikse kevadöö rahus. Fašistidest, kes lääne poole vihtusid, ei teinud keegi enam välja. Hea oli rahus marssida, kuigi väsimus ja tuimus kontides oli suur.

Ühe küla juures nägime siiski mingit valveposti või korrapidajaid. Tšehhi mundris politseinikud. Pärisime, kas Melnikis on ikka tõesti ameeriklased.

„Ja, ja, Melnikis on ameeriklased," kinnitati meile tõsiselt.

Ei tea kust ja ei tea kuidas tekkis teele mingi hobuvanker. See oli suur kõrgete ratastega veok, nagu neid Saksa sõjaväes tarvitati. Võib-olla pärines see mingist Tšehhis olnud sakslaste väeosast ja oli imekombel vabadusvõitlejate poolt konfiskeerimata jäänud. Vankris istus paar-kolm uimast regulaarväe mundris vana Obergefreiterit. Kui üks meie poistest tahtis vankrile ronida, said sakslased maruvihaseks ja kukkusid sõimama. Olime liiga väsinud, et vastu hakata.

Saime paar täitsa loppis poissi siiski vankrile kaubelda ja teistel lubati vankri servast kinni hoida. Nii oli ometi kergem vantsida. Olin vankri taga, käed ristamisi hobuvankri tagumisel laual ja pea toetumas vastu vankri tagakülge.

Kas saab normaalne inimene samal ajal magada ja vantsida? Vist mitte. Sest niipea kui silmad kinni vajusid, läks jalgadel asi sassi ja olin kõhuli teel. Ärkasin võpatades ja kohe ei taibanud, mis on lahti ja kus olen. Siis tuli kõik väga järsku tagasi. Õigus jah... oleme Tšehhis... teel Melnikisse... sääl on ameeriklased...

Tee ääres olid kilomeetripostid. Kui jälle valgenema hakkas, saime neid lugeda. Veel kolmteist kilomeetrit Melnikisse... kaksteist,,, kümme... Uue valgega näis ka uus võhm jälle sisse tulevat. Ei teagi enam, kui mitmes... Olime Peebuga mõlemad päris heas tujus, nagu oleks suuremad raskused selleks puhuks möödas. Oli imeilus hommik ja päikesetõus näis olevat kuldne nagu laste pildiraamatus. Uskusime, et elu ühed kõige rängemad kolm magamata ööpäeva on varsti lõplikult seljataga. Ainult pisut, pisut on veel marssida... muudkui pista käed tasku ja vantsi vilistades maha paar viimast kilomeetrit!

- - -

Oli juba suur valge, kui me Melniki eeslinna jõudsime. Kõikjal valitses vaikus. Majadki nagu tukkusid.

Siis nägime esimest vahiposti või korrapidajat. Mees oli rohekashallis mundris, püstolkuulipilduja rihmaga puusal, peas nokatsmüts, mille ees ilutses punane viisnurk. Varsti ilmus rohkemgi samasuguseid tegelasi nähtavale. Munder oli küll igal mehel pisut isesugune, aga kõigil näisid olevat mütsi ees punased viisnurgad.

„Need näevad välja nagu ehtsad punaarmeelased,” ütles Peep. Tema hääles puudus seekord nii tavaline enesekindlus kui ka tagasihoitud huumor. Seda näis asendavat hirmule õige sarnane kahtlusetunne.

„Ei nad vist päris punaarmeelased ole. Punased tšehhid. Mingi miilits või partisanid või tont teab mis...”

„Igatahes – jube kahtlane värk. Kust nad need punased viisnurgad said, kui Melnikis on tõesti ameeriklased?”

Kinni meid igatahes ei peetud, otse vastupidi. Punaste viisnurkadega asjamehed õhutasid kiirustamagi, ise konedega vehkides ja kõvasti midagi seletada püüdes. Jõudsime südalinnale lähemale ja nüüd sai sulaselgeks, et ameeriklasi siin linnas küll ei ole. Seda innukamalt õhutasid viisnurkadega mehed meid edasi kiirustama. Kui mõned surmani väsinud pagejad hetkeks teeveerde istet võtsid, aeti nad jalamaid jälle jalule.

„Podjom, podjom! Nix sitzen, laufen, laufen!”

Just Melniki linna tagant voolab läbi Elbe jõgi, mis siin Moldauga kokku jookseb. Järsku hakkas suust suhu levima teade: teispool Elbet on ameeriklased! Sild on veel lahti. Kes õigel ajal üle silla jõuab, on läänes. Surmani kurnatud põgenikemassi tuli uus elu. Ummisjalu, ülepeakaela, komistades, kukkudes ja jälle jalule rabeldes rühkis välihall meestemass läbi linna Elbe jõe silla poole. Vahid kahel pool teed muudkui aga kihutasid takka, kuigi seda polnud nüüd üldsegi mitte vaja.

Kes õigel ajal üle silla jõuab... Süda kloppis, silmade ees virvendas musti ja punaseid ringe, külje sisse lõid pisted... kes õigel ajal üle silla jõuab...

Siis lõppes kõik järsku, nagu noaga lõigatult.

„Venelased on sillal! Kedagi läbi ei lasta. Just nüüd jõudsid sillale."

Kas olid kõik need ühtelugu muutuvad kuuldused õiged? Ameeriklased Melnikis... ameeriklased teispool silda... kiirustada, kiirustada, enne kui venelased sillale jõuavad... just nüüd venelased jõudsid sillale... Ei meie teadnud, mis oli tõde, mis paljas kuuldus ja mis punaste tšehhide udujutt, et sõduritemassi edasiliikumisele kiirustada. Teade, et venelased on sillal ja kedagi üle ei lase, surmas ometi viimase energiavaru. Vajuti teeveerde, kuidas keegi sai. Elusäde silmist oli kadunud. Seda asendas tühjus, niisugune, nagu näeme pimeda inimese ilmetuis silmis. Punase tähega asjamehed aga muutusid nüüd jälle aktiivseks.

„Vorwärts, vorwärts, podjom, natzi Schweine, weiter, weiter!"

Järsku oskasid punakaartlased ka mõni sõna saksa keelt! Aga kuhu siis nüüd, kui ameeriklaste juurde ei saa, sest venelased on sillal?

Tuhanded endised idavõitlejad, eestlased ja sakslased segamini, aga enamus kindlasti sakslased, aeti kui veisekari Melniki suhkruvabriku hiigelsuurde aeda. See oli maailmatu suur tolmu ja mudasegase liivaga kaetud väljak, okastraat ümber. Aia taga olid punaste käesidemetega ja punaste viisnurkadega valvurid. Mõnel oli seljas veel triibuline vangiülikond, aga miski mütsilott punase viisnurgaga oli ometi peas ja relv oli käes. Valvurid naersid, lärmasid, olid ülevas tujus.

Pagevaid sõdalasi tuli ühtesoodu juurde, kõik juhiti okastraadiga ümbritsetud suhkruvabriku aeda. See oli ilmselt juba ammu just niisuguseks ülesandeks ette valmistatud, pagevate fašistide kinnipüüdmiseks ja ohutuks tegemiseks. Ja jutud ameeriklastest...? Ameeriklasi pole kunagi Melnikis olnud, teame nüüd, aga teispool jõge polnud alul ka veel punaväge, nii et osa õige varajasi kablutajaid sai tõesti siitkaudu läände. Need tunnid olid möödas.

Enamusele eestlastele oli Melnik lääneteekonna lõpp. Paljudele lihtsalt teekonna lõpp. Punkt.

- - -

Lamasin palaval tolmusegasel liival. Kurnatud inimesel hakkab kergesti külm ja kergesti kuum. Päike näis kõrvetavat otse põrguliku julmusega. Varju polnud kuskil. Pea hakkas valutama, meeletult valutama. Janu tuli, jube janu... Nägu ja põsk olid vastu halli, tolmusegast liiva. See haises pisut ja tegi hingamise raskeks.

Nüüd, nüüd peaks tegema lõpu, tuikas mõte uimases peas. Nii oli ju juba ammu otsustatud – elusalt kätte ei anna. Aga millega sa teed lõpu, kui püss jäi kaugele Sudeedi mäestikku? Kui siiski oleks veel püss... kas teeksin nüüd lõpu... kas teeksin... kas oleks julgust?

See mõte oli täitsa loll, sest läbi ei saanud viia ühtegi otsust, aga järsku muutus ta tähtsamaks kõigest: kas laseksin, kas laseksin... kas peaks laskma? Kusagil peavalu, hirmu ja surmväsimuse taga oli ometi killuke elementaarset, loomalikku tahtmist edasi elada. Võib-olla ka pisike, väga, väga pisike killuke lootust kunagi siiski veel pääseda... See kõik keerutas peas ringi vaimselt haige inimese palavikulise intensiivsusega... Kuni füüsiline väsimus kõige üle võitu sai.

Teadvus kustus. Oli see uni, oli see minestus, mis meid kõiki nüüd üksteise järel vallutas põrgupalavas suhkruvabriku aias? Mis tähtsust sellel enam on. Olime lootusetus umbtänavas. Olime surmani väsinud. Teadvus kadus. Lamasime nagu laibad kuumal liival kõrvetava päikese all. Vahid ümberringi pühitsesid kättejõudnud vabadust. Mõned laulsid tšehhi rahvalaule.

4.

Kui ärkasin, oli hämar ning jahe. Peavalu oli kadunud, aga janu oli läinud seda hullemaks. Ja higistamise asemel tikkusid kallale külmavärinad. Minu kõrval lamas ristseliti mitmepäevase ajamata habemega mees, käed ristamisi pea all ja pilk vaikselt pööratud üles taeva poole. Ta pidi minust õige palju aastaid vanem olema, sest enamusel meist noil päevil veel habe ei kasvanud. Vaid mingid udemed, mida veltu rõõmuks pidi kord nädala või paari jooksul ära kraapima. Kui naaber nägi, et ma liigutama hakkasin, küsis ta silmi taevalt pööramata:

„Oled eestlane?"

Olime eemaldanud kõik tunnused, kaasa arvatud eesti värvid varrukal, kui selgus, et tšehhid kiusasid nimelt relvagrenadere ega pidanud meie rahvuslikku päritolu ülepea tähtsaks.

„Jah. Olen küll."

„Ma kartsin, et sa enam ei tõusegi. Lamasid nagu surnud. Isegi kärbseid ei ajanud ära. Kuidas sa ennast tunned?"

„Pole viga. Ainult janu on. Ja külm. On üks kuramuse maa see Tšehhimaa: päeval palav kui põrgu ja öösel nagu põhjanaba."

„Tule siia minu juurde sineli alla. Kahekesi on mõlemal soem."

Mehel oli kusagilt muretsetud lennuväelase sinel ja selle all kahekesi kõrvuti lamades oli tõesti hoopis soem kui üksi ja pintsaku väel. Keerasime end küljeli, tihedasti üksteise vastu, nii et ühe põlved olid teise põlveõnarustes ja ühe kõht vastu teise selga. Ühe ihusoojus aitas ka teist soendada ja mõlema üle oli ühine lennuväelase mantel.

„Kust sa selle Luftwaffe mantli said?"

„Tõstsin kuskilt sisse. Meie diviisi munder on nüüd kõige ohtlikum. Oled õige fašist, tead. Uut kuube ma ei leidnud, aga see mantel on paremgi. Öösel hea peale võtta, kuigi päeval palavaga on teda igavene rist vedada."

Mees vaatas uuesti minu poole.

„Sul on veel diviisi kuub seljas. Otsi endale kähku midagi muud. Enne kui maha lastakse."

„Kustkohast ma otsin?"

„Ükskõik, kustkohast. Peab, muud midagi. Kui peab, siis saab kah."

Just niisugune mees oli Oss Inna. Et peab saama, muud midagi. Vabandused ei aita.

„Mine vaata nüüd kohe. Sakslased on veel väga uimased. Vaheta mõnega oma kuub ära. Muidu ma sinuga enam ühe mantli all ei maga. Ma ei salli fašiste."

Inna selge jutt andis mullegi nagu jälle uut jõudu ja uut jonni. Peab hakkama edasi elama uutes oludes, muud midagi. Kuni midagi jälle muutub. Ning kõigepealt on vaja uut kuube. Tõusin ja hakkasin liikuma pisut eemal olevate hoonete poole. Seespool suhkruvabriku aeda vahte polnud ja liikumist keegi eriti ei takistanud. Või kes see tahtiski ühest kohast teise minna? Lamati kui surnud liival, kuhu keegi just oli langenud. Kust kurivaim nüüd uut kuube saada? Ja kui ei saa, kas peaks jääma kampsuni väele? Mõttes olles komistasin otsa ühele maaslamavale sakslasele.

„Blöder Hund. Arschloch? Mis sa tõllerdad ringi teiste otsas?"

„Sitamaja otsin. Kus see on?"

„Kust ma tean! Mine sinna hoonete vahele ja situ maha. Aga ära teistele nina alla situ."

Kobisin edasi ja jõudsin mingi kuuri juurde. Uks oli poolirvakil. Pugesin sisse. Pime oli siin ja valitses läppanud hais. Pikapeale silmad ometi hakkasid seletama. Kuur oli igasugust kolu täis ja ühes nurgas oli hunnikus saksa sõdurite varustust, nähtavasti viimsel hetkel enne plehkupanemist ära visatud ja siia kuuri heidetud. Vööd, padrunitaskud, gaasimaskid, ja muu hulgas ka üksikud riideesemed. Enamuses näisid need olevat kuulunud mingile politseiüksusele, aga muu hulgas oli ka üks lennuväelase kuub. Viskasin oma leegioni kuue ära ja tõmbasin lennuväe oma selga – kuub mis kuub, kuigi pisut suur.

Läksin jälle Inna juurde tagasi. Imelik, mõnda meest kutsuti alati eesnime pidi, mõnda teist alati liignime pidi. Innale ei ütelnud keegi Oss, vaid ikka Inna. Võib-olla sellepärast, et ta oli teistest pisut vanem ja miskil seletamatul viisil õige haritud inimese olemisega. Nii tema kui Peebu keelepruuk oli hoopis teistsugune kui armsaks saanud Timmu Pelgulinnast pärit kõneviis. Inna vaatas mu uut kuube nagu kõige loomulikumat asja maailmas.

„No näed, hoopis teine asi kohe."

„Läks õnneks. Aga mis siis, kui ma poleks leidnud?"

„Oleksid nii kaua otsinud, kui oleksid leidnud. Kui peab, siis peab."

„Aga mis sel vanal õieti viga oli? Tunnused on ju ära võetud. Kes see enam teab, mis väeosa kuub see kord oli?"

„Tunnused? Ega's tunnused üksi. Wehrmachti kuuel on kuus nööpi, relvagrenaderide kuuel viis nööpi. On sul vaja niisuguse lolli asja pärast vahele jääda?"

„Tšehhid on ju pagana lollid. Ühes külas, tead, otsisid pealuumärki rinnalt, et see olevat õige fašisti tunnus."

„Lollid küll, aga... kui sa magasid, käis juba jaht relvagrenaderidele ja Sturmführerite peale. See pole nali. Meie pole sõjavangid, meie oleme nende arvates puha mõrtsukad ja sõjakurjategijad. Lastakse kohapeal maha ja muud midagi."

„Ah ajasid juba taga?"

„Jah. Egas ma muidu räägi. Nüüd on elu mängus. Nüüd on elu mängus kõige otsesemas mõttes."

Järsku meenus Peep. Kus on Peep? Olin nii oma mõtetega ja kuue vahetamisega ametis olnud, et kõik muu oli ununenud. Siin vahetus läheduses teda polnud. Kas hüüda? Keegi polnud küll rääkimist keelanud, aga ometi rääkisime vaid poole häälega või sosinal. Tõusin istukile ja hakkasin hoolega ringi vaatama, aga oli õige hämar ja polnud võimalik midagi näha. Maas lamavad sõdurid olid kõik ühtemoodi.

„Mis sul viga on?" päris Inna.

„Mul oli üks hea sõber, kellega koos putkasime... aga nüüd ei ole teda kusagil."

„Hüüa!"
„Kuidas ma siis nüüd... hüüan?"

„Hüüa, noh. Selle eest ei lasta kedagi maha."

„Peep! Pee-eep!"

Vaid mõnikümmend meetrit eemal tõusis püsti pikk kuju ja tuli vaikselt meie juurde.

„Ah siin sa oled. Ma juba kartsin, et..."

„See on Oss Inna. Ja see on Peep, mu klassivend Tallinnast."

„Sa oled Tallinnast?" päris Inna. „Ja olete mõlemad gümna poisid? Kust koolist?"

„Westust. Ja sina?"

„Ma käisin kunagi Trehvoonias. Aga viimati olin Virumaal metsaülemaks. Enne kui sisse tõmmati."

„Sa oled metsavaht?"
„Ei, metsaülem."

„Sa oled siis... ülikooli lõpetanud?"

„Jah. Mõni ime. Egas ma üksi olnud. Ükskord lõpetad sina kah ülikooli."

Inna oli ilmselt samasugune optimist nagu Peepki. Siin mahalaskmise veerel rääkis nagu enesestmõistetavalt, et küll lõpetad kord ülikooli... Mina olin Peebu ja tema kõrval nagu pabinas poisike, muud midagi. Ja ta oli tõesti vanem kui enamus meist, nagu algul olin arvanud. Tema oli täismees, meie poisikesed.

Aga see oli nüüd väga ebaoluline.

Keerasime end kolmekesi külg külje kõrvale magama, all must ja kruusasegune vabrikuhoovi liiv, peal Inna Luftwaffe mantel. Keskmisel mehel oli hea ja soe. Servapealsetel külmetas ühel külg, teisel kõht. Aga nii oli ometigi parem kui üksi. Hoopis parem.

- - -

Teisel päeval toodi suhkruvabriku vangidele esmakordselt vett. Seda toodi suure punase tuletõrjeautoga kuulu järgi otse Elbe jõest, koos vetikate ja konnapoegadega. Kuulujutud kuuluvad vangipõlve juurde nagu särk pükste juurde, nii et iialgi ei tea kindlasti ütelda, mis on tõde, mis niisama kuulujutt – sakslaste žargoonis: Scheisshaus Parole. Vett igatahes tõesti toodi ja kollakas see näis tõesti olevat nagu jõevesi kunagi, kuigi konnapoegi keegi meist oma silmaga ei näinud. Seda elumärjukest jagati suure pritsiauto lohviku otsast kõigile, kes suutsid ligi trügida. Võitlus vee pärast on sama raske ja sama tähtis kui võitlus elu pärast. Õigupoolest ongi tegemist sama asjaga. Ilma söögita saab hulk aega elada, ja kui küllalt kaua oled olnud magamata, tuleb varem või hiljem uni, olgu olukord missugune tahes. Aga ilma veeta on surm silme ees, muud midagi..

Vange oli suhkruvabriku aias viis või kuus tuhat, hindasime, kuigi oli võimatu teada, kui lähedal olime tõele. Kõik nad tormasid, katelokid käes, ülepeakaela ja üksteist jalge alla tallates tuletõrjeauto poole. Iga mees võitles iga teise vastu tilgakese Elbe jõe vee pärast, mis oli saanud nektariks ja elupäästjaks. Džungliseadus kehtis nüüd kõige ürgsemal kujul. Meie kolmekesi võitlesime siiski enam-vähem koos ja saime kolme peale kaks katelokitäit vett. Osa loksus suures sagimises küll maha, aga ometi jäi küllalt ka janu põhjalikuks kustutamiseks.

„Nüüd oleme saanud magada ja oleme saanud juua," ütles Inna. „Kui süüa ka saaks, oleks edasielamine esiotsa kindel..."

Aga süüa ei saanud. Ei saanud sellel päeval ega ka mitmel järgmisel. Palju hiljem sain teada – siis, kui näljastreigid Iirimaal moodi läksid -, et näljatunne kaob peale esimest paari päeva ära, jääb vaid suur nõrkus. Seekord me seda ei teadnud ja panime näljatunde suhtelise talutavuse lihtsalt hirmu ja erutuse arvele. Süüa ei saanud, aga selle asemel hakkasid lao- ja vabrikuhoonete vahelt kostma paugud. Kogupaugud mitmest püssist, mitte üksikud nagaanilasud nõukogude kultuuri kohaselt.

„Julgeolekuteenistuse mehi ja relvagrenadere lastakse mnaha," käis sõnum suust suhu. „Kes aga kätte saadakse, saab tina... Sturmführerid kõige enne. Teistega on aega."

Punatähega valvureid oli nüüd ka vangide hulgas liikumas ja näis, et nad püüdsid suuri fašiste väiksematest eraldada. Mingit korda või süsteemi ses asjas aga ei olnud. Vahiti mundreid, vahiti ühele otsa, vahiti teisele otsa ja siis viidi suure käraga üks või teine vabrikuhoonete vahele, kus käisid paugud.

Vange oli siin tuhandeid, valvureid ja sortijaid aga suhteliselt vaid näputäis. Surmaminek kujunes seega enam või vähem loteriiks. Peaasi, et polnud peal Sturmführeri tunnuseid. Aga nii suurt lolli polnud ka Sturmführerite hulgas, kes nüüd veel mundri ja tunnustega oleks uhkustanud. Terve mitmetuhandepealise meestekarja hulgas polnud näiliselt ühtegi ohvitseri.

Kõik olid puha reamehed. Ja kuuenööpe ka keegi ei lugenud, sest nagu hiljem selgus, oli vangidekarja hulgas õige mitusada eesti diviisi sõdalast – hindasime, et umbes viis- kuni kuussada – ja kaugelt suurem enamus neist jäi Melniki suhkruvabriku aias maha laskmata, kuigi enamusel oli seljas rindelt kaasatoodud kuued, millelt vaid tunnused olid ära võetud.

Õudne oli see asi ometi, õudne ja hirmutav. Tahtsime edasi elada, saagu mis saab, oli tulnud tagasi nagu igal normaalsel inimesel, olgu elu kuitahes räbal ja väljavaated kuitahes tumedad.

Sai õhtule seegi päev, nagu siiani kõik päevad maailma ajaloos on õhtule saanud, kuigi nad vahel näivad olevat ilma lõputa. Jälle heitsime kolmekesi Inna lennuväemantli alla magama ja oli omajagu head meeltki, sest... elu oli ikka veel sees. Ja juua olime saanud ning magada olime saanud. Ainult see söögi mure... oli käes kolmanda päeva õhtu ilma söömata.

Aga Peebul oli voodri vahel tubakat ning Innal oli tulemasin ja taskus mingit paberit, millest sai hädapärast pläru keerata. Saksa sigaretitubakas on, teadagi nii lahja, et kui paksemat sorti paberisse pläru keerad, käib paberisuitsu ving tubaka maitsest üle. Õiget pläru ajalehepaberi sisse saab keerata vaid venelaste mahorkast, millel on kõvem ving kui paberil. Ometi, suits on suits ja hoopis parem kui mitte midagi.

- - -

Kolmandal päeval ilmusid Melniki suhkruvabrikusse hoopis uut moodi mehed ja näis, et nad püüdsid korrapidamist ja asjaajamist seni ametis olnud vabadusvõitlejatelt üle võtta. Või kui just mitte üle võtta, siis vähemalt pisut teist moodi korda sisse seada.

Uustulnukad olid khakivärvi mundreis, mida meie pidasime omaaegse Tšehhoslovakkia sõjaväe univormiks, küllap õigusega, kuigi keegi meist polnud ennesõjaaegset tšehhi sõdurit elus näinud. Enamus olid ilmselt ohvitserid, mundrid olid neil laitmatult korras ja näis, et isegi värselt pressitud. Punast tähte polnud ei otsaees ega kuskil mujal.

Paugud vabrikuhoonete vahel lakkasid, samuti lakkas nuhkimine vangide hulgas õigete fašistide leidmiseks. Näis, et uustulnukate silmis oli siin tegemist lihtsalt sõjavangidega. Tšehhi ohvitsere liikus ka vangide hulgas. Nad näisid olevat haritud inimesed, laitmatu käitumisega ja omajagu isegi mures selle pärast, mis siin aset oli leidnud.

Ühega neist läks meil isegi õnneks jutule saada. Õigemini, Peebul läks õnneks jutule saada, sest temal kui ehtsal lennuväelasel oli hirmu pisut vähem ja usku Tšehhi patriootidesse oli tal rohkem. Kui Peebul oligi vahel hirmu, siis pidas ta selle enese teada ja teised ei märganud muud, kui et ta jäi niisugusel puhul pisut vaiksemaks ja tõmbus rohkem enesesse.

„Ma lähen räägin selle tegelasega. Teeme talle selgeks, kes me oleme. See on kultuuriinimene, mitte kommunist, usu mind."

„Mis keeles sa kavatsed temaga rääkida? Sa oled tšehhide meelest samasugune saksa soldat nagu kõik teised."

„Ma proovin inglise keeles. Või eesti keeles. Nii et ta näeb, et ma pole sakslane. Kui muu ei aita, ainult siis räägin saksa keelt."

Peep rääkis tõesti pisut inglise keelt, sest nagu öeldud, noil päevil oli ta ameeriklastest väga heal arvamisel. Ta oli võtnud inglise keele õppimist juba koolis tõsiselt, kuigi Westus õpetas seda vanapiiga hüüdnimega Nõia, kelle vastu ei Peebul ega kellelgi teisel olnud suuremat sümpaatiat. Peep saigi tšehhi ohvitseriga jutule ja tuli tagasi, nägu nalja täis.

„Ma ütlesin, et need on täitsa mehed. Saavad väga hästi aru, et keegi ei salli venelasi ja ei taha nende kätte jääda."

„Mis tal sakslastest, tšehhidele on see ju ükspuha, kelle kätte nad jäävad," arvas Inna.

„Ta ütles, et Tšehhi valitsus on otsustanud, et iga sõjavang peab saama oma koju, nüüd, kus sõda on läbi. Mitte Siberisse. Kes on läänest, peab saama läände, kes idast, võib minna itta, kui tahab."

„Idast pole siin viie tuhande hulgas ühtki meest, passi peale!"

„Noh, siis lähme kõik koos läände. Saksa sõdurid on kah inimesed. Miks nemad peaksid Siberisse minema, ükskõik, kust keegi pärit on."

- - -

Vangid võeti pikkade rodude kaupa vabrikuesisele väljakule rivisse. Kolonn kolonni kõrval, kolmekaupa reas, nagu saksa sõjaväes kombeks. Mahajääjaid ei paistnud olevat – kõik vangid olid pärit läänest, nii eestlased kui sakslased. Ootasime ja ootasime minema hakkamist. Ootamine näis olevat lõputu. Vahepeal peaaegu juba kadus äsja ärganud lootus. Siis ometigi hakkasime liikuma. Tšehhi ohvitserid ees, marssis mitmetuhandepealine vangidehulk läbi avatud värava suhkruvabriku aiast välja ja asus teele Elbe jõe silla suunas. Tollesama silla suunas, mille teises otsas alles paari päeva eest olevat olnud ameeriklased.

Rahulik oli olla ja mured näisid olevat jäänud kus seda ja teist.

„No näete, Jumal pole lätlane," ütles Inna. „Kõik läheb, nagu minema peab."

Oli umbes tunni aja tee suhkruvabrikust Elbe sillani, võib-olla ka pisut rohkem, võib-olla pisut vähem. Ilm oli ilus, hirm oli vaibunud, päike paistis, tuul oli mõnusalt mahe ja leebe. Kas tee või laulu. Kui kolonni esimene ots silla juurde jõudis, jäime kõik seisma ja tšehhi ohvitserid rääkisid valvuritega. Rääkisid ja rääkisid. Meie ootasime ja ootasime. Ja ootasime.

Siis tuli Hiiobi sõnum: ümberpöörd ja marss suhkruvabriku aeda tagasi! Sild on venelaste käes. Venelased ei lase kedagi üle. Nemad tšehhi ohvitseride õigusi ei tunnista. Tšehhidel on väga kahju, aga pole midagi parata.

Hetkeks läbis pead mõte, et kui paneks nüüd jooksu, juhtugu, mis juhtub. Aga see jäi vaid mõtteks. Olime olnud päevi söömata ja olime väga nõrgad. Ümberringi oli Tšehhimaa, kus saksa sõjavangidele mitte hästi ei vaadatud. Oli keskpäev ja suur valge. Me ei jõuaks kuhugi. Võib-olla lastakse jooksupanekul jalamaid maha. Sest need olid ikkagi tšehhi sõdurid ja meie kui saksa sõdurid olime neile verivaenlased, ka nende silmis, kes punaväelastest suurt lugu ei pidanud.

Vaikselt, väga vaikselt marssisime suhkruvabriku aeda tagasi. Väravad tehti lahti ja pandi meie taga jälle kinni. Heitsime jällegi kruusa ja tolmusegasele liivale. Rääkimiseks polnud tahtmist. Tšehhi ohvitserid läksid minema, võim oli jällegi punase tähega vabadusvõitlejate käes. Jälle hakkasid kostma vabrikuhoonete vahelt paugud.

- - -

Kui terve see krempel lõpuks punaarmeelastele üle anti, oli meil omajagu hea meelgi. Mahalaskmised katkestati, või vähemalt lükati teadmata aja peale edasi. Punaste käesidemete ja viisnurkadega partisanide asemele tulid pesueht punaväelased – presendist säärikutes, pleekinud, katkistes ja kortsus mundrites. Püss oli mõnel õlal rihmaga, mõnel ilmselt kapitalistliku pesunööriga, sest vaevalt pesunööri „sotsialismimaalt” kaasa oli veetud. Peas olid punaväelastel pilotkad, mille ees vahel oli olemas, aga sagedamini puudus punane täht. Korda pidasid maailmatu laiade pagunitega veltveeblid ja komandörid. Niisuguseid paguneid – umbes samasugused kui omaaegses tsaariarmees kuulu järgi olid kasutusel olnud – polnud keegi meist näinud. Need olid võidukas punaväes alles sõja ajal jälle sisse seatud.

Meile peeti ka lühike kõne – Nõukogudemaal käib kõik kõnede abil. Tehti teatavaks, et oleme esialgu lihtsalt sõjavangid, sõjakurjategijad eemaldatavat hiljem. Punaarmee ning nõukogude kord on kõigi vastu õiglane. Ka töörahva hulgast tulnud sõdurite vastu, keda on sunnitud fašistide eest sõdima. Kellelgi, kes pole fašist või sõjakurjategija, polevat midagi karta.

„Parem ikka kui need punased partisanid,” arvas Inna. „Nüüd oleme lihtsalt sõjavangid, muud midagi. Ja...”

„Ja mis?”

„Eks näe. Varem või hiljem juhtub jälle midagi, mida pole osanud ette näha. Aga need tšehhi punased tegid mu närviliseks. Olgu siis juba õige Punaarmee...”

„Need ei tee närviliseks?” päris Peep.

„Ära lori! Ma lihtsalt... ma arvan, et nad ei lase nii kähku maha.”

Küllap nii. Küllap Innal oli õigus. Vahetu mahalaskmise oht oli sedapuhku möödas ja magama võis sel õhtul heita hallile liivale ilma surnahirmuta.

5.

Jälle võeti meid kolmekaupa rivisse. Jälle seisime, kolonn kolonni kõrval ja ootasime äramarssi. Jälle venisid tunnid. Aga nüüd oli see täitsa ükskõik. Kaks päeva tagasi olime seisnud samal väljakul ootusärevuse uimas. Olime lootnud marssida üle Elbe silla läände... Nüüd oli ees marss itta. Eestisse? Venemaale? Siberisse? Ei me teadnud, aga õigupoolest hoolinudki. Teevad, mis tahavad. Kui kunagi veel tuleb mingi võimalus, siis tuleb... Praegu ei saa midagi teha, mitte kui midagi.

Kui me eelmine kord siin seisime äramarssi oodates, olime olnud umbkaudu kolm päeva söömata. Nüüd oli neid saanud neli või viis. Näljatunne enam eriti ei vaevanud, ainult nõrkus oli suur. Vähegi tugevam päikesepaiste pani higistama, jahedus pani võbisema. Püsti seista oli raske, aga istuda ei lubatud, iga minut algavat marss. Selles asjas on Punaarmee samasugune kui kõik siiani nähtud armeed: igasugu transpordid ja äramarsid jäävad alati hiljaks. Ja mida suurem on nälg, seda aeglasemalt arenevad asjad.

Lõpuks siiski hakkasime minema. Väravad avanesid, vangidekari asus maanteele, kahel pool punaväelastest valvurid. Suund ei olnud aga mitte põhja poole või itta, Ida-Saksamaa või Venemaa suunas, vaid umbkaudu lõunasse, Praha poole! Milleks Praha? Ei me teadnud ega tõtt-ütelda hoolinudki. Kui kästakse, olgu nii.

Melnikist Prahasse on umbkaudu kolmkümmend viis kilomeetrit, hea päeva matk puhanud inimesele. Puhanud olime küll, aga nälg ja nõrkus said nüüd järsku väga ilmseks. Oli keskmiselt soe maikuu päev, võib-olla pügalat kakskümmend viis. Siin, Kesk-Euroopas, jõuavad soojad päevad kätte palju varemini, kui meie sellega olime harjunud. Ja kurnatud peast näis isegi maikuu suhteliselt mahe soojus talumatu palavusena. Kodumaa oludega võrreldes pidi temperatuur olema siiski kõrgem kui see, millega meie olime harjunud, sest asfalt maanteel oli pehme, haises ja kleepus jalataldade külge.

Pilgud maas ja jalgu järele vedades venis mitmetuhandepealine vangidekolonn Melniki-Praha maanteed mööda Tšehhimaa pealinna poole. Teeveeres marssisid punaarmeelastest valvurid. Nemadki jala, nemadki väsinud ja tüdinud. Veoautodel vangide vedamist nagu vanal heal ajal saksa sõjaväes või ameerika sõjaväes, kuulsusrikkas punaväes ei tunta. Kõik käib kondiauruga, nii vangidel kui valvuritel ja mõlemal on ühtemoodi jalad rakkus.

Toidupuudus ja nõrkus teevad janu eriti piinarikkaks ja janu see oligi, mis tolle marsi tegi hullemaks kui ühegi, mida seni kogetud. Katelokkides ja veepudelites – neid polnud siiani keegi vaevaks võtnud ära korjata – oli küll vangidelgi pisut vett kaasas, aga kauaks sellest. Ja enamus polnud olnud küllalt targad, et ennast õigel ajal veega varustada. Tülpinud vang pole eriti ettenägelik. Tunni või paari pärast oli enamusel vangidest jani nii metsik, et tahtis ära võtta elamise tahtmise.

Janu – palavus – nõrkus – sulava asfaldi hais...

„Vaata seda venelast!" ütles Inna mõne aja pärast.

Meil polnud üksteisele enam ammu midagi ütelda olnud ja Inna märkus, mis käis koos müksuga vastu külge, äratas mu kui lummust.

„Vaata! Vaata, mis see venelane teeb!"

Seadsin silmad Inna poolt näidatud suunas. Meie kõrval vantsiv vene valvur ulatas parajasti oma kateloki, veega täidetult, lähemale vangile. See andis kateloki edasi järgmisele, ja too jälle järgmisele, kuni vesi oli otsas. Siis rändas tühi katelok valvuri kätte tagasi. See jooksis lähema maja kaevu juurde, täitis seal kateloki jällegi värske veega ja tõi jällegi vangidele. Ikka uuesti ja uuesti.

„Meie vantsime kolmkümmend kilomeetrit kuni Prahani, temal tuleb niimoodi kuuskümmend," ütles Inna.

Võib-olla on mees ise kunagi vangis olnud, käis mõte läbi pea. Aga võib-olla ka mitte. Kes teist inimest aidata tahab, teeb seda lihtsalt aitamise enese pärast. Mõni anub küll, kui on ise hädas, aga unustab hiljem kõik... Jaak, kurat, jalad põhjas! Too punaarmeelane vedas vangidele vett terve tee Melnikist Prahasse. Vedas ja vedas, endal jalad rakkus samuti nagu vangidelgi. Sõnagi ta ei rääkinud, ei naeratanud, ei kurjustanud, ei haletsenud... muudkui vedas vett.

Palavus tõusis haripunkti varajasel pealelõunal. Hambad ristis, kandsime siiski kordamööda Inna mantlit. See näis nüüd nii pagana raske... kuidas võib üks tühipaljas sõdurimantel olla nii raske? Teadsime ometi, et päevale järgneb jälle öö ja ööd on siin kuramuse Tšehhimaal niisama külmad, kui päevad on palavad.

Pikkade marsside puhul lähevad mõtted sageli täitsa oma teed, ka siis, kui nõrkus ja väsimus on peaaegu talumatud. Kui nüüd saaks siit jalga lasta... kui saaks mingi ime läbi jalga lasta... otsiks kusagilt metsas, puude all jaheda koha. Seal oleks ka oja, tingimata oleks seal oja. Jooks... loputaks nägu, käsi, jalgu... siis heidaks puu alla varju... ja,,, ja sureks vaikselt ära. Täitsa vaikselt... jääks igaveseks sinna jahedate puude alla, kus pole janu, pole kõrvetavat päikest... kus on rahu... ja oja...

See polnud mingi enesetapu kavatsus. Seda kindlasti mitte. Lihtsalt tahtmine leida vaikne koht metsa vilus, oja ääres, kus saaks vaikselt jääda... igaveseks... igaveseks...

Järsku käis mu kõrval tume matsakas, mis tõi jälle tagasi jaheda metsa alt palavale maanteele Melniki ja Praha vahel. Üks vana saksa sõdur oli kukkunud naha. Ninast tuli verd. Teised vangid tegid väikese ringi ümber kukkunud, aga eriti keegi talle tähelepanu ei pühendanud. Jõuab kord iga mehe kätte kord... Siis saabus kohale paar vihast valvurit.

„Tšto tõi – jopt voju matt!” Üks valvuritest lõi kukkunule jalaga ribidesse. See ei teinud väljagi. Valvurid viipasid teistele vangidele, tõstku kukkunu tee pealt eest ära, et teised saaks edasi marssida. Kukkunu lükati kraavi. Marss läks edasi. Pisut hiljem käis tagantpoolt üksik püssipauk. Inna vaatas mulle vaikselt otsa.

„Tegid vist selle mahakukkunud vanamehe igaveseks vagaseks.”

„Võib-olla on parem...”

„Nojah, mis nad pididki tegema? Kaasa vedada ei saa ja maha jätta ei tohi.”

Edasi... edasi... konts ja varvas... konts ja varvas...

Siis kostis järsku eestpoolt, vangidekolonni algusest, plaksutamist ja hüüdmist. See näis algul otse uskumatu. Mida on veel maailmas, millele plaksutada? Hüüded ja plaksutamine algas rivi eesotsas ja liikus sealt tahapoole, nii nagu plaksutamise põhjuski.. korralikus khakivärvi mundris sõduritega täislaotud suur veoauto, mis sõitis vangidekolonnile vastupidises suunas.

Need olid sirged poisid, ilusates puhastes mundrites, kiivrid peas ja naerunäod ees. Puhanud noored poisid mingist hoopis teisest maailmast.

Olid need ameeriklased? Inglased? Tšehhi regulaarsõjavägi? Tõenäoliselt ameeriklased ja kindlasti mitte venelased.

Mitmetuhandepealine saksa sõjavangide kolonn viipas neile viimase jõuga, hüüdis tervitusi ja plaksutas käsi. Need olid kultuuriinimesed läänest. Neile taheti näidata, et meiegi oleme õigupoolest kultuuriinimesed läänest...

Kas ameeriklased said millestki aru? Ega vist. Ameerika läbilõikesõdur – kui niisugust olevust olemas on – oli noil päevil suur puupea. Sakslased olid olnud natsid ja olid pahad. Venelased olid liitlased ja olid niisiis ilmselt head.

Miks plaksutavad nüüd need põrunud natsisõdurid? Nad plaksutasid, sest et ka saksa sõduri raskesti liikuvates ajudes oli hakanud selgesti koitma, et venelaste ja ameeriklaste vahel on vahe, kuigi Führer oli mõlemaid nimetanud ühesugusteks rahvusvahelise juutluse käsilasteks. Führer oli neid petnud... Jumal, Jumal, kuidas vaest saksa sõdurit oli petetud...!

Korra saime ka puhtast südamest naerda tolle surmamarsi jooksul Melniki ja Praha vahel. Ütlen: surmamarsi, sest too mahalangenud sakslane ei jäänud ainsaks, kes enam ei jõudnud... Maantee kõrval kusagil Praha ja Melniki vahel on pisike lennuväli, mis nüüd oli muidugi vaprate punakotkaste käsutuses.

Just meie möödamarssimise ajal tõusis sealt õhku näiliselt Noa-aegne kahepinnaline venelaste lennuk. Sai rattad maast lahti, ajas nina vapralt taeva poole, jäi hetkeks pisut koomiliselt õhku rippuma ja prantsatas siis saba ees tagurpidi tagasi maha ning plahvatas põlema. Naerulagin käis üle vangidekolonni, ühest otsast teise välja. Kahjurõõm on kõige puhtam rõõm ka siis, kui endal on surm silmaga näha.

Puhkust meile terve päeva kestva marsi vältel ei antud. Mitte ainsatki minutitki. Küllap valvurid kartsid, et kui poollaibastunud meestekari kord teeveerde langeb, siis sealt see enam ei tõuse, tee mis tahad, kas või lase ükshaaval maha.

Peale kuue- või seitsmetunnilist marssimist jõudsime Praha eeslinnadesse. Nagu öeldud, mitmed vanemad mehed olid teel kokku varisenud, aga enamus jõudis elusalt Prahasse. Kindlasti enamus eestlasi, sest Sileesiast Melnikisse jõudnud pagejate hulgas rauku ja haigeid enam ei olnud. Need olid jäänud ammu teele maha.

Siiski olime liiga tülpinud, et eriti erutuda selle üle, mis Prahas juhtus. Inimesed seisid kõnniteedel, kahel pool surmani kurnatud sõjavange, vibutasid rusikaid ja karjusid. Mõni katsus sülitadagi, aga vahemaa oli heale tahtmisele vaatamata liiga pikk ja sülg vangideni ei ulatunud. Edukamad olid need patrioodid, kes vangidele majade aknaist solki ja ööpottide sisu kaela heitsid. Eriti teise või kolmanda korra aknast saab nõrkenud vangile toredasti solki ja muud hullemat lagipähe läkitada.

„Schweine!" kirus sakslane mu kõrval. „Verfluchte Schweinehunde! Aber der Ivan ist ja hier, der liebe, gute Ivan! Warten sie bloss, warten sie!"

Inna ütles vaikselt:

„On ikka tõprad küll! Tšehhe, tead, peeti vanasti haritud rahvaks. Ja ise pole need kuramuse tšehhid sõda näinudki. Sakslased hoidsid neid kui essu pilpa peal. Sõja lõpuni oli Prahas vabalt juustu ja leiba saada... ja nüüd nemad on need kõige suuremad kannatajad!"

„Jah, aga nemad olid sakslaste esimesed ohvrid ja neil on sakslaste peale hirmsat moodi süda täis.”

„Ja venelased on paremad?”
„Tšehhid vist arvavad, et on.”

„Aga meie niimoodi sitapotte vene vangide pähe ei tühjendanud, kui venelased läksid ja sakslased tulid. Ja kas meil vähe põhjust oli! Aga inimestel oli vaestest vankadest nagu kahjugi.”

„Me vist oleme selles asjas teistmoodi. Viha oli rohkem komissaride ja NKVD vastu kui lollaka punaväelase vastu.”

Siis juhtus asi, mis suurel sotsialismimaal, nagu kogeda võisime, on õige tavaliseks nähteks. Sats vange, sõdureid või põgenikke saadetakse ühest linnast teise, aga uues kohas pole asjast midagi teada ega ole tehtud mingeid ettevalmistusi saabujate vastuvõtuks. Nagu nüüd siin Prahaski. Kusagil linna veeres lasti vangidekarjal tee äärde maha istuda ja hulk aega ei juhtunud mitte kui midagi.

Peale õige pikka ootamist viidi viietuhandepealine vangidehulk surnuaiale.

Nagu laibad langesime haudade vahele magama. Õnneks ei sadanud vihma. Oli peaaegu niisugune varjuline koht, nagu sellest marsi jooksul olin unistanud. Ainult oja puudus ja janu oli endiselt kallal. Aga see ei takistanud langemist surmataolisesse unne.

6.

Hommikul olid punaväe valvurid kadunud. Kadunud nagu tina tuhka, ei jälgegi järel. Korraks käis peast läbi mõte: nüüd, nüüd oleks õige aeg jalga lasta! Aga väsimus ja nõrkus olid nii suured, et talitasime kõige elementaarsema instinkti alusel: keerasime teise külje ja jäime edasi rahulikkude, vaiksete haudade vahele magama.

Kui keskhommik kätte jõudis ja suurem uni oli ära magatud, tuli jalgalaskmise mõte uuesti tagasi. Söömata, jah, olime olnud päeva viis või kuus, aga imelik nagu see oligi, nälg polnud praegu kõige suuremaks mureks. Nälg oli andnud järele, nagu oleks keha leppinud asjaoluga, et siin ilmas süüa enam ei saa.

Väsimus ja roidumus olid aga ikka veel väga tugevad ja – mis kõige hullem – meil olid seljas Saksa mundrid, kuigi Peebul, Innal ja minul lennuväe omad relvagrenaderide rüü asemel. Siiski, päise päeva ajal nüüd, peale sõja lõppu, Saksa mundris läbi Praha hiilida, selleks polnud meil hakkamist. Võib-olla oleks olnud hakkamist, kui oleksime olnud korralikult puhanud, aga nii nagu asjad olid, polnud hakkamist ei meil kolmel ega kellelgi teisel.

Venelased niipea tagasi ei tulnud ja lõuna paiku võttis meid oma hoole alla tšehhi Punane Rist. Näis, et Tšehhimaa rippus noil päevil kuidagimoodi maa ja taeva vahel: punavägi oli küll okupatsioonivõimuks, aga mõnedki tsiviliseeritud maailma moodi tšehhi inimesed ja

asutused tegutsesid kah nii hästi, kui said. Nagu nood ohvitserid, kes meid Melniki põrgust olid tahtnud päästa. Või nüüd seesinane Punane Rist.

Olukord oli vahest mõnevõrra sarnane Eesti oludele „sõpruse ja abistamise pakti" päevil 1940.aasta alguses, selle vahega küll, et meil punaväelaste austajaid oli üpris vähe, kuna Tšehhis polnud neist puudust.

(Tšehhimaal kulus veel kaks aastat, kuni punarežiim end aastal 1947 tõsiselt maksma pani ja sellele lisaks veel kakskümmend, kuni nende õige nägu aastal 1968 kõigile selgeks sai.)

Peale seda kui Punase Risti esindajad kohale jõudsid, saime ka esmakordselt tolle nädala jooksul süüa. Mingit vedelat suppi ja tüki leiba. Kuigi kõik muu sõdurivarustus oli selle aja peale ammu metsa lennanud, olid katelokid kõigil alles. Sest kus selle häda ja õnnetuse ots, kui tõesti süüa peaks saama, aga puudub sööginõu...! Peale õige kasinat sööki jällegi haudade vahele magama. Und näis olevat lõputult, muudkui maga ja maga ja maga... kas või igaveseks...

Punase Risti esindajad olid lubanud toimetada iga sõjavangi oma koju. Nende silmis polnudki tegemist sõjavangidega, vaid lihtsalt sõduritega, kes sõja lõpu ajal olid sattunud võõra maa territooriumile ja olid seal interneeritud. Igaühel on niisuguses olukorras õigus pääseda koju nii ruttu kui võimalik. Eestlaste kodud, teadagi, olid puha Lääne-Saksamaal...

Õhtuks viidi värsked „interneeritud" kuhugi barakkidesse magama. Igasugu sorti barakke oli täis terve endine Kolmanda Riigi territoorium: neid oli ehitatud küll sõduritele, küll vangidele, küll tööteenistuslastele, küll põgenikele. Barakid, kuhu meid nüüd viidi, olid uued ja suhteliselt kenad ja puhtad. Voodites küll kõigile ruumi ei jätkunud, aga see oli hoopis tühine asi. Mis viga magada ilusa puhta baraki puupõrandal, katus pea kohal. Melniki suhkruvabriku hoov ega isegi Praha linna surnuaed ei saa sellele mitte ligigi.

- - -

Järgmisel hommikul olid punaväe valvurid tagasi ja piirasid barakid ümber. See toimus niisuguse enesestmõistetavusega, nagu poleks vahepeal midagi eriskummalist juhtunud, nagu näiteks vangide interneerituteks tunnistamine ja lubadus toimetada iga mees oma koju. Ka hommikusöögist, mida Punane Rist meile oli lubanud, ei tehtud enam juttu. Ribinal-robinal aeti vangid – seda me nüüd ilmselt jälle olime – maanteele rivisse ja läks jällegi marsiks lahti. Keegi ei öelnud meile küll algul, kuhu just sedapuhku, aga see asi sai õige varsti selgeks. Marssisime tagasi Melnikisse, samasse, kust me kaks päeva tagasi surmamarsi teel Prahasse olime toodud.

Punaarmeel kindlasti ei lähe kunagi midagi sassi – sest kuidas nad muidu oleksid võitnud sõja verejanuliste fašistide vastu -, aga järjekindlus ei ole siiski nende tugevamaks küljeks. Ei punaväelastel ega punasüsteemil üldse, nagu järgmiste kuude jooksul võisime kogeda.

(Üks läänemaailma vaimumeestest – selles seoses nimetatakse nii Emersoni kui G.Bernard Shaw'd – olevat ütelnud, et järjekindlus on vaid väiklase mõtlemise tunnus. Niisiis ei saa

punavägi ka selles asjas pretendeerida originaalsusele. Aga mis jääb siis üldse veel järele, kui seegi punasaavutus – järjekindluse puudus – on läänest laenatud?)

Marss tagasi Melnikisse oli, tänu taevale, talutavam kui marss kahe päeva eest Melnikist Prahasse. Vahepeal olime saanud pisut süüa ja isegi ühe öö katuse all magada. Taevas oli sedapuhku pilves, päike ei kõrvetanud nii elajalikult ja kuue- või seitsmetunnise marsi vältel saime isegi paar korda teeveeres puhata. Valvureidki oli rohkem ja nad näisid olevat vähem väsinud. Võib-olla mõni puhanud väeosa kurnatud rindevõitlejate asemel. Keegi nõrkusest teele ei langenud ja kedagi sedapuhku ka maha ei lastud, vähemalt meie teada mitte.

Kui me Melnikisse tagasi jõudsime, ei viidud meid enam suhkruvabriku aeda, vaid kuhugi varjulisele võsasele karjamaale (või oli see isegi park?) Öösel magasime mõnusal rohelisel rohul mudase liiva asemel ja järgmisel hommikul anti isegi süüa, esmakordselt õigetest punaväe varudest. Anti katelokitäis kapsasuppi ja kannikas ehtsat musta leiba, niisugust, nagu kodust saadik enam keegi polnud saanud. Raamatutes ja filmides esineb vahel episoode sellest, kuidas nälginud inimene käitub, kui ta esmakordselt jälle toidu kallale saab: õgib nii kähku kui võimalik ja kugistab vaid poolnäritud toidu aplalt kõrist alla. Eesti sõdalaste kogemuste alusel on see puha vale jutt. Nälginud inimene sööb väikeste suutäite kaupa ja aeglaselt, et piskust toidust võimalikult kauaks jätkuks. Iga leivasuutäit näritakse armastuse ja hoolega. Iga lusikatäis vesist suppi on kui nektar, mida peab aeglaselt nautima ja suus ringi käia laskma. Aga sama käitumine võttis võimust hiljem, kui kuude kaupa ei saanud rohkem kui just nii palju, et suremiseks oli liiga palju, aga elamiseks kaugelt liiga vähe.

- - -

Säälsamas Melniki heinamaal andsin endale teise lubaduse, millest olen püüdnud jõudumööda kinni pidada. (Esimene oli see, et ei viin ega mammon ei tohi takistada elamist vaba inimesena. Antud siis, kui põgenikud jäid peninukkide kätte, ühed purjus, teised sellepärast, et ei raatsinud kolu maha jätta.) Nüüd otsustasin, et seni kui on küllalt leiba, mina enam toidu üle ei nurise, kuni surmani mitte. Ka sellest lubadusest olen jõudumööda kinni pidanud. Mis muidugi ei tähenda, et heast toidust ei peaks lugu pidama, kui seda olemas on. Üks August Mälgu rannameestest – oli see Tursa Oss? – ütles kord umbes nii: katus on pea kohal ja toit on nina ees ning rohkem pole siit ilmast veel keegi saanud! Muidugi on olemas rohkemat ja seda teadis kindlasti ka Tursa Oss. Oluline on see, et tead, mis on õigupoolest oluline, mis mitte, vähemalt toidu ja mammona osas. Sest on ju olemas asjad nagu ausus, armastus ja kohustused, mis on tähtsamad kui kõik maine vara kokku. Aga sellest pole praegu juttu. See on enesestmõistetav. (Või tuleks ütelda: peaks olema enesestmõistetav?)

Üle paljude päevade oli meil jälle toit nina ees, aga katust siiski ei olnud ja see paneb ka sõjavangi filosoofiavõimed proovile, kui järsku hakkab sadama nagu oavarrest. Vett tuleb ülevalt kaela nagu külluse sarvest, aga minna pole kuhugi. Virisemine muidugi ei aita ega ole ka kedagi, kes seda tahaks kuulata. (Virisemise puhul peab alati olema keegi, kes tahab kuulata. Mis mõtet on muidu viriseda?) Niisiis istud lihtsalt kivi otsas – kui kivi on olemas, muidu istud maas pori sees – ja teed endale selgeks, et nii need asjad on, vihma sajab ja minna pole kuhugi ning ärritamisest pole mingit kasu. Kord ammu tagasi, kaugel Ameerikamaal olevat üks sõdur Mark Twainilt umbes samas olukorras küsinud:

„Mis sa arvad, mis see vihm küll lõpuks teeb?"

„Jääb järele," vastanud Mark Twain. „Siiamaani on iga kord järele jäänud."

Jäi järele ka vihm Melnikis sellel maikuu päeval 1945-nda aasta kevadel. Päike tuli jälle välja ja kuivatas riidedki ära. Kusagilt leidsime vana kuiva ajalehe ja Peep laotas oma tubakavarud, mida ta ikka truisti kuuevoodri vahel kaasas kandis, päikese kätte kuivama. Kui tubakas oli kuiv, keerasime endile vägevad plärud. Häda oli aga selles, et kusagilt ei saanud pläru peale tuld. Inna oli küll oma välgumihklit truisti kaasas kandnud, aga sellel oli nüüd bensiin otsas. Mis sa tahad ära teha – rahu maa peal, kõhud täis, vihm möödas ja plärud ees, aga tuld kusagilt ei saa!

„Seal põõsaste vahel on üks purukslastud vene tank," tuli Innale meelde. „Äkki on selle paagis veel bentsu!"

„Kus see tank on, seespool meie laagrit?"

„Nii on mul meeles. Aga ma pole eluilmas tanki bentsupaagi kallal käinud. Tont teab, kas sealt üldse midagi kätte saab."

„Noh, proovime. Ajapuudust meil ei ole."

Leidsimegi purukslastud tanki ja miskisugusel viisil täitis Inna ka oma välgumihkli, sest paagis oli tõesti veel küllalt bensiini. Nii et saime plärude otsa tuld ja suuremad mured olid selleks puhuks murtud.

„Ükskord, tead, ükskord oleme jälle tsiviliseeritud maailmas ja siis jutustame, kuidas me venelaste käes vangis olime ja purukslastud tankist välgumihklile bensiini muretsesime – ja kui õnnelikuks see meid tegi," ütles Inna.

„Sa tõesti usud, et ükskord oleme jälle tsiviliseeritud maailmas?"

„Muidugi.Mina küll venelaste kätte igaveseks ei jää."

„Mina kah mitte," sekundeeris Peep.

„Siit pole ju nii lihtne jalga lasta, näed isegi. Venelased ümberringi ja meil saksa mundrid seljas ja tšehhid niisugused, nagu nad on..."

„Praegu jah, aga küll tuleb kord võimalus. Küll sa näed! Kui need punased partisanid meile sääl suhkruvabriku aias hinge sisse jätsid, siis ma teadsin, et kõik läheb lõpuks hästi," ütles Inna. Ja Peep lisas:

„Läheb aega, mis läheb ja juhtub mis juhtub, aga mina venelaste impeeriumisse elama ei jää. Saagu mis saab."

„Nii et ükskord räägime kõigest... et küll olid ikka hullud ajad..."

„Just nii. Istume kusagil lõkke ääres, või elutoas kamina ääres või kaetud söögilaua ääres ja viskame napsi ning sööme rosoljet... ja räägime... ja rahvas mõtleb, et ajame udu või vähemalt, et paneme värvi juurde."

Nii Inna kui Peebu optimism oli sellel hetkel küll rohkem usust ja iseloomust kui mõistusest tingitud, aga nii see oli: mõlemad olid kindlad, et tegemist on pikema või lühema imeliku episoodiga, muud midagi...

Keerasime ennast jälle kolmekesi külg külje kõrvale rohule ja jäime, Inna lennuväelase mantel üll, õige rahulikult magama.

Järgmisel hommikul algas marss Tšehhist välja Ida-Saksamaale. Keegi meist pole peale seda enam Tšehhimaad külastanud ega ole ka selle järele mingisugust igatsust tundnud.

IV
Suur ja lai ehk
vormilt rahvuslik ja sisult sotsialistlik

1.

Järgmisel hommikul algas marss itta. Õigemini küll: esiotsa põhja poole, Ida-Saksamaa suunas. Olime mitu korda järjest süüa saanud ja nõrkus ihuliikmeis oli andnud pisut järele. Marssisime mööda suurt Praha-Dresdeni maanteed, mis kulgeb Elbe jõega enam-vähem paralleelselt. Paiguti oli tee täiesti jõe kaldal, paiguti pisut eemal ja kahel pool oli mets.

Vene valvesõdurid marssisid meiega vapralt teeservas kaasa ja küllap nende pärast anti tervele kolonnile aeg-akalt pisut puhkust. Tegemist oli nüüd pika marsiga, mitte suhteliselt lühikese jupiga Melnikist Praha ja tagasi. Ülestõusmine peale puhkust oli vaevaline nagu pika marsi puhul ikka, aga kui kord kondiaur jälle käigus oli, läks asi ilma suurema vaevata.

Kuna paar korda oli jälle süüa antud, harjus kõht sellega ära, et sinna aeg-ajalt midagi satub. Pikkade söögivahede puhul hakkas jällegi närima normaalse inimese näljatunne, mis Melniki päevil – peale nädalast nälgimist – oli peaaegu ära kadunud. Hommikul oli antud tükike leiba, aga lõunaks polnud midagi ja pealelõunal hakkas kõht jällegi vanaviisi ägedalt korisema.

Nagu marssides ikka, läksid mõtted jällegi oma rada, hoopis kaugele tegelikkusest, tühjast kõhust ja teeveeres vantsivatest punaväelastest. Mõtted läksid koju ja sellele, mis meist küll ükskord saab. Meie marsi kõige tõenäolisemaks lõpp-punktiks oli muidugi Siber, mitte kodu, aga kurnatud sõjavang pole eriti loogiline. Ja inimvaim on juba kord niisugune, et kui asjad vähegi parema poole pöörduvad, hakkab ta jälle lootma ja isegi unistama, kuigi unistused on ehk mõnevõrra tagasihoidlikud. Ja selle vastu ei saanud vaielda, et olukord oli märgatavalt parem kui nädalapäevad tagasi Melniki suhkruvabriku aias, kus käisid ühtelugu paugud aitamaks fašiste parematele jahimaadele.

Ei, Tallinnasse ma küll kindlasti enam elama ei läheks, kuigi see on mu õige kodu. Läheks maale onu Villu talusse sulaseks. Suviti magaks lakas, talviti peretoa nurgas. Teeks lihtsa inimese tööd ja elaks väga lihtsa inimese elu. Linnas nüüd puha kommunistlik värk ja valitseb Maksi-Leksi õpetus, nagu koolipoisid vanasti ütlesid. Maal on ehk pisutki vähem lolli jobu, pisut rohkem võimalusi vaikselt elada. Pealegi – kehaline töö on ainus töö, mida uues ühiskonnas tahaks teha. Ja kehaline töö maal on hoopis etem kui kehaline töö linnas, palavail tänavail või umbsetes vabrikutes.

Aga kes ütleb, et seegi võimalik on, niimoodi vaikselt maale pugeda ja maatöölise elu elada? Nõukogudemaal luuakse ju kõikjal kolhoosid. Siiski – ehk jäävad talumajad alles, ehk jääb onu Villu küüditamata, ehk saab siiski kuidagi vaikselt ära elada, nagu prussakas seina vahel. Oled ikkagi oma rahvaga koos, sest maal ongi see õige päris õige oma rahvas... Ehitaks omale pisitasa kõrvaklappidega raadio ja kuulaks sellega laudalakas, mis välisilmas juhtub... Raadio peab olema, muidu oled täitsa kotis ja loll kui sokk.

Jälle anti paar minutit puhkuseks teeveeres. Mõtted katkesid. Silmad vajusid kui iseenesest kinni, kuni kõlasid jälle hüüded maanteele asumiseks ja edasi marssimiseks.

Vahetevahel, kui maantee Elbest eemaldus, oli kahel pool õige paks mets. Nagu marssimise puhul alati, venis meesterodu maailmatu pikaks. See oli isegi sõduripäevil nii, rääkimata praegusest vangidekolonnist. Kuna meesterodu venis pikaks, jäid vahed valvurite vahel hõredamaks ja vahel juhtus, et teekäänaku puhul tiheda metsa vahel polnud hetkeks ühtegi valvurit näha. Üht sellist võimalust kasutas ära mu Westu päevade koolivend, keda siin nimetame Tommiks.

Tommi hüppas teekäänakuil kahe valvuri vahelt metsa ja tükil ajal polnud tast mitte kui midagi kuulda. Hiljem, hoopis hiljem selgus, et ta oli õnnelikult üle Elbe pääsenud ja läbi metsade omal käel läände jõudnud. Läänes õppis ta tohtriks ja kui ta surnud pole (minu teada kindlasti veel mitte), siis elab ta õnnelikult edasi eduka eriarstina.

Mets aga läks teeveeres varsti jälle hõredamaks ja Tommile järele teha polnud enam nii lihtne. Vantsisime edasi ja mõtted läksid jälle oma rada.

- - -

Tulid uued mõtted. Uued ja hoopis teistsugused. See on ju lihtsalt loll ja asjatu unistus, et meid tagasi Eestisse viiakse. Minek on kindlasti Uurali taha, maale, mida nimetatakse Siberiks. Siberi teelt tuleb aga jalga lasta, ilmtingimata tuleb jalga lasta. Kas niipea läände pääseb, seda muidugi ei tea ütelda. Nõukogudemaa piire on alati suure hoolega valvatud, küllap valvatakse edaspidigi. Tuleb jalga lasta Eestisse, saagu mis saab. Ja mis siis edasi...?

Kui me ligi aastapäevad tagasi soomepoistega tagasi Eestisse tulime, oli mul olnud salaja varuks plaam selleks puhuks, kui kõik läheb rappa, aga elu jääb ometi sisse. Ei saa just salata, et see oleks olnud eriti asjalik või mõistusepärane plaan, aga see oli ometi plaan, mis aitas edasi elada olukorras, kus lootused asjade heaks lahenduseks olid võib-olla üks kümne vastu, kui sedagi. Nüüd torkas see plaan jällegi pähe elavamalt ja näiliselt realistlikumalt kui kunagi varem. Jah nii, just nii tuleb talitada!

Siberi teelt tuleb ühel või teisel viisil jalga lasta ja koju Eestisse rännata. Kusagil kodumaa metsades tuleb sisse seada metsavenna elamine.Tuleb ehitada koobas või urgas kõrgete puude alla, juurte alla peidetuna. Seda muidugi mitte üksi, vaid paari hea semuga koos. Elaksime Eestimaa metsas, kütiksime, kui saab, kalastaksime, ja aeg-ajalt käiksime väljas rahvaga rääkimas. Jutlustaksime, et kõik pole veel mokas. Et eesti rahvas pole nagu kärbsed, kes täna sünnivad ja homme surevad, nagu ütles üks kirjamees juba ligi sada aastat tagasi. Ainult vastu on vaja pidada ja praegune hull aeg on vaja kuidagi üle elada. Ennegi on olnud Eestimaal hulle aegu ja ennegi on need üle elatud.

Kas kannaksime ka relvi ja käiksime okupante küttimas? Küllap mõned teeksid sedagi, küllap nii, sest sihukest sorti inimesi on alati olemas.Aga sellest oleks vähe tolku: okupante ei jõuaks keegi teise ilma saata isegi saja aasta jooksul, neid saatanaid on selleks lihtsalt liiga palju. Vaja on vaid usku ülal hoida, usku ja lootust paremateks aegadeks. Usku ja lootust ja uhkust oma inimestesse ja oma rahvasse.

Käiksime talust tallu ja räägiksime. Võib-olla satuksin kuhugi talutuppa just leivaküpsetuse ajaks, nagu rääkis too luuletus, mis meelest ei lähe. Seda luges meile kord eesti keele õpetaja. Too, kellele võlgnen tänu selle eest, et üldse oskan kirjutada ja vahel tahan kirjutada. (Paul

Viires oli ta nimi. Isa-ema kõrval võlgnen temale kõige rohkem tänu selle pisku tõelise haridusnatukese eest, mis mul olemas. Ülejäänud osa formaalsest gümnast on selle kõrval köömes.) Perenaine...

Murdis mulle tüki leiba...
Sooja leiba, mõtelge!

Me räägiksime perenaisega Eesti maast ja rahvast, mis iial, iial ei kao... Meie maal on taluperenaisi, kellega saab niimoodi rääkida. Sest nagu ütles soomepoiss Riidak: niisuguseid naisi nagu meil, niisuguseid pole kuskil!

Kõige selle juures oleks abiks Nõmme Neiu... Kes on Nõmme Neiu? On ta üldse olemas? Kindlasti on ta olemas, sest see, mis on inimese mõttes ja meeles, on sama reaalne kui see, mis on olemas lihas ja veres. Ainult pisut teisel viisil reaalne.

Silmi ette tuli uus nägemuspilt.

Kui ma veel õige nooruke olin, võib-olla umbkaudu kümneaastane, lamasin ühel ilusal päikesepaistelisel päeval Vasalemma kanarbikunõmmel. Ma ei tea kindlasti, kas jäin tukkuma, aga võib-olla siiski. See ei ole oluline. Lamasin selili päikesepaistelisel nõmmel, silmad sihitud sinitaevasse, kui mu üle kummardus nooruke heledapäine tüdruk. Ta naeratas ja see naeratus jättis päikesepaiste hoopis varju. Ta naeratas ja vaatas mulle otsa sinisilmade särades. Siis kummardus hetkeks, suudles lühidalt huultele ja jooksis minema. Saledad sääred vilkusid päikesepaistel ja hele seelik lehvis tuule käes.

Siis oli ta läinud. Tõusin istukile ja vaatasin ümber, aga nõmm oli tühi nagu ennegi. Küllap see oli uni, ütleksid täie aruga inimesed.

Aga sellega seoses kerkib üks väga oluline küsimus: kas saab unes näha seda, mida elus pole kunagi kogetud? Kas saab kurttumm unes kuulda Mozarti muusikat? Kas saab sündinud pime unes näha Kristjan Raua maale? Kas saab poisike unes näha naeratust ja tunda suudlust, mida ta iialgi kogenud pole? Ometi nägin seda naeratust ja tunnetasin toda lühidat suudlust nagu suurimat reaalsust, päevade kaupa. Oli vaja vaid hetkeks silmad sulgeda. Nõmme Neiu oli kümneaastasele poisikesele nii reaalne, kui üldse midagi reaalne saab olla. Kui aga keegi nüüd arvab, ert tegu oli ingliunenäoga, mis pisikestel poistel vahel juhtub ja mille järele ärgatakse üles, püksid löga täis, siis ta eksib. Ingliunenäod on hoopis midagi muud. Nõmme Neiu naeratusega ja saledate säärtega pole neil mitte kui midagi ühist.

Aastate möödumisel olin küll viiteid ja varjusid Nõmme Neiust mäinud, aga iialgi teda ennast. Too linnaplika, kes ütles, et tahaks saada eesti mustertalu perenaiseks, ja kellega kord, soomepoiste päevil, unistustes jõuluõhtul reega läbi lumise metsa koju sõitsin... Too heledajuukseline neiuke, kes ütles enne, kui üle lahe sõitsime: Sa tuled ju varsti tagasi, tuled, eks? Ja Põhjamaa Neiu, kellest soomepoisid laulsid, kui nad tulid kas kodumaad päästma või kodumaa mullas omale hauda otsima:

Sinu silmis pole nuttu.
Igatsed ja ootad vaid...

Nõmme Neiut oli pisut siin ja pisut seal... Teda oli kõikides eesti tüdrukutes, kes koos eesti poistega tahtsid tollel saatuslikul sõjasuvel viimseni vastu pidada, saagu mis saab ja ütelgu vanemad ning targemad inimesed mis tahes...

Kui ma nüüd koju tagasi lähen ja Eesti metsas elama hakkan, tuleb Nõmme Neiu mulle appi. Ta elab külas, inimeste hulgas, aga tuleb ikka ja jälle kokkulepitud kohta metsaservas ja toob korviga leiba ning vahest ka karaskit või korpi... Ta räägib väljas rahvaga ja siis meiega, metsavendadega, ning annab nõu, mida teha ja kellega sidet otsida. Peale kohtumist surub ta end lühidalt, pehmelt ja õrnalt korraks mu vastu, paneb põse vastu mu põske ja annab lühida musi. Ainult nii – väga lühidalt ja väga õrnalt. See annab jõudu, annab jõudu seniks kui vaja, ikka ja ikka uuesti...

- - -

„Podjom, podjom, jopt voju matt," karjus meie kõrval marssiv punaväelane, kui vangiderivi liiga pikaks ja hõredaks läks. Olin korrapealt Eestimaa metsast jälle Praha-Dresdeni maanteel tagasi, kõht tühi, jalad rakkus ja punaväelased kahel pool. Siiski oli tunne, nagu oleksin olnud kodus puhklusel. On inimesi, kes peavad unistusi lolluseks ja eluvõõruse tunnuseks. On teisi, kes saavad neist jõudu ja julgust. Ja selge on see, et ilma unistusteta poleks siin maailmas midagi tehtud, mis on tegemist väärt, ei isiklikus elus ega rahvaste elus, kuigi üksiku sõjavangi unistused teenivad hoopis lihtsamat eesmärki – aidata kuidagimoodi hakkama saada sandi tõepärasusega.

Õhtuks aeti mitmetuhandepealine vangidekari kuhugi suurele karjamaale öökorterisse. Vene valvemeeskonna liikmed olid ümberringi ja süütasid lõkked võib-olla meetrit kolm- või nelikümmend üksteisest eemal, võib-olla ka pisut rohkem. Endised saksa sõjaväe kokad kästi välja ilmuda.

Nende kätte anti suured noad ja kaks elusat saksa taludest sisse tõstetud lehma. Tapku lehmad ära ja jagagu vangidele õhtueineks! Lehmad tapetigi käsu kohaselt ja lõigati tuhandeks pisikilluks. Vangidel kästi moodustada kümnemehelised grupid. Iga grupp valigu esimees, kes paneb nimed kirja ja läheb siis kokkade juurde „produktide" järele. Punaarmee keelepruugis on toidukraami nimeks „produktid", taipasime.

Jäin gruppi juhuslikult minu ümber olevate sakslastega ja andsin oma nimeks üles Heinz Wolf, pärit Heidelbergist. Ehk on sedaviisi Siberi sõidu šansid väiksemad. Sakslane oli aga haritud poiss ja ise pärit kusagilt Lääne-Saksamaalt, mitte väga kaugelt Heidelbergist.

„Sa ei räägi ju sugugi heidelberglase moodi saksa keelt," ütles mees. „Ma ise tulen sealtkandist."

„Mu vanemad on pärit Baltikumist," seletasin

„Oo, der stolze Baltische Adel!"

„Ära kellelegi ütle," palusin sakslast. „Ma tahaksin Saksamaale lahti lastud saada... kui meid üldse kunagi lahti lastakse."

„Abgemacht!” Mees ulatas mulle teatraalselt käe. Võib-olla oli ta isegi ohvitser, need olid nüüd kõik oma tunnused eemaldanud.

Sakslane läks produktide järele ja tuli mõne aja pärast tagasi, katelokis kümme verist tükikest lehma korjust. Mõni tükike liha, mõni rasva, mõni nahka ja sooni – kuidas juhtus. Kuna sakslased on korralikud ja korraarmastajad inimesed, loositi lehmatükikesed ausalt välja, et poleks ütlemist ega kellegi eelistamist. Katelokid olid meil alles ja tuld lubati teha, kui keegi küllalt puid või pilpaid leidis. Niisiis keetsime oma produktid ilusti pehmeks, ega me metslased olnud, et toorest liha õgiksime. Soola küll ei antud, nii et miskit maitset neil produktidel ka keedetud peast polnud. Eriti, kui juhtusid saama tüki udarat või nahka.

Öö oli pime ja niiske. Vahed venelaste valvelõkete vahel olid paiguti õige pikad. Aeg-ajalt käisid vangid õige kaugel metsa serval asjal, kuigi sooltetühjendamise vajadus tuli neil päevil harvemini kui kord nädalas. – Kui prooviks sel viisil nüüd jalga lasta, tuli mõte. Kükitaks nii kaugele kui saab... ja kui vankad ei märka, pistaks putku lõkketulede vahelt...

„Peep, kuidas oleks, kui prooviks? Katsume ükshaaval tulede vahelt. Pärast metsaservas saame kokku.”

„Metsatuka taga on ju Elbe jõgi.”
„Ujume üle.”

„Jõe ääres võib olla krõbe valve.”

„Kust sa tead?”
„Aga kust sa tead, et ei ole?”

„Nii ei saa üldse, kui alati kõige hullemat kardad. Peab riskima. Praegu on võimalus...”

„See pole miski võimalus. Küll tuleb parem.”

Kas minna üksi? Mu süda sai Peebu peale pisut täis. Ta polnud arem kui mina, päris kindlasti mitte. Ainult too põrunud optimism, et küll tuleb parem võimalus! Aga Peep oli Peep ja sinna polnud midagi parata. Pealegi võis Peebul olla õigus... ja kui kord oled hea semuga koos, siis on väga raske ennast temast lahti rebida. Ka Inna oli erakordselt tore semu, aga teda tundsin vaid paar nädalat, Peepu üle kümne aasta. Niisiis jäi too võimalus proovimata ja nagu tulevik näitas, oli see tõenäoliselt õieti tehtud.

- - -

Enne magamaheitmist rääkisime paar sõna Innaga juttu, maast ja taevast ning vanadest aegadest. Inna jutustas oma koolipoisipäevist Trehvoonias. Tal oli võime igas olukorras kõiksugu asjadest juttu puhuda.

„Tead, kellega ma ühes klassis olin?”

„Noh?”
„Riipaluga.”

„Sellesama Riipaluga, 45-nda endise ülemaga ja rüütliristikandjaga?”

„Kui palju neid Harald Riipalusid on? Aitab ühest.”

„Mis mees ta oli... koolipoisina?”

„Auahne. Hiigla auahne. Ta pidi alati olema kõige tähtsam ja kõikide asjade eesotsas.”

„Kui sakslased oleks võitnud, oleks temast ehk saanud Eestimaa asevalitseja. Mitte niisugune möku nagu Mäe, vaid päris õige eesti nats. Sihukest oleks siis vaja olnud. Der Führer der Esten, või umbes nii...”

„Arvad, et sakslased oleks niisugust meest kannatanud?”

„Kust ma tean! Aga kui juba, siis juba. Huntidega peab koos uluma. Keegi ütles, et kui ta oli rügemendiülemaks, olid sina koos oma ülikooli haridusega tema, endise klassivenna, Putzeriks?”

„Schreiberiks, mu sõber, Schreiberiks, mitte Putzeriks.”

„Noh, aga ikkagi...”

„Selleks, et õige rindeohvitser olla, peab olema hoopis omamoodi iseloom. Vähekese põrunud. Nad kõik on vähekese põrunud. Ja mõni on sellele lisaks jõle toores... Võta seesama tegelane, kes peale Riipalut 45-nda ülemaks oli. Ma olin kord staabis, kui ta ühte poola poisikest üle kuulas, kelle ta põldude vahelt kätte oli saanud. Poisike ütles, et otsib kadunud hobuseid, aga rügül arvas, et on punane spioon. Mis seal siis juhtus, oli jõle, lihtsalt jõle. Poissi peksti näkku ja lõpuks löödi põrandale. Ja üks kuramuse kangelane astus talla jalakannaga munade pääle...”

„Sa ise nägid?”

„Jah, nägin. Sellest ei taha rääkida ega mõeldagi... ei tea, kuidas nüüd... Sõda teeb inimese jõledaks, ja kui juba on natuke niisugust kalduvust...”

„Mis sa Rebasest tead?”

„Väga vähe. Aga tema oli vist jälle hoopis teist sorti. Talle meeldis meeletu ülevõimu vastu teeriste kaitsta. Ja külasid vallutada. Ja venelasi kotti ajada... ja kui vaja, ise kotist välja tulla, kui kõik oli hukas. Aga ma ei tea, et ta oleks olnud toores. Jõi küll vahest nii et aitas ja ajas roppu juttu... aga see on hoopis midagi muud. Ja leegioni ta üldse ei tahtnud tulla. Tema pole miski õige turmvüürär, ammugi mitte nats. Nihuke rindevõitluse ekspert, jah, aga see on teine asi.”

Järsku tuli mulle mõte, et ehk Inna on ka ise õigupoolest ohvitser, aga leegionis meelega ei tahtnud turmvüüräriks hakata. Haritud eesti poisid pandi ju enamasti Tondi kooli lipnikeks õppima. Aga küsima ma ei hakanud, ega ole seda tänapäevani teinud.

- - -

Järgmisel päeval jätkus marss mööda Elbe kallast põhja poole. Siis pöördusime itta, Zittau linna suunas, mis pole väga kaugel ennesõjaaegsest Saksa-Tšehhi piirist. Elanikud olid aga juba selleski piirkonnas, millest nüüd läbi marssisime, sakslased. Kui vangidekolonn küladest läbi marssis, seisid inimesed – peamiselt naised ja vanakesed, sest mehed olid enamasti sõjavangis – teeveeres. Lehvitasid, nutsid ja soovisid Jumala õnnistust meestele, kes olid teel kaugele, kaugele itta. Lihtsate saksa naiste ja vanakeste silmis olid need omad poisid, lüüasaanud kangelased, läbipekstud kodumaakaitsjad...

Külades olid võimul punasõdurid. Naised magasid küünides, keldrites, metsades, et vallutajate suguihast pääseda. Nende omad mehed aga olid teel Siberisse – surmani väsinud, löödud, petetud... Sakslased, nii sõjavangid kui tsivilistid, uskusid tookord suures enamuses, et neid oli rängasti petetud. Petetud rahvussotsialistide poolt, kes kuni viimse minutini olid rääkinud lõppvõidust. Petetud ja reedetud, reedetud ja petetud...

Et nad ise üle kümne aasta nondessesamadesse rahvussotsialistidesse olid uskunud, kes nüüd sellisteks petturiteks osutusid, sellele ei mõeldud. Meeleheitel inimene pole eriti loogiline või järjekindel. Pealegi oli praegune punaväe poolt sisse seatud valitsusviis niisugune, et täie aruga inimeseltki mõistust röövida. Naised olid kuulutatud lindpriiks, kui mitte just ametlikult, siis ometi... tegelikult.

Need olid lihtsad külainimesed, kes teadsid vähe poliitikast ja veelgi vähem maailma asjadest. Ometi olid nad uskunud oma vägede võitu. Kes siis ei usuks võitu, kui oma poeg, isa, mees on sõjaväljal, aastaid ja aastaid sõjaväljal? Miks olid nad sõjaväljal? Kes alustas kord seda kõike? Need küsimused olid lihtsale külarahvale võõrad, selles ehk oligi kõige suurem traagika. Oli isamaa, olid sõdurid, nüüd oli suur, suur lüüasaamine ja võõras okupatsioon, see on kõik...

Paljudel teeveeres seisvatel külainimestel oli käes toidupoolist. Leiba polnud neil endilgi, aga kaussidega ulati möödamarssivatele sõjavangidele putru, kartuleid, aedvilja. Vangid tormasid kui meeletud valvurite vahelt tee servas seisjate juurde, kes toidukausse nii kaugele ette sirutasid, kui said. Üksteise võidu aeti porised käed toidukaussidesse ja pottidesse... kes ees, see mees. Mõni hüüdis siiski hirmsa rabelemise vahele:

„Danke, Mütterchen, danke!"

Niisuguseid tänuavaldusi oli aga vähe. Nälg oli sõduritest teinud elajad, kes oma inimestelegi teeveeres lausa otsa tormasid, et aga pihutäit rooga saada.

„Mein Gott, mein Gott, wie die Wilden!" hüüdis üks noorepoolne sakslanna. „Und dass sind mal unsere tapferen Soldaten gewesen!"

Osa sakslasi kasutas segadust selleks, et jalga lasta. Mõned püüti sealsamas kinni, aga näis, et mõned said jooksu. Vene vahtkond läks paanikasse ja kedagi ei lubatud enam teeserva ligigi. Vaevalt vahimeestel aimu oli, kui palju mehi õigupoolest vangidekolonni kuulus, aga jalgalaskmine tegi nad ometi nii närviliseks, et järgmises külas püüti kinni hulk tsiviliste jalgalasknute asemel idasse marssima. Vaevalt keegi vahimeestele midagi ette oleks saanud heita, sest keegi ju ei teadnud, kui palju vange ülepea tolles kolonnis olema pidi.

Aga nõukogude inimesel on hirm ees, hirm taga ja hirm igal pool, nii et kindluse mõttes asendati jalgalasknud sõjamehed küladest kinnipüütud tsivilistidega. Et nooremad ja keskealisedki mehed olid kodust ära sõjaväes või sõjavangis, jäi punaväelaste näppu vaid rühmake vanainimesi. Pisipamp kaenla all, asusid need koos sõjavangidega teele ida poole. Nii sattus Siberisse mõnigi sakslane, kes polnud sõjaväes olnudki või oli sealt vanaduse pärast juba ammu koju lastud. Kord on kord ka Nõukogudemaal ja plaan tuleb täita. See on muidugi nõukogude kord, mitte sakslaste Ordnung, ja pisut on need kaks siiski üksteisest erinevad.

- - -

Peale paaripäevast marssi jõudsime ühel pealelõunal Zittau linna esistele väljakutele. Siinsamas linna külje all oli ka hiigelsuur vangilaager idasse transporti ootavate sõjavangide tarvis. Laagri tuumikuks oli näiliselt mingi vana vangilaager, kus kord ameerika, inglise või vene sõjavange oli hoitud. See oli täis Saksamaal nii tavapäraseid barakke, aga barakkidesse mahtusid nüüd, kus terve Suur-Saksamaa sõjavägi vangideks oli muutunud, vaid suhteliselt vähesed. Enamus oli barakkide vahel lageda taeva all või paremal juhul saksa soldati kaasaskantavaist telgitükkidest kokku pandud pisitelkides. Laagri ümber oli traataed, sellest pisut eemal, väljaspool, teine traataed ja kahe traataia vahel valvurid, koned laskevalmis puusal. Väljaspool välimist traataeda olid puutornid kuulipildujapesadega ning helgiheitjatega ja veel lisa sats valvureid.

Paiknesime mäenõlvakul, kust kogu laager ja selle valvemehhanism selgesti näha oli. Pilt oli niisugune, mis ka Inna ja Peebu optimismi kõige tõsisemale proovile pani.

„Siit, tead, ei ole nii lihtne enam välja pääseda, kui kord juba sees oled," ütles Inna vaikselt pead vangutades. „Kuulipildujapesad ja helgiheitjad pimedate ööde jaoks ja konedega valvurid... ainult verekoerad puuduvad."

Peep ei ütelnud midagi. Siis lisas vaikselt:

„Verekoerad ehk hoitakse seniks kuskil kinni, kuni neid vaja läheb."

Oli juba videvik, kui laagriväravad avanesid ja uustulnukaid jaokaupa traadi taha hakati paigutama.

Siis hüüti kusagilt midagi valjusti vene keeles. Ikka uuesti ja uuesti, nagu oleks tegemist õige tähtsa asjaga. Meie ei saanud sellest küll mitte tuhkagi aru, aga teiste sõnade vahel kõlas ühtelugu „estontsõi".

Meie kõrval oli kusagilt Peipsi tagant pärit venemaa-eestlane, saksapärase nimega Stein, kes kuulu järgi oli kord olnud Obergrenader, kõige madalam auaste peale reamehe, isegi kapralist allpool. Stein rääkis voolavat vene keelt ja kuulas nüüd suure tähelepanuga, mida vene polkovnik, kes oli roninud mingi tünni või toobri otsa, suure hoolega seletas.

„Kõik eestlased, lätlased ja ungarlased kogugu kohe polkovniku ümber," tõlkis Stein. „Nad eraldatakse saksa sõjavangidest ja saadetakse hoopis teise kohta."

„Hakkab jälle peale nagu Melnikis," arvas Inna. „Eestlased, lätlased ja ungarlased – kõige suuremad fašistid kõige enne!"

Mõnda aega olime vait. Siis ütles Inna: „Nüüd teevad lõpu peale..." Ja lisas sosinal: „Lähme sakslaste hulka laiali ja võtame saksa nimed. See on võib-olla ainus pääs."

Pisut me siiski veel ootasime ja vaatasime, mis sest asjast saab. Tont seda vene värki teab... Vangilaager meie nina all on kõike muud kui meelitav. Ehk pääseb mingi nõksuga või saab kuidagi venitada...

Polkovnik tünni otsas aga kõneles edasi ja pikkamööda hakkas tema ümber kogunema eestlasi. Lätlasi ja ungarlasi ei näinud meie hulgas olevat. Paljud lihtsad eesti poisid aga ei rääkinud sõnagi saksa keelt ja neil polnud õigupoolest mingit valikut – kuidas sa teed ennast sakslaseks, kui mõhkugi saksa keelt ei oska peale sõnade, nagu „Achtung!", „Rechts um!" või „Jawohl, Sturmführer!". Stein läks ligemale ja kuulas hoolega, siis tuli meie juurde tagasi.

„Ta lubab meid kohe siit ära viia Nõukogude kodanike repatrieerimise laagrisse. Laulab nagu linnuke, tead. Juba täna õhtul saab korralikult süüa ja korralikus kohas magada."

„Kas ta poliitikast ei räägi, või nii? Fašistidest ja reeturitest ja sedamoodi asjadest?"

„Natuke rääkis kah. Ütles, et „teid", see tähendab meid, on sunnitud vastu meie oma tahtmist oma kodumaa vastu võitlema. Aga nõukogude kord on õiglane ja kedagi ilma põhjuseta hukka ei mõisteta. Sõjakurjategijad eraldatakse hiljem ja nad saavad oma teenitud palga."

„Nii et nüüd kohe ei juhtu midagi?"

„Ei vist."

„Ja saab süüa ja katuse all magada?"

„Nii see paistab olevat."

Vaatasime uuesti vangilaagri suunas. See oli kõike muud kui meelitav, olgu alternatiivid missugused tahes. Polkovniku ümber kogunes ikka rohkem ja rohkem eesti poisse, enamusel ikka veel leegioni munder seljas, ainult tunnused ja pealuumärk pealt ära kistud.

„Võib-olla on siiski targem nendega kaasa minna," arvas Inna, kui oli asja üle veel mõnda aega järele mõtelnud. „Äkki saab tõesti süüa ja mõnda aega natuke inimlikumalt elada. See vangilaager, tead..."

„Inimlikumalt elada... kuni kuklalasuni..."

„Seda ei tea keegi kurat. Ma olen, tead, seda venelaste asja nüüd vaadanud mõnda aega. Nad ei tea ülepea, mis nad teevad. Muidugi, kui jääd vahele, oled vahel ja loril lõpp... aga kõik see värk on jube segane. Mina igatahes praegu vabatahtlikult koos kämbudega sinna vangilaagrisse ei lähe."

Samasse suunda kaldus nüüd ka minu ja Peebu mõtlemine. Samuti ilmselt enamuse eestlaste mõtlemine, kes meiega koos Melnikist siiamaani olid tulnud. Maarahva poegi kogunes

venelase ümber ikka rohkem ja rohkem. Enne kümned, siis sajad, kuni kokku sai umbkaudu kuussada endist sõdalast.

Kui mehi enam kõigele hüüdmisele ja seletamisele vaatamata välja ei ilmunud, võeti meid rivisse ja asusime teele Zittau linna suunas, eemale sakslaste vangilaagrist. Polovnik ees ja eestlased riburadamööda järel, vantsisime linnajao suunas, mis oli määratud repatrieeritavatele Nõukogude kodanikkudele ja kust saksa elanikkond oli neile ruumi tegemiseks välja aetud. Vahte meil ümber ei olnud, ainult mõnest punaväelasest koosnev saatemeeskond.

Jõudsime linnamajade vahele traadiga eraldatud Nõukogude kodanike linnajaos. Meist läks mööda kärumees, käru oli täis valgeid saiapätse. Keegi ei julgenud näppe välja sirutada, sest olukord oli nii uudne, et ei osanud kuidagi reageerida ja ühegi hinna eest ei tahtnud praegu prohmakat teha. Aga kärumees võttis ise ühe peaaegu veel sooja saiapätsi ja ulatas selle just minu kõrval vantsivale kaasmaalasele. Siis pööras ümber nurga ja läks oma teed. Jagasime saiapätsi lähedal olijate vahel ära, nii et õige mitu selli sai suure suutäie. Vähegi tavapärasemas olukorras oleks ehk jagelemiseks läinud, aga olime kõik nagu lummus. Midagi polnud reaalne. Nälg, kurnatus, rakkus jalad – see kõik on väga normaalne.

Soe saiapäts aga kuulub unenäo-maailma.

Meid paigutati ulualla laoruumidesse ja garaažidesse, kuhu õled olid maha laotatud, ilusad puhtad õled. Õhtul anti korralikult süüa: nelja mehe peale päts vene sõdurileiba, törts „maslat” – sulatatud võid, mis meile oli küll võõras, aga punaväes oli tavaliseks leivakõrvaseks – ja terve katelokitäis kartulisuppi.

Oli see uni? Oli see tõsi? Või olime hoopis märkamatult ära surnud ja teise ilma sattunud ning sellepärast on kõik nii imelik?

Ükspuha kõik. Kõht on täis. Katus on pea kohal. Vangilaagrist oleme sedapuhku pääsenud. Keegi teadis rääkida – ei tea mis alusel küll? – meid viidavat nüüd punaväe abiteenistusse. Teeme nõutavad aastad tööd ja siis saame koju...

Tõesti – punaväe abiteenistusse? See näis kõige läbielatu taustal lausa paradiislik väljavaade. Saab iga päev süüa, saab enamasti katuse all magada... ja kunagi ehk saab isegi lahti, saab tagasi koju...

Mis on õnn? Õnn on abiteenistus punaväes.

Selge.

2.

Hommikul küsiti suure kära ja müraga, kas saabujate hulgas on haigeid. Need võtku ennast jalamaid rivisse ambulantsi minekuks. Mehi, kes oleksid olnud tõsiselt – või ka vähem tõsiselt – haiged, meie hulgas ammugi enam polnud. Need olid jäänud teele kas juba Riesengebirges või siis Tšehhis. Teiselt poolt – ega päris terveid kah ei olnud: kõik olime õige rängalt alatoidetud ja sellele lisaks olid peaaegu kõigil jalad läbi. Sokke polnud me enam nädalate

kaupa saanud ega olnud võimalik ka jalgu pesta. Verised ja osalt mädanevad jalatüükad, vere ja mädaga läbiimbunud sokinartsud ümber, olid enamusel poistel topitud sõdurisaabastesse, mis mitte ei olnud tuntud pehmuse või painduvuse poolest. Endised soomepoisid tundsid kunsti, kuidas ükskõik missugusest rätikutükist jalarätti valmistada ja see kunstipäraselt ümber jala mässida, nii et saapa toornahk ei hõõru otse vastu marraskil liha ja nahka. Aga õiged leegionimehed seda kunsti ei tundnud – jalaräti sidumine nõuab omajagu õppimist – ja nende jalad olid sedavõrra räbalamas olukorras.

Kui haiged olid rivisse võetud, marsiti vene veltude saatel laatsaretti. Selleks oli sakslaste poolt maha jäetud koolimaja suurte, ilusate tubadega. Ka sanitaarvarustus pärines ilmselt saksa varudest: salvid, sidemed ja plaastrid jalahaavade ravimiseks. Ainult sanitarid ise – või olid need hoopis halastajaõed? – olid ehtsad venelannad, Maruušjad, Katjuušad ja Gelenad... Iga mees pidi oma jalad küll ise selleks ettenähtud vannis puhtaks pesema, aga siis võtsid venelannad asja üle. Panid salvi valutavatele haavadele ja mässisid sideme ümber – päris õige marlisideme, mitte paberist aseaine, mida nii saksa kui ka soome kroonu sõja lõpuaastail oli kasutanud. Saapaid oli küll igavene rist jälle jalga tirida peale seda, kui jalgadele paks marlikate oli ümber mähitud, aga küll saab, kui saama peab.

Minu kõrval oli lühike, punaste juustega, nöpsis ninaga ja tedretähtedega noor poiss, kes nägi umbes nii välja, nagu paljud meist ette kujutavad Joosep Tootsi. Või võiks ka ütelda, nagu külapoisid Karl August Hindrey lasteraamatutest nagu „Jaunart Jaurami jõngermannid". Poisi nimeks oli Sass ja ta näis elavat peamiselt vaid praegusele hetkele. Mis enne olnud või mis ees tulemas, selle üle pole põhjust pead ülearu vaevata.

„Kas pole maru tunne, kui Katjuušad sul sedaviisi jalgade eest hoolitsevad?" arvas Sass, kui me jälle oma majutuspaiga poole kõmpisime.

„Saksa soldatitel, tead, oli venelaste sanitaarasjandusest hoopis sitem arvamine. Mäletad seda laulu?"

Hoch auf dem Berge
Da steht ein Klosett,
Dass nutzen die Russen als
Feldlazarett!

„Nojah, see siin pole ju miski venelaste laatsaret. Puha saksa kraam."

„Aga Katjuušad olid eht vene omad, ära ütle midagi!"

Katjuuša nimetus oli meile tuttav sõjapäevil Venemaal populaarsest rahvapärasest laulust:

Kõndis kaldal Katjakene kaunis,
Saatis pilgu üle kauge vee...

Eestlased olid laulule teinud küll uued sõnad:

Olen vaene Venemaa kolhoosnik,
Täiu täis ja ilma püksata...

Aga Katjuuša nimi sai ometi üldtuttavaks ja seda kasutati nii venelaste raketipatareide kui ka tüdrukute puhul ilma erilise halvakspanuta.

Mõne aja pärast ütles Sass:

„Aga seda ma küll poleks uskunud, et nad niisuguse hoole ja armastusega meie eest hoolitsevad!"

„Ma ei usu õieti veel praegugi."

„No ära siis usu, kui ei passi! Häid asju juhtub viimasel ajal niikuinii häbemata harva. Usume neidki, mis vahel tõesti juhtuvad."

Sass arvas, et neid väheseid häid asju, mis nüüd juhtuvad, peab tingimata uskuma ja ta oskas neid ka välja nuhkida. Kui me majutuspaika tagasi olime jõudnud, ütles ta, et lähme natuke kolama, mis meil muudki paremat teha on.

„Kas sa arvad, et meil lastakse niisama asja ees või teist taga ringi kolada?"

„Noh, ega's me kaugele lähe. Vaatame niisama natuke ringi. Siinsamas lähedal."

Olime mingisuguses endises sõjaväe ladude ja garaažide kogumikus. Ligemad paar-kolm laohoonet olid tühjad. Järgmises oli hulganisti nässus sõjaväeautosid ja nende osi, meie oludes täiesti kõlbmatu kraam. Siis aga tuli üks suur kuur, kus oli kottide ja kottide kaupa jahu, tangu ja kuivatatud herneid. Jahu ja tangud ei kõlba hästi toorest peast süüa, kui näljatunne pole just meeletu – aga meie olime ju alles eile õhtul süüa saanud. Iseasi on hernestega. Neid võib krõbistada ja krõbistada kuni lõpmatuseni... Toppisime taskud ja voodrivahed täis ja läksime teistele oma leiust teatama. Sass võttis korraldamise enda peale.

„Ärge kambas minge, kurat teab, mis nad siis teevad. Lähme väikeste rühmade kaupa. Ühed tulevad vaikselt, teised lähevad vaikselt. Hakkame siit nurgast peale."

Imelik, kuidas iga olukord loob uute vajaduste järgi juhtkonna. Endised turmvüürärid ja muidu vüürärid olid nüüd ilma tunnusteta ja vait kui oina munni kotid, nagu ütleb eesti rahvas. See-eest võttis Sass asja üle ja tema sõna ka mõnel määral kuulati. Hiljem oli omamoodi juhiks Venemaalt pärit ülemreamees Stein, kellest oli juba pisut juttu ja tuleb veelgi.

Mõne aja pärast olime kõik hernestega varustatud, kõigil liikusid lõuapärad ühtelugu ning käed käisid tasku ja suu vahet. Nälginud inimesel – ka siis, kui ta kõht on hetkeks täis – on niisugune omadus, et ta söögi ligi pääsedes kuidagimoodi ei oska piiri pidada. Noored, terved hambad jahvatasid kivikõvu herneid nagu kaeru. Siis kraanist jääkülma vett pääle ja jälle herneid, kuni lõuapärad lootusetult ära väsisid ja lihtsalt enam ei jõudnud.

Järgmised paar päeva elasime samas laoruumis, aga siis aeti kõik jälle rivisse ja öeldi, et minek on uude ja paremasse majutuspaika. Maailmatu laiade kuldpagunitega vene leitnant ees ja pool tuhat eesti leegionäri sabas – enamasti kõik veel vanaviisi mundris – asusime teele uue elukoha suunas.

Kuivatatud herned, segi jääkülma veega, mida päeva paar sisse olime vuhtinud, hakkasid nüüd oma tööd tegema. Söögiga harjumata kõhtudel oli seedimine läinud sassi juba eelmisel päeval, aga nüüd marsile asudes oli asi peaaegu katastroofiline: enamusel kuuesajast mehest olid kõhud hirmsasti lahti. Kuidas sa niimoodi marsid? Iga natukese aja pärast tuli hüpata teeveerde, lasta püksid maha, ajada asi ära, tõmmata püksid jälle üles ja põrutada joostes teistele järele.

Nii leitnant ise kui ka paarist punaarmeelasest saatemeeskond olid paanikas. Estonetsid, jopt voju matt, ei oska korda pidada ega rivis marssida! Leitnant vehkis isegi nagaaniga, aga tal ilmselt polnud ei luba ega tahtmist vaeseid kõhutõbiseid ilma pikemata teise ilma saata. Ja eestlased püksi ei pasanda, kui vähegi võimalik. Oleme, teadagi, haritud rahvas, kellel pealegi olemas eestlase kuulus visadus ja jonn... Muudkui teeveerde ja püksid maha, karjugu venelased nii palju kui tahavad. Oli juba saanud selgeks, et maha sedapuhku kedagi ei lasta.

Mõne aja pärast jõudsime ettenähtud uude majutuspaika, mingite eraldatud elumajade juurde, mis sakslastest olid tühjaks tehtud. Aga võta näpust – uue asukoha komandant ei tahtnud meist kuuldagi. Tal polevat mingisugust käsku või korraldust meie asjas. Venelased õiendasid õige pikka aega omavahel, siis marssisime edasi. Marssisime hulk aega, kuni jõudsime tollesama sakslaste sõjavangilaagri värava ette, kust me päeva paar tagasi nagu imekombel olime pääsenud. Jälle istusime maha laagriesisele väljakule ja madalatele küngastele.

Jällegi ootasime ja ootasime – näiliselt lõputu oli seekordne ootamine. Ka ei ilmunud kusagilt päästvat polkovnikut, kes oleks tünni otsa roninud ja estonetsitele julgustava kõne pidanud. Selle asemel juhtus midagi muud – suurel ja laial Nõukogudemaal juhtub alati uusi asju. Vangilaagri komandant lihtsalt ei võtnud meid vastu. See on sakslaste laager, mitte nõukogude inimeste oma, ükskõik missuguste häbitegudega nad hakkama on saanud! Leitnandist transpordijuhile oli see küll ükspuha, kes me oleme, tema tahtis neetud estonetsitest lihtsalt lahti saada, muud midagi. Aga ükski jutt ilmselt ei aidanud. Vangilaagrisse meid vastu ei võetud. Leitnant seletas asja meile ära käsi lahutades ja nagu andeks paludes. Et meil asjade niisuguse arengu üle hea meel võiks olla, seda ta nähtavasti ei taibanud. Igaüks näeb kõike ikka oma seisukohast.

„Vaat, kui nüüd kaob vahtkond hoopis ära, nagu Prahas,” ütles Sass. „Mis siis saab?”

„Ei usu,” arvas Inna. „See on venelaste endi territoorium. Ega’s nad saa meid siia niisama põllule jätta.”

„Miks ei saa? Venelaste juures on kõik võimalik.”

Marssisime siiski endise leitnandi juhtimisel ja endise vahtkonna saatel edasi. (Vahepeal ikka teeserva ja püksid maha, asi ära ajada ja jälle rivisse tagasi. Herned tegid kõhus endistviisi oma halastamatut tööd.) Veel kahe laagri või asutuse ukse taga käisime ära, teine teisel pool Zittau linna. Ikka vene leitnant ees ja pool tuhat eesti leegionäri taga. Igal pool ootasime tund või poolteist. Kusagil meid ei tahetud.

„Kas nad ette helistada ei mõista?” arvas Peep. „Isegi punaväes peaksid ju telefonid olemas olema.”

„Rindel muidugi on välitelefonid. Aga siin tagalas... siin on neil kõik nii sassis, et... Jumal tänatud, et on sassis. Sest meie õige koht, tead, on ikkagi seal sakslaste vangilaagris.”

Terve parema osa päevast vantsisime küll ühtepidi, küll teistpidi läbi Zittau linna ja kui lõpuks pimedaks läks, siis marssisime hoopis linnast välja põldude ja metsatukkade vahele, aga siiski mitte tagasi sõjavangide laagri kanti. Kunagi peale keskööd jõudsime laagrisse, kus oldi nõus meid vastu võtma. Kas see oligi koht, kuhu me õigupoolest oleksime pidanud minema, kes toda teab. Igatahes oli tegemist õige puhta ja korras barakklaagriga, millel oli kanavõrk ümber ja selle kohal riba või kaks okastraati. Väravas oli küll vahtkond, aga erilist valvemeeskonda ei paistnud laagri ümber olevat.

Puruväsinuina langesime naridele ja põrandaile magama, kuhu keegi just sai. Leidsin koha puhtal puupõrandal mingi lauakese all. Päris hea ja rahulik oli olla, sest olime õppinud mõistma, kui suhteline kõik on. Olime jällegi võib-olla üle noatera või arusaamatuse tagajärjel – pääsenud sakslastele mõeldud sõjavangilaagrist. Eks näe, mis edasi saab. Hea, et praegu asjad niigi on, nagu nad just on.

3.

Puhtas barakklaagris Zittau linna külje all veetsime rohkem kui nädala, nii et hakkas uue olukorraga juba äragi harjuma. Esimese nädala jooksul lihtsalt magasime ja sõime. Kogesime, et on võimalik magada üle kahekümne tunni päevas, üks päev teise järel. Tõused, sööd unise peaga seda, mida just parajasti ette antakse ja magad edasi. Üks päev teise järel.

Kui uni lõpuks otsa sai, lebasime niisama naridel ja pikkamööda tuli tagasi sõduri normaalne mõtlemine, mille hulka teatavasti kuulub huvi naisterahva materiaalosa vastu. Naisi muidugi polnud kuskil, aga juttu võis ju ikka rääkida. Sass lamas mu kõrval naril ja hakkas ühel ilusal päeval asja ees või teist taga pajatama:

„Ükskord kooliõpetaja küsis lastelt, mis on kõige parem asi maailmas. Üks poiss oli kohe krapsti püsti ja ütles, et nuss, kooliõpetajahärra! Noh, koolmeister saatis poisi jalamaid koju ja käskis isale lugu ära rääkida, et kuidas ta õpetajale sedaviisi ebaviisakalt vastas. Järgmisel päeval on poiss koolis tagasi ja õpetaja küsib, et kas rääkisid isale? Rääkisin küll, ütleb poiss. Arutasime seda asja kõik koos: isa, ema ja vend ja õde. Aga keegi ei teadnud midagi, mis oleks parem... Noh, koolmeister mõtles, et on see ikka üks vahmiil küll, tarvis ise vaatama minna. Tee peal näeb, poiss sea seljas...”

See oli maailmatu pikk jutt, millest jätkus peaaegu terveks söögivaheks. Ja kui see otsa sai, küsis keegi: „Kes teab, mis on kõige suurem laiskus?”

Keegi muidugi ei teadnud ja mees seletas: „Sulane on kõhuli mära seljas ja hüüab: nõõ, pruu, tagasi, nõõ, pruu... Ise, raisk ei viitsi liigutada!” Selle peale rääkis keegi, mis on kõige suurem kiirus. Seegi oli muidugi ropp jutt ja sellel oli tegemist ümber posti jooksmisega, „nii kiiresti, et...” Sihuke jutt on võrdlemisi süütu perverssus, kui nii vägevat sõna kasutada, ja näitas, et suurem väsimus oli sedapuhku välja magatud ja igasugused instinktid hakkasid tagasi tulema. Kes seda asja ei tea, võtku nüüd teatavaks, et mõtete ja mälestustega ilusamatest aegadest pole sihukesel lõõpimisel mitte kui midagi ühist. Niisugune see maailm juba kord on ja niisugused on noored mehed, kui nad on lollis ja ebanormaalses olukorras. Suuremaid lollusi kui paljas loll jutt eestlaste hulgas ei tehtud ega ole kuulda, et seda muudeski oludes oleks ette tulnud.

Söömine suures sööklabarakis käis nähtavasti punaväe korra kohaselt. Enne einele asumist seisavad kõik tikksirgelt ümber laua. Loetakse ette, vene keeles muidugi, mingi palvuse taoline jutt Leninist, suurest sotsialistlikust isamaast, parteist või tont teab millest. Siis istutakse lauda ja süüakse sõnagi rääkimata. Sest nii on kultuurne. Peale sööki jälle lühike „palvus" ja marss tagasi barakkidesse, naridele magama.

„Näe, joptvojudel kah söögipalve," möönis Sass. „Ära ütle midagi."

Üks korra tunnuseid oli see, et iga asja eest lubati maha lasta.

„Kes kartulikoorimise ajal produkte tasku topib, lastakse maha!"

„Kes riigi vara või seltsimeeste asju varastab, lastakse maha!"

„Kes selles või teises asjas sõna ei kuula, lastakse maha!"

Korda ja kultuuri õpetas laagri ülem ise, lühike ja jässakas leitnant. Tal oli kummalgi randmel käekell ja ta sõitis ringi saksa päritoluga jalgrattal ning sellelegi oli monteeritud kummalegi poole kell, mida leitnant ühtelugu tilistas, kas oli kedagi ees või mitte.

Kultuur ulatus otsaga ka käimlasse. Nõukogude inimene ei istu mitte potiprillil nagu kodanlane, vaid ronib potile kahe jalaga otsa. Kodanlaste ehitatud peldikud aga lähevad kergesti umbe ja sõnnik ulatub varsti üle poti serva. Siis tuleb kuidagi moodi sõnnikuvirna otsa ronida ja asi ära ajada nii hästi kui annab.

Õhtuti näidati väikesel ekraanil vaba taeva all kultuurseid filme. Filmid olid muidugi vene keeles, millest enamus meist mõhkugi aru ei saanud, aga vahel sai ometi pisut sisust aru, keelele vaatamata. Kord ilmusid ekraanile mõnusasti piipu suitsetav seltsimees Stalin, tõsiselt sigarit pahviv Winston Churchill ja elegantse pika pitsi otsast sigaretti imev president Roosevelt. Kõik kolm näisid endaga väga rahul olevat ja venekeelne jutt, mis sinna juurde käis, rääkis ilmselt liitlastevahelisest suurest sõprusest ja koostööst.

„See võtab mitmeks päevaks söögiisu ära," ütles Sass. „Ameerika president ja Jossif sedaviisi käsikäes ja..."

„Venelaste propaganda, muud midagi," ütles Peep.

„Venelaste propaganda? See kuramuse sõprus on nii suur, et... nagu Sass ütleb: käsi käes ja sõrm pees."

„See on nüüd varsti möödas," ütles Peep enesekindlalt. Tema usku ameeriklastesse ei saanud nii lihtsalt kõigutada.

„Kust sa tead, et on möödas?"

„No mõtle ise! Kas ameeriklased vedasid miljon meest Euroopasse, ja kümneid tuhandeid tanke ja veoautosid ja suurtükke... lihtsalt selleks, et pool Euroopat venelastele üle anda? See oleks ju jube lollus! Vea kõik see kraam siia üle mere... ja siis vea jälle Ameerikasse tagasi... ja siis jälle uuesti siia, et venelased välja lüüa! Kui see kraam ja sõjavägi kord juba siin on, tehakse kõik ühes jutis. See on ju loomulik."

„Oleks loomulik küll, aga... ameeriklased on ju niisugused imelikud. Kõik peab käima hirmsa propagandaga. Inimkonna ja vabaduse ja tont teab mille eest. Ja koos venelastega. Kuidas nad nüüd, peale seda, kui on mitu aastat järjest venelasi kiidetud, neid Euroopast välja hakkavad lööma?"

„Miks mitte? Hitler ja Stalin olid kah suured sõbrad."

„Nemad saavad kähku oma juttu nuuta. Aga mitte ameeriklased. Demokraatlikus riigis nii ei saa. Kui kord on öeldud, et natsid on pahad ja kommunistid on head ja esindavad idademokraatiat..."

„Küll see muutub. Oota natuke. Usku peab olema."

„Usku? Kas sul, Peep, on veel usku?"

„Muidugi on usku. Ja niikaua kui on usku, on lootust. Ilma usuta ei saa olla lootust."

„Tead, mis sa nüüd räägid? Usku ja lootust ja..."

„Jah, ma tean väga hästi. Usku, lootust ja armastust."

Peep tõstis üles enne ühe, siis kaks ja siis kolm näppu.

„Missugusest armastusest sa nüüd räägid?"

„Armastusest vabaduse vastu. Kui pole armastust, siis pole usku ega lootust ega midagi... ainult vask, mis kumiseb... ja kelluke, mis heliseb."

Peebu isa oli olnud piiskop. Eesti esimene iseseisvusaegne piiskop. Ometi polnud me paljude aastate vältel kunagi neist asjust rääkinud. Usuõpetusse näis Peep suhtuvat nagu kõik teisedki: on üks asi, mis on natuke omamoodi ja natuke imelik ja natuke ebareaalne. Ja nüüd järsku, niisuguses seoses...

Muidugi oli Peebul õigus. Kui pole armastust, pole mõtet ega sihti ei usul ega lootusel. Kõige põhjaks peab olema armastus. Oma maa vastu... oma tõekspidamiste vastu... mõne inimese vastu, olgu see naine, laps või isa-ema... Ja kõige olulisem: armastus vabaduse vastu.

See kõik on hoopis suurem ja sisukam, kui tavaliselt kuuleme. Miks ei oska õpetajad kantslist niimoodi rääkida? Miks hakkavad õpetajad õpetajateks. Sest et neist muuks asja pole, ütleks ehk minu isa... Ja mõni ime siis. Kas Peebust saaks õpetaja? Vaevalt. Peep ütles, mis ta tõesti mõtles. Sellest aga pole küllalt, et aastas 52 jutlust maha pidada, õige mitukümmend aastat järjest. Ükski inimene ei jõuaks nii palju mõtelda. Sellest siis kõik too tühi jutt...

(Peebust sai arhitekt ja koorijuht. Nii sai ta luua alati midagi uut. Seda oli tema hingele vaja. Peep jäi Peebuks, ausaks enese ja teiste vastu.) Mina aga õppisin venelaste laagris, mis oli peaaegu, aga mitte just päris vangilaager, Peebult mõttekilde, mis kuni siiamaani on püsima jäänud. Usust, lootusest ja armastusest kõige avaramas mõttes. Sellest, et kõige aluseks, mis on midagi väärt, peab olema armastus.

- - -

Kui me mõni aeg puhanud ja kosunud olime, hakati väikesi gruppe vahel linna tööle viima. See oli heaks vahelduseks, kuigi vaht oli alati juures ja jalgalaskmisele ei saanud esialgu mõeldagi. Ühel ilusal päeval sattusin koos Sassiga vorstivabrikusse, terveks päevaks vorstivabrikusse!

Enne kui laagrist lahkusime, teatas leitnant surmtõsiselt, nagu ikka: „Kes väljas töö juures varastab, lastakse maha!"

Ja Sass lisas omakorda:

„Vaata, et sa oma näppudele peale passid ja midagi sisse ei tõsta! Muidu lasevad minu koos sinuga maha ja kus siis selle ülekohtu ots!"

Meid viidi tõesti vorstivabrikusse, aga soolikatäitmise asemel, mille juures ehk oleks saanud pisutki suhu pista, küürisime terve päeva põrandaid. Muuhulgas küürisime põrandat ka samas ruumis, kus rõngasse keeratud krakurski vorstid äratransporti ootasid, tõenäoliselt punaväe varustuslattu. Nii silmad kui suu jooksid vett, aga teha polnud midagi, vorstid tuli rahule jätta ja suhu kogunev sülg alla neelata.

Kui me laagrisse tagasi jõudsime, otsiti meid põhjalikult läbi, nagu ette teatatud ja lubatud. Mõlemad käed tuli tõsta üles, kuna punaväelased kobasid läbi taskud, ihu ja särgi vahe ning püksid. Jõudsime barakki väsinult ja vähemalt mina võrdlemisi nördinult. Päev otsa küüri asja ees teist taga põrandaid ja ei saa selle eest mitte lisa portsu suppigi! Ometi, kui me barakis tagasi olime ja uks selja taga oli kinni pandud, tõi Sass päevavalgele tervelt kaks rõngast ilusat, lõhnavat krakurski vorsti!

„Kust sa need...? Ja kuidas sa nad väravast läbi tõid, kui meid läbi otsiti?"

„Lihtne. Kui ma käed üles tõstsin, oli mul kuub käevarrel ja kuue all olid vorstid."

„Vorstid rippusid su käevartel kuue all samal ajal, kui venelased su taskud ja püksid läbi otsisid?"

„No kus siis mujal?"

„Aga mulle ütlesid, et ärgu ma proovigugi, et lastakse mõlemad koos maha."

„Ma teadsin, et sa ei oska. Selle pärast."

„Õigus mis õigus. Ma poleks tõesti osanud."

- - -

Ka neile suhteliselt rahulikkudele päevadel Zittau eeslinna laagris tuli lõpp. Ühel hommikul aeti meid jälle rivisse ja teatati, et käes on marss Görlitzisse, mis on siit kilomeetrit kolmkümmend põhja pool.

„Nõukogude võim hoolitseb nõukogude inimeste eest," ütles leitnant enne teeleasumist. „Sellepärast ei tohi keegi omavoliliselt midagi kaasa võtta!" Ja siis eriti rõhutades:

„Kes tekke kaasa võtab, lastakse maha."

„Kes produkte kaasa võtab, lastakse maha."

„Kes omavoliliselt teelt kõrvale läheb, lastakse maha."

See kõlab pisut koomilisena niimoodi paberile panduna ja oli pisut koomiline ka tookord, aga keegi sihukesest asjast eriti ei hoolinud. Juttu on kuuldud igasugust. Tulevad uued ajad ja jälle uued jutud ja elu läheb edasi, kui on õnne. Kui pole õnne... pole parata.

Asusime teele. Saatemeeskonnad ei käinud sedapuhku enam jala tee ääres, vaid istusid saksa taludest võetud kahe hobuse vankritel. Üks vankritäis venelasi ees, teine vankritäis taga ja pool tuhat eesti leegionäri keskel, läksime teele Zittaust Görlitzi poole.

Teel kohtasime idasse minevaid Punaarmee osi, mis olid suurelt osalt varustatud ameerika veoautodega ja ameerika „jeepidega". Ameerika armee tookordse kombe kohaselt olid autode mootorikatete külgedel maailmatu pikad numbriterodud: USA 13243546... Punaväelased polnud viitsinud neid ilmselt kapitalismi tunnusmärke ülegi võõbata, nii et iga idioot, kes lääne tähestikku tundis, sai korrapealt aru, kust need võimsad masinad pärit on. Kas tavaline vapper punaväelane üldse lääne tähestikku tundis, on muidugi iseasi, aga vene sümbolid need kolm tähte: U, S ja A kindlasti ei ole. Paljude veomasinate ustel oli alles ka valge viisnurk (punase asemel) – Ameerika armee tunnus.

Autosid oli siiski suhteliselt vähe. Enamus punaarmeelasi liikus kodu poole saksa taludest võetud hobuvankritel. Mehed istusid, särgikaelused lahti ja pilotkad kuklas, vankrite serval ja kõigutasid jalgu.

„Nach Hause, alles nach Hause," hüüdis üks punaväelastest õige arusaadavas saksa keeles. Nii mõnelgi vankril oli ka punane lipp ja ilmselt küllalt toidupoolist ning joogipoolist, nii et kojusõitjate suud ühtelugu käisid.

„Nagu mustlased, jumala eest nagu mustlased!" ütles Sass.

„Aga nemad võitsid sõja ja hakkavad nüüd Euroopat valitsema."

„Neid oli palju, selle pärast. Mitu korda rohkem kui sakslasi."

„Palju?" kordas Inna,. „Palju muidugi. Aga vaata kõike seda ameerika tavaari. Puha sinu sõpradelt saadud, Peep."

Peep ei ütelnud midagi. Sass jätkas:

„Pesunööriga püssid seljas! Ja sitahais ümber nagu vanastigi. Aga vaata, kus on loosungid!”

Olid jah loosungid. Neid oli aetud püsti isegi sakslastelt võetud taluvankritele. Tähed olid muidugi venekeelsed.

LENIN oli ühe loosungi algussõnaks ja BERLIN ühel teisel. Niipalju mõistsime vene tähti veerida.

„See on õigupoolest koomiline,” ütles Inna. „Kui see nii kurb ei oleks. Täitanud venelastekari röövitud vankritel kesk Euroopat... ja kõik need loosungid.”

„Naljakas küll, aga tõsi. Näpista ennast, siis tead, et pole uni.”

„Venelased kesk Euroopat... nii see küll ei jää,” ütles Peep.

„Eks näeme.”
„Näeme.”

Jõudsime Görlitzisse. Meid viidi kuhugi parki. Kesk parki oli traataed ja teisel pool traataeda laager. Varsti selgus, et siin, Görlitzi laagris, oli veel teine pool tuhat endist eesti leegionäri, uimbes samades oludes nagu meie Zittauski olime olnud. Mitte just vabad, aga ka mitte päris vangid. Niisiis oli ligi tuhat meest Eesti Diviisist nüüd siin Görlitzis koos, pool ühel pool traataeda, teine pool teispool traataeda. Aga Görlitzi laagri komandant ei tahtnud uustulnukatest midagi teada. Pole ruumi ja asi nudi.

Meid Görlitzisse toonud saatemeeskonna ülem nähtavasti leidis, et tema on oma ülesande täitnud ja rohkem temalt keegi nõuda ei saa. Istus koos oma sõduritega jällegi vankrile ja sõitis minema, tõenäoliselt tagasi Zittausse. Ümmarguselt kuussada näljast ja väsinud eestlast jäi punaväe poolt okupeeritud Görlitzi linna parki omapead. Nende kohta, kes teisel pool traataeda olid, teadis obergrenader Stein ütelda, et nende elul polevat väga viga. Saavad enam-vähem korralikult süüa, mõned käivad tööl ja venelastele olevat öeldud, et on tegemist Nõukogude kodanikega, kelle vastu peab olema viisakas. Stein – seltsimees Stein – vist tundis, et tema on nüüd selle meestehulga eest kuidagimoodi vastutav, ja läks ise vene komandandiga juttu rääkima. Teised aga keerasid ennast puude ja põõsaste alla magama, nii kuidas keegi just sai.

Nagu juba öeldud, leidub igas olukorras enamasti keegi, kes nimelt selles situatsioonis nagu loomulikult juhtimise oma peale võtab. Eesti poiste puhul Görlitzi linna pargis juunikuu algul aastal 1945 oli selleks endine obergrenader Stein, keda kõik varsti päris loomulikult hakkasid kutsuma seltsimees Stein. Turmvüüräreid meie hulgas muidugi polnud – mitte ühteainukest kuuesaja mehe peale.

4.

Lamasime neljakesi puude all pargi servas, mitte kaugel elumajadest. Sass, rahutu hing nagu ta oli, läks jälle „ümber vaatama”, et ehk on kusagil midagi huvitavat või nii. Natukese aja pärast hüüdis ta pisut eemalt:

„Hei poisid, te mõistate saksa keelt. Tulge appi!"

Läksime vaatama, mis on Sassiga lahti, milleks tal abi ja saksa keelt on vaja. Sass seisis ühe suure mitmekorruselise elumaja seina najal ja hoidis kaenla alt kinni umbes viiekümneaastasel naisel, kes näis olevat täiesti enesevalitsuse kaotanud, aga ometi püüdis midagi läbi pisarate seletada. Nuttis hüsteeriliselt, siis jälle püüdis rääkida. Mõni samm eemal seisis õige juhmi näoga keskealine punaväelane, leivapäts pihus.

„Poisid, poisid," ütles naine läbi pisarate ja nuuksumise. „Kes te niisugused olete? Kas te oskate saksa keelt? Ütelge sellele noorele mehele – ta näitas Sassi poole – et ma eluaeg teda ei unusta, eluaeg, eluaeg..."

Me ei saanud algul maast ega taevast aru. Naine seletas läbi pisarate:

„Niisugune jõle venelane oma leivapätsiga... Mina mingu viieks minutiks temaga siiasamasse eeskotta – leivapätsi eest..."

See oli võrdlemisi vastik lugu, aga pisinatukene siiski nagu koomiline kah – tulgu naine temaga siiasamasse eeskotta viieks minutiks, ta annab selle eest terve pätsi leiba...! Kas uue Euroopa loojad Sarmaatias olidki alati pakkunud pätsi leiba niisugusel puhul...?

Naisele oli asi muidugi kole ja õudne, muud midagi. Hakkasime umbes taipama, mis juhtunud oli.

„Kas sa, Sass...?"

„Ma võtsin vanamutil lihtsalt kaenla alt kinni. Vanka jäi nagu juhm vaatama, aga ei teinud midagi. Leivapäts rippus näpus nagu sandi munn."

Kui venelane nüüd nägi, et me neljakesi vanamuti ümber olime, kobis ta vaikselt minema.

„Kas sa ei kartnud, et vanka laseb su maha, kui sa ta lusti ära rikud?"

„Nihuke vana venelane? Ise nagu sitahäda, aga nussi tahab saada pätsi leiva eest."

Naine rahunes pisut ja küsis uuesti, kes me õigupoolest oleme.

„Eestlased. Olime idarindel. Aga nüüd me ei tea isegi enam, kes me oleme. Enam-vähem vangid. Aga päriselt vist mitte."

„Idarindel? Te olete ju siis ikkagi meie sõdurid! See noor mees oli nii vahva... tuli mulle vanale inimesele appi. Kas teil on, kuhu minna? Kes teie eest hoolitseb?"

„Ei ole meil kuhugi minna. Oleme siinsamas pargis, puude all. Paistab, et Iivanitel on asjad sassi läinud."

„Tulge minu juurde. Tulge kõik neli. Mu Jumal, mu Jumal, need neetud venelased! Nad on ju loomad, täiesti loomad, mitte inimesed. Aga teie olete olnud saksa sõdurid..."

- - -

„Görlitzi mutt”, ütlesime tema kohta hiljem. See oli hästi mõeldud, nii hästi kui kodu kaotanud kurnatud sõjavang mõistab mõtelda ja ütelda. Görlitzi mutt võttis meid kõiki neljakesi oma juurde korterisse. Esiti kutsus pisikesse elutuppa, pani sohva peale istuma ja rääkis oma kurba lugu.

Erutus ja hüsteerika olid nüüd kadunud. Mutt rääkis vaikselt ja resigneerunult, aga ometi nagu pisut rõõmsaltki, et oli leidnud kellegi, kellele sai rääkida kõigest, mis viimaseil nädalail oli juhtunud. Enne aga otsis välja pudeli konjakit. Pudeli konjakit, mille ta oli hoidnud selleks puhuks, kui kord mees idarindelt koju jõuab. Meie oleme päästnud tema puhtuse ja tema mees kindlasti tahaks just nii, et meie saaksime selle viimse pudeli konjakit...

Siis rääkis ta vaikselt ära oma loo. Vaikselt, pisarad just vaevu vaevu tagasi hoitud. Mees oli idarindel, aga temast pole enam rohkem kui aasta otsa mingeid teateid. Jumal teab, Jumal teab... Mõne nädala eest, sõja lõpupäevil oli ta koos oma kuueteistkümneaastase tütrega Görlitzist evakueeritud. Kui sõda lõppes, jäid nad venelaste kätte. Venelased röövisid tütre...”

„Lihtsalt... röövisid ära?”

„Jah... vedasid vägisi minema... endi juurde... oma lõbuks...”

Naine hakkas jälle südantlõhestavalt nutma.

„Ja teie, Mütterchen, teie tulite üksi koju?”

„Nojah... kuhu mujale on mul minna? Aga siin on nüüd nii kole. Venelased röövivad ja vägistavad. Naised peidavad ennast keldritesse ja pööningutele... ja süüa ei ole... mingeid toidunorme ei ole. Ainult haisevad venelased. Ma mõtlesin, et jätavad minu, vana inimese rahule, aga nägite ise, mis juhtus...”

Naine keetis meile suppi, ju tal siis ikka midagi veel tagavaraks oli. Pisut kartuleid ja pisut Kohlrabit, saksa valgeid naereid, mis meie, eestlaste silmis olid läägemad veel kui loomanaerid, aga Saksamaal olid kunagi käinud delikatessi eest. Siis, kui muud kah oli naeriste kõrvale.

Kui supp söödud, kutsus tädike kolm või neli samas majas elavat nooremat naist meiega juttu rääkima ja meile seltsiks. Mina rääkisin enam-vähem voolavat saksa keelt, Peep ja Inna kah tönkasid pisut. Sass ei rääkinud peaaegu sõnagi. Aga sest polnud lugu ühti. Noored naised istusid meie kõrvale ja surusid end meie vastu, nagu oleksime kadunud kallimad.

Me olime ilmselt vaiksemad ja tagasihoidlikumad, kui saksa sõdurid niisuguses olukorras oleksid olnud, ning see torkas naistele kohe silma. Osalt oli põhjuseks muidugi keeleoskuse puudus ja osalt väsimus, aga küllap muidu kah... Õigel saksa Landseril on võime igas olukorras naisterahvaga vaterdada ja talle armastusest rääkida, meie olime selles suhtes pisut teistmoodi. Oleks Timmu siin olnud, tema võib-olla, aga kes sedagi oskab ütelda. Meie igatahes istusime sirgelt ja püüdsime rääkida mõistlikku juttu oma puises saksa keeles.

„Te olete nii teistmoodi kui meie omad poisid," ütles üks noortest naistest. „Meie poisid ütleksid kohe „sina" ja nii... Aga teie olete ju kaugelt põhjamaalt... külmad ja rahulikud..."

Me olime rohkem loppis ja väsinud kui külmad ja rahulikud, aga küllap oli selleski terake tõtt, et eesti sõduri ja saksa soldati vahel on niisuguses olukorras vaks vahet. Sakslane „räägib armastust" nagu tellimise peale, eestlane seda nii hästi ei mõista, kuigi himu naisterahva järgi on olemas küll... (Seda vahet seletas mulle üks väga armas eesti inimene pisut hiljem. Et eesti poisid on õigupoolest juhmid sakslaste kõrval... Siis lisas ometi lohutuseks: välja arvatud mõned... nagu Sina... Ainsaks troostiks on, et soomlased, kes on veelgi kaugemalt põhjast, on veel juhmimad. Soomes oli meie poistel suur minek... jutukad ja toredad need eestlased, „kivät pojat"!)

Noore naise nimi, kes minu kõrval istus, oli Maria. Maria oli umbkaudu kolmekümne aastane, mina polnud veel kahtekümmetki täis. Ta oli pisut tüse, heledate käharas juustega ja suurte imepehmete rindadega. (Mitte ränikõvadega, nagu põnevad neiud Gailiti lugudes.)

„See on kole," sosistas Maria. „See on kole, kui niisugune venelane... nagu loom... täitsa nagu loom... Kui üks õige mees...! Jumal, ma ole õiget meest enam ammu-ammu ligidalt näinudki! Tule minu juurde! Mul on veel pisut ühte ja teist. Ja ma ei taha üksi olla. Saad aru... ma ei taha üksi olla..."

Läksin Mariaga kaasa. Pisut kõheldes küll, aga ometi läksin. Midagi ütles, et need naised on üle inimliku piiri kannatanud, et seda ei tohi ära kasutada. Ja ega polnud selleks tahtmistki. Jah, nädalapäevad olime ju enam-vähem korralikult süüa saanud, aga olime ometi kurnatud, alatoidetud, meeleheitel. Meeleheitel olid naisedki. Kõik pühadused rüvetatud. Kõik loomulikud vahekorrad ja instinktid sassi aetud...

Maria tegi teed ja näitas oma mehe pilti, kes oli olnud kusagil idarindel. Imelikud, need saksa naised. Veab mu siia, räägib, et ei taha olla üksi... ja siis esimene asi, näitab oma mehe pilti. Maria rääkis ühest ja teisest, rääkis kiiresti ja läbisegi.

„Saan ma sulle midagi anda? Midagi, mis sul tõesti vaja on? Me peame kõik nüüd üksteist aitama... saad aru, eks, sa saad ju aru?"

„On sul tsiviilriideid? Midagi vana või nii... ükskõik mida..."

„Riideid? Muidugi! Mul on Jocheni uus suvekuub ja üks ennesõjaaegne ülikond."

„Ära anna seda ilusat. See torkab liiga palju silma. Anna midagi vana."

„Näe, siin on üks... varrukad narmendavad aga... muidu pole viga."

„Sest pole midagi. Ja anna need vanad püksid kah."

„Need ju lõhki."

„Mis sest! Ma tahan tsiviilriideid. Ükskõik missuguseid. Vanad veel paremad. Keegi ei pane neid eriti tähele."

Vahetasingi riided. Püksid olid liiga lühikesed, kuub liiga lai, aga mis sest.

„Sa oled väsinud. Tule, ma tegin voodi üles... tule, tule...”

Magamistoas oli lai kahe inimese voodi. Maria oli öösärgis. Ta oli end riidest lahti võtnud, kui mina köögis uusi „tsiviile” selga proovisin. Tuhat mõtet käis peast läbi. Tuhat mõtet... ja selle lisaks himu ja hirm. Venelased olid siin nädalaid teinud, mis tahtsid. Maria jutust oli ilmne, et ka teda polnud rahule jäetud. Venelased kandsid haigusi ühelt inimeselt teisele. Aga ka ilma selle haiguste asjata... Maria oli küll maailmatu põnev oma öösärgis, aga pinge ja väsimus ja roidumus olid nii suured. Ja kas see oleks õige... isegi kui oleks jäksu? Kõik kokku: siia voodisse ei saa pugeda. Õigupoolest ei tahagi...

Järsku meenus, kuidas Vargamäe Indrek ühest toakesest läbi akna paanikas plehku pani. Polnud ju vaja läbi akna. Maria oli olnud hea. Pakkus isegi oma mehe riideid, sest inimesed peavad hoidma kokku, kui on raske aeg...

„Ma... ma lähen tagasi vanatädi juurde... ja oma sõprade juurde.”

„Kas sa siis ei taha? Ma olen nii väga üksi... alati üksi...”

„Ma olen väga, väga väsinud, sellepärast. Sa oled hea, Maria. Sa oled nii väga hea... Aga sa ei saa aru, kui väsinud me kõik oleme.”

„Jää siis niisama. Sa võid ju niisama.”

„Ei, kui ma olen nii väsinud, on vanatädi juures parem. Head ööd. Schlafe süss! Võib-olla need riided, mis sa mulle andsid, päästavad mu elu. Mulle jääb see alati meelde, Maria.”

„Schlafe süss, du dummer Junge. Du dummer, dummer, Junge. Jetzt hab ich dich wirklich lieb.”

Ta kaisutas pikalt ja soojalt ja suured rinnad olid nii pehmed... Siis juhatas mu trepist alla vanatädi juurde. Ka teised poisid olid seal.

Kui ma tagasi tulin, märkasid poisid muidugi jalamaid mu uusi „tsiviile”.

„Näe, kohe kasud sees, kui inimene mõistab saksa keelt,” ütles Sass.

„Kas tegid plikale head meelt kah selle eest?”

„Ei... ei tahtnud. Polnud niisugust... fiilingut. Ta andis need tsiviilid lihtsalt heast südamest. Need naised on jõledasti kannatanud.”

„Ma ka ei tahaks,” ütles Sass surmtõsiselt. „Imelik, vankad võtavad inimesel selle isu kah ära. Ma poleks seda kunagi uskunud.”

Ühel päeval asus eestlaste kolonn seltsimees Steini juhtimisel jällegi ida poole teele. Görlitzi eestlaste laagri venelasest komandant ütles kategooriliselt, et temal enam lisameeste jaoks ruumi ei ole ja minge kus kurivaim. Stein, kes komandandiga asju ajas, küsis, et kuhu siis just

nimelt, ja komandant ütles, et mis jutt see on: kuhu? Minge koju! Sõda on läbi ja igaüks läheb nüüd oma koju!

Saksamaa Görlitzi linna külje all oli aga uus Poolamaa piir ja poolakad – kuigi neil nondel päevadel oli venelastega võrreldes üpris vähe ütelda – ei lasknud eestlasi läbi. Polevat õigeid bumaagasid ja propuskeid. Niisiis marssisid eesti vahvad leegionärid seltsimees Steini juhtimisel jälle Görlitzi linna parki tagasi ja heitsid jällegi puude alla pikali.

Kuna aga keegi enam mitu päeva söögi eest polnud hoolitsenud, käisid mehed omal käel sakslastelt konfiskeerimas, mida kõhu jaoks vaja. Sakslastel polnud enamuses küll ka peaaegu mitte kui midagi süüa, aga eesti poistel polnud „üldse mitte kui midagi" on vähem kui „peaaegu mitte midagi". Ühe sõnaga marodööriti ja rööviti, kust aga saadi, et midagi kõhunurka muretseda.

Meie neljakesi elasime vanatädi juures edasi ja tegime plaane, nüüd juba päris asjalikke plaane läände putkamiseks. Sest egas saksa naised meid igavesti toita jõua ja kuidagi peab saama edasi – see tähendab tagasi läände.

Ka seltsimees Stein uskus, et midagi peab ette võtma, ja läks uuesti vene komandandi jutule. Komandant omakorda läks nüüd paanikasse linnatänavail logelevate estonetsite pärast. Stein kirjeldas oma jutuajamist linnakomandandiga pisut hiljem, kui asjad olid lahendatud kõigile soodsal viisil.

„Noh, ma ütlesin, et seltsimees komandant, sedaviisi edasi enam ei saa! Mehed pole nädal aega süüa saanud, magavad pargis ja huligaanitsevad linnas. Katsusime ära koju minna, nagu te soovitasite, aga poolakad ei lase läbi. Pole õigeid propuskeid. Seltsimees komandant, midagi peab ette võtma!

Seltsimees linnakomandant aga ütleb, et tema ei saa midagi ette võtta, eestlaste laagri komandant peab midagi tegema. Eestlaste laagri komandant jälle ütleb, et seltsimees linnakomandant peab midagi ette võtma. Noh, siis nad helistasid teineteisele ja arutasid seda asja seltsimehelikus vaimus ja siis sõimasid üksteist ja siis jälle arutasid ja lõpuks leidsid, jopt voju matt; Görlitzi linnas on veel kolmas komandant, tema peaks selle asja enda peale võtma!

Nojah, läksin siis selle komandandi juurde. See tegi mulle põrgut, et miks ma kohe tema juurde pole tulnud, et kõik see asi kuulub tema võimu alla: Nõukogude kodanike kodumaale tagasi toimetamine ja sedamoodi asjad. Ma ütlesin, et kuidas ma sain tema juurde tulla, kui ma üldse ei teadnud, et ta olemas on. Igatahes see kolmas komandant ütles, et eestlaste kogunemiskoht on Riesas ja meie mingu sinna, seal öeldakse, mis meist edasi saab. Ma küsisin, et kus see Riesa on, ja ta näitas kaardil – siit umbes sada nelikümmend kilomeetrit otse läände, Elbe jõe ääres. Ma ütlesin siis, et see on ju igavene pikk marss, et kuidas me tee peal süüa saame. Tema vastu, et Nõukogude kodanik saab nüüd Saksamaal igal pool süüa, nii palju kui tahab. Ja kui raskusi on, pööraku lähema Nõukogude komandantuuri poole. Siis ma küsisin propuskit. Ütlesin, et ilma selleta ei saa me kuskile. Rääkisin, mis Poola piiril juhtus.

Tema ütleb, et ah propuskit tahate? Kui palju teid on? Ma ütlesin, et ei tea täpselt, umbes kuussada. Ja kirjutaski mulle välja propuski – näete, siin see on!"

Propusk ütles, et seltsimees Stein koos kuuesaja eestlasega on kohustatud marssima Görlitzi linnast Riesa linna ja kõik Nõukogude asutused peavad teda selles asjas aitama. Alla

kirjutanud komandant, polkovnik... Allkirja all ja kõrval oli hulk suuremaid ja väiksemaid templeid. Ilma templiteta propusk pole mingi õige propusk, seda teab ju iga lollgi.

Kui meie neljakesi sest asjast teada saime ja selle lisaks propuskit ka oma silmaga nägime, oli päevselge, et niisuguseid võimalusi ei esine ülearu tihti: ilma valveta ja ametliku propuskiga varustatult kästakse marssida sada nelikümmend kilomeetrit otse läände, Elbe jõe kaldale, kust ameeriklaste juurde on veel vaid paari päeva tee!

Jätsime vanatädiga jumalaga ja ma sain ka mahti Mariaga jumalaga jätta. Vanatädi andis meile oma viimastest varudest kaasa mitu viilakat leiba. Enne seda aga pani meile kõigile välja kaarte ja kuulutas tulevikku. Sassi tulevik oli pisut keeruline, aga meile kolmele ülejäänule oli asi õige lihtne: kõigil läheb lõpuks igatepidi hästi. Peebul juhtub see kõige enne, Innal ja minul on aga ees veel omajagu raskusi. Siiski, ägu muretsegu – lõpuks läheb ka meil hästi.

Nagu lugeja veenduda saab, läks minul tõepoolest hästi, sest muidu neid ridasid ju paberil poleks. Ka Peebul ja Innal läks hästi. Ja isegi selles oli Görlitzi mutil õigus, et Peebul läksid asjad parema poole hulk aega enne kui Innal ja minul. Kas niisugune ettekuulutuse ja tõsiasjade kokkusattuvus midagi tõestab või näitab, jäägu lugeja otsustada. Minu puhul on see ainsaks korraks, kus kaardimoor midagi konkreetset on ütelnud ja kus asjad ka tõesti umbes niimoodi on läinud, nagu kaardimoor ütles. Ja nagu öeldud, läksid ta ennustused õige hästi täppi ka Peebu ja Inna suhtes. Tulgu teaduslikult mõtlevad inimesed veel vaidlema... omal nahal oleme kogenud kaartide imepäraseid võimeid!

Lahkumine oli peaaegu kurb, nii omaseks oli paari päeva jooksul saanud Görlitzi mutt ja tema väike korter. Nagu alati sellistel puhkudel – mida lühemalt jumalaga jätta, seda parem. Ometi olid mutil silmad niisked ja mul oli kurgus midagi klimbi taolist. Üle hulga aja oli keegi olnud hea ja armas. Mitte vaid tubli semu ja vahva kaaslane, vaid hea ja armas... nii nagu seda vaid naised mõistavad. Sedapuhku too saksa vanaproua Görlitzi linnas, kellelt venelased olid röövinud tütre ja kelle mees oli jäänud idarindele, siiani teadmatult kadunuks.

- - -

Läksime teele nagu ette nähtud ja kõrgemalt poolt kästud. Kuussada eesti leegionäri asus vantsima lääne poole ilma vahtkonna- või venelasest natšalnikuta: seltsimees Stein propuskiga ees, kuussada meest riburadapidi järel.

„Seda lugu ei usu ükski täie aruga inimene, kui nihukest asja kord ajaviiteks sõjamälestustena jutustada," ütles Inna.

„Mis sa nüüd sellest muretsed! Jutustamiseni on veel maailmatu hulk aega," ütles Peep. Aga nägu oli tal naeru täis. See oli parim asjade pööre, mida siiani kogenud olime peale seda, kui üheksanda mai ööl Riesengebirges kõik sassi läks ja selgeks sai, et üheskoos läände minekust ei tule midagi välja.

Õigupoolest oli see teine põhiline pööre asjade seisus, mis tulevikulootused jälle pisut heledamaks tegi. Esimene oli olnud see, et meid Zittau sõjavangilaagrisse vastu ei võetud. Ja kõige olulisem oli muidugi, et meid Melniki suhkruvabriku aias maha ei lastud. Nii et õnne oli

olnud rohkem, kui ükski täie aruga inimene oodata tohiks. Ei tea küll, kuidas veel ees seisvas elus selle eest maksma peab...? Kui üldse peab maksma. Sest õnnel pole loogikaga ja ammugi mitte õigusega midagi pistmist. Selle pärast ei saa kunagi ütelda, kui kauaks teda jätkub ja mida järgmine päev toob – kui järgmist päeva veel üldse ees on. Seegi on õnneasi. Kui oleks nii, et kõike juhib mingi heatahtlik Kõrgem Võim, nagu mõnelt poolt väidetakse, siis oleks ju nii, et headel inimestel läheb enamasti hästi ja halbadel enamasti halvasti. Aga niisugust asjade käiku pole keegi, kes siin ilmas elanud on, siiani märganud.

Üks poisike, kes tookord oli nelja-aastane ja elas Eestimaal, kirjutas pisut hiljem neist asjust nii:

nüüd anna jumal jaksu joosta juhuste sajus

ja ära tunda paratamatus paljude hulgas

kes teevad jõuga ette tema näo

Paratamatus on muidugi hoopis ilusam väljendus kui õnneasi. Kuna me aga paratamatust ette ei tea, siis tuleb lõpuks sama välja, kuigi juhuste sajus jooksja on hoopiski kihvtim kirjamees kui soomepoiss, kes jutustab sarviku sulastest.

V
Konts ja varvas

1.

Kuussada eestlast marssis mööda ilusat, laia, asfaldiga sillutatud maanteed läände. Kõik muu liikus itta: kojupöörduvad punaväelased; hilju aja eest lahingute pärast evakueeritud saksa tsivilistid; Saksamaalt kokkuaetud varandus, laaditud küll saksa, küll vene – see tähendab õigupoolest sageli ameerika – veoautodele; saksa taludest omastatud kariloomad punaväelaste valve all. Paiguti oli tee itta suunduvat liiklust nii täis kiilutud, et oli tegemist sellest mööda pääseda lääne poole.

Liikusime aeglaselt ja pidasime sageli puhkust. Palju mehi oli olnud päevade kaupa söömata, sest enamus poisse ei saanud Görlitzis ei hea ega kurja eest iva hamba alla. Meie eest oli küll vanatädi hoolitsenud nii hästi kui ta sai, aga kõht oli ometi tühi. Kõht oli alati tühi, sest nädalate viisi polnud seda saanud korralikult täis süüa. Minu taskus oli paberisse mässitud leivaviilakud, mis vanatädi meile neljale teele kaasa andis. Nagu märkamatult libises käsi tasku, murdis tüki leiba ja pistis suhu. Nagu märkamatult hakkasid hambad jahvatama.

Inna vantsis vaikselt mu kõrval ja märkas, mis mu käte ja hammastega juhtus. Ta ütles vaikselt ja rahulikult paar sõna, mis mul kuni siiamaani täpselt on meelde jäänud nagu just selle pärast, et need nii vaikselt ja halvustamata olid öeldud:

„No nii tühi see kõht sul nüüd ka ei ole!”

See oli meile neljale antud leib. See oli ka kõige kibedam leib, mida ma kunagi olen maitsenud. Kibe maitse tuleb nüüdki suhu ja veri lööb pähe, kui mõtted sellele tagasi lähevad. Ja kõrvus on sõnad: nii tühi see kõht sul nüüd ka ei ole! Öeldud peaaegu isalikult ja ilma etteheiteta.

Varajasel õhtutunnil jäime kuhugi saksa külakesse öömajale. Kuhu meil kiiret! Stein näitas oma propuski ette venelasest külakomandandile ja see andis omakorda käsu Bürgermeistrile, et jagagu mehed talude vahel ära ja muretsegu neile süüa. Saksa keele oskajad meie hulgast aga läksid omakorda Bürgermeistri juurde ja seletasid ära, et tegemist on idavõitlejatega, kes viimse minutini rinnet pidasid, kuni lõpuks venelaste kätte jäid. Bürgermeister ei saanud küll hästi aru, kuidas meil niimoodi omapead marssida lubatakse, aga sellest ei saanud päris hästi ka meie ise aru. Ometi oli mundritestki, mida enamus poisse ikka veel kandis, ilmne, et tegemist on tõesti endiste sõduritega.

Ida-Saksamaa talud olid neil juunipäevadel 1945 toidukraami poolest õige viletsas olukorras, sest okupatsioonivägi elas suurelt osalt kohalikust kraamist. Kartuleid ometi oli ja kartuleid me tollel matkal sõime, kilode ja kümnete kilode kaupa. Kui kõht üheks õhtuks täis sai, keetsime teise pangeäie tagavaraks ja võtsime järgmisel päeval matkale kaasa. Kartulipang pihus, on muidugi ebamugav marssida, sellepärast aeti pange sanga alt läbi puuritv ja kummastki ridva otsast hoidis kinni eri mees. Päev otsa sai siis vaikselt kartuleid mugida, otse marssimise ajal. Kui on küllalt kartuleid, saab kõht täis ka siis, kui muud midagi kõrvale pole võtta. Täis kõht omakorda teeb tuju paremaks igas olukorras, ka pikal marsil mööda Ida-Saksamaad.

Kord läks meil õnneks venelaste poolt ida poole aetavast loomakarjast üks mullikas vaikselt sisse hiivata ja metsa toimetada, seniks kui venelased olid edasi läinud oma suure sotsialistliku kodumaa suunas. Mullikale tehti sealsamas ots peale, jalad seoti kokku, ritv aeti jalgade vahelt läbi ja kaks meest kandis seda, ikka kordamööda, kuni järgmise ööbimiseks ettenähtud külani. Seal keetsime õige mitu pangetäit maailmatu vägevat suppi ja liha jäi üle järgmisel päeval kaasa võtmisekski. Mullikasupp pani ka soolikad jälle käima, nii et järgmisel päeval tuli metsavahel ühtelugu maha kükitada. Kas Peebul või Innal, ei mäleta enam kummal, tuli sel puhul meelde kunagi ammu loetud jutt kolmest Ameerikasse väljarännanud vaesest itaallasest. (Need võiksid muidugi olla ka eestlased, ukrainlased või kes tahes, see ei muudaks midagi.) Nojah, itaallased said heale järjele, hakkasid linnas elama ja veeklosette kasutama, nagu Uues Maailmas ja suuremates linnades kombeks. Lõpuks ostis üks neist isegi auto. Siis sõideti pühapäeviti kolmekesi koos linnast välja metsavahele, aeti püksid maha ja käidi vanade aegade mälestuseks koos vana moodi asjal. Nii tugev on harjumuse mõju ja nii nõrk on kultuur, kui pole sellega mitte sündimisest saadik harjunud.

Sass kuulas selle loo vaikselt ära ja ütles lihtsalt ja asjalikult:

„Eks see ole ju ammust ajast teada, et hea sittumine on parem kui kehv nuss."

(Kuna see on üks eesti rahva vanasõnadest, mida koolides ei õpetata ja kõrgesti haritud mehed ei talleta, siis olgu ta siinkohalgi ära toodud nii, nagu ta kõnepruugis esineb.)

Pisut hiljem natsionaliseeris seltsimees Stein ühest saksa külast vene komandandi abiga suure kahehobusevankri, kuhu ladusime need kaasmaalased, kelle jalad olid lootusetult läbi. (Huvitav on tähele panna eri rahvaste keelepruuki: venelased natsionaliseerivad, sakslased konfiskeerivad, ameeriklased vabastavad ja eestlased teevad soomust.)

Jalgadega juhtus nende pikkade marssimiste ajal imelikke asju. Minul, näiteks, tekkis kuhugile õige sügavale musklite alla mädapesa, mis küll marssimist otse ei takistanud, aga ennast siiski igal sammul pisut tunda andis. Ega ma algul teadnudki, et mädapesa. Alles palju hiljem, augustikuus, jõudis mäda pinnale ja haav tegi põrguvalu. Siis oli suurem marssimine õnneks juba möödas. Kõigil ei läinud aga nii hästi ja sellepärast oli vankrit hädasti vaja.

Haigetevankri hooldajaks oli endine sanitar, keda kutsuti Mehu, ilma et enamusel kunagistest leegionäridest udustki aimu oleks olnud, kust see sõna pärit on või mida ta tähendab – kas sõnaraamatu järgi või soomepoiste kõnepruugis. Mees nimetas kõiksugu asju mehuks ja sai sellest ise külge niisuguse hüüdnime. Kui ma talt ükskord küsisin, kas ta teab, mis see sõna õigupoolest tähendab, ütles ta lühidalt: haista paska! Nii et küllap teadis ka, mis mehu on ja oli kord olnud mehude rügemendi mees.

Kolmandal marsipäeval tehti ühes külas terve päeva pikkune puhkus. Küla juurest jooksis läbi jõekene. Selle ääres oli hea pesu pesta – enamus polnud oma särke nädalate ja nädalate viisi pesta saanud, nii et venelase hais kippus külge tulema. Pesime pesu, keetsime katelokkides suppi ja kartuleid ja võtsime päikest. Püüdsime kinni paar tuvi, mida suurtes saksa taludes peeti nagu kombe pärast, kuigi nad kanade toitu sõid ja kõik kohad täis pasandasid. Sakslased ise tuvisid ei söönud, aga meie krooniline näljatunne oli nii suur, et rändasid tuvidki katelokki supi rammusamaks tegemiseks.

Algul oli küll sellega muret, et keegi meist, kangetest relvagrenaderidest ja vapratest idavõitlejatest, ei tahtnud linnukesi tappa. Nii süütud ja haledakesed teised... Siiski, Peep tegi

selle asja ära. Tuvi, kui tal suled seljas on, näib päris suur linnuke olevat, aga kui kord suled ära on kistud, jääb järele vaid hale nääpsuke. Meil oli nüüd peaaegu paha ja piinlik, et me nad üldse olime ära tapnud, aga kui juba asi nii kaugel... oleks ju lollus olnud supp keetmata jätta. Ja omajagu maitset nad supile ikkagi andsid, seda kindlasti.

Puhanud, kõhud täis ja särgid pestud, asusime järgmisel päeval jällegi teele. Meeleolu oli päris hea, sest suhteliselt mõnusa olemisega on hoopis lihtsam ära harjuda kui räbala olukorraga. Imelikum veel – räbalad olukorrad tikuvad õige kähku meelest ära minema, kui asjad vähegi paranevad. Mahalaskmised Melniki suhkruvabriku aias... surmamarss Melnikist Prahasse... öö Praha surnuaial... hirmujudinad sakslaste sõjavangilaagri väravail...

See kõik näis juba kui õige kauge minevik. Ka meeletu, paaniline hirm ja vihkamine, mis 1940.aasta sündmustest saadik eestlaste ajudes oli valitsenud, hakkas nagu pisut järele andma. Äkki nad polegi nii hullud? Paremad igatahes kui punased tšehhid. Mõnegi mehe meeles hakkas jällegi hõõguma lootusesädemeke – ehk saab koju, KOJU! Meid on ju vastu tahtmist ja vastu igasugu rahvusvahelisi seadusi vägivaldselt mobiliseeritud. Kui peabki vahepeal mingist tööteenistusest osa võtma või karistust kandma, võib-olla lõpuks saab ometi koju... Enamus ei osanud sõnagi ei saksa ega vene keelt, teistest keeltest rääkimata. Ei olnud neil ka mingit erilist tahtmist oma ülejäänud elu võõrsil veeta, kus on vaid võõrad inimesed, kes räägivad võõraid keeli, millest ükski õige inimene aru ei saa...

- - -

Siis juhtus ühes külakeses lugu, mis paljude niigi segased tunded ja arusaamad veelgi segasemaks tegi. Olime nagu tavaliselt taludesse laiali läinud, kõhud kartulitest täis söönud ja lakkadesse ning küünidesse magama pugenud. Peale keskööd saabus samasse külla rügement punaväelasi, kah ilmselt puhkama ja öömaja otsima. Rügemendiülem, vene polkovnik, avastas aga oma üllatuseks, et – jopt voju matt! – küla on täis ärakaranud saksa sõjavange! Mis muud, kui asuti jalamaid lakkades ja küünides põõnavaid fašiste kinni võtma, et neid traadi taha toimetada nagu kord ja kohus.

Ainuke mees, kellest nüüd abi oleks olnud, oli seltsimees Stein oma propuskiga ja sorava vene keele oskusega, aga seltsimees Stein oli kadunud nagu tina tuhka, just nüüd, kui teda kõige enam vaja oli. Osa mehi oli juba punaväelaste relvastatud valve all, osa oli saanud putku, kui seltsimees Stein ühe tütarlapse juurest kusagil laudalakas ära kisti ja kiiremas korras olukorda päästma toodi.

Stein näitas kohe ette oma propuski ja seletas ära, kes me oleme ja kuhu läheme. Polkovnikul oli selle peale väga piinlik ja ta ei teadnud, kuidas oma hullu eksimust heaks teha. Ütles isegi korra kogemata „bože moi!”, mis teadagi pole üldse punaväes heakskiidetud väljendus, ennemini midagi hoopiski keelatud kodanliku sõnapruugi taolist. Asi lõppes sellega, et polkovniku korraldusel keedeti nii eestlastele kui venelastele saksa utedest maailmatu laar lambasuppi vene rügemendi väliköögis. Nii tuligi, et eestlased sõid sellel ööl koos venelastega rasvast lambasuppi, kuna külaelanikkond hambaid kiristades pealt vaatas.

„Wie die Wilden aus Asien! Es sind ja eigentlich die Wilden aus Asien!”

Sakslane sööb lambaliha harva, see on tema silmis vist asiaadi tunnus. Supp oli hea, aga punaarmeelaste vahetu lähedus tegi ometi närviliseks. Oli üpris hea järgmisel päeval jällegi omavahel olla. Siiski – sellelgi episoodil oli kahtepidi mõju. Venelased olid lõppude lõpuks käitunud meiega arusaamise ja isegi sõbralikkusega... Võib-olla tekkis mõne mehe pähe kõige kiuste mõte, et venelased on muutunud sellest ajast saadik, kui neid viimati nägime – küüditamiste päevil neljakümne esimese aasta varasuvel...

- - -

Sadat neljakümmet kilomeetrit Görlitzi ja Riesa vahel marssisime ligi nädal aega. Kiiret polnud ju kuhugi. Ometi jõudis kätte õhtu, mil asusime viimast korda öökorterisse saksa külasse, sedapuhku vaid mõni kilomeeter ida pool Riesat.

Õhtul hilja pidasime Peebu ning Innaga vaikselt nõu ning otsustasime järgmisel hommikul väga vara tõusta ning vaikselt oma teed minna. Ameeriklaste tsoonini oli siit veel maad kilomeetrit sada, umbkaudu kolme päeva tee. Piir ameeriklaste ja venelaste tsooni vahel jooksis mööda väikest Mulde jõge. Enne tuli ületada siinsamas lähedal olev palju suurem Elbe, aga selle mõlemad kaldad olid venelaste käes ja arvasime, et asi ei tohiks olla ülearu raske. Ka Peep, kes paari nädala eest oli leidnud, et aeg ärahüppamiseks pole küps, oli nüüd igati nõus. Täiesti enesestmõistetavalt. Sellest polnud vaja eriti juttugi teha.

„Aga kust sa tookord Sudeedi mäestikus teadsid, et kord niisugune võimalus tuleb?” pärisin. „Siis, kui sa ütlesid, et pole õige aeg, aga mina tahtsin jooksu panna.”

„Noh, nüüd on ju õige aeg... Sa saad isegi aru.”

„Ja tookord ei olnud?”
„Ei olnud.”

„Ja sa teadsid seda ette, et varsti tuleb parem võimalus?”

„Teadsin? Midagi ma ei teadnud... Aga usku peab olema.”

Rääkisime asjast ka Sassile, aga tema mõtted käisid hoopis teisi radu.

„Äkki, saab siiski koju... Ma ju ei oska miskit väljamaa keelt... Ja tead, kui kõik kuussada meest nüüd üheskoos läände paneks vihtuma, oleks meil jalamaid mitu rügementi punaväelasi kannul ja Siberi-sõit kindel.”

„Sa usud, et nüüd ei ole Siberi-sõit kindel?”

„Ma ei tea. Keegi kurat ei tea. Vankasid ma ei salli. Aga ameeriklased on ju nüüd vankade sõbrad... Panete sinna jooksu, antakse venelastele välja ja vaat siis on Siberi-sõit garanteeritud!”

„Tee, kuidas sa ise arvad. Igaüks peab tegema, nagu ta ise arvab. Siis pole pärast ütlemist... et poleks ma selle või teise sõna kuulnud...”

„Nojah, ma loodan, et teil läheb hästi. Pidage kere kõva."

„Sina kah, pea kere kõva!"

„Küll ma pean! Ja kui veel kosuda saab, läheb munn kah jälle kõvaks."

„See on sul siis üks sotsialistlik munn."

„Ära räägi ropusti!"

Kui Sass oli pisut eemale läinud, ütles Inna:

„Õieti peaks teistele kah ütlema. See meestekari marsib homme nagu viimased puupead Riesasse venelaste kätte."

„Kui sa nüüd liiga palju seletad, tuleb hirmus mürgel ja saame veel kere peale kah," ütles Peep. „Nägid ise, mismoodi Sass reageeris. Ja tema pea siiski jagab. Teised tahavad lihtsalt koju... ja on venelasste poolt ära petetud, muud midagi!"

„Ära tehtud, nagu Eestimaal öeldi," tuli mulle meelde Timmu kunagine ütlus.

„Ükspuha. Kui kellegi pea jagab, ega meie teda takistama hakka. Aga kui ei jaga... ega meie aidata kah ei saa. Tuleb ainult üks maailmatu mürgel ja keegi ei jõua mitte kuhugi."

Nii jäi. Me ei ütelnud kellelegi. Peebul olid veel lennuväelase riided seljas ja ta läks jalamaid külasse tsiviilriideid otsima. Enne kukke ja koitu oli ta tagaasi, tsiviilriided seljas, kuid nägi välja rohkem hernehirmutise kui ristiinimese moodi. Peep oli üle meeter kaheksakümne pikk ja ega tal lihtne olnud riideid leida. Pealegi siin öösises Ida-Saksamaa külas, kus valik polnud kuigi suur.

Päike polnud veel üle silmapiiri ega olnud kukk kirenud, kui me vaikselt lakast maha kobisime ja külast välja hiilisime. Küla servas oli nool ja silt: kaheksa kilomeetrit Elbe jõe parveni. Asusime vaikselt vantsima.

(Nüüd tekib muidugi küsimus, mis sai neist, kes järgmisel hommikul ilusti Riesasse marssisid. Mis nendega pikapeale sai, seda ei tea vist keegi, aga järgmiste nädalate kohta on siiski olemas pisut andmeid. Need on pärit sanitar Mehult, kes veel kusagil Poola piiri ligidal putku sai, kui ešelon uuesti ida poole viidi.)

Algul olevat Riesas olnud umbes samasugune kohtlemine nagu Zittaus ja Görlitziski. Anti süüa, arstiabi ja räägiti, et kõik oleme ühesugused Nõukogude kodanikud. Siis aga jõudsid ühel päeval kohale hoopis uutmoodi vahtkonnad ja hakkas kehtima uutmoodi – või sama hästi võiks ka ütelda vanamoodi – kord. Äramarss ida poole toimus range valve all ja putkupanemine oli raske ning keeruline. Mehu jõudis siiski õnnelikult läände ja õppis arstiks, nagu Tšehhis putku pannud Tommigi. Viimaste andmete järgi elab ta kusagil Ameerikamaal ja on omadega üldiselt rahul.)

2.

On hoopis midagi muud olla omapead – kuigi kolmekesi – kui olla osa suurest karjast. Osa suurest karjast olime olnud sõduritena, põgenikena, sõjavangidena ja isegi viimastel nädalatel tolles omamoodi olukorras, millele nimegi ei oska panna. Jah, Görlitzi muti juures olime olnud küll vaid neljakesi, aga mitmesajapealine meestekari oli sealsamas tänavail ja pargis. Nüüd olime omapead. Kõik oleneb nüüd oma otsustest, oma osavusest, oma tegutsemisest. Nii nagu kord koos Kutiga Eestist tulles ja koos Timmuga Oppelni kotist pagedes, kui ees näis olevat vaid loll sangarisurm ja taga veelgi lollim ülespoomine Feldjägerite poolt.

See on siiski hea tunne, olla jälle omapead. Pisut hirmutavgi, aga samal ajal ülendav ja nagu vabastav... Nüüd peab tegema tasa ja targu... kõik on enda teha... vahele jäämine või orki lendamine.

„Marsime lahus,” ütles Inna. „Kolmekesi koos võib paista nagu kahtlane. Peame nii pikad vahed, et me üksteist näeme... silmside kaugusel, nagu öeldi Eesti sõjaväes. Aga kui üks jääb vahele, siis teised auraku ära. Aidata ju ei saa niikuinii...”

„Ei tea, mismoodi selle Elbe jõe parvega on? Võib-olla seal on kihvt valve? Siis peab katsuma öösel üle ujuda või nii...”

„Katsume saksa taluinimestelt välja uurida. Kui on valve, siis jah... siis peab kuidagi öösel ja salaja. Aga Elbe pole ju enam tsooni piiriks. Venelased on mõlemal pool. Võib-olla pole mingit valvet.”

Oli alles õige varajane hommik ja inimesi teel ega taludeski tee ligidal polnud näha. Läksime lihtsalt omapead parve suunas, nagu sildid näitasid. Tuli välja, et polnudki parve juures mingit valvet ega paberite kontrollimist. Üle jõe oli veetud köis ja selle abil käis edasi ja tagasi pisike puuparv parvemehe kondiauru abil. Kui me jõe äärde jõudsime, oli juba peaaegu keskhommik käes ja parvemees jõudis parajasti kohale, et päevatööd alustada. Kas oli siin Riesa linna külje all tõesti olnud alati vaid sihuke pisike parveke jõest üle pääsemiseks, või oli see vaid nüüd, pealesõjaaegsetel nädalatel nii?

Mis see meie asi! Peaasi, et saaks üle ja et pole valvet. Häda oli aga selles, et parvemees tahtis üleviimise eest saada raha või midagi muud kasulikku, aga meil polnud mitte kui midagi pakkuda. Seletasime, et oleme koju pagevad sõdurid, kes õnne kombel venelaste käest jooksu said, aga mees sai aru, et me ei räägi saksapärast saksa keelt. Või kuulis mõnda omavahel vahetatud eestikeelset sõna. Igatahes ei jäänud ta meie juttu algul uskuma.

„Või saksa sõdurid? Neetud välismaalased olete! Välismaalaste ja teiste reeturite pärast me kaotasime sõja!”

„Me oleme eestlased. Kas olete kuulnud Narva lahingutest? Eestlased sõdisid viimase minutini Ivani vastu. Kui nad meid nüüd kätte saavad... Jeesus Maria! Meil läheb väga kehvasti, saad aru, kamraad, väga kehvasti!”

„Eestlased? Hea küll, ma viin teid üle. Nüüd on niisugune aeg, et keegi enam ei tea, kes on õige inimene või kes on reetur. Me kaotasime reeturite pärast sõja!”

Teispool Elbet asusime jälle vanaviisi marssima. Sedapuhku mina kõige ees, siis paarsada meetrit tagapool Peep ja kõige lõpuks Inna. Maantee servas vedeles mingi kokkumurtud paberipoogen, jumal teab mis ajast sinna vedelema jäänud. Kuna ma pole loomult eriti korralik või hoolikas inimene, vantsisin sellest mööda ilma mingit tähelepanu osutamata. Peep on pisut korralikuma iseloomuga, aga temagi ei hakanud paberit lähemalt uurima. Alles Inna, kes kõige lõpus vantsis, võttis selle üles ja heitis pilgu peale. Siis jooksis Peebu juurde ja edasi minu juurde.

„He, poisid – vaadake, mis ma leidsin! Läheme tee kõrvale põõsastesse ja uurime seda vähekese!"

Kokkumurtud paberileht osutus vene sõjaväe kaardiks just selle piirkonna kohta, mida pidime läbima. Just parajas kaardimõõdus kah – üks sentimeeter kilomeetri peale, nii et meetrilisel kaardil olid täpselt need sada kilomeetrit, mis meid huvitasid. See oli jällegi üks neist uskumatutest asjadest, mis küll juhtuvad raamatutes nagu „Omal jõul läbi mustade maa", aga millel tõsielus ei tohiks olla mingit kohta. Ometi siin see oli, kõik külakesed ja külavaheteekesed peal, ainult nimed kirjutatud vene tähtedega. Aga see meid suurt ei seganud. Vene tähed olime saanud aastase okupatsiooni jooksul paari aasta eest selgeks.

„No näete, nüüd teame täpselt, kuidas minna," ütles Inna. „Ja teie idioodid oleksite selle ilusa topograafilise kaardi teele maha jätnud."

Olime vait. Tõe vastu ei saa vaielda, kui tõde on nii ilmne. Inna jätkas.

„Nüüd teame täpselt, kuidas suurematest keskustest eemale hoida. Lähme ainult pisikesi teid pidi, nagu oleksime kohalikud külainimesed. Näete – siit ja siit, ja umbes siia jääme öömajale. Öösel on kahtlane liikuda. Terves vene tsoonis on öösel liikumise keeld. Kõik istugu kodus. Päeval on asi palju kindlam, läheme nagu õiged inimesed kunagi: külavaheteed mööda ühest kohast teise."

See oli muidugi õigus ja loomulik, et päeval ja häbematul viisil on hoopis julgem kui öösel ja salaja. Päise päeva ajal ja häbematul viisil olime Kutiga üle Sirtsu soogi pääsenud, peale pikka marssi vene tankide vahel. Kes õige inimese moodi välja näeb, sellelt küsitakse hoopis harvemini pabereid kui kahtlastelt tüüpidelt, kes hämaras ringi hiilivad.

Nii marssisime ilma suuremate seiklusteta terve päeva ikka vanaviisi lahus ja silmside kauguses. Õhtul koputasime ühe saksa talumaja uksele. Rääkisime sama juttu mis parvemehele, see tähendab enam-vähem puhast tõtt.

Oleme eesti sõdurid idarindel. Saime venelaste käest jooksu. Kui kätte jääme, läheb meil sandisti, sellepärast tahame iga hinna eest saada läände.

Meid võeti hästi vastu. Mehi polnud seal talus kodus, nii nagu enamuses saksa taludes. Naised olid hirmul venelaste vägistamise eest ja käisid öösiti küünides ja metsatukkades magamas. Aga talutööd pidi ju keegi siiski ära tegema, terve aeg ei saanud redus olla. Sellepärast jäid naised ikka ja jälle venelaste ohvriks. Kui kusagil talus siiski meessoost hing kodus oli, mõni vanamees või poisikegi, olevat Iivanid tagasihoidlikumad – lausa vägisi kallale ei tule. Sellepärast tahtsid naised, et üks meist ilmtingimata nende talusse elama jääks. Perenaise silmad käisid eriti Peebu peale.

„Sina pikk ja blond, tore poiss oled! Jää siia meie juurde ja ela nagu peremees. Egas venelased tea, kes sa oled. Tee tööd ja söö kõht täis, kus sul parem on!”

„Kas teil... meest ei ole?”

„Minu mees? Minu mees langes kohe alguses. Prantsusmaal. Kaks poolakat olid siin tööl. Aga nüüd nad on muidugi läinud. Pole kedagi. Sa oleks nagu õige peremees!”

„Venelased saavad varsti aru, kes ma õieti olen. Ma ei oska ju korralikult saksa keeltki.”

„Venelased? Venelased on lollid. Täitsa lollid. Ja mis me tuleviku pärast muretseme? Tulevikku ei tea keegi. Võib-olla tulevad isegi ameeriklased... Der Ami, wissen Sie!”

„Kas te ootate ameeriklasi?”

„Teate, mis meie inimesed amidest arvavad? Ami pole muud kui Iivan, frakk seljas. Der Ivan im Frack! Aga iga asi on parem kui päris venelased.”

Peep oli muidugi viimane inimene, kellele oleks pidanud ütlema, et Ami pole muud kui Iivan frakis. Peep uskus amidesse kõigerst oma hingest. Aga kust saksa taluinimene seda pidi teadma? Või kust ta üldse pidi teadma, mis vahe on ameeriklaste ja venelaste vahel? Natsionaalsotsialistlik süsteem oli mõlemaid nimetanud ühesugusteks juutide käsilasteks.

Sakslastega poliitika üle vaielda oli muidugi antud olukorras kõige lollim asi kõigist mõeldavatest, seda taipas ka Peep väga hästi ja pidas suu kinni. Ütles ainult, et ta siia küll ei saa jääda, kardab venelasi.

- - -

Järgmisel päeval marssisime jälle edasi. Nüüd oli Peep kõige ees, siis mina ja kõige taga Inna, Vantsisime mööda väikest teekest, mis küngaste ja metsatukkade vahel siia-sinna lookles. Kõik näis nii rahulik, et muutusime võib-olla pisut hooletukski ja tulin poolkogemata Peebule liiga ligidale. Teiselt poolt – lõppude lõpuks oli see hästi, et me lohakaks muutusime ja et ma Peebule nii ligidale tulin, muidu oleksime tõenäoliselt jäänud Peebust ilma. Sest juhtus midagi, kus minu instinktiivne reaktsioon, kuigi see polnud põrmugi targem või osavam Peebu omast, päästis meid kõiki. (...anna jumal jaksu joosta juhuste sajus...)

Küngaste vahel olin Peebu hetkeks silmist kaotanud, ja kui ma teda jälle nägin, oli ta väikese künka harjal, õige nõutu ilme näos. Tema kõrval, mootorrattal, oli vene ohvitser. Hirmujutt tahtis mult hetkeks võtta mõistuse. Peep oli ilmselt jäänud vahele. Olime otsustanud, et kui üks jääb vahele, siis teised lasevad jalga, sest aidata ju kuidagi ei saa. Aga nüüd, nüüd polnud mul otsustavust teelt kõrvale hüpata, jooksu pista ja Peep üksi jätta. See polnud vahvus, lihtsalt tarretus ja otsustamatus.

Sellest hetkelisest viivitusest oli küllalt. Venelane haaras revolvri, ammust ajast tuntud nagaika, ja vehkis minu suunas. Vahemaa oli nüüd lühike. Sammusin aeglaselt Peebu ja venelase juurde. Polnud pääsu.

Vene ohvitser, endiselt revolvrit vibutades, karjus midagi vene keeles, millest ma mitte mõhkugi aru ei saanud peale kahe sõna: germantsõi ja soldatõi.

Peaaegu instinktiivselt ütlesin:
„Estonets, estonets."

Venelane osutas revolvriga Peebu poole.

„Tože estonets?"

„Da, da, tože, tože," seletasime nüüd mõlemad.

„Nu isvinite, tavarištši, isvinite," ütles venelane ja ütles veel midagi, millest saime nii palju aru, et küsis teed kuhugi asulasse.

Kehitasime õlgu ja laiutasime käsi. Siis näitasime umbkaudu tahapoole.

Venelane ütles veel kord isvinite, andis gaasi ja põrutas minema. Läksime tee kõrvale põõsastesse ja istusime maha. Nagu alati peale suurt prohmakat, tuli alles nüüd peale nõrkus ja hirmuhigi. Minul hakkasid põlved iseenesest värisema, nagu kord ammu kindralite maja keldris, kui olime saanud lahti mundritest ja käsigranaatidest ja istusime hirmunud inimeste hulgas. Tookord olin klassivend Kutiga. Nüüd olin klassivend Peebuga. Natukese aja pärast tuli ka Inna meie juurde. Ta oli targu loobunud võimalusest venelasega külateel juttu puhuda.

„Jumal hoidku, saite ikka tulema... Ma kartsin, et nüüd on puhta pahasti.."

„Oli kah puhta pahasti."

„Mis te talle ütlesite, et ta teid tulema lasi? Ma nägin seda nagaani.."

„Ütlesime, et estontsõi. Muud ei tulnud pähe."

„Ja selle peale ta lasi teid tulema?"

„No näed ise. Venelased, tead, on nüüd puha eestlaste vaimustuses," ütles Peep, loomulik naljameel pooleks ikka veel valitseva hirmutundega.

„Venelased on lollid, muud midagi. On ehk kuskilt kuulnud, et on olemas estonetsite nõukogude vabariik. Et meie oleme naše. Teil läks hästi. Aga järgmine kord enam ei tea. Kuidas sa selle peale tulid, et ütlesid estonets?"

„Ma ei tea. Ega see polnud ju ilmtingimata targasti tehtud... Lihtsalt trehvas. Ja venelase silmis on vist iga asi parem kui germanets..."

„Nojah. Trehvas. Aga see asi võib närviliseks teha, tead. Homme või ülehomme vara peaksime olema piiril. Ei jõua enam oodatagi..."

„Ära räägi tühja juttu. Lähme edasi. Ja oleme ettevaatlikud."

Vahel tuli Innale peale suur asjalikkus ja niisugusel puhul ta ei kannatanud tühja juttu või jobutamist, kuigi tal oli muidu olemas täitsa normaalne soon nalja ja lõõpimise tarvis, ilma milleta sõjamees üldse elada ei saa. Ka siis mitte, kui sõda on läbi ja oled venelaste poolt vabastatud maal.

- - -

Õhtul jäime jällegi ühte saksa talusse öömajale. Olime jällegi „estnische Frontkämpfer" – eestlastest rindevõitlejad... Peep oli ka küllalt toibunud, et vaikselt nimetada:

„Näe, eestlased on nüüd ühtemoodi omad mehed venelaste ja sakslaste juures."

Ka söögiisu oli jälle hea, ja kui vana taluperenaine meile kausitäie kaalikasuppi ette tõi, sõime selle viimse tilgani tühjaks. Parajasti kui supitirin tühjaks sai, jõudis koju talu meespere – see oli üks neist vähestest taludest, kus osa meesperet oli veel kodus. Üks neist vana mees ja teine õige noor poisike.

„Papa, die Suppe ist alle" – isa, supp on otsas – ütles perenaine pisut hädiselt, kui mehed tuppa astusid. „Meil on külalised, eesti sõdurid idarindelt... nad lasid venelaste käest jalga. Ma panen kohe uue supi keema."

Papa torises natuke, aga nõustus siis, et sõdureid peab aitama, ja ootas kannatlikult, kuni uus laar suppi sai valmis. Pärisime vanamehelt, mida ta teab valvest Mulde jõe ääres, vene ja ameerika tsoonide piiril.

„Venelaste pool on valve, aga ameeriklaste pool pole vist midagi, nii ma olen kuulnud."

„Kui tihe see venelaste valve on?

„Ma ei tea täpselt. Kes seda vaatama tahab minna. Või julgebki vaatama minna. Aga see on kindel, et venelased ei lase kedagi läbi. Lasevad pihta ilma hoiatuseta... siis teise paugu õhku, nii et oleks ikka kaks pauku lastud, üks hoiatuseks ja teine pihta. Ainult, et tagurpidi."

Vanamees muigas.

„Mis sest surnud inimesest enam hoiatada! Aga isegi venelastel on oma Ordnung."

„Kas te teate mõnda kohta, kust oleks kergem üle saada?" pärisime.

„Ei tea just ütelda. Grimmas on üks vana puruks lastud sild. Seal vist ei ole erilist valvet, aga kindlasti ma ka ei tea. Ehk saate sealt üle ronida."

Grimma oli väike linn mõni kilomeeter meie asukohast põhja pool.

„Miks siis sillal valvet ei ole, kuigi on puruks lastud?" pärisime. „Puruks lastud sillast saab ju kergemini üle ronida kui mujalt."

„Kust ma tean. Vene värk."

„Kui suur see Mulde jõgi ülepea on? Kas saab läbi sumada või peab ujuma?”

„Raske ütelda. Mõnes kohas on madalam, teises sügavam. Nagu jõed ikka.”

„Aga mitte nii suur kui Elbe?”

„Elbe? Kus sellega! Elbe on suur jõgi, Mulde on niisama... pisike jõekene.

„Aga peab ikka ujuna?”

„Ma ei tea. Meie oleme taluinimesed, me ei oska ujuda. Aga kui te oskate... võite ju proovida. Muidugi, kui venelased peale saavad, siis esimene pauk on pihta, nagu ma ütlesin.”

Magasime end lakas välja ja hommikul enne teele asumist uurisime õige hoolega oma kuldaväärt kaarti, mis oli pärit Punaarmeest ja polnud kindlasti mitte jalgalaskjate aitamiseks mõeldud. Näis, et Mulde voolas siiruviiruliselt küngaste ja metsatukkade vahel. Aga kui sügav ta ühes või teises kohas on, seda muidugi kaardil ei seisnud.

„Lähme pikkamööda ja ettevaatlikult ligemale,” ütles Inna. „Näete siit, kahe küla vahelt. Paistab, et mõlemal pool on mets. See sild Grimmas, see on kahtlane. On meil vaja oma nina suurde külasse toppida, mis on võib-olla venelasi täis. Põldude ja metsade vahel on kindlam.”

„Aga kui lähme vaatama valest kohast, saame kuuli kerre, nagu vanamees ütles.

„Nojah, aga see ka ei seisa kaardil, missugune on vale koht või missugune on õige koht. Peame ise välja uurima.”

Mõni kilomeeter ida pool Muldet oli veel üks pisike küla. Me ei läinud küll otse külasse sisse, kus võis olla venelasi, vaid rääkisime inimestega, kes põldudel tööl olid. Siin teati asjast pisut rohkem, kui vanamees meile eile õhtul oli osanud ütelda. Venelaste patrull sõitvat ratsa aeg-ajalt mööda jõe äärt edasi ja tagasi. Aga alalist valvet siin, nende küla kohal ei olevat. Kui otse üle mäe ja läbi metsa minna, jõudvat märkamatult jõe äärde. Jõgi polevat siin ka kuigi sügav, inimesi käib aeg-ajalt üle. Ka põgenikke ja sõdureid.

Läksime mööda juhatatud teed üle puudega kaetud madala mäekupli. Teisel pool harja ulatus metsane mäenõlvak peaaegu jõeni. Metsa ja jõge eraldas siiski mõnesaja meetri laiune riba lausikmaad, mis oli umbkaudu Eesti heinamaa moodi. Mööda jõe äärt näis kulgevat väike külavahetee.

Asusime metsa serva põõsaste varju vaatlusele. Mõne aja pärast tuligi mööda jõe kallast vene patrull. Umbes kahekümne minuti pärast tuli patrull teisest suunast, võib-olla samad mehed.

„Peale seda, kui nad järgmine kord mööda lähevad, sumame läbi,” ütles Inna. „See võtab kõige rohkem viis minutit.”

Nii tegimegi. Panime pooljoostes üle lageda väljaku, mis oli jõe ja metsa vahel. Väljakul olid just valmis saanud esimesed maasikad. Mingi kurat, sedapuhku pealegi õige mõistusevastane kurat ütles, et kui õige mängiks nüüd hästi „külma venda”, nopiks paar maasikat enne jõkke sumamist. See oli muidugi jube lollus, aga niisugused need noored inimesed vahel on – jube lollid. Inna oli pisut vanem ja pisut vähem loll.

„Kas sa peast puhta segane oled?” hüüdis ta jooksu vahelt. „Sa oled ju täitsa hulluks läinud!”

Innal oli muidugi igatepidi õigus ja minul oli väga piinlik oma lolluse pärast. Küllap selle pärast see asi meelde on jäänudki. Inimene läheb peast täitsa segaseks – viis minutit enne läände pääsemist, peale mitmekuist Siberi-sõidu serval kõikumist, hakkab külma venda mängima... maasikaid korjama...

Just samal ajal, kui me jõe äärde jõudsime, jõudis sinna samas metsatukas luuranud sakslaste perekond – noorevõitu mees oma naise ja kahe lapsega. Nagu tsivilistid ikka, oli neil kaasas ka omajagu kolu. Selles asjas näivad kõik tsivilistid olevat ühtemoodi, nii eestlased kui sakslased. Kolu peab vedama kaasa... Küllap neil on osalt õiguski. Kui on lapsed ja pere, siis ei saa ilma koluta elada, nagu meiesugused: iga kord, kui on suurem kablutamine, jääb kõik maha, aga ikka elad edasi ja saad kuidagimoodi hakkama...

„Poisid, te aitate meid üle, eks?” ütles naine. „Me ei saa ühe korraga kõike üle viia... ja kui juba oleme üle, oleks kole veel tagasi tulla.”

Polnud siin aega arutada ega vaielda. Noore perekonna kolu oli väikesel vankril, noil päevil nii hästi tuntud Wägelel. Peep võttis kinni Wägele ühest otsast, mina teisest ja nii sumasime sakslaste varandust kandes, Idamaailmast Läänemaailma. Sakslane ise võttis ühe oma lastest kukile, Inna teise, nii et kõik sai ühe korraga üle Idamaailma ja Läänemaailma piiri toimetatud, milleks oli seesinane kõhuni ulatuva veega Mulde jõeke. Sakslased olid meid põgenemisteekonnal ühtelugu aidanud ja oli loomulik, et me nüüd seda peret aitasime, kuigi sõdurihing ütles, et jäägu Wägele kus seda ja teist. Mõistusega võttes on Wägele ometi tähtsam kui maasikad, nii et pole sugugi alati lihtne ütelda, kes on põrund, kes mitte...

Jõudsime ilma suurema vaevata teisele poole ja jätsime sakslastega jumalaga. Nemad läksid oma teed, meie oma teed. Mingeid vahiposte ega korravalvureid siin, lääne pool jõge, ei paistnud olevat. Kindluse mõttes vehkisime aga ometi kilomeetrit kümme või viisteist sisemaa poole, enne kui ühes võõrastemajas pikema puhkuse tegime.

Olime hommikust saadik söömata ja pärisime võõrastemajapidajalt, kas ta saaks meile midagi hamba alla anda.

„Oleme just vene tsoonist siia jõudnud sõdurid. Pole hommikust saadik iva hamba alla saanud. Ehk on teil midagi?”

„Sõdurid? Neid on nüüd kõik kohad täis. Amid panevad kõik vangi. Regulaarväelased lastakse mõne nädalaga jälle välja, aga eriväeosad ja relvagrenaderid jäävadki istuma... vist kahekümneks aastaks.”

„Või nii, või jäävadki istuma... Meil pole niisugustega midagi ühist. Aga kuidas oleks mõne suutäie söögipoolisega?”

„Süüa saab ainult toidukaartide eest. Toidukaarte saab Bürgermeistrilt. Aga selleks peab olema kas tsiviilpass või sõjaväest lahtilaskmise tunnistus.”

„Meil ei ole, noh. Saage ometi aru. Tulime just vene tsoonist.”

„Vene tsoonist? Kui ma kõiki toitma hakkaks, kes vene tsoonist tulevad, siis ma oleks ise varsti näljas. Minge homme Bürgermeistri juurde. Küll ta aitab teil asju klaarida. Ta on mõistlik mees."

„Siin on jällegi omamoodi ordnung," ütles Inna. „Ameeriklaste ordnung. Kui toidukaarte pole, siis süüa ei saa. Ja kui pabereid pole, lähed istuma. Pole enam vene tsoon, kus inimesed üksteist aitasid ja ühte hoidsid."

Nii et süüa me ei saanudki esimesel päeval „vabas maailmas", aga üleöö lubas kõrtsmik meil siiski jääda, kui oleme valmis suures kõrtsiruumis põrandal magama. Voodite ja linade eest peab maksma...

Sealsamas suures kõrtsitoas oli ka vana püstklaver. Ja kuigi meil kõhud olid tühjad ja kõrtsmik oli ütelnud, et kõik endised sõdurid – relvagrenaderidest rääkimata – pannakse vangi, polnud meie tuju sugugi eriti halb. Olime ikkagi läänes. Ja olime kogenud, et ükski asi pole niisugune, nagu ta algul välja näeb. See kehtis vene impeeriumis ja küllap kehtib ka siin, kus valitsevad Uuest Maailmast tulnud sõdalased, keda sakslased kutsuvad „amid".

Õhtul tuli kõrtsituppa paar saksa talumeest alkoholi-, kalorite- ja ja maitsevaba „ersatz" õlut jooma. Meiegi lõtvusime. Pikkamööda sai päris selgeks, et venelaste värk on nüüd ikkagi lõplikult seljataga. Ja kuigi amid pole vist valmis meid kahel käel vastu võtma, kes seda oodanudki oli. Eks näe, mis saab. Ühtki putru ei sööda nii palavalt, kui seda keedetakse, oli mu isal tavaks ütelda, kui midagi näis ees olevat, millega oli raske hakkama saada. Küllap see kehtib siin amide tsooniski just nagu mujal maailmas. Ja kui tulebki mõni aeg kinni istuda – oleme ikkagi läänes. See on see, mis on oluline. Ainus asi, mis on õigupoolest oluline.

„Peep, sa mängid klaverit," ütles Inna. „Mängi midagi."

„Ma niisama... vahel ajaviiteks..."

„Noh, siis mängi niisama ajaviiteks. Päris kontserdile läheme teine kord."

Peep mängiski, mängis, mis just pähe torkas.

Külmal õhtul seisan vahipostil,
Kõrgel taevas põhjatäht,

Tuul see puistab mulle helbeid silma,

Kuid mul ees on kindel siht...
...
Külm oled sa,
Põhja valge naine...

Näid kauge, kättesaamatu kui põhjatäht...

Laul külmast põhja valgest naisest oli niisama magus-sentimentaalne nagu alati ja niisama armas. Õige mitu head eesti inimest, kes muusikat tunnevad, on ütelnud, et viis olevat pisut nagu vana vene romansi moodi... Ja küllap neil on õigus. Aga omamoodi on see siiski tore lugu, mis sinna parata...

„Kas teie, eestlaste, laulud on kõik nii kurvad?” küsis kõrtsmik, kes meisse nüüd juba päris hästi suhtus (kuigi süüa ei andnud).

„Kurb? See pole ju sugugi kurb... lihtsalt natuke meeleoluline...”

Oleks võinud ju ka lisada, et see pole mingi eestipärane laul, aga mis tost. Asi kah, mille üle saksa kõrtsmikuga õiendada... Meile oli see lauluks, mis oli pärit sellest ajast, kui elasime Eestimaal, muud midagi. See oligi oluline.

Siis mängis Peep veel teise laulu, mis oli pärit Kõrverilt, nagu külma õhtu laulgi. Aga see oli puhas läänepärane ajaviitemuusika, aeglase foksi rütmis.

Sa...
Heidad mulle ette ebatruudust
Veel nutust märg
Su pitsist
Taskurätt

Ja ütled meestest polevat sul puudust

Üle jääb vaid
Jumalaga...
Jätt...

Kui silmad kinni panna, võiks arvata, et oled Tallinna vanas heas Draama keldris, kus mängiti niisuguseid lugusid nii headel kui ka halbadel aegadel. Peep mängis veel õige kaua. Me lõtvusime. Lõtvusime täielikult.

Me olime läänes.

VI
Ristisõdijate küüsis

Liitlaste ekspeditsiooniarmee lendurid, meremehed ja sõdurid! Te lähete suurde Ristisõtta. Olgu kõikvõimas Jumal teiega selles suures ja õilsas ettevõttes!

Dwight D.Eisenhower,
kindral,
Euroopa sõjatandri ülemjuhataja
6.juunil 1944

1.

Esimesed päevad vabas maailmas polnud suuremad asjad. Süüa kuskilt ei saanud, sest valitses kõva kord ja kõikidel õigetel inimestel olid olemas toidukaardid. Ka taludesse öömajale ei saanud nii lihtsalt jääda nagu idatsoonis, kus taluinimesed pagevaid sõdureid aitasid nii hästi kui said. Siin öeldi lihtsalt: minge Bürgermeistri juurde, või minge politseisse! Ega's meie kõikidele hulkuritele saa toitu ja öömaja pakkuda, omalgi pole midagi. Või minge amide vangilaagrisse. Sealt saate süüa ja saate lahtilaskmispaberid.

Pisut hiljem kuulsime, et mõned eks-turmvüürärid nimelt niisuguste nõuannete järgi olevat talitanud. Nad istusid selle eest kuni kaks aastat kinni. (Vabatahtlikult, nagu ikka.) Eriti nende puhul, kes olid just tšehhide ja venelaste vangilaagritest pääsenud.

Esimesed ööd magasime politseijaoskondades. Mõnikord põrandal, mõnikord kuskil tühjas kongis, kuidas juhtus. Tänavatel valitses öötundidel liikumiskeeld. Politseinikud olid suures enamuses veel uutega asendamata ja said endistest sõduritest enam või vähem aru. Ei nõudnud pabereid ja lasksid jaoskonnas magada.

Mitu päeva vantsisime peaaegu söömata lääne poole. Mõnel päeval olid ainsaks toiduks kirsid viljapuudelt, mis Saksamaal sageli maanteesid palistavad. Saksa tsiviilelanikkude arvates oli see suur patt isegi nüüd, pealesõjaaegseil näljaajal, ühiskonnale kuuluvaid kirsse maanteeäärselt viljapuult noppida. Aga tühi kõht on tühi kõht ja mis luges meile saksa tsivilistide arvamine, kes siinpool piiri idast tulnud põgenikest kuigi palju ei paistnud hoolivat.

Mõne päeva pärast jõudsime esimesse suuremasse linna, mille nimeks oli Gera. Kõhud olid endistviisi tühjad ja minna polnud kuhugi. Ning kõigele lisaks liikus ringi õige hull kuulujutt, mida ameeriklased küll püüdsid ümber lükata, aga mitte eriti edukalt. Kuulujutt oli niisugune, et ameeriklased tõmbavad oma väed varsti üle saja kilomeetri tagasi. Terve Thüringen ja terve Sachsen, kokku õige mitme miljoni elanikuga, antavat venelastele üle. Nii ütlevat kokkulepe, mis võidukate liitlaste vahel veebruarikuus Jalta linnas alla kirjutati. Saksa elanikkond polnud küll ameerika okupatsioonist vaimustatud, aga venelaste ees oli neil siiski hoopis suurem hirm. Kes sai, katsus pageda läände. Ameeriklased teadsid seda väga hästi ja riputasid kuulutusi seintele, mis ütlesid, et igasugused kuuldused sellest, et nemad lahkuvad ja venelased asemele tulevad, on aluseta kõmu. Kõmu levitajad saavad karistada ülemjuhatuse korralduste kohaselt.

„Näe, maha ei lastagi, ainult õiglase karistuse saad, kui tahad venelaste eest ära putkata," ütles Inna õige vesisevõitu naeratusega. Me tuju oli läinud sandiks, sandimaks õigupoolest kui vene tsoonis. Siis oli selge siht silmade ees – nüüd polnud midagi enam ees. Välja arvatud muidugi uus kaapamine, jällegi sada kilomeetrit või nii... Süüa kuskilt ei saa. Magada kuskil pole. Ela siis või ole...

Me hakkasime üksteise peale karjuma ja pahandama, nagu seda siiani veel juhtunud polnud, ei Tšehhis ega venelaste käes, suure ja laia kodumaa eelmaadel. Häid inimesi leidus muidugi siingi, nagu igal pool. Ühel hommikul seisime vesiste suudega pagariäri akna taga, kust tuli sooja leiva lõhna, sooja leiva lõhna, mõtelge... Ärist tuli välja keskealine naine, tosin sepikukuklit turukorvis. Küllap nägime haledad välja, sest naine küsis, millal me viimati süüa olime saanud.

„Ei mäletagi enam, vist üleeile."
„Kas olete sõdurid?"
„Olime sõdurid, jah."
„Idarindelt?"

„Jawohl, gnädige Frau, ikka idarindelt, kust mujalt."

„Ega te 87-ndast diviisist midagi ei tea? Mul oli poeg seal."

„87-ndast? Ei, ei tea. Me olime Hirschbergi juures."

„Muidugi, muidugi. Front oli ju pikk..."

Naine pistis käe korvi ja andis igale meist värske, sooja kukli.

„Kas teil... kas teil endal puudus kätte ei tule?"

„Mul on veel pisut tagavaraks. Võtke, võtke..."

Viipas ja läks edasi. Istusime kuhugi eeslinna aia veerde kukleid mugima ja plaani pidama. Kuradi kurat, vantsi ja vantsi, aga ikka ei saa venelastest lahti. Kui see maa-ala jällegi ära antakse, tuleb uuesti putkata, uusi õnnelikke juhuseid oodata... Siiani oli läinud ju nagu imepäraselt paremini, kui üldse õigust oleks olnud oodata. Tšehhist eluga pääsemine... venelaste vangilaagrist pääsemine... ilma valveta marss Görlitzist Riesa juurde... punaväe maakaart, mille teeservas leidsime... Kui nüüd jälle otsast peale tuleb hakata... Oh sa kuradi kurat küll! Olime tigedad. Vaidlesime iga tühja asja pärast.

Lõpuks otsustasime, et Peep kui parim inglise keele oskaja läheb siiski ameeriklaste komandantuuri ja püüab pisut asjadest selgust saada. Räägib muidugi udu, et oleme tsiviilpõgenikud vabast ja demokraatlikust Eestist. Peep jõudis komandantuuri väraval seisva valvepostini, siis tuli õige kähku tagasi.

„Kaome ära! Kähku!"
„Mis juhtus?"

„Küll ma hiljem räägin. Lähme nüüd!"

Kui me hulga maad eemal olime ja mitu korda suunda olime vahetanud, istusime jälle teeserva maha. Pärisime uuesti, mis juhtus.

„Ma ütlesin, et oleme eestlased ja tead, mis see ami ütles? Eestlased... eestlased... ma tean küll! 20-nes storm-trooperite diviis! Trooperid pannakse kahekümneks aastaks istuma."

„Kust need kuramuse amid seda 20-nda diviisi värki nii hästi teavad? Venelastel oli vsoravnoo, kust diviisist sa oled. Kõik ühtemoodi fašistid!"

„Kas nad just kõik teavad, aga see, näe, teadis."

Ameeriklaste abi me peale seda enam ei küsinud ega oodanud. Saksa politseinikud aga teadsid, et linna taga olevat mingi balti põgenikelaager, muidugi kah ameeriklaste valve all. Kas minna uuesti tsuskima? Praegu oleme umbkaudu kahekümne aastased. Kui kahekümneks aastaks istuma pannakse, saame neljakümneselt välja...

Peep läks siiski maad kuulama. Kogemused olid õpetanud, et ükski asi pole niisugune, nagu algul paistab. Ja Peep oli pealegi tõesti aus lennuväelane, kes alles mõni nädal enne sõja lõppu diviisi juurde saadeti. Nii et temal oli vähem muret tolle kahekümne aasta pärast. Niisiis saatsime Peebu maad kuulama ja jäime Innaga edasi plangu veerde ootama ja musti mõtteid mõtlema. Peep näis terve igaviku ära olevat. Aga kui ta tagasi tuli, siis ometi päris heade uudistega.

„See on jah baltlaste laager, kuigi amide valve all. Neil on küll ami komandant, aga peale selle veel eestlasest laagri juht. See on üks Vabadussõja-aegne eesti kolonel. Paistis, et täitsa mees. Käskis meil kohe sinna minna. Muidu ei saa võib-olla üldse tulema, kui see piirkond venelastele üle antakse. Amid olevat lubanud ainult Balti põgenikud sellest piirkonnast ära viia. Olevat Eisenhoweri korraldus."

„Meie pole miskid põgenikud. Meie oleme fašistid."

„Amide keeles öeldakse nazid, venelased ütlevad fašistid," parandas Peep.

„Ükspuha, mina neid ei usalda."

„Jah, aga teisiti me ei saa vankade eest ära. Peab riskima. See eesti kolonel on täitsa, usu mind. Ja ta ütles ka, et amid teevad kõik, et sakslaste põgenemist ära hoida."

„Ah soo, et baltlased viiakse eest ära ja sakslased antakse vankadele üle nagu sead või veised? Seda ma ei soovi isegi kämbudele."

„Paistab nii. Amid on palju lollimad, kui ma oleks kunagi uskunud."

Timmu raadiorühma poiste usk ameeriklastesse oli kadunud ära juba Hirschbergi päevil, kui nad hommikust õhtuni vaprat punaväge kiitsid. Nüüd näis kõikuma löövat ka Peebu siiani kaljukindel usk. Aga ta uskus siiski, et praegu on kõige õigem minna laagrisse, kus on juhiks Vabadussõja-aegne eesti kolonel, kes lubab ka nüüdsed eesti endised sõdalased läände aidata.

Niisiis läksimegi Gera põgenikelaagrisse, millele amid nimeks pannud „D.P.Camp" ehk maakeeles „diipii laager". D.P. tähendas „displaced persons" – küüditatud isikud – kes saksa

natside poolt vägivaldselt Kolmandasse Riiki tööle olid toodud. Kui amid avastasid, et üle poole D.P.-dest olid pärit Ida-Euroopast ja ei tahtnudki sootumakski oma „vabastatud” kodumaadele tagasi minna, olid nad õige üllatunud ja lollimad neist ei saanud maast ega taevast aru.

D.P.-de eest hoolitses organisatsioon nimega UNRRA, Liitunud Rahvaste hooldekandeorganisatsioon. Selle eesotsas oli endine New Yorgi linnapea La Guardia, kes kuulus niinimetatud liberaalide ringi ega pannud vene värki sugugi pahaks. Niipalju kui teada, toodi balti põgenikud mahajäetud idaaladelt ära sõjaväe otsusel ja kindral Eisenhoweri korraldusel, kes näis arvavat, et venelastega kui ristisõja-partneritega on midagi viltu, kui miljonid inimesed eelistavad põgenikelaagrit kojuminekule.

Kõigest sellest saime muidugi alles hiljem teada. Tookord, juulikuu algupäevil 1945, ei osanud me arvata mitte kui midagi. Venelased ja ameeriklased olid sõbrad ja relvagrenaderid pannakse kahekümneks aastaks istuma. Aga kui balti põgenikud siiski venelaste eest ära viiakse, on ehk olemas terake lootust, et ka amidel on hakanud midagi koitma kusagil tagumises ajusopis.

- - -

Põgenikelaagris võeti meid hästi vastu. Laagri juhiks oli eesti kolonel ja abijuhiks eestlaste osas mees nimega Ernst Roost, mu kaugelt sugulane. Ernst koos oma noore naise, kahe väikse lapse ja haigevõitu emaga elas ainsas pisikeses toas. Nendega juttu vestes sai selgeks, et ka tsivilistidel võisid olla mured ja et kahe väikse lapse ja haige vanaemaga ühelt maalt teisele pagemine on hoopis midagi muud, kui sõdurina või endise sõdurina kontsa ja varvast visata. Väiksele poisile polnud kuskilt saada piima ja ema imetas teda selle pärast hoopis kauem, kui see neil päevil eestlaste juures tavaks oli. Ja vanaema virises ühtesoodu, olgu asjad missugused tahes. Nii et Ernst pidi muretsema naisele küllalt süüa, et ta saaks last imetada, ja samal ajal kuulama, ilma vastu jorisemata, vanaema jorisemist. See käis vaikse ja ülikannatliku häälega päevast päeva:

„Mina küll kannatlik inimene, aga niisugused hirmsad, hirmsad ajad on antud meile elamiseks! Süüa pole muud kui liiga paksu suppi, valget saia ja konservitud liha, kus on sees igasugu kemikaalid...”

Meiesugused ei pidanud üldse võimalikuks, et supp saaks olla liiga paks... ja mis puutub valgesse saia ja konservitud lihasse: eesti rahvatarkus ütleb, et hädaga võib süüa isegi kanamune ja sealiha. Valge saia ja konservide suurim viga oli vanaema arvates see, et neis polnud vitamiine. Üle keskea naisterahvad terves suures ja laias maailmas – olgu Eestis, Saksamaal või Ameerikas – näivad uskuvat, et ei nälg ega näljasurmgi ole eriti hull, kui aga on olemas küllalt vitamiine.

Meiesuguste mõttelaad oli pisut teistsugune: vaja on saada midagi kõhusoppi, vitamiinid ees või vitamiinid taga. Tähtis on ka, et saaks midagi, mis „seisab sees”, nagu rukkileib või sealiha. Kapsasupp ja lehesalat (milles olevat palju vitamiine) ei seisa sees ja kuigi kõlbavad süüa, ei saa leivale ja sealihale mitte ligigi. Sama käib sakslaste Gemüse kohta, millega end parema puudusel sageli toitma pidi.

Peaaegu igal õhtul peeti Gera diipii-laagris pidu ja tantsiti akordionimuusika saatel, nagu poleks ei eilset ega homset päeva. Oli ka olemas naisterahvaid, kes paari „nailonite” eest olid valmis tegema kellele tahes „hispaania öö”. Tahtjatest polnud puudus, küll aga nailonitest, mida neil päevil peeti elegantsuse tipuks. (Ameerikast pärit kunstsiidist sukad.)

Korra ja koristamise eest hoolitsesid saksa sõjavangid, kes olid samasugused idavõitlejad kui need, kellega koos me paar nädalat tagasi Siberi-teekonnale asusime. Nüüd olid nemad põlatud natsid, meie aga Liitunud Rahvaste hoolealused põgenikud. Nii ruttu ja imelikul viisil võivad asjad siin ilmas vahel muutuda. Muutuda nii edaspidi kui ka tagaspidi, nagu me varsti kogeda võisime. Saksa sõjavangidest aga oli meil ometi kahju – nemad ei kannatanud lihtsalt vitamiinipuuduse all, neil polnud ka valget saia ega lihakonserve. Vahel sokutasime neile salaja paki suitsu või tahvli šokolaadi. Tänuks saime sõbraliku pilgu, milles mõnikord oli isegi pisar.

- - -

Mõne päeva pärast laaditi kogu krempel kaubavagunitest koosnevale rongile ja läks lahti sõiduks läände. Esimeseks peatuseks oli linn nimega Jena, kuhu venelased parasjagu sisse marssisid, samal ajal kui meie ameeriklaste kaitse all olevais kaubavaguneis läände sõitu ootasime.

„Annavad tõesti terve selle maalaraka vankade kätte,” ütles Inna niisuguse häälega, nagu ei usuks ta ikka veel oma silmi.

„Noh, sõprade asi. Pool Saksamaad läheb läänedemokraatia alt idademokraatia alla, muud midagi.”

„Aga näe, meid viiakse siiski ära...”

„Võib-olla tõesti, et kindral Eisenhower ise tegi niisuguse otsuse.”

„Võib ju olla... aga kui nende presidentki vankadest midagi ei tea, mis siis üks tühipaljas kindral.”

„No näed ise, et lähme läände. Sa oled nagu külapoiss, kes loomaaias elevanti vaatas ja ütles, et ei niisugust looma ei ole olemas.”

Peep oli vait. Vaatas jaamas askeldavaid venelasi ja oli vait kui sukk. Tema oli ameeriklastesse tõesti uskunud. Mitte vaid Timmu moodi, et küll varsti lähme koos Moskva peale, vaid oli uskunud, et ameeriklased on tõesti toredad inimesed, peaaegu nagu mingist paremast sordist kui teised. Aga venelane on venelane, ja kui oma silmaga näed, kuidas nad vabatahtlikult ikka kaugemale Euroopasse lastakse, siis ei saa kahtepidi mõelda. Süda saab täis ja hirm tuleb peale,. Peep polnud militarist, mitte sinna poolegi. Ta õigupoolest vihkas kõikide sõjavägede totrust ühtemoodi. Aga ta uskus, või õigemini – oli uskunud -, et ameeriklaste pea jagab.

Rongisõit kestis umbkaudu nädalapäevad. Tsivilistid istusid kaubavagunites ja käisid sõduri moodi metsavahel pasal, kui rong selleks otstarbeks kinni peeti. Sõdurid istusid enamasti

kaubavagunite katuseil, ainult vihma puhul mindi vaguneisse varju. Katuseil söödi, magati ja üks tegelane tegi isegi nailonite eest vanainimese asja. Niisugune lugu oli siiski erandlik, sest mõne asja tarvis tahab enamus inimesi olla omaette, ka kui on tegemist mõnel määral ärivahekorraga ja mitte puhta armastusega.

Nii jõudsime Baierisse, külakesse nimega Wackersdorf. Siin laaditi põgenikud maha ja pandi ajutistesse varjualustesse elama. Suurem osa sattus koolimajja, väiksem osa mingisse barakki, mida varem tont teab mille jaoks oli kasutatud. Sõdurid sattusid enamasti barakki, kus olid maailmatu suured toad kas kaheksa või kümne voodiga.

Teha polnud enamasti mitte kui midagi ja nii sai üle hulga aja jälle korralikult bridži mängida. Bridžimäng paneb kõike muud unustama ja on minu arvates pealegi teataval määral filosoofiline, õige sarnane tegelikule elule. Asi seisab selles, nii kavalasti kui võimalik mängida, ükskõik kas kaardid on head või halvad. Kui kaardid on halvad, tuleb hoiduda alt minemast (umbes nagu vene tsoonis) või katsuda vastane alt võtta. Kui aga jopastab ja kaardid on erakordselt head, tuleb olukord ilmtingimata õieti ära kasutada. Sest teist korda võib-olla nii head juhust enam ei tule. (Nagu Riesas, kus meile anti kätte slämmi kaart, aga välja mängima pidime ikkagi ise.) Vanasõna ütleb, et kui sa kaarti narrid, siis järgmine kord kaart näitab sulle perset. Teine vanasõna ütleb, et kaart toob ja kaart viib, põllupidamine – see on õnneasi. (Nagu juba nimetatud sõdurite kõnepruugis esineb hulk vanasõnu, mida koolis ei õpetata ja tarkade meeste poolt ei salvestata. Selle pärast püüdkem nad siingi tõepäraselt kirja panna.)

Istusime neljakesi bridžilaua taga: Peep, Inna, laagrijuht Ernst Roost ja mina, kui järsku kisti uks lahti ja keegi hüüdis:

„Poisid, kaduge ära, ahvi kiirusega, laager on ümber piiratud!"

Viskasin pilgu aknale, et võib-olla saab sealtkaudu putku, aga oli juba hilja – aknast vahtis sisse emm-pii, ameeriklaste versioon saksa „ketikoerast". Järgmine mõte oli – voodi alla! See olekski olnud õige asi teha, nagu pärast selgus, aga pea ei jaganud küllalt kiiresti. Uks kisti lahti ja emm-piid olid uksel, püstolkuulipildujad laskevalmis käes. (M.P. – military police.)

Kõik noored mehed tahatuppa läbiotsimisele! „Get up, get up, god-damn-it, keep moovin', keep moovin'!"

2.

Ameeriklastele olid abiks sakslased. Tavalised saksa politseinikud olid siiani küll meiesugustesse õige mõistvalt suhtunud, aga need tegelased näisid olevat hoopis teisest sordist.

„Alles raus, alles raus, aber schnell, verflucht noch Mal!" Sakslased karjusid, ameeriklased karjusid ja vehkisid sellele lisaks püstolkuulipildujatega.

„Fucken nazis, get goin', get goin'!"

Kõik aeti baraki suurde eestuppa ja nõuti pabereid. Peebul kui tõepärasel lennuväelasel olidki mingid usutavad paberid, aga enamusel meist polnud mitte kui midagi. Ja ameeriklased teadsid ka toda veregrupi asja, ei otsinud rinnalt surnupealuud, nagu lollid tšehhid Praha kandis. Kes vahele jäi, sai sakslastelt – jajah, sakslastelt – võmmu vastu vahtimist ja saadeti toa tagumise seina juurde, kus kästi silmad seina poole pöörata ja käed üles tõsta.

„Nagu kuklalasku ootamas," ütles Inna niisugusel viisil, et keegi poleks osanud ütelda, oli see nali või puhas meeleheide.

Kui sikud olid lammastest eraldatud, aeti kõik vahelejäänud lahtisesse veoautosse ja läks sõiduks Weidenisse, lähemasse Saksa linnakesse. Oli hakanud kõvasti sadama. Keegi polnud saanud mantlit või isegi tekki kaasa võtta, nii et kükitasime ülalt kaela valava vihma all kuue või kampsuni väel, kuidas keegi. Olime varsti läbimärjad ja sellele lisaks parasjagu hirmu täis. Oli see hirm, või oli see viha? Nurka aetud loom on samal ajal hirmul ja vihane, küllap nii meiegi. Olime vahepeal headel päevadel jõudnud välja arvestada, et ümmarguselt seitsesada kilomeetrit olime maha vantsinud, selleks, et läände pääseda... Nojah, siin veeti vange vähemalt autoga...

Meid oli kokku tosina noore poisi ümber. Enamus olid eestlased, aga oli ka lätlasi. Kolmel mehel oli jalg amputeeritud. Kahel neist olid ameeriklased suurest inimlikkusest lubanud kargud kaasa võtta, kolmandal polnud neidki. Laenas sõbralt ühe kargu, nii et kumbki sai koperdada ühegagi. Veoauto kasti tagumistes nurkades oli kummaski ameeriklane – kiiver peas ja laskevalmis kuuliprits käes. Nad täitsid surmtõsiselt oma kohust isamaa vastu – toimetasid ohtlikke sõjakurjategijaid trellide taha. Sõjakurjategijad, enamuses vägivaldselt ja seadusevastaselt mobiliseeritud poisid, kes polnud veel kahekümneaastasedki, istusid lõdisedes põrandal, läbimärjad kuued seljas.

Tuli meelde, kuidas saksa sõdurid vanasti sõjavange kantseldasid – üks valvur saja vangi peale ja sellelgi naerunägu ees ja püss rihmal. Isegi venelased olid olnud omamoodi enesekindlad ja paiguti ükskõiksed. Siin aga oli tegemist Uuest Ilmast tulnud sangaritega, kes Gary Cooperi või John Wayne'i moodi külmavereliselt ülirasket ülesannet täitsid...

Weidenis peatusime kohaliku politseijaoskonna ees. Peaukse juurde viis kümne või kaheteistkümne astmeline trepp. Ronisime trepist üles, terved mehed ees ja amputeeritud taga. Kui need küllalt kiiresti ei jõudnud trepist üles minna, tagus kõige taga tulev ameeriklane neile rusikaga selga ja karjus:

„Get goin', get the fuck goin', doddamn nazis!"

Politseijaoskonnas pandi nimed kirja ja siis viidi meid kahe- ja kolmekaupa politseihoone keldris olevaisse kartsereisse. Ameeriklased läksid minema. Jäime saksa tsiviilpolitsei valvata.

- - -

Kong oli tühi ja lage. Selles polnud ühtegi eset. Lae all oli väike trellitatud aken, millest paistis sisse valgusevihk. Istusime seina ääres põrandal, märjad, tülpinud ja ükskõiksed.

Kakskümmend aastat istuda. See on pikk aeg. Kõik näis ometi olevat kuidagi ebareaalne, kõik, välja arvatud ameeriklaste jõhkrus.

„Venelased olid teistmoodi," ütles Inna. „Mäletad, mõni pakkus vangidele saabaste eest isegi leiba. Ja kas sa mäletad seda punaarmeelast, kes Melniki ja Praha vahel vangidele katelokiga vett vedas? Amid muudkui räuskavad. Ei nemad annaks kellelegi vett. Hullemad veel kui tšehhid."

„Nojah... aga ega's me pole vene politrukkide käes olnud, või NKVD käes. Need emm-piid on ju õigupoolest politrukid, mitte harilikud sõdurid. Nagu sakslaste ketikoerad ja Feldjägerid."

„Jah, aga tead, ameeriklased on siiski lollimad kui keegi teine. See oli nii-öelda kolmnurkne sõda. Sakslased ühes nurgas, venelased teises nurgas ja ameeriklased ning inglased kolmandas. Sakslased teadsid seda õigupoolest väga hästi, et lääne plutokraadid ja vene kommunistid on kaks ise asja. Venelased kah teadsid, et fašistid ja lääne imperialistid on kaks ise asja. Ainult amid ei teadnud. Kõik, kes on nende pool, on pühakud, aupaiste pea ümber. Venelased kaasa arvatud. Kõik, kes on teisel pool, on natsid ja sõjakurjategijad. Kõik väga lihtne."

„Noh, aga president Roosevelt ja kindral Eisenhower ja kõik need teised, nad on ju ikkagi omajagu haritud inimesed. Kas na siis ei tea küüditamistest ja Ukraina talupoegade nälga suretamisest ja Siberi vangilaagritest?"

„Ma ei tea. Ja pole minu asi kah. Sina ikka loodad, et amid on paremad, kui nad õigupoolest on. Aga nad pole. Nad on lihtsalt idioodid, kes Euroopa asjadest midagi ei tea. Vankasid oleks neile vaja. Õigeid vankasid korda looma ja küüditama!"

„Vankad sinna ei jõua. See on ju merede taga."

„Karta on."

Olime hulga aega vait. Kõik mõtted olid segi. Jutt poliitikastki ja amide kirumine oli peamiselt lihtsalt selleks, et midagi ütelda, et kuidagi auru välja lasta. Kes hoolib amidest, venelastest või poliitikast, kui ees on kakskümmend aastat vangipõlve? Viha oli, ja hirm. Muud midagi. Viha ja hirm nagu peksa saanud metsloomal. Kui saad küllalt piitsa, muutud loomaks. Ka siis, kui piitsutamine on rohkem vaimne kui füüsiline.

Mõne aja pärast hakkas akna tagant kostma karjumist ja sõimu. Siis lendas trellide vahelt sisse esimene kivi. Sellele järgnesid teised. Ka mullakamakad ja igasugu muud prahti. Kisa läks hullemaks.

„Poolakad," ütles Inna. „See on poola keel."

„Mis neil...?"

„Noh, nemad istusid sakslaste kontsentratsioonilaagris ja meie oleme nende silmis sõjakurjategijad."

Nüüd, kui neid ridu kirjutan, on poolakad Lech Walesaga eesotsas maailmakuulsad sangarid võitluses vene punaste vastu. Tookord oli asi teisiti. Meie, eestlased, olime samadele punavenelastele oma kodu kaotanud ja selle eest olime poolakate silmis sõjakurjategijad. Vähemalt nende poolakate silmis, kes sellel juulikuu õhtul Weideni politseijaoskonna akende taga mürgeldasid. Sest iialgi ei tohi üleliia üldistada: ei ole kõik eestlased head ega ammugi kõik poolakad pahad.

Hoidsime välisseina ligi just akna kõrval, et sisselendavast prahist pääseda. Poolakad olid täitsa akna juures, sülitasid, karjusid ja loopisid prahti. Kolmandaks meheks kongis oli vaikne maapoiss nimega Otto, kes ennast ise kutsus pisut lihtsamalt: Otu. Otu pea jagas õige hästi, kuigi aeglaselt ja selle eest sai ta lähemail päevil rängalt kannatada. Praktilise inimesena oli Otu kaasa võtnud tühja liitrise konservitopsi, kui amid meid tapikorras laagrist siia vangikongi vedasid. Et ehk saab veel kunagi süüa, ja siis läheb niisugust topsikut vaja. Nüüd tuli talle aga aegamööda hoopis uus plaan, kuidas topsi tarvitada. Kuses pika soru topsi põhja ja siis andis meile.

„Kusege juurde, ma üksi ei jõua. Hiigla suur tops, tead."

Kui tops oli täis, andsime selle Otule tagasi. Otu seisis akna kõrval, tops pihus ja kui mitu lõusta korraga jälle aknale ilmusid, läkitas terve liitri sooja kust neile vastu vahtimist.

Väljas tekkis jõle kisa ja õigusenõudjad läksid saksa politsei juurde: andku natsid neile välja, nad poovad siinsamas puude otsa üles!

Saksa politsei oli nüüd omakorda hädas: aeg oli niisugune, et kontsilaagrist väljalastud poolakail oli Saksamaal hoopis rohkem ütelda, kui saksa politseil. Kui aga vangid poolakatele välja anda, ja need poovad vangid üles, saavad ehk amid pahaseks (kuigi lintšimise komme just nende suurelt ja laialt kodumaalt pärit on, mida sakslased küll ei teadnud). Sakslased tegid, mis antud olukorras oli ainsaks õigeks sammuks: kutsusid ameeriklased kohale.

Ameeriklased tulidki jeepiga kohale, parkisid selle politseihoone ette ja käskisid poolakatel koju minna. Nemad ajavad ise seda asja.

Meie aga jäime üles poomata.

- - -

Ühe öö magasime politseijaoskonna kartseris, siis viidi meid edasi suurde pärisvanglasse. Vanglasse sisseminek on omaette protseduur, mis esimese kogemuse puhul jätab õige mõjuva mulje. Kõigepealt lähed sisse suurest välisväravast, mille kahel pool seisavad relvastatud valvurid. Kui uued vangid on seespool aeda, pannakse värav kolme lukuga kinni. Siis lähed sisse suurest peahoone rauduksest ja satud õige pisikesse ruumi, ees teine rauduks. Teist ust enne lahti ei tehta, kui esimene on taga lukustatud. Lähed läbi teise raudukse ja siis pannakse see omakorda selja taga lukku. Siis oled koridoris ja lõpuks kongis. Kongiuks on neljandaks ukseks, mis selja taga kinni pannakse. Neli terasest ust, et abitut, relvastamata ja tööriistadeta vangi kinni pidada. Aga ometi põgenetakse aeg-ajalt ka kõige suurema hoolega konstrueeritud vanglatest, kuigi mitte läbi nelja terasukse. On vaja kihvtimaid, kunskoppi vigureid.

Kongi, mis originaalselt mõeldud kahele vangile, pandi nüüd aja ja olude sunnil ning ruumi puudusel rohkem kui kümme meest. Narid olid vastu seina üles tõstetud ja neid ei lastud ka ööseks alla. See oleks võtnud liiga palju ruumi. Istusime põrandal. Kui õhtu kätte jõudis, võitlesime kasina põrandapinna pärast, kõigil polnud ruumi lamamisekski. Nurgas oli pott. Paaril sakslasel, kes olid tsiviilriides, näis kõht ühtelugu lahti olevat ja iga kord, kui nad asjal käisid, täitus ruum jõleda haisuga. Küllap need olid parteimehed, kes õiget nälga polnud näinud. Õigel inimesel ei saanud kõht olla ei lahti ega kinni, see oli lihtsalt tühi.

Kirju seltskond oli tolles kongis. Kõigepealt meie, balti sõjakurjategijad. Eestlastest juhtusin olema üksi nimelt selles kongis, teised olid lätlased. Teiseks kriminaalvangid. Lõpuks saksa pisinatsid, kes olid ameeriklaste sissetulekul kinni nabitud ja pokri pistetud. Üks kriminaalvangidest, kes kakskümmend aastat kinni oli istunud, rääkis, kuidas oli istuda Weimari vabariigi ajal, kuidas natsionaalsotsialistide ajal ja kuidas nüüd, demokraatlike ameeriklaste ajal. Weimari ajal olnud kõige parem: sai suitsu ja lugemismaterjali nii palju kui tahtsid. Nüüd, amide demokraatia ajal, olevat kõige viletsam, isegi süüa ei saa korralikult.

Üks pisinats – Bürgermeister kusagilt väikesest külast – oli lootusetult deprimeeritud.

„Mu Jumal, mu Jumal, kuidas meid on petetud! Ma uskusin viimase minutini Führerisse ja lõppvõitu! Aga inimesed Führeri ümber olid puha petised, selle pärast läks kõik niimoodi."

Siis pöördus vanamees minu poole:

„Kas te teate, mis ameeriklased olevat Buchenwaldis eest leidnud? Buchenwaldis ja teistes kontsentratsioonilaagrites? Kas te teate, mis nüüd väidetakse – juudiprobleemi lõpplahenduse kohta ja miljonite tapmise kohta magusa gaasiga? Kas te teadsite sellest? Kas ameeriklased valetavad?"

„Ma teadsin, et olid olemas kontsentratsioonilaagrid. Teadsin, et tapetakse. Aga muidugi mitte, kui palju või kuidas. Ma ei usu, et ameeriklased selles asjas valetavad."

„Mein Gott, mein Gott! Me oleme siis ju kõik süüdi!"

„Meie lihtsalt võitlesime idarindel venelaste vastu, muud midagi."

„Aga see oli ikka kõik seesama asi..."

Mehel oli seljas valge, mansettidega ja hõbedaste mansetinööpidega särk.

„Mein Gott, mein Gott! Mul on kümme päeva olnud seljas sama särk. Vaadake neid määrdunud mansette, vaadake ainult!"

Mehel näis määrdunud mansettide pärast sama suur mure olevat kui tapetud kontsentratsioonilaagri ohvrite pärast. Tema maailm oli varisenud kokku. Nii Buchenwald kui määrdunud mansetid olid selle tunnuseks.

Aeg läheb omajoru edasi ka siis, kui istud vangikongis. Istud, põlved konksus, koos kümne teise tegelasega pisikongi põrandal ja püüad oma mõtlemismehhanismi välja lülitada, nagu poleks seda olemaski. Istud ja istud. Ja istud. Ja aeg läheb edasi. Niisama, nagu aeg läheb edasi kotkastel, karudel ja tiigritel loomaaedade kongides. Ainsaks sündmuseks on päevane

toidunorm, olgu see missugune tahes. Niisama on lugu Weideni vanglas, kuhu võitmatu ameeriklaste armee oli paigutanud need, kes ähvardasid uut demokraatlikku korda, mille ristisõitjad olid sisse seadnud.

- - -

Nädalapäevad hiljem laaditi balti sõjakurjategijad uuesti veoautodele ja läks lahti sõiduks. Sõiduks kuhu?

Olin jälle Inna ja Otuga ühte saanud, istusime üksteise kõrval veoauto kasti tagumises nurgas. Sõitsime linnast välja, siis pisut maad põldude vahel ja siis metsaga kaetud mägede vahel. Päikese järgi otsustades oli sõidusuund peaaegu otse itta.

„Nüüd võib-olla tulebki nii välja, nagu Sass Riesas ütles,” ütles Inna. „Meid antakse venelastele välja, sest amid ja vankad on ju ikka vanaviisi suured sõbrad. Ja siis on käes sõit Siberisse. Aga Sass ja need teised saavad koju.”

Ka Otu oli õige lossis. Temagi uskus, et sõit on otse venelaste juurde, muud midagi. Kuhu mujale sedaviisi läbi metsa, suund otse itta...?

Siiski, venelaste tsooni me ei sõitnud. Auto peatus suure lossitaolise hoone ees, milles näis asuvat mingi ameeriklaste staap või peakorter. Meid viidi õige suurde tuppa, mille uksel seisis kaks kiivrite ja püstolkuulipildujatega varustatud valvurit. Ruumi tagumises otsas oli kirjutuslaud, selle taga poisikesohtu leitnandi aukraadis ameerika ohvitser. Laual ohvitseri ees oli pärlmutterpidemega revolver, millest mees parema käega kinni hoidis. Meie ruumi jõudes võttis ta sahtlist veel teise revolvri, vasaku käe tarvis. Niimoodi, revolver kummaski käes, oli julgem ohtlikke sõjakurjategijaid üle kuulata, kes hädiselt ja hirmunult ta ette toodi. Sõjakurjategijad, kes olid pärit Eesti ja Läti randadest ja taludest, kes polnud enamuses veel kahekümneaastasedki ja kes polnud teeninud mujal kui idarindel, ning sedagi sundvärbamise korras.

Ameeriklane põrutas esimesele vangile ilma sissejuhatuseta inglise keeles, millest too mõhkugi aru ei saanud:

„Where did you serve?”

Mees vastas hea õnne peale lihtsalt:

„Estonian.”

„Goddamn estonian! Rank, unit, name!”

Sakslane tõlkis ami jutu saksa keelde.

Ka teine ohver ütles „estonian” ja temaga ei juhtunud midagi erilist.

Kolmandaks meheks oli Otu, kelle mõtlemine käis aeglaselt ja kes ütles „estonian” asemel „essess”. Otu rabati sealsamas kahe sõduri poolt kinni ja viidi kõrvalruumi ning talle anti hea

keretäis peksa. Kui ta välja tuli, olid poisi silmad tuhmid nagu oleks sealt viimne mõistuse ja mõistmise raas ära kadunud.

Otu oli sakslaste poolt sunniviisiliselt mobiliseeritud üheksateistkümne-aastane poisike väikesest Põhja-Eesti külast. Nüüd oli temast saanud sõjakurjategija, keda ameeriklasest leitnandi aukraadis poisike üle kuulas, kummaski käes laetud revolver, ja keda siis ristisõdijate poolt oimetuks peksti, sest et ta hirmu mõjul ei mõistnud, mis on lahti.

Haritud inimesel on sihukeses olukorras siiski kergem – mõistad, et teised on purulollid, muud midagi. Purulollid ja ise hirmu täis. Maapoisike nagu Otu ei mõistnud mitte kui midagi. Ainult sda, et ta oli peksa saanud ja peksjateks polnud mitte venelased, vaid Uuest Maailmast tulnud maailmatu vahvad ristisõdijad, kes ei julge vangegi üle kuulata, ilma et kummaski käes oleks laetud revolver.

Midagi erilist seal mäestikulossis siiski ei juhtunud peale selle, et Otu sai keretäie peksa ilma mingi erilise süüta. Meid laaditi jälle veoautole ja sõit läks edasi metsade ja mägede vahel, näiliselt jälle ida poole. Siis aga pöördusime suuremalt teelt kõrvale ja jõudsime suure värava juurde mitmekordse okastraadiga ümbritsetud barakkidekogumiku ees, mille ümber olid kuulipildujatornid.

Värava kohal oli suur saksakeelne silt:

ARBEIT MACHT FREI (Töö teeb vabaks)

See oli standardsilt natside kontsentratsioonilaagrite väravail, kuigi peaaegu keegi enam vabaks ei saanud, kes neist väravatest kord sisse viidi.

Teispool väravat laaditi meid veoautost maha ja pandi ritta seisma. Korjati ära rahakotid, ehted ja kellad. „Your watch, please” hästi tuntud „davai uura” asemel. Mul oli ikka veel taskus isalt saadud kallis mälestus. Šveitsist pärit „Omega”. Olin selle vahepeal, kui asjad näisid paremad olevat, jälle korda lasknud teha. Tal polnudki ju õigupoolest muud viga, kui et klaas puudus ja osutid olid kõverad. Nüüd jõudsin, enne kui järg minu kätte jõudis, jällegi klaasi puruks lüüa ja osutid kõveraks painutada, nagu mõni kuu tagasi Tšehhimaalgi. Ja tuli välja, et sihukest viletsat „Omegat” ei tahtnud ka ameeriklased, nagu polnud seda tahtnud tšehhid ega venelasedki. See „Omega” on praegugi alles ja tuleb kord isa mälestusena hauda kaasa. Või vabale Tuultemaale, kui enne hauda sinna peaks jõudma.

Kui meile narid barakkides kätte näidati, ütles Inna:

„See on lihtsalt kihvtimat sorti sõjavangilaager, mitte sunnitöölaager. Ja venelasi siin kah pole.”

See oli peaasi. Venelasi siin pole. Kui vaja, istume viimsepäevani. Parem kui vankade käes ja parem kui Weideni vanglas. Barakkide vahel on laialt jalutusruumi ja tagapool paistab olevat isegi lapike rohelist muru.

Kõik on suhteline. Selle mõistmiseks pole Einsteini teooriat üldse vaja.

3.

Endine kontsentratsioonilaager nimega „Flossenbürg”, kus Uuest Maailmast tulnud ristisõdijad nüüd hoidsid kahtlast elementi, nagu näiteks endise Eesti Diviisi sõdurid, asus suure oru põhjas kõrgete mägede vahel. Laagrit ümbritses mitmekordne okastraataed. Seespool okastraati oli kümne meetri laiune liivariba, kuhu vangid ei tohtinud astuda. Kes seda siiski tegi, sai ilma hoiatuseta kuuli kerre. Okastraataiast mõni meeter väljaspool oli kõrgepingeliin nende pagejate tarvis, kes kõige tõenäolisuse vastaselt kuidagi okastraadist oleksid saanud läbi pugeda. Kõrgepingeliini taga, paarikümnemeetriste vahemaadega, olid kõrged puust tornid, mille otsas olid kuulipildujad ja helgiheitjad. Igast tornist oli vaade peaaegu tervele laagrile, nii et kuulipildujatuld sai suunata sinna, kuhu just vaja.

Öösiti valgustati laagrit pidevalt tornide otsas asuvatest helgiheitjatest, mis nagu ohvreid otsides ühtelugu oma valgusvihu suunda muutsid. Kõik see tarkus ja tehnoloogia oli muidugi saksa natside, mitte ameerika ristisõdijate poolt välja mõeldud ja sisse seatud, aga ristisõdijad ei jätnud siiski ainustki tehnikaimet kasutamata. Kõrgepingeliinis oli elekter sees, kuulipildujad olid laskekorras ja helgiheitjad heitsid öö läbi valgusvihke tervele vangilaagrile. Kuna nüüdseiks asukaiks olid jultunud sõjakurjategijad, siis oli niisugune ettevaatus ehk kuidagi seletatav. Üllatav oli rohkem see, et kunagised natsid isegi nälginud ja surmani kurnatud KZ-i asukaid leidsid vajaliku olevat nii hoolega valvata.

Laagri keskel oli suur kivist köök ja selle ümber barakid, täidetud kolmekordsete naridega. Köögi ees oli õige suur tühi väljak, mis algsete kuulduste järgi olevat olnud kaetud krematooriumist pärit inimtuhaga. See oli siiski tühi jutt, sest krematooriume Flossenbürgis polnud, see töö tehti mujal, kus olid olemas vastavad erisisseseaded.

Esimeseks eestlaseks, keda me seespool laagrit kohtasime, oli suurtükiväes teeninud loomaarst leitnant Kaasik. Ta oli muidugi huvitatud välisuudistest ja meie omakorda sellest, mismoodi siin traadi taga elatakse.

Kaasik päris algul, mis me arvame, kas läheb varsti ameeriklaste ja venelaste vahel löömaks või mitte?

„Löömaks? Nad on paremad sõbrad kui kunagi enne. Just paari nädala eest anti venelastele veel suur larakas Saksamaad lisaks sellele, mis neil juba käes oli.”

„Jah, kes seda oskas ette arvata,” ütles Kaasik. „Ma olin algul koos saksa regulaarväelastega harilikus sõjavangilaagris. Sealt lasti ühtelugu mehi lahti ilma suurema õiendamiseta ja küllap oleks minagi lahti saanud. Aga ma läksin seletama, et ma pole üldse sakslane, vaid eestlane ja peaksin kohe lahti saama. Ameeriklased olid alguses väga viisakad ja arusaajad. Viisid mu kuhugi omaette interneerimislaagrisse. Ja siis tõid siia. Ja nüüd istun juba kolmandat kuud ja lahtisaamisest pole enam juttugi!”

„Sa... sa olid harilikus regulaarväe laagris ja läksid amidele seletama, et oled eesti relvagrenaderide diviisist?”

„Mul oli ju õigus! Me sõdisime ainult Eesti eest. Aga nad ei saa sellest ikka veel aru!”

„Anna andeks, kulla mees, aga ma ei saa seda ütlemata jätta: Küll võib üks ohvitser loll olla! Iga täie aruga reamees katsub oma nahka hoida, aga sina lähed ameeriklaste käest õigust nõudma! Kas sul ajud üldse ei liigu?”

„Mis sa enam... ma saan isegi aru, kuidas asjad on. Ja ega ma pole mingi rindeohvitser, kui sul nende peale süda täis on. Ma olen lihtsalt loomatohter, ravisin suurtükiväelaste hobuseid.”

„Süda täis? Mul pole kellegi peale süda täis... ainult terve maailm on lollust täis. Mõlemad meie jalaväerügemendid jäid selle pärast sisse, et juhtkonna pea ei jaganud... ikka seesama asi, et meie oleme eestlased ja meist saadakse aru.. tšehhid saavad aru ja ameeriklased saavad aru ja... Keegi kurat ei saa meist aru, ega ma muud ei tahtudki ütelda.”

„Ära nüüd ärrita! Nüüd oleme siin ja... ja asi nudi. Aga teie tulek oli siiski lihtsam kui meil, paar kuud tagasi. Meid toodi jaamast jala, vingerdavat pisikest teed mööda. Kahel pool olid endised KZ-i asukad, vemblad ja teibad pihus. Jaamast siia on üle kilomeetri maad. Me jooksime poolküürus ja nemad seisid tee kõrval ja muudkui ladusid meile selga... Kui me lõpuks siia laagrisse jõudsime, siis see oli nagu paradiis, tõsi jutt!”

„Jah, ma tean. Me saime sama vati Tšehhis. Osa mehi peksti päris surnuks, või lihtsalt lasti asja eest teist taga maha...”

„Nojah... siis te teadsite, mida oodata. Ma sain Tšehhist kergesti läbi, kohe algul ühe jutiga, enne kui mürgliks läks. Algul me vedasime suurtükke kaasas, aga siis, kui asi selgeks sai, panime ratsa... juba enne kukke ja koitu. Ma tean, et tšehhid... aga ma mõtlesin, et amid on teistmoodi...”

Kaasik vahtis pisut enese ette maha, nagu oleks tal terve maailma pärast piinlik. Ja mul oli piinlik, et olin niimoodi ütelnud, eesti ohvitseride kohta üldiselt. Võtab kaua aega, enne kui inimene õpib, et väga vähe asju võib ütelda üldiselt ja üldistades. See käib ühtemoodi tšehhide ja poolakate, ameeriklaste, eestlaste ja sakslaste kohta. Ja muidugi ka ohvitseride kohta, ka siis, kui neist on saanud Sturmführerid.

„Kus sa teenisid?” päris Kaasik.
„45-ndas, Maitla rügemendis.”
„Mis Maitlast sai?”

„Ei tea. Vist jäi tšehhide kätte ja hukati.”

„Või nii... Ma mäletan, kui 45-es Falkenbergist välja löödi, enne kotti jäämist. Me juba plagasime ja ei jõudnud kõike moona enam kaasa vedada. Siis saime teada, et Falkenberg on just langenud vankade kätte. Ja saatsime kõik, mis me kaasa ei jõudnud vedada, hea õnne peale Falkenbergi.”

„See vist päästis meie pataljoni naha... Olin tookord Sirveti juures. Plagasime üle lageda välja ja lõpp paistis olevat ligidal, ja siis järsku tulid mürsud vankade kaela, nii et jätkus!”

„No näed, trehvas!” ütles Kaasik.

„Trehvas jah. Vahest peab mõni asi trehvama, muidu ei saaks üldse elada!”

„Tead... jube loll on niimoodi ütelda, aga need rinde ajad olid kõigega võrreldes veel head ajad. See amide asi, see on nagu... ma parem ei ütle. Muidu sa ütled, et ohvitserid pole mitte ainult lollid, aga räägivad rumalasti kah."

„Ma ei mõtelnud seda asja nii..."

„Hea küll, hea küll... ma saan aru."

- - -

Kõiksugu asjadega harjub ära, ka eluga endises kontsentratsioonilaagris, kui muud valikut pole. Kõige räbalam on nälg. See polnud küll nii nagu Tšehhis, et peaaegu terve nädala jooksul ei saa iva hamba alla, vaid pikk ja pidev nälg, millega kõht iialgi ära ei harju. Oled näljas hommikul tõustes ja õhtul narile heites, päeval tegevust otsides ja öösel hetkekski üles ärgates.

Õigupoolest on see võitjate kohuseks sõjavange korralikult toita, nii ütleb muu hulgas ka Genfi kokkulepe, aga ameerika ristisõdijad panid vangistatud natside toitmise kohaliku Bürgermeistri õlgadele. Las natsid, kes veel väljas on, toidavad neid natse, kes on traadi taga. Bürgermeistril aga polnud oma inimestegi jaoks küllalt toitu ja küllap ta uskus, et need, kes on traadi taga, on ikkagi suuremad natsid, kui need, kes on väljas. Nime poolest saime 900 kalorit päevas, aga kes seda arvata oskab, kui palju neist üheksast sajast tegelikult vangideni jõudis. Hommikuks saime musta ja mõru kohvi nagu õppelaagri päevilgi ja see polnud midagi erilist. Olime õppinud hommikuti söömata õppusele minema, asi see siis vangilaagriski on pisut kannatada. Lõunaks saime kausitäie suppi, vahel veidi paksemat, vahel vedelamat, aga enamasti vedelamat. Ja õhtuks kümne või kaheteistkümne peale pätsi leiba. Millegi pärast oli leib sageli hallitanud. Ei tea, kuidas see nii juhtus, et suure nälja ajal ometi küllalt oli ladudes hallitamiseks, enne kui leib vangidele välja jagati.

Supp oli enamasti keedetud kapsalibledest ja Kohlrabist, mis küll võib-olla sisaldasid vitamiine, aga ei midagi, mis seisaks sees. Korra nädalas sai rukkiteradest keedetud suppi, mis seisis pisut paremini sees kui kapsalibled ja mille nimeks oli Roggenbruch.

Inimene ei lähe pisut segasdeks mitte ainult Siberi suunas marssides, vaid ka Baieri mägede vahel ameeriklaste hoole all nälgides. Mõtlesin, et kui välja saan, muretsen kusagilt maailmatu hulga rukkitangu, Roggenbruchi, ja siis keedan maailmatu laari putru, Roggenbruchi putru. Terve pajatäie... Võtan lusika pihku, istun pudrupaja kõrvale ja tõstan omale rukkiputru sisse, kuni enam ei jõua, kuni kõht saab absoluutselt ja täielikult täis. Oleks ju võinud unistada sealihast ja hapukapsastest, või süldist ja kartulitest, aga seda ei tulnud ettegi. Kui saaks korra nii palju rukkiputru kui süda ihaldab... nii palju, kui süda ihaldab... Õnn on rukkiteradest keedetud puder...

Nagu juba varem öeldud, sööb näljas olev eesti sõdur hästi aeglaselt, et seda, mis olemas, võimalikult kauaks jätkuks. Lusikaid polnud kellelegi antud, tuli süüa puupilbastega või hiljem, kui üks või teine julges salaja alles hoitud taskunoa välja tuua, omatehtud puulusikategа. Aeglase söömise võistluse võitis eestlaste hulgas enamasti reamees Linsi, temal oli alati veel kausipõhjas pisut järel, kui teistel oli kõik ammu otsas. Niivõrd aeglane

söömine aga tegi vist ka Linsi närvi mustaks, nii et ta leiutas hoopis uue nõksu: kui supp barakki toodi, ütles ühel õhtul:

„Ei tea miks, aga praegu pole põrmugi isu. Ma lähen pisut välja jalutama."

Kui teistel supp oli söödud, kobis Linsi tuppa tagasi ja limpsis üksi suppi ning teised vaatasid pealt. Kui see supisöömise asi välja arvata, oli ta muidu igatepidi normaalne inimene, hea semu ja muu hulgas ka hea bridžimängija. Ka Inna oli hea bridžimängija ning varsti leidsime ka neljanda mehe ja paki kaarte, nii et oli midagi, millega tähelepanu tühjalt kõhult eemale meelitada.

Ühel õhtul sadas hirmsasti vihma, müristas ja lõi välku, nagu oleks Vanakuri ise maailma hävitamise enda kanda võtnud. Istusime barakis nagu ikka ja mängisime kaarte kui uksest tuli sisse läbimärg reamees Otu. Ta hoidis midagi õige suurt ja rasket kuuehõlma all, nagu Joosep Toots kunagi ammu Paunvere koolis koerakutsikat. Otu kutsus teised eestlased enda juurde taha barakinurka ja näitas, mis tal hõlma all oli: terve kilone päts leiba!

„Ärge kämbudele hingake! Nüüd veel saab. Aga vaadake, et te vahele ei jää!"

„Kustkohast saab? Räägi selgemini!"

„Amide leivaauto on köögi ukse ees, tagumine ots vastu ust, ja sealt laaditakse leibasid kööki. Üks ami on püstolkuulipildujaga auto tagumise otsa juures, just köögi ukse ees. Aga auto teises otsas pole kedagi. Ja vihma valab nii sitta moodi, et keegi ei näe ega kuule midagi. Kui tasa auto esimese otsa juurde roomata ja käsi puldani vahelt sisse ajada, saab ilma pikemata leiba hiivata."

„Ja kui vahele jääd, saad kuuli kah."

„Nojah, kes kahju kardab, see kasu ei saa! Niisuguse jõleda vihmaga ja pimedas ei saa nii lihtsalt pihta lasta."

Sellist võimalust ei esine iga päev. Üksteise järele roomasid eesti eks-relvagrenaderid ameeriklaste leivaauto juurde ning virutasid igaüks endale pätsi leiba, samal ajal kui ameeriklane laetud püstolkuulipildujaga vihmamantli varjus auto tgumise otsa juures seisis. Sadas kui oavarrest. Helgiheitjad tornide otsas tegid oma tavalisi tiire, aga läbi niisuguse vihma ei jõudnud valgusvihud kuigi kaugele. Hiilisime üksteise järele juhiputka kõrvale, ajasime käe presendi vahelt sisse, haarasime pätsi pihku ja hiilisime jälle minema.

Hiljem juhtus muidugi täpselt nii nagu nädalat kuus tagasi vene tsoonis herneste söömisega. Nälginud inimene ei mõista piiri pidada ja nälginud kõht ei jõua vastu pidada. Õigem oleks küll öelda: nälginud inimene lihtsalt ei saa piiri pidada, kui järsku on olemas nii palju leiba, kui tahad. Kuidas saab näiteks magada, kui tead, et voodijalutsis teki varjus on veel olemas leiba... Õppelaagri päevil, kui kord nädalas jagati välja „noorte lisaports", mis seisnes selles, et korraga sai 1200 grammi leiba, panime nood 1200 grammi ühe hingega kinni, nii et polnud asigi. Nüüd aga, nüüd oli kõht jäänud hoopis viletsaks...

Järgmisel päeval olid eestlased haiged ja jooksid ühtelugu latriini vahet ning sakslased ei saanud ülepea aru, mis lahti on. Iga mees teadis, et vangilaagris pole vaja asjal käia rohkem kui ehk kord nädalas... aga nüüd eestlased muudkui jooksevad! Ometi, isegi sellel metsikul

kõhuvalul oli oma hea külg. Kui kõht nii hirmsasti valutab ja kõik sees keerab, siis niikauaks näljatunnet ei ole...

Paar päeva hiljem oli nälg muidugi tagasi ja kõik läks endistviisi edasi. Hommikul vara viskasid kokad tammetõrudest või tont teab millest koosneva kohvipaksu köögiuksest välja ja alati oli terve kari mehi seda kohvipaksu püüdmas. Mõni sõi teda, mõni pani piipu, mõni tegi mõlemat. Ühes laagri nurgas oli muruga kaetud mäeveer, kus alatasa oli mehi otsimas rohuliblesid, mis kõlbaksid süüa. Enamus rohuliblesid ei kõlba ka siis süüa, kui nälg tahab silmanägemise ära võtta – nad on lihtsalt liiga kibedad. Aga on neid, mis kõlbavad, ja leidus spetse, kes teadsid, mida kõlbab suhu pista, mida mitte ka rohu hulgas, mis tavaliselt vaid kitsele oleks söödav. Eestlased siiski sellega palju ei jännanud. Nälg on nälg ka siis, kui leiad paar liblet, mis kuidagi kõlbavad hamba alla panna. Otu ütles, et asja tuleb lihtsalt võtta viloh-soohviliselt, muud midagi. Küllap tal oli õigus.

Viloh-soohviliselt tuli võtta ka seda, kui amidel tuli järsku millegi pärast mõte, et laagris varjati relvi. Mis muud, kui kõik vangid ihualasti välja rivisse ja barakid põhjalikult läbi otsida! Vihm, teadagi, ei tule tellimise peale ja vahest on tast kasu (nagu leivavarguse puhul), aga teinekord on ta lihtsalt needuseks, muud midagi. Kõik need kaks tundi, mis amidel kulus relvade otsimiseks, sadas vihma, aga terve laager seisis ihualasti ja ootas, missugused hirmsad relvad küll lõpuks välja nuhitakse, ja imestas, kellel oleks küllalt närvi või tahtmistki siin veel relvi varjata.

Lõpuks leitigi – mitte „relvad", vaid „relv", pärlmutterpeaga pisike revolver, mille keegi ameerika ohvitser oli ühele vangile andnud, et see nikerdaks püstolipeasse pealuu märgi. Kui leid teatavaks sai, tegi see omajagu nalja nii eestlastele kui sakslastele, kuigi olime seisnud praktiliselt ilma igasuguse põhjuseta mitu tundi alasti vihma käes. Meile, eestlastele, tegi see rohkem nalja kui midagi muud, aga sakslastel oli naeru kõrval ka terake hoopis omalaadi kibedust – niisugustele hädavarestele ja puupeadele kaotasime meie sõja!

- - -

Flossenbürgi vangilaagris oli ümmarguselt neli tuhat vangi, eestlasi nende hulgas vaid tosina ümber, või pisut rohkem. Seegi tosin oli laiali sakslaste vahel ja mitu kuud elas mõnigi mees omaette, ilma et ta oleks kaasmaalastega sidet otsinud või sidet leidnud. Üks neist omaette elajaist oli sale, sirge, heledapäine leitnant Ots. Ei tahaks küll uskuda, et ta kaasmaalastega sidet ei otsinud, sest kui me lõpuks kokku saime, selgus, et paremat semu on raske ette kujutada ja toredamat eesti ohvitseri kui Ots polnud mina näinud sellest saadik, kui kunagine riigikaitseõpetaja Tuulik igavestele jahimaadele läks. Ots oli selleks näiliselt liiga noor, et ta oleks saanud Eestis olla riigikaitseõpetaja, aga oma olemise ja käitumisega oli ta just nimelt seda sorti, kes poistega eeskujulikult hakkama saab, ilma et kord ja distsipliin karvavääertki kannataks. See pealelõuna, mil me leitnant Otsa peale sattusime, jääb ka siis meelde, kui palju muud unustusehõlma langeb.

Oli põrgupalav augustipäev. Mägedega ümbritsetud Flossenbürg oli kui katla põhi, kus palavail päevil tuule hõngugi tunda pole. Mäestikuõhk oli puhas ja kristallselge, suvepäike kuum ja kiirgav. Olime barakkidevahelisel liivaväljakul pisut eemal meie oma eluasemest, tekid maas ja ülakehad paljad. Nautisime taevataadi päikesepaistet, mida isegi siin vangilaagris keegi meilt ära võtta ei saanud. Mõtlesime igaüks omi mõtteid või ei mõtelnud

midagi. Päikese käes on hea niimoodi lesida, ei midagi mõeldes. Isegi näljatunde võib korraks ära unustada. Jääb vaid soe päike ja selge sinitaevas nagu polekski tegemist vangilaagriga, vaid elaksid harilikus maailmas nagu normaalsed inimesed.

Aeg-ajalt vahetasime siiski mõne sõna – muidugi eesti keeles. Kõrvaloleva baraki aken oli lahti, sealt vaatas välja noor, heledapäine mees. Habe oli tal eeskujulikult aetud ja juuksed ilusti lahku kammitud. Heledate juuste alt vaatas maailma kaks sõbralikku ja rahulikku sinist silma. Mees kuulas meie väheseid eestikeelseid mõttevahetusi ja küsis siis, nagu oleks tegemist kõige loomulikuma asjaga maailmas:

„Kas tahate, poisid, ma loen teile midagi ette? Sedaviisi on mõnusam päikest võtta. Me tegime kodus ikka niimoodi."

Olime üllatunud, nii üllatunud, et ei osanud algul reageeridagi. Et keegi sulle ette lugeda tahaks, seda polnud juhtunud poisikesepõlvest saadik, või isegi sellest saadik, kui keegi lugema õppis. Kodus, jah, ammu, ammu tagasi oli isal kombeks meile lastele igal õhtul midagi ette lugeda: „Kevadet", Nils Holgersoni, Tom Sawyerit, lugu Pombist ja Ütsimärdi nõidadest. Aga see oli nii ammu, ammu tagaasi... Ja nüüd see noor ohvitser siin – et tema loeb meile midagi ette! Noh lugegu peale, ega see päikesevõtmist sega.

Mees läks barakki ja tuli veidi aja pärast tagasi, raamat näpus. Lehitses seda pisut siit ja sealt ja ütles:

„Mis ma teile siit siis loen...? Oo, ma tean... Loeme Terikeste küla."

Kas keegi meist üldse mäletas Terikeste küla? Võib-olla üks või teine, õige uduselt. Aga isegi need, kes mäletasid, ei mäletanud, mis lugu oli pärit nimelt Terikeste külast.

Leitnant Ots seadis ennast baraki varju istuma, nii et päike raamatule ei paistnud, ja luges:

...Madis Parvi oli ihne, tujukas ja äärmiseni lihtne mees, kelle ainsaks ülesandeks elus oli olnud laiendada oma mõisa piire... Parvil oli ainus tütar Kadri, kuid see oli kuskil linnas, oli isaga tülis ning Parvi ei rääkinud iialgi temast. Kuid siis, kord sügisööl langes Parvi linnateel mõrtsuka ohvriks... Mõisarahvas... hakkas kuulama Kadri järele.

Varsti saabuski see mõisa... Ta oli suur, kondine, puusad olid laiad kui külatee väravad, jalad paksud, otse mehelikud, teravate põsenukkide all olid põsed lohkus, nina lai ja vormitu, kuid tal olid suured, lapselikud ja süütud silmad ning nende võlu kõrval jäid kõik puudused varju...

Kuid Kadri Parvil oli suur nõrkus, ta ei võinud minema lasta tühjade kätega ühtki meest. Naisi vihkas ja põlgas ta, kihutas neid piitsaga tööle, kuid mees, pilku Kadrile heites, oli võitnud ta silmapilkselt. Oli see moonakas, kes tuli tööd küsima, rentnik, kes tuli renti õiendama, aidamees aruandega, kubjas nõu pidama, kõiki võttis ta vastu kui kauaoodatud armsamaid, oli neile helde ja armuline... ning nõrkes siis kiusatuse kätte. Iga mehe ees hakkasid ta põlved värisema, kõhnad, lohkus palged lõid punetama ning silmalaud langesid häbelikus kartuses ja ootuses.

Ning... järgmisel hommikul... astus Kadri ta juurde, pani oma käe ta õlale ning ütles:

„Kuidas ometi oli sinu nimi? Kas mitte Jüri Aapsipää? Nii, nii, ja nüüd armas Aapsipää, ütle mu tallipoisile, et ta rakendaks mulle hobuse, tahan sinuga linna sõita, et seal sinu nimele kirjutada üks väike talukoht mõisa ääremaist.

Vaata, mu poiss, ma ei tahaks seda mitte, et sa lahkuksid minu juurest irvitusega südames ja hakkaksid kiitlema mõisas tänase ööga. On parem, kui sa mäletad mind ausalt ning õnnistad seda ööd, mis on olnud kahele inimesele õnneks ja meeleheaks...”

Nii hakkasid pikkamööda uued hooned kerkima ning kirvehoobid kõlasid mõisa metsades vahetpidamata... Kadri Parvi aga sünnitas lapsi, valitses mõisat ja oli oma eluga täiesti rahul.

Oli laps kasvanud karjuse ealiseks, viis ta selle kaevu juurde... ning ütles:

„Vaata, poisu, toda valget onni seal mäeveerul, kas näed?.... Seal elab su armas papa ning nüüd lähed sa tema juurde...”

Kord tuli kirikhärra ise Kadri Parvi jutule...

„Kadri Parvi!” ütles ta süngelt. „Ma olen tulnud sinuga rääkima ühe tõsise asja pärast!”

Kadri punastas, lõi silmad häbelikult maha ja küsis vaikselt:

„Ons see asi tõesti nii hull?”

„Kadri Parvi!” ütles kirikhärra pühalikult... „Sinu kõlvatusest hauguvad juba koerad maanteel, kraaksuvad varesed nurmedel ning su kõlvatu elu lehkab üle mu koguduse...”

Kadri Parvi pudendas rüppe mõned pisarad, tõstis oma suured ning süütud silmad kirikhärra otsa ja sosistas:

„Tõesti, mida võin mina, - kõik on jumala teha!”

Kui nad mõne aja pärast häärberist välja astusid, jättis kirikhärra häbelikult jumalaga, käskis poisil tühjalt koju sõita ning lubas ise jala koju minna. Maanteele jõudes hakkas ta jooksma... Võpatas nagu rätikust salvatud, kiskus risti eest ja peitis tasku.

„Mu jumal, mu jumal,” oigas ta, istus maantee äärele ja peitis pea kätesse.

* * *

KAKS meest tulid mööda maanteed ning üks neist oli vähe vanem, sammus rõõmsalt ja vilistades, teine noorem, aga oli norus, vaatas süngelt enese ette ja oli väsinud. Mõlemad olid nad tolmunud, käinud pikka teed ning nende näod olid päikesest ja tuulest savipruunid...

„Kolmas päev pole iva suhu saanud,” ütles noorem ning heitis kiire ja vihase pilgu teise otsa.

„Tõesti juba kolmas?” imestas Nipernaadi. „Ja mul on selline kindel tundmus, nagu oleksin alles eile õhtul end tihedalt täis laadinud...”

Äkki jäi ta üllatusest seisma.

„Joona, vaata ometi... mis inimesed ruttavad meile vastu? Tõepoolest, nad tulevad säärase kisa ja hõiskega, nagu pöörduksime kadunud poegadena isatallu tagasi!"

Kadri Parvi ning... hulk mehi ja naisi olid jõudnud lähedale.

„Oh armsakesed, oh kullakesed, kuhu ometi jäite nii hiljaks?" hüüdis Kadri rõõmsalt.

„Oli mujal ka vähe asja," lausus Nipernaadi naeratades ning laskis end tirida kümnetest kätest...

„Ah kui armas, et te siiski tulite! Mida oleksin teinud ilma teieta?... Vaadake, siin ma seisan ise, Kadri Parvi, Terikeste perenaine, kelle seitsmekümnendat sünnipäeva täna pühitsetakse... Ning siin seisab mu armas poeg Toomas Parvi... ja ta pruut Maarja Mets. Ning siin on Meos Martin, kelle pojapoega peame täna ristima..."

„Härrad on kindlasti näljased... säärast maad jala tulla pole kerge asi... Kuidas olete rahul meie kavaga?"

Nipernaadi sõi, jõi ning lausus sõbralikult:

„Tõesti, jumalasõna on üks hea ja kena asi, aga liialt tarvitades võib ta kergesti hapuks minna. Kuigi on lausutud, et inimene ei ela üksnes leivast, vaid ka jumalasõnast... pean oma kogemuste järgi tunnustama, et ilma leivata pole ka jumalasõnal suuremat mõnu..."

„Nõnda jah," kinnitas Ann... „Kui aulik köstrihärra minu maimukese ilusti ära ristib, võib kõike muud lasta ühe ropsuga!"

„Nii, nii," ütles Nipernaadi... Või siis köstriks pidasid teda? Õige köster pole ilmunud ning nüüd on püüdnud teda köstriks...

Vaatas ka Joona kartlikult ringi, nagu otsides aias põgenemiskohta.

„Nad peavad sind köstriks – sellest võib saada alles kena lugu."

„On teil piibel käepärast?" küsis Nipernaadi Kadrilt. „Tulin nimelt jala ja on päris tülikas säärast rasket raamatut kaasas vedada. Ja mõnda lauluraamatut...?"

Nipernaadi tõuseb... esimeste sõnade juures väriseb ta hääl.

„Armas ristikogudus!" hüüab ta. „Nõnda on kirjutatud aegade suurimas raamatus:

„Minna ollen üks rosike Saroniks, üks lilleke, mis orgude sees.

Kui lilleke orjavitste seas, nenda on mo sõbroke tüttarde seas..."

...Ta poogib Kadrile külge hulk heategusid, luuletab talle külge voorusi, räägib ta neitsilikust puhtusest ja süütusest, kirjeldades paralleelselt ühe lillekese iga ja õitsemist orgude põhjas.

...Siis pöörab Nipernaadi pruutpaari poole, jutlustab neile kasinust, leplikkust, laulab veel ühe laulu ning istub siis higi pühkides pingile.

... „Missugune jutlus, missugune vägev jutlus!” hüüab Jaan Sirgupalu ikka veel nuuksudes. „Kuuskümmend kaheksa aastat olen elanud... kuid säärast vägevat jutlust pole ma veel kuulnud!”

... „Oskab, raibe, rääkida!” hüüdis Jaak Jarski rusikaga lauale virutades.

„Oskab küll!” vastas Jaan Jarski teisel pool laulda.

Taavet Joona sosistas:

„Nüüd on viimane aeg põgeneda! Sellest asjast võib tõesti saada üks rumal lugu.”

„Põgeneda?” imestas Nipernaadi. „Mispärast! Kas ma pole hiilgavalt oma asju toimetanud? Või oled sa kulnud ja näinud mõnd paremat köstrit? Isegi õpetajad ei oska paremini lapsi ristida ja pruutpaare õnnistada. Oled sa kunagi varem näinud säärast vaimustust ja põskede leotamist? Ei, Joona, ma olen enesega üsna rahul!”

* * *

Ots pani raamatu vaikselt kokku. Barakklaager oli olnud kadunud, kus seda ja teist. Nüüd olime siin jälle tagasi. Aga olime ometi olnud kodus külas, kodus, mis nähtud küll Gailiti, mitte oma silmade läbi, aga ometi kodus. Ja paremaid silmi kodu nägemiseks kui Gailitil, paremaid silmi pole kellelgi.

Ots läks tagasi oma barakki ja tuli pisut aja pärast tagasi, näpus plekk-karbike tubakaga ja pakike plärupaberit. Ulatas karbi ja paberi meie kätte.

„Teeme nüüd suitsu kah...”

Söögipuudus Flossenbürgis oli hull, aga suitsupuudus oli veelgi hullem. Millegipärast uskusime peaaegu kõik, et ilma suitsuta lihtsalt ei saa elada. Ainsaks suitsumaterjaliks olid amide konid, mida korjasime neil harvadel puhkudel, kui meid laagrist välja tööle viidi. Kui keegi priske koni omanikuks sai, puges ta sageli kuhugi omaette nurka, et üksi ja õndsalt mürgiseid suitsupilvi sisse ahmida. Kui teisi oli ümber, siis nõudis kirjutamata seadus, et ka juuresolijaile pidi jätma mahvid või hallid, kuidas keegi neid nimetas. Koniomanik pahvis õnnistatud näoga, kuna pooltosinat teist hoolega pealt vaatas, et kui palju ta sõpradele mahve tihkab jätta...

Nüüd aga, nüüd laseb see omamoodi eesti ohve tubakakarbil vabalt ringi käia, et keeraku iga mees omale pläru nagu süda kutsub! Et tigedus kutsub välja tigedust, seda teame enam või vähem kõik. Et ka vastupidine on tõsi, seda peab omal nahal kogema, siis usud.

Keegi ei keeranud endale meeletut plärularakat, et kui juba saab, siis olgu olla... Keerasime viisakad, tagasihoidlikud plärud ja tundsime järsku, et midagi hoopis omapärast oli sündinud.

Me teadsime järsku jälle päris kindlasti, et oleme kõik ühesugused eesti poisid, et kõik on omad poisid, et keegi meist ei kuulu siia Flossenbürgi kontsentratsioonilaagrisse. Et kõik on õigupoolest üks hiiglasuur eksitus.

Me teadsime ka, ei, me tundsime, et kuigi kõik on omad poisid, mõned on hoopis kihvtimad kui teised. Nagu too leitnant, kes niisuguse enesestmõistetavusega luges meile ette nagu väikestele poistele ja siis lasi tubakakarbil vabalt ringi käia.

Ega me osanud eriti tänada, aga olime saanud hulk maad targemaks. Imelikke asju ei juhtu mitte ainult lahingväljal, mitte ainult kablutamisel. Imelikke asju, mis on kõikide normaalsete ootuste vastased, juhtub isegi ristisõdijate poolt valvatud ja natside poolt ehitatud kontsentratsioonilaagris. Imelikke asju, mis aitavad säilitada usku elusse ja teistesse inimestesse ka siis, kui kõik näib olevat õige räbal ja kõht on väga tühi.

- - -

Sügiseks hakkas elu Flossenbürgis võtma enam või vähem reeglipärast ilmet. Söök oli endiselt vilets ja vabanemisvõimalused veelgi viletsamad, aga iga olukorraga harjub lõpuks ära ja igas olukorras püütakse teha, mis just teha annab. Mingisugust tööorjust meil kaelas ei olnud, kuigi üks vahvatest ristisõdijatest oli juba esimesel nädalal ähvardanud:

„Sie denken sie zwanzig Jahre sitzen! Sienix zwanzig Jahre sitzen, sie zwanzig Jahre arbeiten!"

Tööd polnud sakslastele väljaspool laagritki, rääkimata siis natsidest Flossenbürgis. Vahel harva viidi meid küll välja amide barakke kraamima, aga sedagi harva, ja see oli siis tänuväärt võimalus konide korjamiseks.

Rindelt tulnud relvagrenaderide hulgas oli Flossenbürgis ka igasugu muud sorti suuremaid ja väiksemaid endisi natse. Laagri tagaservas oli kindralite barakk, kus kasinat sööki kuulu järgi pakuti taldrikuilt, millele lisandusid isegi lusikad ja kahvlid. Kindralitega oli meil vähe pistmist, nad elasid omaette elu. Teistega segamini elasid aga endised noortejuhid, koolmeistrid, parteitegelased ja ka teadlased, kes ennast Aadu asjaga liiga tihedasti olid sidunud.

Igavuse peletamiseks hakati korraldama igasugu loenguid ja kursusi, mispuhul lektoriteks olid heledama peaga endised natsionaalsotsialistid. Nii mõnigi neist jäi meelde kui õige omapärane inimene, kellel tavaliselt ettekujutatava SA tegelasega või Sturmführeriga oli üpris vähe ühist. Lektorid muide said oma töö eest ka õige väärtuslikku tasu: lõunaks pool liitrit supilisa. On supp mihuke tahes, poolteist liitrit on hoopis rohkem kui liiter. Kõht saab hetkeks peaaegu täis.

Loenguid loodusteadusest pidas Dr.rer.nat. Hans Jürgen Schmidt, endine rassiteaduse eriteadlane Berliini Kaiser Wilhelm Instituudist. Dr.Schmidt ütles kohe alguses, et sellisel kujul nagu partei seda õpetas, pole rassiteadusel midagi tegemist teadusega. Teaduslikku tööd sellel alal tehtavat peaasjalikult Ameerika Ühendriikides, kus geneetikat uurib rahvusvaheliselt tuntud Morgani koolkond. Ameeriklased töötavad peamiselt puuviljakärbestega, kes kiiresti siginevad ja kelle ladinakeelseks nimetuseks on *Trusofila.*

Terve pärivusteadus on aga praegu alles niisugusel algelisel tasemel, et inimeste suhtes ei saa seda kuidagi moodi rakendada, kuigi parteituusad seda teadlastelt nõudsid. Miks teadlased ometi parteituusade sõna kuulasid, seda härra doktor lähemalt ei seletanud, kuigi ütles päris ausalt:

„Mina olen ju juba igivana natsionaalsotsialist... aga ometi pean ma tunnistama, et me kuulutasime tervele kultuurimaailmale sõja... ja sellepärast me lõpuks kaotasime. (Wir haben allen kulturellen Mächten den Krieg erklärt!) Aga Saksamaa oli kõigi poolt jalge alla tallatud ja natsionaalsotsialistid olid ainsad, kes olid valmis selle muutmiseks midagi tegema..."

Niipalju ühe Kaiser Wilhelm Instituudi rassiteadlase ühiskonnavaadetest. Nagu öeldud, teadis ta väga hästi, et „rassiteooria" – nüüd nimetame seda kas geneetika või pärivusteooria – pole oma praegusel kujul inimolevustele suures laastus rakendatav. Loenguid loodusteadusest pidas ta aga huvitavalt ja paeluvalt ning oma asja ta ilmselt tundis väga hästi.

Kuulsime Mendeli seadustest (mis muide Tartu ülikoolis peale vana Mendeli surma taasavastati!), sinise ja valge õitega hernestest, puuviljakärbseist, mida saab aretada isegi nii, et neil tiivad kasvavad külge valedesse kohtadesse. Õppisime, et aminohapped moodustavad pikad ketid, mida nimetatakse valkudeks ja et igal valgul on oma imepärane toime, olenevalt sellest, kuidas happejupid üksteise külge on lülitatud.

Õppisime kromosoomidest ja geenidest, kuigi keegi tookord veel ei teadnud, et iga geen on õigupoolest omamoodi molekul. Õppisime dominantsetest ja retsessiivsetest geenidest, päritavatest haigustest, biokeemia algpõhimõtetest. Kõike seda teadis Dr.Schmidt hoopiski paremini, kui seisis tookordseis õpperaamatuis ja mõneski asjas oli ta üldarengust õige hulk maad ees. Ometi... „ein steinalter Nationalsozialist"... Elu pole teps mitte lihtne või šablooniline. Ammugi mitte inimesed, kes siin Taevataadi maailmas elavad ja ennast ühte- või teistmoodi nimetavad

- - -

Inglise keelt õpetas endine Jugendführer Gert Zimmermann. Ka Zimmermann oli veendunud natsionaalsotsialist ja uskus pealegi, et natsionaalsotsialism on õigupoolest pärit Ameerika Ühendriikidest, ta oli seal õige mitu aastat elanud ja omateada sealt oma veendumused õppinud. Ameerika sõdurite kohta, kes meid nüüd valvasid ja tervet Saksamaad kontrollisid, ütles Zimmermann, neil polevat midagi ühist ameeriklastega, keda ta oma kümneaastase USA-s elamise jooksul oli tundnud ja hindama õppinud. Need olevat olnud kenad, mõistlikud, töökad ja sõbralikud inimesed...

„Milles siis seisab nende heade ameeriklaste natsionaalsotsialism?" pärisime.

„Noh, võtke näiteks koolid. Juba õige väikesed lapsed pannakse enne tundide algust rivisse, nad peavad käe südamele panema ja vande andma oma lipule ja oma isamaale. Euroopas niisugust asja enne meid (natsionaalsotsialiste) keegi ei praktiseerinud. Või võtke näiteks sedagi, mis immigratsiooniametnik mulle enne lahkumist ütles, kui ma jälle kodumaale tagasi tulin: „Teiesuguseid tõsiseid tööinimesi, niisuguseid nagu sakslased, neid on meil vaja. Aga teie lähete minema, kuna igasugu alaväärtuslik element ei lähe kuhugi ja muudkui nõuab suuremaid õigusi..."

Need Zimmermanni tähelepanekud peavad muidugi paika, nagu igaüks, kes USA-s on elanud, tunnistada võib. Lapsed annavad koolides tõesti lipuvande ja sakslasi peetakse paljude silmis headeks tööinimesteks, kuna mõningaid teisi rahvusi peetakse loodriteks, olgu siis õigustatult või mitte. Zimmermann oli ilmselt aus inimene ja temasuguste kaudu on ehk võimalik mõista, miks nii suur osa sakslastest natsidega kaasa läks. Ma ütlen siin mõista, mitte õigustada ja need on muidugi kaks hoopiski ise asja.

Oma inglise keele tundides rääkis Zimmermann riburadamööda sellest, kuidas ta umbkaudu kümme aastat Ameerikamaal oli elanud. Need olid olnud temale meeldivad aastad ja meile jäi nende alusel Ameerikast hea mulje. Mees oli leiba teeninud maalrina ja samal ajal osa võtnud igasugu kohalikest üritustest, peamiselt ühest Pennsylvania matkaklubist. Koos teiste noortega oli ta igal pühapäeval mööda ilusaid mägesid matkamas käinud ja väikestes külakestes ööbinud.

„Sageli magasime küünides, tüdrukud ja poisid läbisegi. Aga kõik oli korralik ja soliidne... kellelegi ei tulnud pähegi, et see üldse võiks teisiti olla. Ameeriklased on põhiliselt toredad ja ausad inimesed... Kus niisugused välja otsiti nagu need, kes nüüd siin laia lehte mängivad, seda ma küll ei tea. Ameerikas ma niisugust inimsorti pole näinud."

Zimmermann puudutas siin ühte aspekti ameeriklaste käitumisest, mida ükski mitteameeriklane nii lihtsalt ei mõista. (Ega mõista ka ameeriklased ise.) Välismaal jätavad nad alati hoopiski lollima mulje kui omas kodus. Sõdurite puhul on see vast kõige lihtsamini seletatav. Sõjaväeteenistus – ka nende silmis, kes on nii-öelda patrioodid – on ometigi nöök ja needus, mida saab vaid sellel viisil leevendada, et teed lollust, kus aga saab.

Sellele lisandub õige naiivne usk, et Ameerika on miskil seletamatul viisil teistest parem, et ameeriklastel on alati õigus. Vähemalt Teises maailmasõjas oli see üldiseks hoiakuks ja niisugune kombinatsioon: (a) kuna sõjavägi on vastik, tuleb seda lollusega leevendada ja (b) mis me ka teeme, me oleme ikkagi õiged mehed ja ülejäänud maailma päästjad, see käib teistele rahvustele vastu kopsu. Mitte ainult allutatud sakslastele, vaid ka inglastest liitlastele, kes oma relvavendade kohta ütlesid: overfed, oversexed and over here! (Mille peale üks ameeriklane vastas inglastele: underfed, undersexed and under Eisenhower! Ei usu, et seegi ütlus ameeriklasi inglaste silmis sümpaatsemaks tegi.)

Zimmermann uskus ometi, et ameeriklased on põhiliselt mõistlikud inimesed. Küll võtavad varsti aru pähe ja siis läheme koos venelasi Ida-Saksamaalt välja lööma!

- - -

Kolmas koolmeister ja suhteliselt inimlik endine natsionaalsotsialist oli põllumajanduse eriteadlane ja amatöör-koorijuht Heiske. See on sõjavangide juures täiesti üldiseks unistuseks, et kui kord koju saad, hakkad vaikselt ja väikselt omaette põldu pidama ja saadad ülejäänud maailma pikalt. Heiske pidas meile loenguid kanakasvatusest, loomakasvatusest, talumajanduse arvepidamisest – kõigest, mida vaja võiks tulla, kui kord siit pääseme ja omal käel katsume väiketalupidajatena uut elu alustada.

Selle kõrval organiseeris Heiske ka suure, neljahäälelise meeskoori ning igal neljapäeval oli kontsert Saksa rahvapärased koorilaulud – niisama nagu meie omadki ja ka paljude teiste

rahvaste omad – on välismaalastele suures osas tundmatud. Ometi, sakslaste lauluvara on suur ja ulatuslik ning mitmesajamehelise meeskoori poolt ettekantuna tuli see väga võimsalt esile. Heiske organiseeris ka väikese näitetrupi ja korraldas kirevaid õhtuid ja naljaõhtuid, kus vanal viisil üks või teine soldat imiteeris Zarah Leanderit ja vahel räägiti ka viisakaid seksinalju. Üks Heiske lugudest käis nii:

„Peale pikka teenistust sõjaväes ja Volksturmis jõudis üks vana isake peale sõja lõppu koju tagasi. Emake võttis ta hellalt vastu ja jällenägemise rõõm oli suur. Siis mindi puhkama – ühe voodi ühel pool, teise voodi teisel pool magamistoa seinas.

„Mütterchen, kas mäletad, kuidas oli, kui me noored olime...?

„Mäletan, papike, muidugi mäletan..."

„Võib-olla me polegi veel nii vanad,kui me ise arvame...?

„Võib-olla ei ole... võib-olla tõesti mitte. Papike, tule õige siia, minu juurde, nagu vanasti!"

Papike ronib voodist välja ja sammub üle toa. Poolel teel aga pöördub ümber ja läheb kurvalt oma voodisse tagasi.

„Mis juhtus, papike?"

„Mis juhtus? Ta ei kannatanud transporti välja..."

Heiske uskus, nagu enamus natsionaalsotsialiste, et kõik, mis on hea, on õigupoolest saksapärane. Zimmermanni moodi varjatud lugupidamist tal Uuest Maailmast tulnud ristisõdijate vastu polnud. Ühel õhtul demonstreeris ta pasunakoori abil, missugune kultuur meid nüüd ees ootab... „Sellega peab aegsasti ära harjuma," seletas Heiske, „sest sellega tuleb meil nüüdsest peale elada!"

Siis mängis kuus saksa pasunameest Ameerikas tookord õige populaarse loo nimega „Sentimental Journey". See on pisut monotoonse poole aeglane foks ka siis, kui ameeriklased ise seda ette kannavad, nii nagu see mõeldud on. Sakslaste pasunakoori poolt ettekantuna tuli asi aga välja täpselt nii, nagu Heiske oli soovinud: lootusetult monotoonne kaheksataktiline meloodiajupp, korratud kuni tüütuseni ikka ja ikka jälle. Siis teine kaheksataktiline jupp teises helistikus ja jälle esimese juurde tagasi. Ikka ja ikka uuesti...

„See on uus kultuur, millega peame ära harjuma," ütles Heiske. „Meil pole pääsu, sest me kaotasime. Aga me siiski oma kultuuri ja oma muusikat iialgi ei unusta... selles seisab meie igavene tugevus ja vastupanu!"

Lavale tuli jälle mitmesajaliikmeline meeskoor. Heiske asus juhatama.

Das Wandern ist des Müllers Lust
Das Wandern ist des Müllers Lust
Das Wandern... Wandern...

Vahe oli märgatav sentimentaalse ameeriklase ja tubli saksa möldri vahel...

Heiske märkas naerunägusid kuulajaskonnas ja ka tema nägu läks naerule. Heiske ise kindlasti uskus, mida ta rääkis: barbarid ookeani tagant on tulnud ürgset kultuuri hävitama... See oligi kõige kurvem, õigupoolest kõige traagilisem nonde suhteliselt mõistlike natsionaalsotsialistide juures. Nad ikka veel ei taibanud midagi, ikka veel polnud taibanud „Aadu asja põhijuurikast", nagu Timmu oleks ütelnud.

Ja ameeriklased tegid omakorda asja veelgi hullemaks oma lihtsameelsusega ja taipamatusega.

4.

Oli juba lumi maas, kui laagrisse jõudis teade: Nõukogude võimud on saatnud mitu kaubavagunit koos vajalike saatemeeskondadega Flossenbürgi raudteejaama, siinsamas ligidal. Kõik ungarlased ja kõik „Nõukogude kodanikud" antakse venelastele üle!

Ameeriklased alustasid ungarlastega, keda oli siin rohkem kui eestlasi ja lätlasi, ameeriklaste ja venelaste silmis Nõukogude kodanikke. Ungarlased hakkasid vastu: heitsid selili naridele ja sammugi ei liikunud, kas lastagu või maha. Ameeriklased tõid kohale lisameeskondi väljaspool laagrit, et ungarlasi väevõimuga vene kaubavaguneisse sundida. Aga sõim ja isegi peks ei aidanud. Peksku surnuks, tapku ära siinsamas... Niikaua kui veel pisutki on jõudu ihuliikmeis, keegi vene vagunitesse ei lähe. Ungarlased lähevad koju siis, kui seal jälle valitseb seaduslik valitsus, mitte enne!

Ungarlased, keda laagris oli hoopis rohkem kui eestlasi, päästsid kaudselt ka meie naha. Ameeriklaste tagumistes ajusoppides hakkas koitma, et see lugu on keerulisem, kui algul näib. Need idaeurooplased näivad kartvat Nõukogudemaalt tulnud vabastajaid rohkem kui surma, rohkem veel kui vanakuradit ennast. Eestlastest keegi inglise keelt vähegi kõlblikult ei osanud, isegi saksa keele oskajaid oli vaid üksikuid.

Kui ameeriklastele selgeks sai, et ka eestlased lasevad ennast ennem surnuks peksta, kui lähevad vene vagunitesse, kutsusid nad ühe saksa keele oskajatest staabibarakki asja üle läbi rääkima. Ameeriklaste poolseks läbirääkijaks oli keegi päris hästi saksa keelt valdav noorepoolne leitnant. Mina läksin eestlaste poolt asja seletama, kuna mu saksa keel oli pisut parem kui enamusel teistest.

Leitnant alustas õige sõbralikult:

„Miks te niisugust rumalat janti teete? Me kirjutame teile juba siin välja sõjaväest lahtilaskmise paberid. Lähete tagasi oma vabastatud kodumaale ja hakkate tööle. Sõjakurjategijaid muidugi karistatakse, nagu igal pool, aga teised lähevad koju. Sõda on ju läbi, saage ometi aru. Kõik lähevad nüüd koju."

„Meil ei ole kodu. Meie kodu on venelaste käes."

„Mis tähendab „venelaste käes"? Terve Euroopa on liitlaste poolt vabastatud. Ainult Saksamaa on okupeeritud."

„Eesti on venelaste poolt okupeeritud, härra leitnant. Venelased hävitavad meie inimesi, tapavad ja veavad ära Siberisse.”

„See on natside propaganda! Liitlased ei tapa ega küüdita kedagi! Ainult natsid peavad saama oma teenitud palga. Ma arvan, et te kõik siin olete natsid, sellepärast kardate koju minna ja kardate õiglast karistust. Olete reeturid ja kardate ise oma inimesi, sest need teiesuguseid ei salli, mis?”

Mees ärritus, veri tõusis talle näkku. Jõllitas mulle üle laua otsa, nagu tahaks mu paljaste pilkudega ära tappa. Viha ja ärritus kutsub omakorda välja viha ja ärrituse, ja võib-olla on see mõnikord hea. Sest mõnda asja ei saa öelda õigel viisil ilma viha ja ärrituseta.

„Venelased mõrvasid ja küüditasid enne, kui eestlased üldse teadsid, mis natsid on. 1940 ja 1941. Venelastel on miljonid inimesed Siberis vangilaagreis, seda teab terve maailm, ainult teie, ameeriklased, ei tea! Teie aitasite nad Euroopasse, et nad saaks rohkem tappa ja rohkem küüditada!”

Kohe, kui seda kõike ütelnud olin, hakkas mul kahju. Nii ei saa ilmas asju ajada, arvasin. Ilmas peab asju ajama tasa ja targu... ja otsustavalt siis, kui on võimalus.Aga mitte niimoodi ärritudes. Võib ometi olla, et see ärritumine oli kõige õigem kõigist mõeldavaist käitumisviisidest. Sest see näis panevat ameeriklase hetkeks nagu mõtlema, hetkeks asju pisut ümber hindama. Iga nats ja sõjaroimar oskaks rääkida kavalat juttu, aga niisugune hinge põhjast tulev pursatus, see on midagi muud...

„Kas te tunnete kedagi, kes on küüditatud või tapetud venelaste poolt?”

„Muidugi tunnen. Mu parima sõbra ema, vennad, vanaema ja kasuisa.”

„Mis selle kasuisa elukutse oli? Mõni politseinik, kes sakslastega koos töötas?”

„Sakslasi ei olnudki siis veel Eestis. Mu sõbra kasuisa oli piiskop.”

„Või nii, või piiskop...”

Esmakordselt avastasin midagi, mis paljudele meist kuni siiamaani pole päris selgeks saanud. Ignorantse inimesega vaieldes on isiklik mälestus või konkreetne, rabav tõetera palju olulisem kui kõige asjalikumad andmed ja loogika. Andmed ja loogika jäävad abstraktseks, aga küüditatud isa või arreteeritud piiskop on hoopis midagi muud. Ah nii... ah niisugused on siis need Nõukogude võimud! Arreteerivad süütuid inimesi nagu sinu isa ja küüditavad piiskoppe Siberisse...

Leitnant sõrmitses mõnda aega näppude vahel olevat pliiatsit, siis ütles hoopis teisel toonil:

„Katsume seda asja rahulikult rääkida. Kui te nüüd koju ei lähe, kaotate oma Nõukogude kodakondsuse, ja seda te ometigi ei taha?”

„Me ei saa üldse Nõukogude kodakondsust kaotada, sest me pole Nõukogude kodanikud. Oleme Eesti Vabariigi kodanikud, härra leitnant.”

„Eesti Vabariiki ei ole enam olemas. Baltimaad on Nõukogude Liidu osa.”

„Ei ole. Seda pole keegi tunnustanud."

„Nojah, aga ainus praktiline viis siia jääda on see, et te Nõukogude kodakondsusest loobute. Muud teed pole."

„Ma ütlesin, et me pole olnudki..."

„Ma ei taha enam vaielda. Kui te siia tahate jääda, kirjutate alla kodakondsusest loobumise tunnistusele. Aga mõtelge hoolega järele, see on teie elus tähtis samm. Ärge tehke midagi uisapäisa!"

Nii juhtus, et kirjutasime alla paberile, mis ütles, et loobume vabatahtlikult ja igaveseks ajaks Nõukogude kodakondsusest, millesse me üldse kunagi pole kuulunud. Venelaste kaubavagunid sõitsid tühjalt tagasi. Meile aga öeldi, et kui te koju ei taha minna, istute igavesti, istute viimsepäevani, sest välismaa päritoluga natse ei ole Ameerika okupatsioonitsoonis kellelgi vaja! Aitab saksa natsidest.

- - -

Varakevadel 1946, kui me ümmarguselt kaheksa kuud traadi taga olime istunud, juhtus Flossenbürgi vangilaagris mitu asja, mis terve meie olukorra pisut teise valgusesse asetas. Esiteks hakkas saama paremini süüa, hoopis paremini. Vangidel, nii nagu enamusel inimestel, kes asjalikust informatsioonist on ära lõigatud, on iga asja kohta oma kindel arvamine või vähemalt teooria. Nii ka selle kohta, miks me üllataval viisil järsku päris korralikult süüa hakkasime saama, pealegi Ameerika sõjaväe varudest ja mitte nagu seni, kohaliku Bürgermeistri armust. Kindral Eisenhower, kes siiamaani Ameerika sõjavägede ülemjuhatajaks Euroopas oli olnud, kutsuti tagasi Washingtoni.

Tema asemel määrati kindral George Patton, ameerika sõdurite hulgas tuntud kui „old blood and guts". Täpses tõlkes oleks see „veri ja soolikad", aga ameerika sõdurižargoonis oli tähenduseks „veri ja vahvus". „Meie veri ja tema vahvus", ütlesid skeptikud lihtsõdurite hulgas. Patton oli ometi terve „ristisõja" edukaim väejuht ja mõnedki andmed pajatavad, et ta peale Hitleri mahamurdmist oleks väga hea meelega nõus olnud oma ristisõda idarindel jätkama. Kolmanda armee ülemjuhataja kindral Patton oli ka see, kelle väeosad olid vähem kui sada kilomeetrit Prahast, kui eesti sõdalased punaste tšehhide ja hiljem punaväelaste kätte jäid. Patton oli tahtnud ise Praha vallutada, aga kõrgem väejuhatus polnud nõus. Tšehhoslovakkia oli ette nähtud okupeerimiseks punaväe poolt ja on selles olukorras püsinud kuni tänaseni.

Uue Ameerika vägede ülemjuhatajana teatas Patton, et sõjavangide näljutamine on esiteks rahvusvaheliste kokkulepete rikkumine ja teiseks on see häbiasjaks Ameerika armeele. Hallitanud leivaviilude ja kapsasupi asemel hakkasime saama ameeriklaste „K-ratsioone" ja „C-ratsioone", mida nad ise vaid rindeolukorras kasutasid, kui värsket kraami polnud saada. K- ja C-ratsioonid sisaldasid juustu, küpsiseid, oakonserve, lihakonserve ja isegi ehtsaid ameerika sigarette. Sellele lisaks jagati kauboide poolt plärukeeramiseks kasutatavat „pullitubakat" (ametliku nimega Bull-Durnham) ja maailmatu peenikest plärupaberit, millel isegi liim oli küljes! Vanemad mehed rääkisid, et samasugust pullitubakat olevat Ameerikast

Eestisse saadetud ka Vabadussõja ajal. Siis, kui ameeriklased kommude vastu sõdijaid aitasid, selle asemel, et neid Hitleri poolt ehitatud KZ-laagritesse pista.

Nii või teisiti, kui kõht on jälle enam-vähem täis ja suits on ees, on elamisel hoopis teine mõnu. Pealegi, kui tekib lootus vangilaagrist enne lahti saada, kui lahkesti lubatud kakskümmend aastat täis saab. Ka see asi hakkas muutuma. Rindeväeosade sõdurid eraldati natside poliitväeosadest. Pikkamööda hakati lahti laskma neid grenadere, kes olid pärit rindeväeosadest, polnud ei ohvitserid ega allohvitserid, ja olid värvatud grenaderiks viimase paari aasta jooksul, kui vabatahtlikkuse mõiste oli Suur-Saksa Riigis muutunud venivaks nagu närimiskumm.

Enamus eestlasi oli Suur-Saksamaa kaitseks värvatud küll otseses sundkorras, ilma et keegi ettekäändenagi vabatahtlikkusest juttu oleks teinud, aga eestlasi koos teistega lahti ei lastud. Mis selle põhjuseks oli, seda me täpselt ei teadnud, aga arvasime, et ameeriklased lihtsalt ei taha kodutut elementi oma tsooni. Jumal teab, mis teevad, kui välja pääsevad...

Nii istusid eestlased edasi, samal ajal kui sakslased – kes olid suures enamuses vabatahtlikult relvagrenaderiks hakanud – riburada mööda lahti hakkasid saama. Istus edasi ka loomatohter leitnant Kaasik, kes ligi aasta tagasi oleks lahti saanud, kui ta poleks ameeriklastelt läinud eestluse nimel õigust nõudma. See kõik tegi südame täis, Otu ütles, et sitta moodi täis.

„Meie pole miskid kämbud, aga meie istugu kämbude pärast kinni, samal ajal kui nemad ise, kes terve selle sita kokku keerasid, koju lähevad oma naisi nussima!"

Kui Inna oleks veel siin olnud, oleks ta ehk Otult küsinud, et kus on siis nüüd sinu viloh-soohvia? Aga Innat enam meiega polnud. Mõni aeg tagasi oli osa vange mujale üle viidud, kuuldavasti kuhugi Regensburgi kanti. Inna oli sattunud äraminejate hulka. Niisugusel puhul ei anta ei sõjaväes ega vangilaagris võimalust asju muuta lihtsalt selle pärast, et tahad sõpradega kokku jääda.

Eestlaste ja teiste välismaalastega mõnevõrra samas olukorras olid „rahvussakslased" ehk „Volksdeutsche", sakslased, kes olid pärit venelaste poolt okupeeritud Ida-Euroopa maadest. Ka neil polnud kodu, kuhu tagasi minna. Neid poleks oma endistesse kodudesse Sudeedimaal ja mujal punaste poolt sisse lastud isegi siis, kui nad seda soovinud oleksid. Sellepärast oli rahvussakslastele vaja luua ja leida töövõimalusi Lääne-Saksamaal. Üheks niisuguseks võimaluseks oli töökohustus raudteefirma juures, mille nimeks oli „Blohm und Voss" ja mille asukohaks oli Münsteri linn Briti tsoonis. Ühel ilusal päeval teatati, et rahvussakslased, kes ennast sel viisikl kuueks kuuks kohustavad, saavad jalamaid vangist lahti, eeldusel muidugi, et nad pole olnud muud kui lihtsõdurid.

„Kuulutage endid kah rahvussakslasteks," soovitas pikk volask Sudeedimaalt, kelle nari oli just minu oma kõrval.

„Meil pole ju saksapärased nimed. Ja enamus poisse ei oska keeltki."

„Nimed ei loe midagi. Ungaris ja Rumeenias on igasugu imeliku nimega sakslasi. Keele asi, jah – keele asi on raskem, aga ma katsun staabis rääkida."

Vangilaagri sisemine staap, kus peeti nimekirju ja andmeid, oli praktiliselt saksa vangide eneste kätes ja sudeetlane ütles, tal on seal „Beziehungid" ehk eesti keeles „sotid sees". Asi

läks lihtsaminigi, kui olime osanud arvata. Kümme sigaretti nina pääle ja iga mehe „rahvus", kes aga soovib, muudetakse „rahvussakslaseks". Nimi, sünniaeg, päritolu ja isegi kodakondsus jäävad muutmata.

Otule see asi küll sugugi ei meeldinud, aga kinniistumise himu oli tal kah ammugi otsas.

„Kuradi kurat – nüüd tee ennast veel kämbuks, et vangilaagrist lahti saada, sest meie vist oleme need kõige suuremad sõjakurjategijad! Niisuguseid lolle nagu ameeriklased, pole siia ilma teisi tehtud! Kõigile vist tegemise ajal tilk kust sisse läinud..."

Tilk kust või mitte, aga lahti me saime. Ühel ilusal päeval avanesid jällegi Flossenbürgi kontsentratsioonilaagri väravad, mille kohal ikka endistviisi rippus silt: ARBEIT MACHT FREI. Tööga polnud siit ei Hitleri ajal ega ameeriklaste ajal keegi välja saanud. Nüüd sai vähemalt sohiga.

Jaamas ootasid juba vagunid – päris õiged reisijatevagunid! Niisugust polnud me seestpoolt õige kaua aega enam näinud.

Oktoobrikuus aastal 1943 olin sõitnud reisijatevagunis Helsingist väljaõppelaagrisse Karjalas. See oli umbes kaks ja pool aastat tagasi. Need olid olnud pikad aastad, pikemad kui ülejäänud elu kokku. Ja näib, et jäävadki pikemaks kui ülejäänud elu kokku, ükskõik kui palju aastaid Taevataat veel annab siin ilmas elamiseks.

Sarviku sulased

1.

Kui meid Flossenbürgi kontsentratsioonilaagrist rongiga Münsterisse viidi kuueks kuuks tööle raudteetehase juurde nimega „Blohm und Voss", siis peamiseks mõtteks oli – jumal tänatud, oleme jälle Euroopas! Siin peaks inimestel olema mingisugunegi arusaamine vene värgist, arusaamine, mis ameeriklastel näis täiesti puuduvat. Seljataga on „suur ja lai sotsialismimaa" ja seljataga on ka Uuest Maailmast tulnud ristisõdijad. Vabatahtlikult ei tee ma mitte kummagagi enam kunagi tegemist, vandusin. Inglastel, kelle tsooni me nüüd jõudsime, on tavaks ütelda: „never say never!" – ära iialgi ütle: mitte kunagi! Tagantjärele näib, et inglastel on selles asjas õigus.

„Blohmi ja Vossi" juures olime Otuga umbes nädal aega. Meie paberid peeti firma kantseleis ja ilma paberiteta jalga lasta polnud peale kogemusi Uue Maailma ristisõdijatega mingit tahtmist. Weideni politseikartser ja keskvangla olid veel hästi meeles.

Nädala lõpul anti aga linnalube ja selleks puhuks saime paberid korraks oma kätte. Mis muud, kui raudteejaama ja rongile. Mitte küll kõige lähemasse jaama, sest seda ehk valvatakse firma esindajate poolt ja ettevaatus on, teadagi, tarkuse ema.

Rongid „pendeldasid" neil päevil vaid paar-kolm jaamavahet ja mõnikord tuli pool päeva või kauemgi oodata, enne kui edasi sai. Tühja kõhuga muidugi, sest moona meil kaasas polnud. Paaripäevase teekonna järel jõudsime ometi Blombergi diipii laagrisse, kus kaasmaalased vangist lahti saanud või putku pannud sõdurpoisse üldiselt püüdsid aidata nii hästi kui said. Leidus küll ka neid, kes niisuguste saksa sõjaväes teeninud tüüpidega midagi tegemist ei tahtnud teha ja neid muu hulgas eesti rahva häbiplekiks nimetasid, aga need tegelased olid vähemuses. Üldiselt võeti sõdurid toidule ja aeti inglastele pisut udu, kes nimelt seda tahtsidki kuulata. Sest egas nad saanud endisi natsiarmee sõdureid Liitunud Rahvaste põgenikeks tunnistada, kelle eest UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) pidi hoolitsema peamiselt Ameerika maksumaksjatelt saadud rahade abil.

Siis kuulsin Goslari põgenikelaagrist Harzi mäestikus, kus asju ei ajanud mitte UNRRA, vaid inglise sõjavägi, rindeteenistusest vabastatud kveekerite usulahu liikmete abiga. Laagri juhatajaks oli ei keegi muu kui proua Kuuse, kelle korterist me Kutiga septembris 1944 jalgratastel lahkusime, et läbi vene tankidega täidetud Tallinna Sirtsu soo kaudu läänemaailma putkata. Goslari laagris oli ulualust leidnud terve rida endisi Eesti sõdureid, alustades kindralinspektor kolonel Soodlaga ja lõpetades reamees Adalbert Timmermanniga, keda ikka vanaviisi kutsuti Timmu. Teiste hulgas oli siin 46-nda relvagrenaderide rügemendi ülem kolonel Rebane, tema rügemendi tohter leitnant Mutt, Eesti Omakaitse kunagine ülem kolonel Sinka ja tosinate kaupa väiksemaid tegelasi, nagu telegrafist Sibula Ott Rebase-kutsikate hulgast ja naljamees Jüri, keda ma Neuhammeri päevist saadik polnud enam näinud.

Laagri juhataja proua Kuuse koos proua Irene Soodlaga käis ühest inglaste poolt valvatud vangilaagrist teise ja tegi selgeks, et eesti sõdurite puhul pole tegemist mitte saksa natsidega, vaid ausate inimestega, kes venelasi oma kodumaalt tahtsid eemal hoida, muud midagi. Inglased noil päevil ei sallinud sakslasi küll silma otsas, aga venelaste vastu neil erilist

armastust kah ei näinud olevat ja kahe kangelasliku proua tegevus oli üldiselt õige edukas. Eesti endiste sõdalaste arv Goslari laagris kasvas ühtelugu.

Timmu oli mind nähes veelgi rõõmsam kui mina teda nähes, sest tema teada jäin ju maha lootusetusse olukorda Sudeedi mäestiku läänenõlvakul, kusagil Tannwaldi linnakese kandis. See oli siis, kui Timmu trammiga minema sõitis ja mina maha jäin, sest et saksa konduktori arvates on liikuvale trammile hüppamine hirmus kuritegu ka siis, kui punavägi on selja taga.

Timmu teadis mu tulekust juba ette ja oli selleks puhuks teinud maailmatu suure toobritäie jooki, mida ta ise nimetas „idabalti õlleks". Seda tehti niimoodi: saksa õllepoest toodi tünnitäis alkoholivaba ersatsõlut, sellele lisati mustalt turult muretsetud suhkrut, rosinaid ja pärmi ning tervel kupatusel lasti käärida, kuni maksimaalne alkoholiprotsent oli saavutatud.

Valmissaanud idabalti õlu oli pisut sogane ja selle värvi oleks raske kirjeldada ning maitset veelgi raskem, aga pähe ta hakkas küll ja nagu Jüri ütles: pähehakkamine on peaasi! Jook oli suures lahtises inglise sõjaväe biskviiditünnis, kust seda plekk-kruusidega ammutati ja kõrist alla valati. Õllevabrikantideks olid olnud kõik kolm endist kahekümnenda relvagrenaderide diviisi telegrafisti, kes nüüd siin Goslaris koos olid: Pelgulinna kraade Adalbert Timmermann, laulumees ning Rebase-kutsikas Sibula Ott ja naljamees Jüri, kes ikka vanaviisi vahel kokutas, küll nalja pärast, küll viilimise pärast, aga kindlasti mitte sellepärast, et ta teisiti poleks saanud või osanud. Nii et kõik kokku oli meid neli telegrafisti kunagisest Hindenburgi laagri marsikompaniist Neuhammeris, kus me omateada formeerimisel olevale füsilieeride pataljonile s-s-surmapõntsu panime, nagu Jüri ütles.

„Oppelni š-š-šampus oli küll vähekese s-s-soliidsem, kui see s-s-soga, aga ajam läbi," ütles Jüri, tõstis kruusi idabalti õllega kõrgele, siis rinna ette nagu saksa junkur või tudeng, ja lasi joogi ühe ropsuga kõrist alla. Näis, et isegi ta kõrisõlm ei liikunud.

„Räägi siis nüüd, kuidas sa siiamaale jõudsid," päris Timmu, kui olime kumbki omakorda kruusitäie idabaltit hinge alla pannud.

„Sain ikka kuidagimoodi tulema. Aga vahepeal paistis küll, et perses kõik need puud ja laevad..."

„Meie meeste tööd ja vaevad," täiendas Timmu. „Proosit! Räägi edasi!"

„Jäin tšehhide kätte. Ja vankade kätte. Ja amide kätte... See on jõle pikk jutt. Aga mismoodi sina seal trammi peal...?"

„Trammi peal oli kõige julgem. Seal olid harilikud inimesed, mitte punased pätid ja revolutsionäärid nagu külade tänavatel. Ma nägin seda asja juba läbi trammi akna ja külmad jutid hakkasid käima mööda selga üles ja alla. Mul oli ju täis munder seljas ja püstolkuulipilduja õlal ja käsigranaadid vööl. Aga kuni Turnauni midagi ei juhtunud, keegi trammis sõitjaid ei tülitanud."

„Turnauni? Seal olevat Maitla oma otsa saanud... ja vist ka Laasi, aga ma seda kindlasti ei tea."

„Ega mina kah täpselt ei tea. Trammiliin lõppes Turnaus otsa ja mul oli jõle kõhe tunne. Ronisin trammist maha, tead, igasugu punased pätid ümberringi, püssid käes... Aga neil oli siis kõik veel sassis. Ma panin kähku peldikusse ja vahetasin riided ära."

„Sul olid tsiviilid kaasas?"

„Muidugi! Oberfalkenhainis oli ju tsiviilriideid küll ja küll. Miks sa endale tsiviile seljakotti ei toppinud?"

See oli nii lihtne küsimus, et ma ei osanud mitte vastatagi. Muidugi. Oberfalkenhaini lossis oli olnud tsiviilriideid küll ja küll, asi see oleks olnud mõned seljakotti panna... Timmu oli olnud targem, hoopis targem. Aga ta ei teinud nüüd asa hullemaks ilmaasjata pärimisega.

„Nojah, jätsin püstolkuulipilduja ja mundri peldikusse ja jalutasin väljas hallis suveülikonnas nagu kentleman kunagi. Punane lips ees kah."

„Sul polnud ju pabereid...?

„Ega sest olnud lugu. Terve Tšehhi oli igasuguseid Ostarbeitereid ja muud pööblit täis, kellelgi polnud pabereid. Tšehhide meelest olid kõik õiged mehed! Peaasi, et saksa keelt suhu ei võtnud."

„Mis keelt sa siis rääkisid?"

„Eesti keelt. Ja natukese prantsuse keelt, mida ma ühes gümnas õppisin. Kui nad sellest aru ei saanud, siis nagu viimases hädas ütlesin paar sõna saksa keeles, hästi räbala aktsendiga. Tšehhid, põrgulised, räägivad kõik saksa keelt, aga ei näita välja. Noh, varsti sai klaariks, et Prahas pole miskeid ameeriklasi, see oli olnud Maitla udujutt, muud midagi. Võtsin suuna jälle Sudeedimaale tagasi, kus on kallis saksa rahvas, kes saab oma Landserite kurvast saatusest aru."

„No see on nüüd küll esimene kord, kui sina räägid kallist saksa rahvast!"

„Oo jaa, ja kui kallis! Ega's ma sakslaste vastu... ainult Aadu ja Goebbels ja terve see jama... Mäletad seda saksa mutti, kes mu enda juurde taluperemeheks tahtis võtta? See oli kallis mutt... hea südamega... ja oli tal muud kah..."

„Ja siis?"

„Jõudsin Thüringeni, ameeriklaste juurde."

„Thüringen anti ju pärast kah vankadele üle!"

„Muidugi anti üle. Mis sa sest mulle räägid! Mul oli siis jälle peaaegu pask püksis. Amid ju ei lubanud kedagi vankade eest ära tulla. Kuradi sead! Lubasid maha lasta ja nii. Ma sain õnneks ühte hollandlaste kampa, neil lubati läände minna."

„Sa ju ei oska hollandi keelt!"

„Sest poln’d lugu. Need olid seda sorti hollandlased, kes teadsid, mis maailmas lahti on. Ütlesin, et olen eestlane, ja võtsid mu kaasa. Amid ei saanud midagi aru. Nad pole kuigi palju targemad kui venelased.”

„Muidugi ei ole. Aga neid pead nagu omadeks... ja kui nad on nii kuramuse lollid, siis teeb südame veel rohkem täis.”

„Jah,” oli Timmu nõus. „See teeb südame veel rohkem täis, kui mõtled, et nad peaks olema nagu omad...”

„Lõpuks ma jõudsin ühte maailmatu pirakasse diipii-laagrisse, selle nimi oli Geislingen. Seal oli mitu tuhat eesti tsiviili. Elavad sakslaste majades, söövad valget saia ja teevad kultuuri. Nii palju kultuuri pole terve eesti rahvas mitmesaja aasta jooksul teinud, kui nüüd need paar tuhat inimest Geislingeni laagris. Teatrid ja kontserdid, laulupeod ja aktused... ja igasugu tähtpäevad ja hirmus lippude lehvitamine ja isamaa kiitmine, nii et kõrvus hakkab kumisema. Aga sõdurid skriinitakse välja ja pannakse linna taha ühte tondilossi moodi vanasse majasse elama. Dii-piid lavastavad „Havai lille” ja teevad muud ürgset eesti kultuuri ja söövad valget saia. Sõdurid elavad linna taga ja söövad sakslaste näljaratsioone.”

„Mis see tähendab, skriinitakse?”

„Noh, sõelutakse, või nii. Kui tuleb välja, et oled eesti sõdur olnud, öeldakse, et nats ja koonduslaagri valvur ja Aadu ja Goebbelsi jünger. Sulg sappa, muud midagi.”

„Mind pandi soolaputkasse ja siis kontsentratsioonilaagrisse,” nimetasin.

„See on hullem, muidugi. Aga seal linna taga „saksa majanduses”, seal oli kah niisugune tunne, nagu keegi oleks näkku sülitanud...”

„Mismoodi need kultuuritegijad dii-piid teisse suhtusid?”

„Kuidas keegi. Ega meile eestlaste poolt erilist paska tehtud. Vahest mõni tädi tõi isegi korviga valget saia ja lihakonserve... umbes nii, nagu vanasti viidi pühade puhul vaestele almuseid... See on õigupoolest väga alandav...”

„Ja kui sa seda tsiviilide igavest jauramist kuuleksid,” jätkas Timmu. „Oh Jeesukene küll, küll on neil ikka raske olnud! Maja jäi maha ja kapsaaed ja „vastutusrikas” töö! Üks eesti pastor seletas selle asja kirikus ilusti ära. Kõik tuli sellepärast, et eesti rahvas oli Jumala maha jätnud... Jumal aitas Jossifit, tead. See vist ei olnud tema vastu nii paha olnud, kui eesti rahvas... Mul sai sest kõigest kõrini ja tulin ära siia. Ilma kultuurita saab elada, tead, kuni pole nälga ja nööki ührelugu kaelas. Ajame vaikselt idabaltit ja ajame läbi ja vahest saab naisterahvast kah. Proosit!”

„Mis juttu sa rääkisid, kui sa siia Goslarisse tulid? Ütlesid, et ameeriklased skriinisid välja, aga kuidas oleks siin?”

„Sa oled täitsa segaseks jäänud! Mis need vankad ja tšehhid ja amid sinuga teinud on? Nojah, ää’ pane pahaks, ma niisama... Kui ma siia tulin, ajasin udu, ikka udu, muidu siin ilmas elada ei saa. Oleks ma seda siis teadnud, kui tire mu „Mustas Kassis” kinni püüdis... Kui ma siia inglaste juurde tulin, ütlesin, et otse vene tsoonist! Olin fašistide poolt oma kodumaalt

küüditatud ja töötasin saksa Baueri (talumehe) juures. Nüüd lasksin jalga demokraatlikku läände. Küsiti, et kuskohas ma töötasin ja mis oli Baueri nimi? Noh, Schönau bei Breslau! Schönausid on terve Saksamaa täis. Mis oli talumehe nimi, kelle juures sa töötasid? Schmidt! Ja Bürgermeister? Ollendorf! Pärast kirjutasin kõik selle udu endale taskuraamatusse, et kui teine kord veel küsitakse, või nii. Iga kord peab sama udu ajama. Aga see olgu puhas udu, mitte mingi vahepealne soga. Üks mees ütles ameeriklastele, ta teeninud sakslaste Wehrmachtis, mitte relvagrenaderide juures. Amid vastu, et mis üksuses? Infanterieregiment number sowieso! Kes oli viieteistkümnenda kompanii ülem? Hauptmann Klopffleisch!

Noh, oligi mees omadega vahel. Amid teadsid, et Wehrmachti rügementides on neliteist kompaniid, ainult relvagrenaderidel on viisteist. Viieteistkümnes on ahjutorude kompanii, seda regulaarüksustes ei ole.

Vaata nii läheb, kui hakkad aususe mõttes udujuttu tõega segama. See pole ei kala ega vähk ja vale hais on küljes. Puhta udujutu peale ei oska keegi midagi küsidagi. Tervist!”

- - -

Sibula Ott kuulas Timmu juttu vaikselt pealt ja noogutas.

„Udu, ikka puhast udu,” oli temagi nõus. „Meiesugusel tuleb see nagu iseenesest, aga ohved peavad enne õppima. Nemad mõtlevad, et kui seletad ära, et oleme ausad idavõitlejad ja nii, et siis igaüks saab aru. Aga häda ise õpetab...

Kui me vana Rebasega Gablonzist Sudeedi mägede lääneküljel edasi kablutasime, siis vanal hakkas pea paugupealt jagama, aga mitte kõikidel teistel. Mõned tahtsid tšehhidele ära seletada, et iivanid on halvad inimesed, teised jälle tahtsid sõdima hakata. Aga kui meie vana juba kord ütleb, et enam ei saa sõdida, siis ei saa. Ja tšehhidega rääkida pahadest vankadest... või veel hullem, roosade ameerika ohvitseridega.... Nad on nii kuramuse tumedad!”

„T-t-t-tumeroosad, mis? lõõpis Jüri.

„Ära lori! See on tõsine jutt! Me oleks rügemendi tuumikuga ilusti läände jõudnud, kui kämbud seda asja poleks untsu ajanud. Kämbud, kuradid, ajavad alati kõik untsu. Me oleks tulnud nagu muiste – vana ise ees ja mehed riburadamööda järel. Nii nagu Venemaal. Ja Tartu all. Ja Oppelni kotis. Aga pika eestlaste rea vahel oli üks sats sakslasi. Need kuradi sead, jäid kuhugi teeveerde magama ja kaotasid sideme vanaga ja esimese grupiga. Ja need meie poisid, kes olid kämbude taga, jäid kah kus seda ja teist. Nii et lõpuks oli meid ainult näputäis. Siis said metsad otsa ja võim külades oli selle aja peale juba puha punaste käes. Vana jagas mehed päris pisikesteks gruppideks ja ütles, et katsugu igaüks nii, nagu saab. Öösiti ja hästi vaikselt.

Need, kes lõpuks läände jõudsid, nende pea oli juba õppinud jagama. Isegi ohvedel. Kellel pea jagas, kobis vaikselt inglise tsooni, üks siia, teine sinna... meie vanaga tulime siia Goslarisse. Pooled ameeriklased on kommud ja teistel kah pea ei jaga. Suur osa mehi, kes nende kätte jäi, istub ikka veel kinni, Aadu ja Goebbelsi ja germaanlaste suure asja eest. Üks sats poisse on Mäega samas laagris. Amide silmis on kõik ühtemoodi natsid – sakslaste tallalakkujad tagalast ja sõdurid idarindelt. Igaüks on nats, kes julges heade venelaste eest

jalga lasta. Sa pead olema pahade sakslaste poolt vägisi Saksamaale veetud, siis oled õige dii-pii. Vaat sedasi on asjad. Proosit!”

„Ikka v-v-vägivaldselt, mitte kunagi v-v-vabatahtlikult,” ütles Jüri. „Siis oled õige mees! Mina sattusin juba ammu Briti tsooni ja siin läks terve rügement ohvedega eesotsas v-v-vabatahtlikult vee ja leiva peale traadi taha!”

„Mis sa ajad, mis kuramuse rügement?”

„Noh, Ahlemani tsirkus. Või Rehfeldi tsirkus. Sturmbannführer Rehfeld määrati pärast Ahlemani tagavararügemendi ülemaks. Siis kui nad Neuhammeris vankade kätte jäid. Tead, kust vankad Neuhammerisse sisse mursdsid? Vlassovlaste litsimaja juurest. Timmu, sa tead ju seda kohta, eks?”

Timmu ei pidanud küsimust üldse vastuse vääriliseks, Jüri jätkas:

„Rehveld, tead, on hullem kui Störtz ja Ahleman kokku. Kõige hullemat sorti kämbude turmvüürär!”

„Kuidas sina sinna Ahlemani tsirkusesse sattusid?”

„Ma ütlesin, et R-r-r-rehfeldi tsirkus! Ahleman oli tema kõrval ingel, ta oli ju ametilt lihtsalt sohver, ja päris hea südamega. See lugu oli nii,” alustas Jüri päris ilma kogelemata. Kes jõuaks pika jutu puhul ühtelugu kogelda?

2.

„Kui me Oppelni kotist märtsis välja saime, siis ma mõtlesin, et schluss mit Liebe! Kämbude Vaterlandi on küllalt kaua kaitstud. Sain sakslaste sabas kaugele Sudeedimaale ja siis põletasin oma Soldbuchi (sõduripassi) ära. Kui kämbud küsisid, et kust väeosast või nii, hakkasin hullu moodi eesti keeles kokutama. Viidi kuhugi sõjaväe haiglasse. Seal olid suuremalt osalt pihtasaanud mehed, kes saadeti tagavaraüksustesse kosuma. Noh, mulle anti marsikäsk 20.diviisi tagavararügementi Taanimaal. Kämbud olid siis juba täitsa kindlad, et ma olen peast segane. Muudkui kokutasin eesti keeles ja näitasin oma eesti märgile varrukal, et m-m-minu k-k-kodumaa, mu härrad!”

„Sa said ju siis igatepidi peenesse seltskonda,” irvitas Timmu. „Sturmbannführer Rehfeld ja Sturmbannführer Störtz ja eesti rahva suur juht ja õpetaja Harald Viimane!”

„Seltskonda, jumala eest! Tead, mis see k-k-kuradi seltskond veel mõni nädal enne sõja lõppu teha tahtis? Eestimaa vapramad pojad pidid minema Suursaksa Riigi pealinna Berliini kaitsma – für Führer, Volk und Vaterland, verstehest?”

Timmu pöördus minu poole. „Kas mäletad, mis ma ütlesin, kui me kotist välja tulime? Et läheb veel terve see Taanimaa seltskond kolme kolupeaga eesotsas Berliini kaitsma!”

„Kolmega?” küsis Jüri. „Kolupäid oli terve pataljon!”

„Kas käisite siis ikka Berliini all ära kah?”

„Ei jõudnud nii kaugele, kuigi prooviti. See asi läks neil sassi. Aga mitte sellepärast, et turmvüürärite pea oleks jaganud. Ja mina polnud selle Berliini päästeaktsiooniga üldse kaasas. Ma olin s-s-suremas haige, tead.”

„Või nii, või suremas.Mille kätte sa siis suremas olid?”

„Difteeriasse. Mul olid pisikud kõris. Niisugusi mehi, kellel on difteeria pisikud kõris, ei või ometigi Suursaksa Riigi pealinna saata!”

„Mismoodi sa siis difteeriasse jäid, just õigel ajal?”

„Noh, mitte just päris difteeriasse... Ma olin lihtsalt pisikute kandja. Mõni mees võib eluaeg pisikuid kanda, aga ise haigeks ei jää. Kui pisikud tahtsid ära minna, käisin teiste tõbiste juures uusi toomas. Kaapisime kordamööda kurgulage sama vatitükiga. Nii võetakse pisikute proove, tead.”

„Aga teised käisid Berliinis?”

„Päris nii kaugele nad vist ei jõudnud. Se oli üldse üks kole segane asi ja ega keegi vist tea, kes selle pasa õigupoolest kokku keeras. Alguses öeldi, et kaks pataljoni läheb Hirschbergi juurde idarindele, diviisi lööküksuste juurde. Läksid märtsis Rehfeldiga eesotsas teele. Aga siis oli öeldud, et tee Sileesiasse on läbi lõigatud ja tuleb minna Berliini. Kurat teab, kuhu nad õieti minna tahtsid... Osa meie oma turmvüüräreid oli igatahes vaprasti nõus kuni viimse veretilgani... ja k-k-kõik need teised sõnad.

Aprillis jõuti kuhugi Zehdenicki külasse Berliini nina all. Aga vankad olid Reichshauptstadti juba ümber piiranud ja Eesti Leegion ei saanud enam kuidagimoodi Führeri viimastest geniaalsetest operatsioonidest osa võtta... Siis kadus Rehfeld ise hoopis ära ja meie turmvüürärid jäid omapead. Lõpuks tuli aru peest pähe ja visati varvast ning suurem osa sellest pundist jõudis eluga läände...”

„Mis neist siis lõpuks sai?”

„Osa jäi amide kätte vangi, osa tuli tagavararügemendi juurde tagasi. See oli vahepeal Schleswigisse toodud, ühe järve äärde nimega Uklei. Sõda oli siis juba läbi. Seal Ukleis oli igasugu tegelasi koos: diviisi mehi ja lennuväelasi ja abiteenistuslasi ja jumal teab veel mis.”

„See oli siis vangilaager, sõda oli ju läbi?”

„Ei ta tühi olnud miski õige vangilaager. Inglased ütlesid, et interneeritute maa-ala. Traataed oli küll ümber, aga õige hõre ja valvuriteks olid osalt lihtsalt saksa tunnimehed.”

„Polnud kuulipildujatorne ja kõrgepingeliine nagu meil amide juures?”

„Kus seda! Jalgalaskmine oli nagu käkitegu. Osa noori poisse läks ära Lübecki dii-pii-laagrisse kooli. Aga kus meie härrad ohvitserid! Tead küll seda juttu: eesti sõdur ei lahku oma väeosa juurest ja kuulab oma ülemuse sõna ja ei reeda mitte isamaad! Noh, osa naaksmanne tuli Lübecki koolist tagasi, et nemad ju kah ikka õiged sõduruid!”

„See oli sama loll jutt nagu Maitlal Hirshbergi juures, ainult et seal oli elu ja surm mängus," leidis Sibula Ott.

„Mis Maitlast viimaks sai?" päris Jüri

„Mis tast sai? Poodi vist tšehhide poolt üles."

„Mõned neist Uklei härraspoegadest oleks kah tulnud õigel ajal üles puua! Inglased ütlesid, et kellel on sugulasi Saksamaal, pangu nimed kirja ja lastakse vabaks. Aga see kuulutati meie ohvede poolt reetmiseks! Ise nad olid omavahel tülis ja käisid saksa kohtus õigust otsimas, aga selles asjas olid ühel nõul! Lõpuks jäi üks eestiaegne kolonel, nimega S...y etteotsa. Inglased ütlesid, et kellel sugulasi pole, läheb Belgiasse. Meie ohved kohe, et nüüd, tead, saame uue varustuse ja puha! Kes Belgiasse ei tule, pole üldse õige isamaa poeg!"

„Nii et sinust ei saanud kuni lõpuni õiget isamaa poega?"

„See oli nii loll jutt, et... ütlesin, et mul on tädi Hamburgis ja asi vask. Aga suurem jagu läks v-v-vabatahtlikult Belgiasse traadi taha vee ja leiva peale. Leibagi polnud küllalt. Elasid külmas ja näljas nagu kirikurotid."

„Sul pole ju miskit tädi Hamburgis?"

„Kõige naljakam on see, et on küll, aga ma ei teadnud! Aga olin kuulnud sellest Goslari asjandusest. Kui siia kõlbab kindralinspektor Soodla ja kolonel Rebane, siis kõlban mina kah."

„Mis neist lõpuks sai, kes Belgiasse läksid?"

„Ega ma täpselt ei tea. Ma jäin ju kõikidest põnevamatest asjadest ilma, nagu Berliini kaitsmine ja Belgias kinni istumine. Aga seal Belgias vist sai omajagu võlla kah. Osa valvureid, tead, olid Degrelle'i mehed, sellest valloonide üksusest, mis koos meie poistega Narva all oli. Degrelle'i mehed pandi nüüd peale sõda trahvitonksuks Belgia armees aega teenima."

„Nii et eesti relvagrenaderid ühel pool traati ja belgia relvagrenaderid teisel pool valvuriteks? Kui tahaksin udujuttu ajada, siis kah ei mõistaks niisugust asja välja mõelda!" arvas Timmu.

„Palju asju on siin elus imelikumad kui see, mida sina oskaksid välja mõelda! Eesti ja belgia relvagrenaderide vahel käinud kihvt äri. Eestlased said kuskilt vaskrõngaid ja tegid neist kuldsõrmuseid belglastele mahamüümiseks. Belglased jälle andsid vastu tubakapakke, mis olid täis kuivanud sõnnikut."

„Kas nad istuvad ikka veel Belgias kinni?"

„Ma kuulsin, et just nüüd hiljuti olevat lahti saanud. Toodi Saksamaale ja pandi kuhugi laagrisse nimega Bochholz ning saavad inglastelt dii-pii ratsioone. Ohved ikka veel ei luba „väeosa juurest lahkuda", aga nüüd nad saadetakse pikalt."

„Kust nihukesed välja tulid?"

„Ma ei tea. See on teine sort kui rindemehed. Meie vana idapataljoni ülem, major Kurg, tead... see, kes tahtis veel augustis soomepoistega minna Tartu tagasi võtma... see oli hoopis teist sorti mees.”

„Jah, soomepoiste ohved kah, kuigi igaüks oli isemoodi. Need, kes tagasi Eestisse tulid, olid täitsa.... ja see oli kaugelt suurem osa. Väga palju neist langes... pataljoniülema Pärliniga eesotsas...”

„Nojah, see Uklei sitavareste kamp oli midagi muud. Aga kõige suurem turakas oli ikka vana Keravälk ise.” Jüri laskis jälle kruusi idabaltit kõrist alla ja jätkas siis:

„Inglased olid teda üle kuulanud, et kas on õige inimene või on õige Hauptsturmführer. Noh, Keravälk seletas, et tema pole miski õige Hauptsturmführer, tema on õige Eesti Vabariigi sõjaväe kapten! Ja siis pani veel kindluse mõttes juurde, et ta on Punaarmees kah kapten olnud!”

„Mis ta siis sellest?”

„Pea ei jaga, noh. Millal Keravälgu pea ennem jaganud on? Aga inglased said karvaseks, et mis kuradima loom sa siis õigupoolest oled? Enne Eesti Vabariigi ohvitser, siis Punaarmee komandör ja siis stormtrooperite Hauptsturmführer! Sihukest pole enne nähtud!”

„Selle peale jõid vanad eestlased,” ütles Timmu. „Proosit!”

- - -

Kui me niimoodi idabalti õlut rüüpasime, muljeid vahetasime ja ohvesid taga rääkisime – see on ka lahutamatu osa sõdurielust ja sõdurimälestustest -, mängis kõrvaloleval väikesel laual Timmu poolt kokkukombineeritud väike raadio. Sealt tuli nüüd saksa ajaviitemuusikaga segamini ka inglaste lugusid ja ameeriklaste swingi.

I don’t see me
In your eyes anymore...

Raadioid oli pealesõjaaegsel Saksamaal õige hõredasti ja needki, mis olemas olid, olid enamasti korrast ära. Õige telegrafistina oli Timmu ometi midagi kokku kombineerinud, mis kuidagimoodi asja ära ajas. Lambid, kondensaatorid, tranformaatorid ja muu vajalik oli monteeritud lahtisele plekkšassiile, millel puudus nii kast kui ka skaala, aga ega see olnud oluline. Rüüpasime idabaltit ja kuulasime jutu vahel muusikat jaamast, mille nimi polnud enam vanaviisi Grossdeutscher Rundfunk, vaid hoopis tagasihoidlikumalt: Nordwest Deutscher Rundfunk. Muusikale järgnesid päevauudised.

Oli kuues märts aastal 1946. Inglise konservatiivide juht Winston Churchill oli sõitnud Ameerikasse ja oli president Trumani koduosariigi Missouri väikeses ülikoolis, Fultoni linnas, pidanud pöördelise tähtsusega maailmapoliitilise kõne. Püüdsime kinni paar lauset:

„Keset Euroopa mandrit on langenud raudne eesriie... Kommunistlikud parteid, mis Ida-Euroopa riikides olid väga nõrgad, on tõstetud juhtivatele kohtadele ning püüavad kõikjal saavutada totalitaarset kontrolli..."

„Hei, see on ju hoopis uus jutt kallitelt lääneliitlastelt!" ütles Timmu. „Siiamaani oli ikka vapper Punaarmee ja kallis vene rahvas..."

„Uus jutt küll, aga Churchill pole ju enam võimul."

„Mis siis! Ta on ikkagi nende kõige suurem ninamees. Ja pealegi räägib ta nüüd Ameerika presidendi kutsel ja Ameerika presidendi külalisena."

Alles ümmarguselt aasta eest olime Timmuga kuulanud Hitleri viimast kõnet, kus ta president Rooseveldi surma puhul ette kuulutas sõja pöördepunkti. Nüüd kanti peale päevauudiste lõppu saksa raadios ja saksakeelses tõlkes ette terve Winston Churchilli kõne... Mulle aga meenus järsku hoopis midagi muud. Meenus kodu ja isa, sest isa ja Churchill olid minu mõttemaailmas väga tihedasti seotud. Kas see on hea või paha, on hoopis iseküsimus ja polegi ehk oluline. Nii see on ja küllap ka nii jääb, kuigi mõlemad on ammu mulla all.

3.

Oli kaheksateistkümnes juuni aastal 1940. Hitler oli maha murdnud Poola, Norra, Belgia, Hollandi ja Prantsusmaa. Stalin oli just äsja sisse marssinud Balti riikidesse. Näis, et kommunistide ja rahvussotsialistide ühinenud saatanlikkusele pole kellelgi ei jõudu ega julgust vastu hakata. Ainult Inglismaa oli veel järel kunagistest tugevatest euroopa demokraatiatest ja iga täie aruga inimene arvas, et ega nemadki enam kuigi kaua ei jõua vastu pidada. Olime isaga kahekesi raadioaparaadi ees ja kuulasime ragisevailt ja kähisevailt lühilaineilt Inglise peaministri kõnet:

„Ma ei saa teile lubada muud kui verd, higi ja pisaraid... aga me ei loobu ühestki nõudmisest ega kavatse kusagil kübetki järele anda! Poolakate, norralaste, hollandlaste ja belglaste vabadus taastatakse."

Jõudis kätte september. Eesti iseseisvus oli hävitatud. Kellelgi, mitte kellelgi polnud enam usku, et Hitleri ja Stalini põrguvankrit on üldse võimalik peatada. Jällegi olime isaga raadioaparaadi ees kuulamas Winston Churchilli kõnet.

„Järgmised paar nädalat on ajaloos otsustava tähtsusega. Suureulatuslik invasioon on ettevalmistamisel sakslastele omase metoodilikkusega ja põhjalikkusega... Iga mees ja iga naine valmistagu ennast ette täitma oma kohust, mis iial see ka peaks olema, erilise uhkuse ja erilise hoolega. ME VÕITLEME IGA TOLLI MAA PÄRAST IGAS KÜLAS JA IGAL KÜLATÄNAVAL!"

Me ei julgenud isaga teineteise otsa vaadatagi, sest mõlemil olid silmad märjad. Kusagil ollakse veel valmis võitlema... valmis võitlema iga tolli maa pärast iga küla tänaval... et päästa läänemaist kultuuri natside ja punaste ühinenud jõudude eest, vältida uut tuhandeaastast pimeduseaega.

Siis tuli päev, mil toosama Winston Churchill samasuguse paatosega kuulutas:

„Ma näen vene sõdureid seismas oma kodumaa piiridel, kaitsmas põldusid, mida nende esiisad on lugematuid aastaid harinud... me anname Venemaale ja vene rahvale kõike võimalikku abi... Ma kutsun üles kõiki meie sõpru üle terve maailma sedasama tegema. Kuni lõpuni käime teed, mida oleme otsustanud ustavalt ja julgelt käia!” (Raadiokõne 22.juunil 1941.)

See oli olnud minu noorusliku idealismi lõpuks. Lõpuks usule, et maailmas on olemas head jõud ja halvad jõud. Et head jõud võitlevad halbade vastu. Ma olin siis viieteistkümneaastane. Olin järgmise öö magamata ja tulin hommikul einele, silmad punased nutust ja magamatusest. Mees, keda ma olin pidanud vabaduse eest võitlejate juhiks, oli lubanud „vaprale vene sõdurile”, kes seisvat „oma kodumaa” piiridel Poolas, Leedus, Ungaris ja Eestis, kõike võimalikku abi. Vene sõdurile, kes Poolas, Leedus ja Ungaris seisvat pinnal, „mida tema esiisad on põlvede kaupa harinud!”

Isa nägi mu punaseid silmi ja märkas, et söök ei läinud kõrist alla. Ta vaatas mulle kaua otsa ja ütles siis:

„Sa oled omamoodi poiss. Teised sinuvanused – ja enamus vanemaidki inimesi – ei saa maast ega taevast aru.”

Need olid noorele poisijõmmile olulisemad sõnad, kui isa ehk ise oskas arvata. Ja nende eest on vahel tulnud maksta õige kõrget hinda. Noor inimene usub seda, mida isa talle elu ühel kõige pöördelisemal hetkel ütleb. Isa, kelle arvamine loeb viieteistkümneaastasele rohkem kui enamuse teiste inimeste arvamine kokku. Need aga, kes vahel maast ega taevast aru ei saa, ei kannata tegelasi, kes tahavad ise ja omal viisil mõtelda. See teeb nende näiliselt kindla maailma pisut ebakindlamaks. Teiselt poolt... isa sõnad on toeks, mis püsima jääb ka siis, kui kõik muu ähvardab kokku langeda.

Nüüd siis oli ring täis. Winston Churchill rääkis raudeesriidest, mis oli langenud Euroopa keskele, ja kommunistlikest parteidest, kes kõikjal võimu haaravad – venelaste abiga -, kuigi neil endil pole kusagil rahva toetust.

Isa seda kõnet ei kuulanud. Ta teenis Siberis esimest aastat sunnitöökaristust selle eest, et oli kuni lõpuni ustavaks jäänud oma veendumustele ja polnud mitte „õigeaegselt” kodumaalt jalga lasknud, nagu targemad inimesed, kes ometi vahel ei saa aru maast ega ilmast... nüüd anna jumal jaksu joosta juhuste sajus.

Juhuste sajus Moskva vanglas sattus isa ühte kongi punaväe komandöriga, kellel oli olnud jultumust kirjutada teisele samasugusele punakomandörile, et Jossif Vissarionovitš ei mõista sõda fašistlike mõrtsukate vastu õieti pidada! Kaks inimest, kelle elu oli jõudnud nullpunkti – kuigi kumbki oli sattunud sinna hoopiski ise suunast – said Lubjanka vanglas kokku ja said sõpradeks, sest punakomandör oli õigupoolest sõbralik inimene ja sellele lisaks erakordselt intelligentne. Isa rääkis talle „kodanlikust” läänedemokraatiast, millest mehel siiani udustki aimu polnud, rääkis Eesti Vabariigi demokraatlikust põhiseadusest, mis Asutava Kogu poolt aastal 1919 vastu võeti. Rääkis ka sellest, et Ida-Euroopas on inimesi, kellele vabadus ja demokraatia on sama olulised kui Winston Churchilli poolt kaitse alla võetud lääne-eurooplastele.

Peale Jossifi surma, kui nii isa kui ka endine punakomandör Gulagist pääsesid, sai venelasest kirjanik, kes kommunismi olemust mõistis paljudele mõistetavamalt kirjeldada kui keegi enne teda. Ta rääkis maailmale ka eesti rahva vabaduspüüetest tähelepanu äratavamalt, kui ükski Eesti Vabariigi eksiilvalitsus seda oleks saanud teha.

Nii jõudis isa sõnum ometi läände. Gulagile vaatamata ja osalt isegi Gulagi tagajärjel.

...nüüd anna jumal jaksu joosta juhuste sajus,.

Minu kunagine lugupeetud eesti keele õpetaja rääkis kord, vanemast kirjandusest pajatades, et vanasti olevat lihtsameelsel viisil usutud: lugu ise pole muud kui kooruke – õpetus on see iva! Isa loos näib lugu ise olevat ka ivaks.

Enne surma ütles isa, et ta on oma eluga rahule jäänud. Ilma erilise auahnuseta oli ta igas olukorras teinud lihtsalt seda, mida pidas õigeks. Eesti rahvas võib ühele oma poegadest olla väga uhke.

Endine punakomandör ei saanud oma läände sokutatud lugude eest aga mitte kuklalasku – aeg oli läinud edasi -, vaid visati lihtsalt suurelt ja laialt sotsialismimaalt välja. Kuna tegemist on siiski venelasega, kuigi sedapuhku väga andeka ja hea venelasega, kes eestlastesse hästi suhtub, usub ta ometi tänapäevani, et püha Venemaa peaks alati olema suur ja lai, kuigi mitte punane.

Üks väga vana ja ilus palve, mis ühegi usulahuga seotud pole, käib nii:

„Taevaisa, anna mulle hingerahu selle aktsepteerimiseks, mida ma muuta ei saa!”

Aamen.

4.

Eesti sidepoisid Goslari põgenikelaagris aga asusid kuulama Winston Churchilli kõnet, mis oli pöördepunktiks maailma ajaloos. See kõne on muidugi ajalooraamatutes ilusti kirjas, aga mitte eesti keeles ja mitte parajas pikkuses. Ja tookord polnud ka kusagil kirjas, nii et tuli hoolega kuulata.

„...Tumedad varjud on langenud maadele, mis alles hiljuti pühitsesid liitlaste võitu. Keegi ei tea, mis Nõukogude Venemaa ja selle poolt loodud kommunistlik internatsionaalne organisatsioon kavatsevad lähemas tulevikus ette võtta, või mis on nende ekspansiooni kavade piirid, kui sellised piirid üldse eksisteerivad...

...Pean oma kohuseks tõsiasju nii kirjeldada, nagu ma neid näen...

...Põiki üle Euroopa mandri, Stettinist Läänemere ääres kuni Triestini Aadria mere ääres, lasub raudne eesriie. Kuulsad linnad, nagu Varssavi, Berliin, Praha, Budapest, Belgrad, Sofia koos neid ümbritseva elanikkonnaga on mitte vaid nõukogude mõju all, vaid üha tugevamaks muutuva Moskva kontrolli all...

Venelaste poolt kontrollitud Poola valitsust õhutatakse häbematult oma kätte haarama suurt osa Saksamaast... Miljonite inimeste vägivaldne küüditamine leiab aset siiani ettekujuteldamatus ulatuses...

...Ida-Euroopa kommunistlikud parteid, mis siiani olid väikesed ja tähtsusetud, on kõikjal tõstetud võimupositsioonile ja üritavad oma kätte haarata totalitaarset kontrolli... Peaaegu kõikjal valitseb politseirežiim...

...Möödunud juunis Ameerika ning Briti väed tõmbusid tagasi lääne suunas, vastavalt varasematele lepingutele, kohati kuni 150 miili (240 km) neljasajamiililisel rindel (640 km), jättes venelaste okupatsiooni alla hiigelterritooriumi, mis oli algselt vallutatud lääneliitlaste poolt...

...Need on faktid. Mis nüüd tõeks on saanud, pole mitte niisugune vabastatud Euroopa, mille eest me sõdisime...

...Paljudes maades tegutsevad viiendad kolonnid, mis on absoluutselt kuulekad kommunistlikule tsentrumile...

...Kommunistlikud parteid ja viiendad kolonnid ohustavad tervet kristlikku kultuuri...

...Need on ebameeldivad faktid, millest ma nüüd pean rääkima... peale meie suurt võitu vabaduse ja demokraatia nimel...

...Kõige alusel, mida ma sõja jooksul kogesin, olen veendunud, et nad tunnevad suurt lugupidamist tugevuse ees ja pole olemas midagi, mida nad rohkem põlgaksid kui sõjalist nõrkust..."

(Hüppame jällegi pisut ette. Veidi hiljem ärkasid ka ameeriklased. Kuulutati välja Trumani doktriin, mis lubas abi kommunismi poolt ohustatud rahvastele,. Loodi Põhja-Atlandi Kaitseorganisatsioon, NATO. Kehtestati Marshalli plaan, mis rusudes oleva Euroopa uuesti jalule pidi aitama, nii et see omal jõul saaks idavõimule vastukaaluks olla. Kõige selle kohta võiks kehtida Churchilli sõnad, mis ta lausus, kui president Truman talle peale rikkalikku lõunaeinet pakkus klaasikese brändit: too little and too late!)

Kui Inglise sõjaaegse peaministri pöördeline kõne oli läbi, istusime veidi aega päris vaikselt. Siis ütles Sibula Ott säravail silmil:

„Äkki läheb siiski veel löömaks! See oli täitsamehe jutt!"

Timmu aga raputas kurvalt pead.

„Ei lähe. See oli niisama jutt... Venelastel on varsti aatompomm – vormilt rahvuslik ja sisult sotsialistlik, vot jopt voju natt! Aga aatompommidega ei saa enam õiget sõda pidada. Tuleb lihtsalt üks hirmus masstapmine ja jube verelaskmine. Seda teab Churchill ja teavad vankad ja teavad amid. Keegi niisugust asja ei taha..."

Timmu vahtis hulk aega vaikselt omaette maha. Kui ta pilgu jälle üles tõstis, oli see nii selge, nagu poleks ta idabalti õllest mitte möödagi käinud.

- - -

„Nüüd tagantjärele, tead, nüüd iga tuhajuhan saab aru, et Aadu värk oli Kuradi enese kätetöö. Aga kui selle asja üle järele mõtelda, tekib üks väga tõsine küsimus:

Kes olid paremad Sarviku sulased? Kas need, kes viimase minutini idarinnet pidasid, või läänevõimude väejuhid ja riigimehed, kes vankad Euroopasse aitasid, nii et nüüd vene soldatid joodavad oma hobuseid Elbe jõest."

- - -

Selle peale polnud kellelgi meist midagi ütelda. Mõne aja pärast nimetas Sibula Ott, et egas tsivilistid üksi kultuuri mõista teha ja isamaalisi laulusid laulda. Me pole kah sita pealt riisutud. Ott alustas laulu, mida eesti sõdurid jonni pärast sageli 1940.aasta pöördeliste sündmuste ajal laulsid, kui aga juhus avanes. See oli üks neist iseseisvusaegsetest pisut ülirahvuslikest lauludest, millel ometi olid toredad sõnad ja sellele lisaks uljas meloodia.

Õnne Eesti rand ja saared
Vana vaba põhjamaa!

Tuul võib murda rannal roogu,
Sa ei paindu, Eestimaa!
Päevad päiksepaistet toogu
Sulle, vaba kodumaa!

Siis laulsime vana, eestiaegset sidekompanii laulu, mille me vana Õkva käest olime õppinud. Vana Õkva käest, kes jäi maha Sudeedi mäestikku, sest ta enam ei jõudnud, polnud enam nii noor kui meie... kes ütles, et kuulake nüüd veel viimast korda mu käsku ja minge üksi edasi...

Elas Nõmmel noor ja nägus neiu
Sidepoissi hellalt armastas,
Vaiksel õhtul pargipuude vilus
Vandus talle
Truudust surmani!

Laulsime ja laulsime. Meiega ühinesid noored naised, kes paljude sõdurilaulude sõnu teadsid niisama hästi kui meie isegi. Laulsime kuni hommikuni, kuni päike tõusma hakkas. Need olid muidugi väga lihtsad laulud ja mõnigi kõrgesti õpetatud mees võib-olla ütleks, et lihtsameelsed laulud.

Ometi: Eesti rand ja saared, Nõmme neiu, ning kõik mis sellega seotud, jääb meiega seniks, kui meid on. Sest kuigi me vahel räägime udujuttu, pole me mitte reeturid.

SARVIKU SULASTE LUGUDE LÕPP

Järelsõna,
mida on kasulik lugeda enne raamatusse süvenemist

Heino Susi sündis Tallinnas 27.juulil 1925.aastal. Tema isa Arnold Susi oli vandeadvokaat, mitmekülgne, põhimõttekindel ja sirgjooneline mees, ema E.Lenderi gümnaasiumi ajaloo-, psühholoogia ja kodanikuõpetuse õpetaja. Perekonnas valitses eesti ühiskonnale omane rahvuslik ja demokraatlik vaim ja ustavus Eesti Vabariigile, mis lõi aluse kirjaniku maailmavaatele kogu eluks.

Heino Susi õppis J.Westholmi gümnaasiumis, mille 10.klassist ta siirdus 1943.aasta novembris Soome, et võidelda seal idavaenlase vastu. Tema edaspidist elukäiku kuni elama asumiseni Ameerikasse kirjeldavad tema tõsielujutustused „Hall Malev" ja „Sarviku sulased".

„Hallis malevas" kirjeldatud sündmuste ja läbielamiste tagapõhi vajab siiski vist eraldi selgitust, eelkõige keskmise ja noorema põlve lugejale, kes ise neid pideva väljapääsmatuse tundest ahistatud aastaid ei mäleta ja kelle teadvuses on tõe ja vale sasipuntrast nende aegade kohta kangastunud häirivalt vastuoluline ja segane pilt.

Niisiis, 1943.aastal kerkis tollal 18-aastase autori nagu tuhandete teistegi eesti poiste ette küsimus, kuhu minna sõdima. Saksa okupatsioonivõimude poolt ametisse pandud eesti omavalitsus kuulutas välja 1925.a. sündinud eesti meeste kutsumise Saksa sõjaväkke võitlema pealetungiva Punaarmee vastu. Oli selge, et sõjast poisid ei pääse. Põranda alla või metsa varju minna oli vähe võimalusi, pealegi ei olnud enamikul neist kahtlustki, et punaste hordide vastu tuleb sõtta minna. Küsimus oli, kas eesti meestel kõlbab sõdida Suur-Saksamaa vägedes.

1941.aasta suvel oli Nõukogude okupatsioon Eestis asendunud Saksa okupatsiooniga. Aastasadu oli eesti rahvas oma põhiliste rõhujate ja suurimate vaenlastena tunnetanud sakslasi. 1919.aastal oli see vana vaen löönud uue jõuga lõkkele nn. Landeswehri sõjas. Seal lõi Eesti rahvavägi, sõdides samal ajal idast pealetungivate punavägedega, puruks kindral Rüdiger von der Goltzi juhitud balti aadli ja Saksa regulaararmee ühiskorpuse. 1941.aastaks oli aga eestlastele selge, et suurimat ohtu rahva olemasolule kujutas endast Nõukogude Liit. Eesti iseseisvuse vägistamine 1940.aasta suvel ja sellele järgnenud terror, mille käigus viidi vangi ja suretati Siberi koonduslaagrites suurem osa Eesti Vabariigi tuntud ühiskonna ja poliitikategelasi, pandi toime tuhandeid mõrvu ja küüditati Siberisse massiliselt naisi, lapsi ja vanakesi, ei jäänud kahtlust, mis ähvardas eesti rahvast uue Nõukogude vallutuse korral. 1943.aasta suveks oli kommunistliku okupatsiooni kordumise oht muutunud reaalseks. Stalingradi lahingu kaotusest peale taganesid sakslased kogu rindel. Sellises seisus nägi eesti rahvas paratamatult Saksamaas oma põhilist liitlast võitluses idast läheneva surmaohu vastu ja sajanditevanune vaen vajus tahaplaanile. Ja nii olid juba 1941.aasta sügisel tuhanded mehed astunud Saksa sõjaväkke, hiljem ka veel relva-SS koosseisus moodustatud Eesti Leegioni.

Kuid samas püsis väga paljude, eriti haritumate poiste hulgas sügav tõrge astuda võitlusse vanade vaenlaste sõjaväe ridades, mis pealegi oli endale teeninud võika maine peaaegu kõigi Euroopa rahvaste seas. Poisid, kes tundsid küll vajadust võidelda kodumaa kaitseks, kuid ei pidanud võimalikuks toetada selle võitlusega kuritegelikku Suur-Saksamaad, arvasid leidvat väljapääsu astumises hõimumaa Soome relvajõududesse. Oli ju Soome 1919.aasta algul saatnud Eestisse Vabadussõda toetama vabatahtliku „Põhja poegade" rügemendi. Kõrgelt hinnati Eestis ka Soome vaprust, kes 1939.aastal keeldus allumast Nõukogude ultimaatumile

ja oli säilitanud iseseisvuse raskes sõjas ränkade kaotuste hinnaga. Esimesed eesti noormehed olid läinud üle lahe ja astunud Soome väkke juba Talvesõja ajal, nüüd aga, 1943.aasta kevadel, seoses Saksa mobilisatsiooniga Eestis, algas suurearvuline põgenemine sinna. Eks olnud minejate seas neidki, kes sel teel püüdsid sõjast üldse pääseda. Soome ei sundinud saabujaid sõtta, võimalik oli ka tsiviilteenistus, peamiselt küll metsatöödel Põhja-Soome laantes. Ei olnud ka eriti keeruline minna edasi Rootsi. Siiski ei lubanud enamiku Eesti Vabariigis sündinud ja kasvanud noormeeste meelsus neil võitlusest idavaenlase vastu kõrvale jääda ja valdav enamus rohkem kui kahest tuhandest Soome saabunust avaldas kohe soovi astuda Soome sõjaväkke. Ka oli Eesti rahvusliku liikumise juhtide, Saksa sõjaväega mitte seotud Eesti ohvitseride ning „soomepoiste” eneste üheks ideeks luua Soomes eesti rahvusväeosad, mis võiksid saada taasloodud Eesti Vabariigi kaitseväe tuumikuks.

Niisiis saabus ka selle raamatu autor Soome 1943.aasta novembris, kui tema aastakäigu mehi hakati värbama Saksa sõjaväkke. Osa eesti poisse, kellest hiljem kujunes välja rügemendi esimene pataljon, võitles sel ajal juba rindel. Nagu suuremal osal meestest, ei olnud ka Heino Susil Soome väkke astumise asjas mingit kaksipidi mõtlemist. Ta suunati sidelaste kursustele; sellele kulus 1944.aasta esimene pool. Seda põgenemist paadiga Soome, elu õppelaagris ja esimesi lahingukogemusi kirjeldabki kaheosalise tõsielujutustuse „Hall malev” esimene osa „Üle lahe”. Kui sama aasta juunis algas venelaste suurrünnak, saadeti rindele kõik mehed. Heino Susi JR-200 teise pataljoni koosseisus. Kõige raskemais lahinguis võitles siiski esimene pataljon, kes osales rängimates kaitselahingutes ja kaotas langenuina palju mehi. Üksuse vaprust märkis tunnustavalt ära ka Soome väejuhatus. Teine pataljon jõudis rindele hiljem ja oli lahingutegevusest vähem haaratud.

Eesti poiste põgenemisse Soome on suhtutud mitmeti. Saksa okupatsioonivõim ja mitmed selle teenistuses seisvad Eesti ohvitserid võtsid poiste lahkumist kui väejooksu. Paljud teisedki Eestis leidsid, et Eesti eest tuleb võidelda otse Eesti piiri taga. Nagu me praegu teame, ei aidanud Eestit punasest õudusest päästa ei meie meeste puhuti lausa ennastohverdav võitlus Karjala kannasel ega ka Narva rindel. Et aga Soome ei mindud väejooksikuina, tõestab fakt, et üheksa kümnendikku 200. jalaväerügemendis teeninud eesti poistest pöördusid pärast Soome rahu sõlmimist Nõukogude Liiduga 1944.aasta augustis Eestisse tagasi, et pidada siin juba täiesti lootusetut võitlust hukkuva kodumaa kaitseks. Neist sündmustest jutustab „Halli maleva” teine osa „Kojutulek”.

Sõja lõppemine Soomes pärast rahulepingut Nõukogude Liiduga seadis kõik sinna võitlema läinud eesti mehed täiesti uude ja ootamatusse olukorda. Lootus tulla veel kodumaale tagasi Eesti Vabariigi sõjaväe tuumikuna oli nurjunud. Rügement saadeti laiali. Kõigil oli nüüd võimalus jätta relvadega hüvasti. Suur enamus eesti poistest leidis siiski, et relvi maha panna ei ole veel aeg. Võib-olla oli kodumaal siiski veel mingi võimalus hoida ära Eesti uus langemine bolševike võimu alla. Nii tulid mehed Eestisse tagasi. Pataljonid lahutati siin üksteisest: jälle sattus rindele vaid esimene pataljon. See võitles vapralt ägedais lahinguis lõunarindel, aidates oluliselt kaasa sellele, et Eesti vallutamine lükkus mõne nädala võrra edasi. Just neil päevadel pääsesid tuhanded eestlased ära läände. Mehi langes palju; kes ellu jäid, olid määratud hulkuma ja põgenema, hulk suri Nõukogude vangilaagreis. Käesoleva raamatu autor kodumaal lahinguisse ei sattunud. Ta tegi läbi raske ja alandava ümberõppe saksa SS õppelaagris. Kui Saksa sõjavägi Eesti Punaarmeele loovutas, tuli eesti meestel igaühel ise otsida pääsemisvõimalusi. Tänu eestlaste tolleaegsele ühtekuuluvustundele pääses Heino Susi nagu ime läbi venelaste kätte langemast. Kuid lääne poole põgenemisel sattus ta uuesti sakslaste küüsi, kes ta Saksamaale viisid. Seal algas ellujäänud eesti sõjameeste elus uus traagiline ajajärk: pealesunnitud võitlus võõra kuritegeliku võimu vägedes, ilma et sellest

Eestile vähematki kasu oleks olnud. Autor võttis osa kõigist vahelduva õnnega lahinguist Sileesias kuni algas sõjaväe lagunemine 1945.aasta kevadel. Järgnes nn. Tšehhi põrgu, kus tšehhi partisanid mõnitasid, piinasid sadistliku mõnuga ja tapsid valikuta kõiki, kes kandsid saksa mundrit. Järgnes sõjavangipõli Punaarmee käes, muinasjutuna näiv pääsemine läände ja uus vangistus sõjakurjategijate laagris Ameerika okupatsioonitsoonis. Oli talle ju kaenla alla tätoveeritud SS-i sõdureid märgistav veregrupp. Nendele läbielamistele Saksamaal sõja lõpul ja järel ongi pühendatud käesolev raamat, sõjateemaline tõsielujutustus „Sarviku sulased", mille pealkiri sümboliseerib eesti meeste rolli sundteenistuses kokkuvariseva Saksa impeeriumi vägedes.

Kui need vintsutused olid möödas, kulges autori edasine elu juba rahulikumalt. Vabanenud 1946.aastal sõjavangist, õnnestus tal asuda õppima keemiat Baltimaadest põgenenud õppejõudude poolt Hamburgis rajatud ülikoolis. 1950.aastal siirdus ta Ameerika Ühendriikidesse, kus jätkas õpinguid Oklahoma ülikoolis. 1955.aastal omandas seal doktori teadusliku kraadi. 1956.aastast kuni surmani töötas Heino Susi Philadelphias USA Põllumajandusministeeriumi uurimisinstituudis. Ta leidis tunnustust ka teadlasena ja oli Ameerika Chemical Society ning Society pf Applied Spectroscopy liige. Ta on avaldanud mitmeid keemiaalaseid artikleid teaduslikes ajakirjades. Agaralt osales ta Välis-Eesti ühiskondlikus tegevuses, oli Kanada Eesti Metsaülikooli lektoriks ning esindas eesti kirjanikke rahvusvahelisel Pen-klubide kongressil.

Tõsielujutustuse „Hall malev" esimene osa „Üle lahe" ilmus 1974 Lundis Eesti Kirjanike Kooperatiivi kirjastusel, teine osa „Kojutulek" järgmisel aastal sealsamas. Kaheosaline sõjamälestustele pühendatud „Sarviku sulased" ilmus 1985.aastal. Heino Susi viimseks raamatuks jäi populaarteaduslik ajalooraamat Eesti ajaloost „Lugusid möödunud aegadest", mille ta kirjutas koostöös teiste Ameerika mandril elavate eesti teadlastega ja mille avaldas Erik Virbsoo varjunime all.

Heino Susi suri 3.oktoobril 1987.aastal oma kodus Philadelphia lähedal, olles just saabunud tagasi kodumaareisilt. Järgmisel aastal maeti ta põrm Metsakalmistule tema vanemate Ella ja Arnold Susi kalmude kõrvale.

Heli Susi
Arno Susi